

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Filozofická fakulta

Katedra politologie a evropských studií

Mgr. Michael Brtnický

**Evropská zahraniční politika a prostor arabského
Středomoří: od Barcelonského procesu po „arabské
probuzení“**

Disertační práce

Školitel: Doc. Daniel Marek Ph.D., M.A.

Olomouc 2015

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto disertační práci vypracoval samostatně na základě uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci, 1. června 2015

Poděkování

Je mi příjemnou povinností poděkovat mému školiteli doc. Danu Markovi Ph.D., M.A. za podporu, přátelský přístup, podnětné komentáře a pomoc při odborném vedení práce. Poděkování patří i Mgr. Monice Brusenbauch Meislové Ph.D. za její pomoc při odborném vedení práce. Děkuji také Mgr. Janu Čuříkovi, který podstatně připěl k mému poznání arabských států jižního a východního Středomoří, bez něhož by tato práce nemohla vzniknout. Velký dík patří i přítelkyni Janě, rodičům Jiřímu a Erice a dalším členům rodiny za jejich neutuchající trpělivou podporu.

Transkripce arabských jmen a názvů

Práce využívá maximálně zjednodušené transkripce arabských jmen a názvů do češtiny, kde se autor snaží přiblížit jejich skutečnou výslovnost za pomoci přepisů, jaké nám český jazyk a abeceda nabízí (například dlouhé samohlásky). Souhlásky „hamza“ a „ajn“ nejsou naznačeny. V případě frankofonních zemí Maghribu jsou uvedeny i francouzské ekvivalenty.

OBSAH

ÚVOD	10
1. TEORETICKO-METODOLOGICKÝ RÁMEC.....	22
1.1 Metodologické ukotvení.....	22
1.1.1 Vymezení předmětu zkoumání.....	22
1.1.2 Metodologická východiska	24
1.2 Teoretická východiska práce.....	27
1.2.1 Teoretický pluralismus	27
1.2.2 Analýza evropské zahraniční politiky	32
1.2.3 Relační a strukturální síla	35
1.2.4 Konvenční zahraniční politika.....	36
1.2.5 Strukturální zahraniční politika	36
1.3 Metodologické a konceptuální problémy	41
1.4 Operacionalizace konceptuálního aparátu	43
1.4.1 Evropská zahraniční politika.....	43
1.4.2 Analýza zahraniční politiky.....	44
2. VNITŘNÍ DIMENZE EVROPSKÉ ZAHRANIČNÍ POLITIKY PRO ARABSKÉ STŘEDOZEMÍ.....	49
1.1 Aktéři.....	52
1.1.1 Evropská rada.....	53
1.1.2 Rada Evropské unie.....	59
1.1.3 Vysoký představitel pro zahraniční věci a bezpečnostní politiku a Evropská služba pro vnější činnost	62
1.1.4 Evropská služba pro vnější činnost	64
1.1.5 Evropská komise	66
1.1.6 Evropský parlament.....	67

1.2 Evropské zahraničněpolitické zájmy v arabském Středomoří	69
1.2.1 Konvenční	70
1.2.1.1 Politické a bezpečnostní	70
1.2.1.2 Ekonomické a finanční	74
1.2.1.3 Sociální a kulturní	77
1.2.2 Strukturální	79
1.2.2.1 Politické a bezpečnostní	79
1.2.2.2 Ekonomické a finanční	83
1.2.2.3 Sociální a kulturní	85
1.3 Rozhodovací mechanismy.....	88
1.3.1 Barcelonský proces: Unie pro Středozeří	89
1.3.2 Evropská politika sousedství.....	90
1.3.3 Společná zahraniční a bezpečnostní politika.....	90
1.4 Kapacity a nástroje	92
1.4.1 Barcelonský proces: Euro-středozeří partnerství a Barcelonský proces: Unie pro Středozeří.....	92
1.4.2 Institucionální nástroje Barcelonského procesu: Unie pro Středomoří	93
1.4.2.1 Summity hlav států a vlád	93
1.4.2.2 Setkání ministrů zahraničních věcí.....	94
1.4.2.3 Setkání ministrů jiných portfejí a vysokých činitelů	94
1.4.2.4 Společný stálý výbor	95
1.4.2.5 Institut sdíleného předsednictví.....	95
1.4.2.6 Euro-středozeří parlamentní shromáždění	96
1.4.2.7 Euro-středozeří regionální a místní shromáždění	97
1.4.2.8 Platformy dialogu s představiteli občanské společnosti	98
1.4.2.9 Sekretariát	98
1.4.3 Evropská politika sousedství.....	99
1.4.4 Finanční kapacity a nástroje.....	100
1.4.4.1 Středozeří rozvojová asistence	101
1.4.4.2 Evropský nástroj sousedství a partnerství	102
1.4.4.3 Finanční aspekty misí SZBP	103
1.5 Shrnutí kapitoly.....	105

3. IMPLEMENTACE EVROPSKÉ ZAHRANIČNÍ POLITIKY V ARABSKÉM STŘEDOZEMÍ.....	107
3.1 Politicko-bezpečnostní dimenze	109
3.1.1 Demokratizace nebo podpora režimů?	109
3.1.1.1 Problémy evropského pojetí demokratizace.....	111
3.1.1.2 Užívání politické kondicionality	113
3.1.1.3 Evropská reakce na vývoj od roku 2011	115
3.1.2 Řešení a prevence konfliktů	118
3.1.2.1 Izraelsko-palestinský konflikt	121
3.1.2.2 Maghrib	126
3.1.2.3 Libye	128
3.1.2.4 Libanon	132
3.1.2.5 Sýrie	134
3.1.3 Boj proti terorismu	136
3.2 Ekonomicko-finanční dimenze.....	142
3.2.1 Obchod a podpora ekonomické integrace	142
3.2.1.1 Obchod	142
3.2.1.2 Ekonomická integrace	145
3.2.2 Energetika.....	152
3.3 Sociálně-kulturní dimenze.....	158
3.3.1 Migrace	158
3.3.2 Občanská společnost jako substitut demokratizace?.....	164
3.4 Shrnutí kapitoly.....	171
4. AKTÉŘI A STRUKTURY	173
4.1 Politicko-bezpečnostní oblast	175
4.1.1 Autoritářství	175
4.1.1.1 Charakter autoritativních režimů arabského Středozeří.....	178
4.1.1.2 Obrana a cizelace režimů	181

4.2 Ekonomicko-finanční oblast	187
4.2.1 Selektivní neoliberalismus, klientelismus a ekonomická globalizace.....	187
4.3 Sociálně-kulturní oblast	195
4.3.1 Média a komunikační technologie	195
4.3.2 Demografie.....	199
4.4 Islamismus	207
4.4.1 Politicko-bezpečnostní	209
4.4.1.1 Nenásilné politické strany a masová hnutí s islamistickou agendou	210
4.4.1.2 Islamistická hnutí s ozbrojenými křídly	213
4.4.1.3 Islamistické milice	215
4.4.1.4 Džihádistické formace.....	217
4.4.2 Sociálně-kulturní	218
4.5 Shrnutí kapitoly	224
ZÁVĚR	226
SOUPIS PRAMENŮ A LITERATURY	235
SEZNAM ZKRATEK	276
ABSTRAKT	278

SEZNAM TABULEK

Tabulka 1: Tradiční a nové dimenze zahraniční politiky (s. 46)

Tabulka 2: Evropská strukturální zahraniční politika vůči arabským státům jižního a východního Středozeří: struktury a úrovně (s. 47)

Tabulka 3: Evropská strukturální zahraniční politika v arabském Středozeří 1995-2014 (s. 87)

Tabulka 4: Procentuální podíly obchodu s EU na celkovém exportu a importu (s. 143)

Tabulka 5: Smluvní rámec pro integraci na ose sever-jih (s. 147)

Tabulka 6: Překrývající se podoby ekonomické integrace ve Středozeří (s. 151)

„Musíme uznat ... že v minulosti jsme vždy nedostáli našim vlastním hodnotám, namísto toho jsme sledovali zájmy regionální stability...“

Herman Van Rompuy, 2011¹

ÚVOD

Téma práce

Arabské státy jižního a východního Středozeří jsou součástí širší skupiny zemí, která bývá v odborné literatuře i oficiálních dokumentech Evropské unie označována jako *sousedství* Unie, a participují na unijních zahraničněpolitických iniciativách Evropské politiky sousedství a Barcelonský proces: Unie pro Středozeří. Unie a některé její členské státy považují dominantně arabské jižní a východní Středozeří za prostor zásadní strategické důležitosti z hlediska bezpečnostního, ekonomického i sociálního. Vzhledem ke geografické proximitě, existenci bezpečnostních hrozeb i nesčetných ekonomických a sociálních vazeb, důležitosti pro energetickou bezpečnost Evropy a rezonanci oblasti Blízkého východu a severní Afriky v mezinárodní politice Evropská unie opakovaně deklarovala, že tuto oblast považuje za svou zahraničněpolitickou prioritu.

Arabské státy severní Afriky a západní Asie, společně sdílející břehy Středozeřího moře, vstoupily na začátku roku 2011 do období dramatických politických změn, které se neomezují pouze na Středozeří, jež ale mají svůj počátek právě tam. Mobilizace širokých vrstev obyvatelstva a revoluční události v Tunisku se staly inspirací pro obyvatele dalších arabských zemí. Vrcholem úvodní fáze *arabského probuzení* či *arabského jara*, jak byl sled událostí komentátory nazván², snad byly masové oslavy na káhirském náměstí Tahrír v noci na 12. únor 2011, po odstoupení egyptského prezidenta Husního Mubáraka, vládnoucího více než tři desítky let. Naopak

¹ „We must admit ... that in the past we did not always live up to our own values, instead pursuing the interests of regional stability...“ Úryvek z textu *Two Tests for Europe* předsedy Evropské rady Hermana Van Rompuye publikovaného 9. května 2011 v několika evropských denících (Van Rompuy 2011).

² Pro rychlý sled politických a bezpečnostních změn ve zkoumané oblasti od začátku roku 2011 jsou v práci synonymně používány termíny arabské intifády/arabské jaro/arabské probuzení.

symbolem zmaru mnoha nadějí v započaté politické změny se stala opět Káhira, respektive bezprecedentní masakr v jejích ulicích v srpnu 2013. Události po roce 2011 překvapily svou rychlostí a intenzitou nejen naprostou většinu expertů z akademické sféry a nejrůznějších think-tanků, ale i všechny aktéry mezinárodní vztahů. Spojené státy, Evropská unie, Rusko, Čína i mnozí další byli spíše nuceni přizpůsobovat svou zahraniční politiku tempu událostí, než aby je efektivně ovlivňovali.

Politické změny v jižním a východním Středomoří přicházejí v době, kdy ekonomika členských států Unie prochází vleklou stagnací, národní státy i celá Unie prováděly rozpočtové škrty, vládla nejistota o dalším vývoji a podobě evropské integrace, byl zpochybňován současný integrační model a jeho institucionální nastavení. Přesto unijní představitelé i zástupci členských států a národních ministerstev zahraničí deklarují, že Evropská unie je rozhodnuta zasahovat do probíhajících změn v jižním sousedství a že členské státy stále vnímají Evropskou unii jako důležitý a mnohdy jediný možný prostředek pro realizaci svých zahraničněpolitických cílů v arabských státech jižního a východního Středozeří. Evropská zahraniční politika vůči arabskému Středozeří představuje důležitý výsek evropské zahraniční politiky v sousedství Evropské unie a události po roce 2011 podtrhly důležitost evropské zahraniční politiky v této části světa.

Předkládaná disertační práce je věnována tématu evropské zahraniční politiky vůči arabským zemím jižního a východního Středozeří od roku 1995 do poloviny roku 2014. Zaměřuje se na podobu, charakter a obsah evropské zahraniční politiky ve zmíněném období, podmínky pro působení evropské zahraniční politiky v tomto prostoru a reakci Evropské unie na politické změny ve Středozeří od počátku roku 2011.

Zdůvodnění výběru tématu

Téma evropské zahraniční politiky vůči arabským státům jižního a východního Středozeří a podmínek jejího působení si autor zvolil z několika důvodů. Mezinárodní vztahy a vnitřní vývoj arabských zemí severní Afriky a západní Asie a evropská zahraniční politika nabízejí řadu relevantních otázek k výzkumu. Politické změny v arabských státech od počátku roku 2011, arabské *intifády*³, zesílily politickou i společenskou relevanci tématu. To platí pro vnitřní vývoj těchto států, ambice

³ Arabský termín *intifáda*, nejznámější v kontextu izraelsko-palestinského konfliktu, je v předložené práci užíván širěji jakožto obecný výraz pro lidové povstání.

a schopnosti vnějších aktérů do tohoto vývoje zasahovat a také pro samotnou Evropskou unii, kdy řada otázek spojených se vztahy s jižním sousedstvím se může nejrůznějšími způsoby projevovat ve vnitřním vývoji Unie (vnitřní a vnější bezpečnost, migrace a otázka volného pohybu osob uvnitř EU, energetická bezpečnost atd.). Vztahy EU s arabskými státy jižního a východního Středozeří jsou také do jisté míry kontroverzním tématem mezi politickou elitou Unie i mezi širokou veřejností, v době patologických důsledků událostí po roce 2011 (uskupení Islámský stát působící v Iráku, Libanonu a Sýrii), ale i obliby kulturalisticky vyargumentovaných představ o inherentní odlišnosti obyvatel arabských států a islamofobie v členských zemích Unie.

Jedním ze záměrů práce je přispět k odborné diskuzi na téma vztahů mezi EU a státy jižního a východního Středozeří, v českém prostředí nepříliš rozvinuté. Oblast zahraniční politiky EU ve Středozeří není v českém prostředí dostatečně prozkoumána, ve výzkumu evropské zahraniční politiky vůči *sousedství* Unie dominuje unijní zahraniční politika vůči zemím západního Balkánu, tedy potenciálních nových členů, východní Evropy a Zakavkazka, pravděpodobně z důvodu priorit zahraniční politiky České republiky a zčásti i geografické a kulturní blízkosti tohoto prostoru a v posledních měsících i globální rezonance konfliktu na Ukrajině.

V odborné literatuře dotýkající se problematiky vztahů Evropské unie a arabských zemí jižního a východního Středozeří se často projevuje oddělenost výzkumu zahraniční politiky Evropské unie a vnitřního vývoje a mezinárodních vztahů severní Afriky a západní Asie. Ta se projevuje v pracích badatelů, jejichž centrum pozornosti jednoznačně leží ve výzkumu zahraniční politiky Evropské unie a evropskou zahraniční politiku ve středomořském prostoru vnímají jen jako jeden z fragmentů celkového spektra evropské zahraniční politiky. Jejich analýzy se soustředí na institucionální nastavení při tvorbě zahraniční politiky Unie a vnitřní priority členských zemí EU pro rozvíjení zahraniční politiky tím či oním směrem, přičemž nedostatečně reflektují výzkum vnitřního vývoje a mezinárodních vztahů zemí jižního a východního Středozeří. Jsou to práce, kde těžiště výzkumu leží geograficky i politicky na severu, zatímco jižní objekt zahraniční politiky je více či méně opomíjen.

V zásadě podobný problém, byť s opačným výsledkem, nacházíme v pracích badatelů, pro které je prioritní výzkum vnitřního vývoje a mezinárodních vztahů širěji definované skupiny zemí severní Afriky a západní Asie, kde není vztahům Evropské unie s arabskými státy jižního a východního Středozeří věnována dostatečná pozornost. Autor se domnívá, že tomu tak je i z důvodu specifičnosti evropské zahraniční politiky,

kteřá je konceptuálně i prakticky obtížněji zachytitelná, než je tomu u zahraničních politik Spojených států, Číny, Ruska nebo Íránu. Přes jasnou geografickou determinaci, existenci nesčetných politických, ekonomických a sociálních vazeb a prioritě, jakou pro evropskou zahraniční politiku arabské Středozeří představuje, bývá role Evropské unie upozadována či zcela opomíjena. V tomto případě se jedná o práce, jejichž těžiště se nachází v jižním geografickém i politickém prostoru, zatímco role severu nebývá dostatečně zhodnocena.

Základní metodologická východiska

Výzkumným cílem práce je ukázat vývoj evropské zahraniční politiky ve středozeříním prostoru od roku 1995 do poloviny roku 2014, reakci Evropské unie a členských států na arabské intifády a také možnosti jejího dalšího rozvíjení. Cíle hodláme dosáhnout analýzou evropské zahraniční politiky vůči arabským zemím jižního a východního Středozeří a podmínek pro její působení v dané oblasti. Pro práci byly stanoveny následující otázky. *Jakým vývojem prošla evropská zahraniční politika v prostoru jižního a východního Středozeří od r. 1995 do poloviny roku 2014 z hlediska pojetí, obsahu a cílů? Jak reagovala Evropská unie a její členské státy na změny v jižním a východním Středozeří od roku 2011? Jaké podmínky v současnosti existují pro rozvíjení evropské zahraniční politiky v prostoru arabského Středozeří?*

Z teoretického hlediska práce využívá výsledků výzkumu belgického badatele Stephena Keukeleireho a jeho spolupracovníků, působících na lovaňském Institute for International and European Policy. V analýze jsou využity Keukeleireho teoretické koncepty konvenční a strukturální zahraniční politiky.⁴ I s ohledem na Keukeleireho koncepty autor ve výzkumu usiluje o verifikaci, respektive falzifikaci následující hypotézy: *„Evropská zahraniční politika vůči arabským státům jižního a východního Středozeří v období 1995-2014 se rozvinula směrem k jednoznačnému upřednostnění bilaterální formy spolupráce a diferenciacce vztahů s jednotlivými arabskými státy. Tento vývoj vyplynul ze slabosti strukturální dimenze evropské zahraniční politiky a vnitrostátních a mezinárodních podmínek arabského Středozeří a byl posílen i událostmi tzv. arabského probuzení po r. 2011.“*

Předkládaná práce na nejobecnější úrovni vychází z empiricko-analytického přístupu, který „klade důraz na neutrální postoj vůči studovanému předmětu“

⁴ Viz teoretické vymezení práce.

a „preferuje takové výroky, které nejsou ovlivněny apriorními soudy, a to ani s ohledem na určitá ideologická východiska, ani co do subjektivních postojů badatele. Empiricko-analytický přístup vždy v první řadě zdůrazňuje nestrannost, odbornou kritiku a potřebu prověřovat, objektivizovat dosažené poznatky“ (Říchová 2000: 21). Práce je kvalitativně založenou jednopřípadovou studií, jejíž objekt výzkumu představuje evropská zahraniční politika vůči arabským zemím jižního a východního Středozeří. V rámci typologie jednopřípadových studií ji zařazujeme mezi disciplinované interpretativní studie, kdy za případ je vybrán fenomén, „který považujeme za hodný studia svou jedinečností a významem, ale pro jeho prozkoumání je využito existující teorie, která dosud na daný fenomén nebyla aplikována. Teorie slouží pouze jako vodítko pro identifikování hlavních procesů a proměnných v rámci případu. Případ tedy neslouží jako nástroj pro práci s teorií, ale naopak teorie je vodítkem pro práci s případem“ (Kořan 2008: 34).

Představení základního konceptuálního rámce

Téma, stanovená hypotéza a konstrukce výzkumu určují volbu teoreticko-analytických nástrojů a konceptů, které jsou v práci využity: analýza zahraniční politiky, evropská zahraniční politika, konvenční a strukturální zahraniční politika.

Analýza zahraniční politiky (*foreign policy analysis*, FPA) je jednou z disciplín oboru mezinárodních vztahů a zároveň základním teoreticko-analytickým nástrojem pro výzkum zásadního komponentu mezinárodní politiky – zahraniční politiky. Přesto můžeme sledovat dlouhodobě nedostatečné propojení FPA s teoretickým rozvojem mezinárodních vztahů, které dalo FPA nádech teoreticky strnulého, sterilního pole. V posledních letech také můžeme pozorovat pokles zájmu badatelů z oboru politických věd o analýzu zahraniční politiky a naopak rostoucí zájem historiků o tento koncept (Hill 2003; Korany – Dessouki 2008; Keukeleire – Schunz 2008). Analýzou zahraniční politiky zkoumáme tvorbu a obsah zahraniční politiky na vnitřní úrovni, implementaci zahraniční politiky a podmínky pro působení a důsledky zahraniční politiky ve vnějším prostředí (Rosenau 2006; Breuning 2007).

Pod konceptem *evropská zahraniční politika* práce chápe množinu zahraniční politiky realizovanou skrze institucionální rámec Evropské unie a zahraniční politiky členských států prováděnou mimo unijní instituce, která je zpětně zakomponována do zahraniční politiky Unie. Toto pojetí nám umožňuje postihnout komplexnější obraz zahraniční politiky Evropské unie a jejích členských států vůči zvolené oblasti, zejména

v případě, kdy si členské státy utilitárně vybírají, které aspekty zahraniční politiky je pro ně vhodné realizovat skrze institucionální rámec Evropské unie (např. demokratizace, liberalizace obchodu, strukturální reformy) a pro které je naopak vhodnější rámec národního státu či jejich koalice (např. krátkodobý vojenský zásah, některé diplomatické iniciativy) a až následné zapojení EU. Striktní omezení se na zahraniční politiku realizovanou pouze prostřednictvím institucí Evropské unie by mohlo vést ke zkreslení reálného stavu vztahů EU s externím prostředím, vztahy s arabskými zemí jižního a východního Středozeří nevyjímaje.

Koncepty *konvenční* a *strukturální zahraniční politiky* zachycují kontinuum různých podob zahraniční politiky vůči stejnému geografickému prostoru. Jsou užitečné pro analýzu zahraniční politiky Evropské unie, která je svým charakterem unikátní, přičemž tradiční definice a koncepty zahraniční politiky mají vzhledem k tomuto výjimečnému charakteru unijní zahraniční politiky často jen omezenou využitelnost. Tyto koncepty nám umožní zachytit a analyzovat i mnohdy opomíjené dimenze zahraniční politiky. Teoreticko-analytické koncepty konvenční a strukturální zahraniční politiky vycházejí z výzkumu Stephena Keukeleireho a jeho spolupracovníků. Jejich bádání je jedním z předních současných pokusů o prohloubení poznání charakteru, fungování a obsahu vnějších vztahů Evropské unie, evropské zahraniční politiky a postavení Unie v mezinárodních vztazích (srovnej Carlnaess – Sjursen – White 2004, Hill – Smith 2005, Zielonka 2007, Keukeleire – MacNaughtan 2008, Bindi 2010). Keukeleireho výzkum rovněž odráží rostoucí oblíbenost teoretického pluralismu v mezinárodních vztazích. Ta vychází z potřeby přesněji zachytit mezinárodněpolitickou realitu v daném geografickém prostoru (či ve vztazích mezi dvěma a více aktéry) bez omezení paradigmaty pouze jednoho z teoretických přístupů v mezinárodních vztazích a také z nutnosti spojit výzkum *vnitrostátního* a *mezinárodního*.

Struktura práce

Předkládaná disertační práce je strukturována dle zvoleného výzkumného postupu. Dělí se na dvě části, teoreticko-metodologickou, jež připravuje pole pro další výzkum, a samotnou analytickou část. Ta je rozdělena na tři kapitoly. Práce se tedy skládá ze dvou základních celků, které jsou dále strukturovány.

První, teoreticko-metodologická část, zasazuje práci do teoretického a metodologického rámce. Představeny jsou zvolené metody výzkumu a je zdůvodněn

jejich výběr. Dále je v teoreticko-metodologické části práce metodologicky ukotvena a specifikována ve smyslu tematickém, geografickém i časovém. Pozornost je věnována i reflexi metodologických a konceptuálních problémů, na které autor v průběhu výzkumu narazil. Uvádí důvody, které autora vedly k volbě příslušného teoretického aparátu vycházejícího z teoretického pluralismu, pozornost je věnována spojení pro práci klíčových konceptů *analýzy zahraniční politiky* a *strukturální* a *konvenční zahraniční politiky* s paradigmaty zvolených teorií mezinárodních vztahů. Tuto část práce uzavírá systematická operacionalizace využívaného konceptuálního aparátu kontextem řízenými daty, tedy evropské zahraniční politiky a konvenční a strukturální zahraniční politiky.

Druhou část disertační práce tvoří samotná analýza. Analytická část je rozdělena na tři kapitoly, které odrážejí existující úzus objevující se ve výzkumech využívajících koncept *analýzy zahraniční politiky*. První kapitola analytické části je věnována vnitřní dimenzi zahraniční politiky. V příslušných podkapitolách jsou analyzováni aktéři podílející se na tvorbě evropské zahraniční politiky vůči arabskému Středozeří, zájmy těchto aktérů v příslušném prostoru, rozhodovací mechanismy při tvorbě evropské zahraniční politiky a kapacity a nástroje k provádění této zahraniční politiky v jižním sousedství Unie. Druhá kapitola se zabývá implementací evropské zahraniční politiky v prostoru arabského Středozeří. Je strukturována do tří podkapitol, které odrážejí tematické bloky (v unijním slovníku se objevuje výraz koše; *basket*) při startu Barcelonského procesu: Euro-středozeřího partnerství roku 1995: *politicko-bezpečnostní*, *ekonomicko-finanční* a *sociálně-kulturní*. Pro analýzu implementace evropské zahraniční politiky jsou využity koncepty konvenční a strukturální zahraniční politiky. Obsahem třetí kapitoly analytické části je externí dimenze evropské zahraniční politiky v arabském Středozeří. Zde budou analyzovány zásadní struktury a aktéři, jež podmiňují působení evropské zahraniční politiky ve středomořském prostoru.

Závěr je vypracován na základě získaných poznatků a nabízí komplexní sumarizaci a syntézu výsledků výzkumu. Reflektuje stanovenou hypotézu disertační práce a její verifikaci/falzifikaci. Hodnotí, zda se během práce podařilo naplnit cíle stanovené v úvodu, a nabízí podněty k dalšímu zkoumání problematiky evropské zahraniční politiky v prostoru arabského Středozeří a celého sousedství Evropské unie.

Dosavadní výzkum a stav poznání zvoleného tématu

Pro překládanou disertační práci je důležitý výzkum belgického badatele Stephena Keukeleireho a jeho kolegů působících na Fakultě sociálních studií v Lovani a tamním Institute for International and European Policy. Keukeleire je autorem teoretického konceptu strukturální zahraniční politiky, ve svém výzkumu se soustředí na teoretické zachycení současné zahraničněpolitické praxe a aplikaci těchto přístupů na evropskou zahraniční politiku. Jeho práce představuje jeden z předních současných pokusů o analýzu a pochopení soudobé zahraničněpolitické praxe. V tomto smyslu je zásadní jeho práce *The Foreign Policy of the European Union*, jejíž první vydání z roku 2008 publikoval společně s Jennifer MacNaughtan, jež v současnosti působí na ministerstvu zahraničí Velké Británie, a druhé aktualizované vydání zpracoval s lovaňským kolegou politologem Tomem Delreuxem.

Výzkumný design vydané monografie pojímá zahraniční politiku EU komplexně. Nesoustředí se pouze na Společnou zahraniční a bezpečnostní politiku a Společnou bezpečnostní a obrannou politiku, ale zahrnuje do analýzy i evropské politiky a aktivity, které souvisejí s realizací cílů v externím prostředí. Součástí takto pojatého výzkumu jsou tedy i politiky vůči evropskému sousedství, obchod, rozvojová asistence nebo externí dimenze vnitřních politik EU. Keukeleire je rovněž koordinátorem specializovaného internetového portálu *Exploring EU Foreign Policy*, jež v jistém smyslu představuje pramennou základnu pro publikovanou monografii. Pro autora byly mimořádně inspirativní a cenné i Keukeleireho přednášky a semináře na Katolické univerzitě v Lovani.

Evropská zahraniční politika v arabském Středozeří a podmínky pro její rozvíjení jsou v českém vědeckém prostředí minimálně reflektovány. České zahraničněpolitické priority leží v geograficky odlišných částech sousedství EU (východní Evropa) a evropská zahraniční politika vůči arabskému Středomoří většinou stojí ve stínu více frekventovaných témat, jako je izraelsko-palestinský konflikt, politické tranzice, islamismus či zahraniční politika Spojených států nebo terorismus. Především na tyto témata se upíná pozornost českých politologů, arabistů a dalších odborníků specializujících se na oblast Blízkého východu a severní Afriky, jejichž práce se může okrajově dotýkat i evropského zahraničněpolitického působení v arabském jižním sousedství. Z českých autorů se specificky tématu evropské zahraniční politiky v arabském Středozeří věnuje arabista Jaroslav Bureš, koordinátor české sítě nevládních organizací Nadace Anny Lindhové pro dialog kultur ve Středomoří.

Naopak v zahraničí (především v evropských zemích) nalezneme množství badatelů a jejich výzkumu, který byl o evropské zahraniční politice v arabském Středozeří v období 1995-2014 realizován. Podobně existuje i množství výzkumných pracovišť a think-tanků, pro které tento výsek evropské zahraniční politiky představuje zásadní téma pro jejich práci. Významné postavení v tomto zaujímá síť EuroMeSCo, sdružující 100 výzkumných institucí z 32 zemí (ze 43 participujících států Barcelonského procesu: Unie pro Středozeří), u jejíhož založení stál italský politolog Roberto Aliboni, dlouholetý ředitel římského Istituto Affari Internazionali. Je třeba jmenovat i madridský Fundación para las relaciones internacionales y el diálogo exterior (FRIDE), který do roku 2013 vedl Richard Youngs, profesor mezinárodních vztahů na University of Warwick, jenž patří mezi přední badatele v oblasti vztahů mezi Evropskou unií a zeměmi jižního a východního Středozeří. V rámci FRIDE působí i německá politoložka Kristina Kausch, která zde vede program zaměřující se na postavení EU v prostoru severní Afriky a Blízkého východu. Z dalších jmenujme bruselský think-tank European Policy Centre, kde je ředitelkou programu *Europe in the World* Rosa Balfour, jež se specializuje na evropskou zahraniční politiku v sousedství EU.

Můžeme konstatovat, že většina realizovaného výzkumu na téma evropské zahraniční politiky v arabském Středozeří a podmínek pro její rozvíjení v tomto prostoru nachází své těžiště buď na severních, nebo jižních březích Středozeří moře. Autoři specializovaní na analýzy fungování Unie a evropské zahraniční politiky mají tendenci slabě nereflektovat prostředí, vůči kterému je evropská zahraniční politika rozvíjena. Výsledkem jsou v mnoha ohledech vynikající analýzy evropské zahraniční politiky, ze kterých se ovšem čtenář příliš nedozví o cílovém prostředí, kde je tato politika implementována, a tedy ani o mnoha problémech implementace samotné.

Podobným problémem s opačným výsledkem jsou analýzy podmínek v arabském Středozeří (povětšinou zahrnutých do širší skupiny států Blízkého východu a severní Afriky a zařaditelných jakožto *area studies*), jež mají tendenci přehlížet evropské zahraničněpolitické působení. Děje se tak i kvůli obtížnější konceptuální zachytitelnosti evropské zahraniční politiky lišící se od zahraniční politiky americké, čínské či francouzské (analýzy vývoje a podmínek v zemích Blízkého východu a severní Afriky často trpí teoretickou, konceptuální a metodologickou slabostí) a dlouhodobého podcenění zahraničněpolitické role EU ve zkoumané oblasti. Ve výzkumu mezinárodních vztahů arabských zemí je obecně evropské zahraniční politice

věnováno relativně málo pozornosti a to dokonce ve srovnání se zahraničními politikami členských států.

Mezi autory, jejichž ambicí je při analýze evropské zahraniční politiky zhodnotit postavení a podmínky obou partnerů, je belgický badatel Sven Biscop působící v bruselském think-tanku Royal Institute for International Relations, jehož práce se soustředí bezpečnostní dimenzi evropské zahraniční politiky. Biscop je autorem monografie *Euro-Mediterranean Security: A Search for Partnership* z roku 2003, která i přes jistý časový odstup od jejího vzniku představuje komplexně pojatou analýzu překážek pro vytvoření jednotné bezpečnostní architektury ve Středomoří, jako je odlišná úloha armád v evropském a arabském kontextu a jiné chápání bezpečnosti mezi partnery, jež zůstávají v platnosti až do současnosti. Z tohoto výzkumu vycházejí i další Biscopovy texty pojednávající o bezpečnostní politice EU ve Středomoří. Z dalších autorů vycházejících z komplexního přístupu k problematice zmiňme německou politoložku Annette Jünemann, jejíž výzkum se soustředí na téma občanské společnosti a genderu ve vztazích mezi EU a arabským Středozeím, která se stala editorkou dvou publikací mapujících stav euro-středomořských vztahů v období po teroristických útocích 11. září 2001 ve Spojených státech (*Euro-Mediterranean Relations After September 11*) a arabských intifádách (*Euro-Mediterranean Relations after the Arab Spring*).

Jmenujme také italskou politoložku Federicu Bindi působící na římské univerzitě Tor Vergata, která editovala knihu *The Foreign Policy of the European Union Assessing Europe's Role in the World*. Její výzkumný design vychází z komplexního uchopení evropské zahraniční politiky, zaměřuje se na evropské zahraničněpolitické nástroje, vztahy EU a sousedství, poměr Unie k dalším aktérům mezinárodních vztahů a evropskou strukturální zahraniční politiku cílenou na export a podporu evropských modelů a norem v externím prostředí. Autorem kapitoly věnované středomořským nečlenským státům, včetně osmi zemí arabského Středozeím, je izraelský ekonom Alfred Tovias z Hebrejské univerzity v Jeruzalémě, jehož výzkum se soustředí na vztahy mezi EU a Středozeím, především na vývoj obchodních a hospodářských vztahů a úroveň ekonomické integrace v tomto prostoru. Tématu ekonomického rozvoje arabského Středozeím a tamní ekonomické integrace se soustavně věnuje také politolog a ekonom Timo Behr, momentálně působící ve strukturách ministerstva zahraničí Spojených arabských emirátů.

Zahraniční politiku arabských států zvolil jako výchozí bod pro analýzu vztahů mezi těmito zeměmi a EU belgický politolog Gerd Nonneman, děkan School of Foreign Service v kampusu Georgetown University v Kataru. Jím editovaná kniha *Analyzing Middle East Foreign Policies and the Relationship with Europe* pojednává nejen o zahraniční politice zemí arabského Středozeří vůči evropským partnerům a problémům euro-středozeří vztahů, ale i o zahraniční politice zemí Arabského poloostrova *vis-à-vis* EU. Výzkumný design této publikace zdařilým způsobem nabourává malou reflexi EU ve výzkumu zahraniční politiky a mezinárodních vztahů Blízkého východu a severní Afriky. V tomto kontextu jmenujme ještě francouzského specialistu na tuto oblast George Joffého působícího v Centre of International Studies na univerzitě v Cambridge. Joffého výzkum se dlouhodobě soustředí na transnacionální rizika evropských politik ve Středozeří, specificky cílí na problém migrace a jejích důsledků na politické, ekonomické a sociální struktury ve Středozeří. Uznávanou autoritou na problém migrace ve středozeříském prostoru je také francouzský sociolog a demograf Philippe Fargues, ředitel Migration Policy Centre při European University Institute.

Zhodnocení přínosu práce

Předkládaná disertační práce se zařazuje do už existujícího korpusu realizovaných výzkumných projektů na téma zahraniční politiky Evropské unie a jejích členských států v prostoru sousedství EU. Přínos disertační práce spatřujeme především v prohloubení znalostí o tématu výzkumu, jako příspěvek do aktuální odborné debaty o evropské roli v turbulentní oblasti jižního sousedství obecně a o evropské zahraniční politice vůči jižnímu a východnímu Středozeří zvláště. Práce se soustředí na analýzu zkoumané problematiky, její ambicí není poskytovat doporučení pro faktické politické rozhodování a zahraničněpolitickou praxi, ačkoliv analýza a vyhodnocení předchozích let evropské zahraniční politiky v arabském Středozeří jsou jistě vhodným předpokladem pro rozvíjení nových aktivit.

Silnou stránkou a přínosem práce je její obsahový koncept vycházející ze zvoleného výzkumného designu, který propojuje analýzu vnitřní dimenze tvorby evropské zahraniční politiky, její implementace v prostoru arabského Středozeří a podmínek panujících ve zkoumané oblasti pro evropské působení. Toto pojetí přesahuje většinu výzkumných projektů realizovaných na dané téma v českém i zahraničním prostředí. Autor doufá, že práce v českém prostředí přispěje ke

komplexnějšímu výzkumu a porozumění bezprostředního sousedství Evropské unie a evropské zahraniční politiky v tomto širokém prostoru spojujícím země s obrovskou diverzitou politických, bezpečnostních, ekonomických, sociálních a kulturních charakteristik.

1. TEORETICKO-METODOLOGICKÝ RÁMEC

1.1 Metodologické ukotvení

1.1.1 Vymezení předmětu zkoumání

Předmětem práce je analýza evropské zahraniční politiky v prostoru arabského Středozeří. Takto zvolený předmět výzkumu představuje velice rozsáhlou a členitou problematiku, proto je třeba jej v zájmu proveditelnosti a hloubky analýzy dále specifikovat a stanovit hranice výzkumu.

Tematické vymezení

Tematicky se práce soustředí na zahraniční politiku Evropské unie a zahraniční politiku členských států realizovanou mimo institucionální rámec Unie v oblasti arabského Středozeří. Zaměřuje se na unijní zahraničněpolitické iniciativy Barcelonský proces: Euro-středozeří partnerství, Evropskou politiku sousedství a Barcelonský proces: Unii pro Středozeří. Tyto zahraničněpolitické iniciativy realizované prostřednictvím institucionálního rámce Evropské unie doplňují civilní a vojenské mise rozvinuté v rámci Společné zahraniční a bezpečnostní politiky a Společné bezpečnostní a obrané politiky a rovněž významné zahraničněpolitické iniciativy členských států v prostoru arabského Středozeří, kde členské státy z nejrůznějších důvodů zvolily postup mimo institucionální rámec Unie a až zpětně svou zahraniční politiku zakomponovaly do zahraniční politiky EU.⁵

Geografické vymezení

Geograficky se práce zabývá problematikou osmi arabských států jižního a východního Středozeří⁶, pod kterými rozumíme Alžírsko, Egypt, Jordánsko, Libanon, Libyi, Maroko, Sýrii a Tunisko, a Evropské unie s jejími 28 členskými státy (2014). V případě výběru arabských států jižního a východního Středozeří jsme postaveni před konceptuální problém. Striktně politicko-geograficky vzato v našem výčtu chybí Izrael, Palestinská území a Turecko. Zde autor při výběru upřednostnil

⁵ Příklady zahraničněpolitických iniciativ členských států, které byly zpětně navázány na zahraniční politiku EU jsou např. Unie pro Středozeří (původně Středozeří unie) či vojenský zásah v Libyi od března do října 2011.

⁶ V práci užíváme v souladu se spisovnou češtinou výrazy Středozeří a Středomoří jako synonyma označující oblasti ležící v okolí Středozeřího moře.

politická, socioekonomická a kulturní kritéria. Izrael není součástí naší analýzy z důvodu jeho nearabského charakteru, jiného historického vývoje a odlišného politického a ekonomického postavení *vis-à-vis* Evropské unii.

Palestinská území, přes povýšení Palestiny na pozorovatelský stát Organizace spojených národů v listopadu 2012, nejsou svrchovaným státem, jejich hranice jsou kontrolovány Izraelem, rozsáhlé části Západního břehu jsou okupovány. Vztahy mezi Evropskou unií a Palestinskou samosprávou jsou v jistém smyslu součástí vztahů Unie s Izraelem, nejsou tedy vztahem dvou *partnerů*. Přesto jsou vztahy EU a Palestinské samosprávy v analýze zohledněny, z důvodu arabského charakteru daného území, rezonance izraelsko-palestinského konfliktu v mezinárodní politice i důležitosti izraelsko-palestinského a izraelsko-arabského konfliktu při startu Barcelonského procesu: Euro-středozevního partnerství roku 1995. Turecko je vynecháno nejen jakožto nearabský stát, ale především jako potenciální člen Unie (kandidátský stát), čímž se z pohledu evropské zahraniční politiky odlišuje od zbytku oblasti jižního a východního Středozeví.

Jižní a východní Středozeví je oblastí, která je v literatuře často zahrnuta pod další geografické a politické konstrukty jako Střední východ a severní Afrika (MENA), Blízký východ či *rozšířený* Střední východ.⁷ Zde práce upřednostňuje politické kritérium pohledu evropské zahraniční politiky, jež odlišuje středozevní oblast od dalších teritorií severní Afriky a západní Asie, které bývají zahrnuty do pojmu MENA (například země Arabského poloostrova, Irák nebo Súdán).

Chronologické vymezení

Práce se zabývá obdobím let 1995 až poloviny roku 2014, časová osa je ohraničena startem Barcelonského procesu: Euro-středozevního partnerství na mezivládní konferenci v Barceloně, který je obecně považován za počátek *ambiciózní* evropské zahraniční politiky v oblasti, a reakcí evropské zahraniční politiky na vlnu politických a bezpečnostních změn v jižním a východním Středozeví v důsledku arabských intifád roku 2011. Pro analýzu je využit diachronní přístup, „který nám umožňuje zabývat se vývojem konkrétního jevu v delším časovém úseku“ (Říchová 2007: 21). V našem případě je to tedy vývoj evropské zahraniční politiky v oblasti

⁷ Tyto názvy jsou přejaté z anglických originálů, přičemž spíše tradice než exaktní výčet upravuje, které státy pod tyto termíny spadají. V posledních letech populární *rozšířený* Střední východ nás zavádí od Egypta (či Maroka) až na indický subkontinent.

arabského Středomoří v období 1995-2014 a podmínek pro její působení v tomto prostoru.

Vnitřně se práce dělí na další časová období, která vždy reflektují zásadní okamžiky pro rozvoj evropské zahraniční politiky v jižním a východním Středozeří. Takovými mezníky jsou rok 1995, kdy bylo spuštěno Euro-středozeří partnerství. Dále to jsou rok 2004, kdy vznikla Evropská politika sousedství, vytvoření Unie pro Středozeří roku 2008 a období reakce Evropské unie na politické změny v jižním a východním Středozeří. To autor definuje jako období po 14. lednu 2011, kdy tuniský prezident Zín ud-Dín Ben Alí uprchl ze země.

1.1.2 Metodologická východiska

Předkládaná disertační práce je kvalitativně založenou případovou studií, jež je na příslušných místech doplněna o relevantní kvantitativní ukazatele. Podle metodologa Johna W. Creswella (1998: 12; citováno dle Hendl 2005: 50) definujeme kvalitativní výzkum jako „proces hledání porozumění založený na různých metodologických tradicích zkoumání daného sociálního nebo lidského problému. Výzkumník vytváří komplexní, holistický obraz, analyzuje různé typy textů, informuje o názorech účastníků výzkumu a provádí zkoumání v přirozených podmínkách.“ Předmětem výzkumu kvalitativní případové studie je evropská zahraniční politika v prostoru arabského Středozeří v období 1995-2014. Obecně se případová studie soustředí na studium jednoho či několika případů, kde smyslem výzkumu je „detailní studium ... zachycení složitosti případu ... popis vztahů v jejich celistvosti“ (Hendl 2005: 103). Ambicí případové studie může být i ozřejmit obecné souvislosti více případů. „Případová studie může být pochopena jako intenzivní studium jednoho případu, kde smyslem výzkumu je – alespoň částečně – vnést světlo do větší skupiny případů...“ (Gerring 2007: 20).

Výzkumný design strukturovaný dle metody případové studie byl zvolen proto, že nám umožňuje ve značném detailu analyzovat partikulární fenomény a jevy, zachytit jejich „mnohotvárnost prostřednictvím detailní analýzy jasně definovaného a ohraničeného subjektu, fenoménu, procesu či situace“ (Kořan 2008: 39). „Případová studie představuje stále svébytnější, metodologicky zakotvený a uznávaný přístup ke studiu (mezinárodní) politiky ... Ve srovnání s kvalitativními metodologiemi nabízí případová studie jedinečné expertní porozumění danému případu i jeho instrumentální využití pro další, teoretické účely“ (Kořan 2008: 60). Na škále typologií případových studií se předkládaná disertační práce řadí mezi jednopřípadové studie, kde zvolený

předmět výzkumu je detailně analyzován, což může být považováno i za východisko v dalším bádání o zvoleném fenoménu evropské zahraniční politiky v širším geografickém vymezení a komparativní perspektivě.⁸ Design jednopřípadové studie nám umožňuje dosáhnout patřičnou hloubku analýzy zvoleného předmětu výzkumu, zkoumat ho ve značném detailu.

V rámci typologií jednopřípadových studií práce představuje disciplinovanou interpretativní případovou studii (*the disciplined interpretive case study*). Disciplinovaná interpretativní případová studie se nachází na pomezí jedinečné či intrinsitní případové studie, která se věnuje případu jen kvůli němu samému a výzkumník chce poznat právě tento případ, vztah k obecnější problematice nehraje roli (Hendl 2005: 107)⁹, a instrumentální případové studie, kdy studium případu je pouhým nástrojem (instrumentem) pro práci s teorií (Kořan 2008: 35)¹⁰. Disciplinovaná interpretativní případová studie „interpretuje nebo vysvětluje případ aplikací už existující teorie do nového terénu. Čím více bude využití teorie explicitní a systematické, tím přesvědčivější bude jejich aplikace. Ačkoliv tato metoda nemůže teorii testovat, případová studie ukáže, že jedna či více z existujících teorií může být využita, aby se zohlednila pro nový případ ... Tento typ případové studie nemůže být spravedlivě nazván ateoretický jako není jeho širší přínos nulový“ (Sprinz – Wolinsky-Nahmias 2004: 58-59). Obdobně Michal Kořan (2008: 34) definuje disciplinovanou interpretativní případovou studii jako metodu, kdy „za případ může být vybrán fenomén, který považujeme za hodný studia svou jedinečností či významem, ale pro jeho prozkoumání je využito existující teorie, která dosud na daný příklad nebyla aplikována. Teorie slouží pouze jako vodítko pro identifikování hlavních procesů a proměnných v rámci případu. Případ tedy neslouží jako nástroj pro práci s teorií, ale naopak teorie je vodítkem pro práci s případem“.

V rámci typologie, kterou vytvořil známý metodolog Robert K. Yin (2003: 1-18), jenž případové studie dělí na exploratorní, explanatorní, deskriptivní a evaluační, se námi zvolená metoda nejvíce blíží studii explanatorní. Ta usiluje o vysvětlení případu

⁸ Např. ve výzkumu evropské zahraniční politiky v sousedství EU, který porovná charakter a výsledky zahraniční politiky v jižním a východním vektoru sousedství.

⁹ Dle rozlišení Roberta Stakea se u intrinsitní případové studie jedná „o studium případu, který je zkoumán jen pro jeho vnitřní povahu, pro jeho jedinečnost. Nezajímá nás proto, že bychom jeho prostřednictvím usilovali o poznání obecnějšího fenoménu nebo přispěli k vývoji abstraktních teoretických konstrukcí“ (Drulák et al. 2008: 34)

¹⁰ Dle Roberta Stakea „spočívá-li hodnota případové studie nikoli ve studovaném fenoménu samém, ale v přínosu, který skýtá obecnějšímu, teoretickému poznání, hovoříme o instrumentální případové studii“ (Drulák et al. 2008: 35).

analýzou jednotlivých kauzálních mechanismů, přičemž k tomu obvykle využívá nějakou teorii.

Zvolená metoda disciplinované interpretativní případové studie rovněž přináší některá inherentní omezení a slabá místa. „Jedná se především o malou míru schopnosti určit příčinnou váhu předpokládaného příčinného mechanismu. Tato skutečnost je následkem neexistující kontroly hodnot proměnných v rámci analýzy jednoho případu“ (Kořan 2008: 60). Z jednopřípadové studie evropské zahraniční politiky v prostoru arabského Středozeří můžeme jen velmi omezeně vyvozovat poznatky o fungování evropské zahraniční politiky v celém *sousedství* EU, nemluvě o evropské zahraniční politice v jiných částech světa. Tato malá možnost generalizace poznatků se týká i teoretického zázemí práce, avšak jak už bylo řečeno – teorie je pro práci nástrojem pro prozkoumání případu, ambicí disciplinované interpretativní případové studie nemůže být testování teorie.

1.2 Teoretická východiska práce

1.2.1 Teoretický pluralismus

Předkládaná práce vychází z teoretického pluralismu, který nám umožňuje využívat perspektivy z různých teorií a meta-teorií mezinárodních vztahů (neorealismu, neoliberalismu, konstruktivismu, pluralismu a teorie závislosti), jež všechny přinášejí relevantní náhledy pro studium evropské zahraniční politiky vůči arabským státům jižního a východního Středozeří a podmínek pro její působení v této oblasti. Ve výzkumu evropské zahraniční politiky lze vyzorovat obecný sklon k teoretickému pluralismu (Carlnaess – Sjusen – White 2004, Hill – Smith 2005, Zielonka 2007, Keukeleire – MacNaughtan 2008, Bindi 2010) v rámci teorií mezinárodních vztahů, vzhledem ke specifičnosti Unie, která není státem ani mezinárodní organizací, jakožto entity v mezinárodních vztazích. Přesto snad z důvodu specifičnosti a obtížné kategorizace je Evropské unie a její zahraniční politika dosud poněkud opomíjena disciplínou mezinárodních vztahů (Hill – Smith 2005).

Podobně jako výzkum evropské zahraniční politiky je i studium mezinárodních vztahů a zahraničních politik arabských států jižního a východního Středozeří, povětšinou zahrnutých v širší skupině zemí severní Afriky a západní Asie, projevuje tendenci k teoretickému pluralismu (Hinnebusch 2003, Nonneman 2005a, Halliday 2005, Lawson 2006, Korany – Dessouki 2008). Příklon k východiskům pouze jednoho teoretického přístupu ke studiu mezinárodních vztahů by ve zvolené problematice práce nutně vedl ke zjednodušení a deformaci komplexní reality, proto autor volí eklektický přístup, s vědomím neexistence ideální teorie mezinárodních vztahů.¹¹

Dominantní teorie mezinárodních vztahů, realismus a neorealismus, se svým důrazem na násilnou povahu mezinárodních vztahů, státy (které neorealisté vnímají jako jednotné, racionální aktéry), mocenskou rovnováhu, bezpečnostní dilema a anarchii (jakožto strukturální prvek systému států), hluboce ovlivnila analýzu zahraniční politiky. A to přesto, že neorealismus odmítá relevanci výzkumu vnitrostátních podmínek, tedy úrovně, kde se zahraniční politika tvoří, pro teorii mezinárodní politiky. Kenneth N. Waltz, zakladatel neorealismu, „nabízí strukturální teorii MV, která se dívá na MV jako na jeden celek a zabývá se pouze otázkami týkajícími se tohoto celku,

¹¹ Jak uvádí Jan Zielonka: „Zjišťuji, že většina těchto teorií se do značné míry vzájemně doplňuje a navrhuji, že by měly být tvořivým způsobem směřovány dohromady. Takto například jeden může být liberál-konstruktivista-realista bez ohledu na to, co si strážci jednotlivých teoretických chrámů mohou myslet.“ (Zielonka 2007: 19)

nezabývá se problémy spojenými se zahraniční politikou jednotlivých států“ (Drulák 2003: 61).¹² Nicméně, analýza zahraniční politiky dlouhodobě věrně odrážela realistické a neorealisticke vidění mezinárodních vztahů a tradičně se soustředila na vztahy mezi státy, mezistátní konflikty, problematiku vojenské bezpečnosti a vojenské moci atd. Viděno perspektivou neorealismu je zahraničněpolitické chování státu určeno jeho relativní silou, která je funkcí distribuce moci v mezinárodním systému, a je závislé na jeho vojenské síle a materiálních zdrojích (Mearsheimer 2007, citováno dle Keukeleire – Schunz 2008: 5).

Pro výzkum podmínek působení evropské zahraniční politiky v oblasti jižního a východního Středozeří nám realistické i neorealisticke perspektivy nabízejí mnoho relevantních náhledů.¹³ Mezinárodní politika arabských států jižního a východního Středozeří je dlouhodobě poznamenána vysokou mírou násilnosti a existencí mezistátních konfliktů, je to část světa, kde anarchické podmínky a bezpečnostní dilema jsou velmi aktuální. Tento fakt můžeme ilustrovat už jen tím, že ve skupině arabských států jižního a východního Středozeří není ani jeden, který by nepoznal přímý vojenský útok některého ze svých sousedů či alespoň hrozbu takového útoku.¹⁴ Slabé místo neorealisticke teorie v analýze tohoto prostoru spočívá v jeho důrazu na státy jako neměnicí se, racionální aktéry. Neorealisticke ahistorické tendence vnímající státy tímto způsobem není pro porozumění mezinárodní politiky jižního a východního Středozeří dostačující. Regionální systém, relativně nový a nekonsolidovaný, je zpochybňován jeho aktéry stejnou měrou, jako je jimi utvářen, a neorealisticke předpoklad, že konflikt je zejména nevyhnutelný vedlejší produkt anarchického systému států, nezachycuje hlavní důvody mimořádné náchylnosti oblasti k válkám a nestabilitě (Hinnebusch 2003: 1).

Neoliberalismus obohacuje neorealisticke perspektivu zahraniční politiky o prvky vzájemné závislosti států, z toho plynoucí spolupráce mezi státy, vlivu ekonomických kalkulací na mezinárodní vztahy, počítá také v analýze s mezinárodními institucemi a především *otevř*á vnitrostátní úroveň pozorností věnovanou vnitřně artikulovaným zájmům každého státu. Otevření černé skříňky domácího kontextu a vysvětlení spojení mezi vnitrostátně definovanými zájmy a jejich obranou

¹² Waltz ve své stěžejní práci *Theory of International Politics* spojení teorie mezinárodní politiky s výzkumem zahraniční politiky jednoznačně odmítá (Waltz 1979: 121-123).

¹³ Klasickým dílem pojednávajícím o mezinárodní politice severní Afriky a západní Asie vycházejícím z neorealisticke teorie je kniha Stevena Walta *The Origin of Alliances*.

¹⁴ Ať už šlo o hrozbu některého z arabských států nebo ze strany nearabských sousedů (Izraele či Turecka).

v mezinárodní aréně – skrze zahraniční politiku – může být vnímáno jako zásadní příspěvek neoliberálních teoretiků k analýze zahraniční politiky (Doyle 2008, citováno dle Keukeleire – Schunz 2008:5). Debata neorealismu s neoliberalismem otevírá otázku úmyslů aktérů. „Neorealisté příliš nezkoumají otázku úmyslu aktérů MV. Soustředí se na mocenské schopnosti států a předpokládají, že aktéři jich využijí ve svém zájmu na úkor ostatních. Neoliberálové naopak otázku úmyslů otevírají a ukazují, že to, jak stát vnímá úmysly ostatních, je pro jeho jednání srovnatelně důležité s mocenskými schopnostmi ostatních“ (Drulák 2003: 141). Zahraniční politika aktéra tedy může být výsledkem sofistikovanějších kalkulací, než jaké nabízí perspektiva neorealismu. Ústřední pro formulaci a obranu zájmů je důraz na ekonomiku, společně s vojenskými a přírodními zdroji, což činí neoliberální koncept moci o něco širší než je ten neorealistický (Keukeleire – Schunz 2008:5).

Konstruktivistická meta-teorie obohatila od 90. let minulého století teorii mezinárodních vztahů o řadu náhledů, které jsou relevantní i pro analýzu zahraniční politiky. „Konstruktivismus se dotýká jedné z velkých debat v moderní sociologii o vztahu mezi aktérem a strukturou. (...) Platí, že struktura (mezinárodní systém) vytváří aktéry (státy), nebo že aktéři vytvářejí strukturu? (...) Konstruktivisté se opírají o sociologické teorie a filozofické přístupy, které strukturu i aktéra považují za rovnocenné a ukazují na jejich vzájemnou spjatost“ (Drulák 2003: 123). Pokud aktér a struktura vzájemně ovlivňují sami sebe, ponechává tento poznatek více prostoru pro zahraniční politiku jako (nejméně) částečně autonomní výkon aktéra. Konstruktivistické myšlení také obecně klade větší důraz na ideové faktory (hodnoty, normy) v mezinárodním prostředí a tudíž i ve formulaci a vedení zahraniční politiky (Adler 2002).

Konstruktivistický důraz na nemateriální, ideové hodnoty nám umožňuje vnímat „unikátní nesoulad identity a suverenity, národa a státu“ (Hinnebusch 2003: 2) v oblasti arabského Středomoří. Arabské státy jsou od svého vzniku nuceny se potýkat s existencí státního systému, který je antitezí existence arabského národa, jehož politickým vyjádřením je arabský nacionalismus.¹⁵ Arabský nacionalismus představoval aktuální výzvu pro státní systém v jižním a východním Středozeří v 50. a 60. letech minulého století, v době vlády egyptského prezidenta Gamála Abd un-Násira. Poté postupně

¹⁵ Zásadní práci o vlivu střetávání se arabismu a evropskými velmocemi zkonstruovaného systému států na mezinárodní politiku v severní Africe a západní Asii je studie Michaela N. Barnetta *Dialogues in Arab Politics: Negotiations in Regional Order*.

ztratil modernizační a socialistický étos a vyklidil prostor pro konzervativnější, často religióznější, lokální nacionalismy.¹⁶ Přesto napětí mezi identitou a suverenitou nezmizelo, naopak nacházíme rostoucí nesoulad mezi panarabským ideálem, *raison de la nation*, a zahraničními politikami států formulovanými na základě *raison d'état* (Korany – Dessouki 2008: 5). Hranice arabských států, *zkonstruované* evropským imperialismem v průběhu 19. a 20. století, se mnohdy nekryly s politickou, ekonomickou, sociální a kulturní realitou jižních a východních břehů Středozeří.¹⁷ Roztrhaly staleté politické příslušnosti, přerušily tradiční obchodní cesty, rozdělily konfesní a etnické komunity, jsou vyjádřením rozporu mezi státem a národem.¹⁸ Vedly a vedou proto k permanentnímu napětí mezi státy i uvnitř států, jsou jedním z důvodů konfliktnosti a nestability tohoto prostoru. Obdobně jako arabismus je i islamismus politickým, sociálním a kulturním proudem, jenž může být v prudkém rozporu s existující realitou systému států v jižním a východním Středozeří.

Při analýze podmínek působení evropské zahraniční politiky v oblasti arabského Středozeří tato práce spojuje studium mezinárodních vztahů dané oblasti se studiem vnitrostátních podmínek aktérů, vůči kterým je evropská zahraniční politika rozvíjena. Spojení *vnitrostátního* a *mezinárodního* přináší pluralistický přístup k mezinárodním vztahům, jenž problematizuje státní a nadstátní perspektivy doplněním dalších aktérů a sil, které mohou mít vliv na zahraniční politiku a chování států v mezinárodní politice, jako jsou konsolidace státu, původ, složení a konflikt mezi vládnoucími elitami, charakter politického systému nebo nestátní aktéři. Tento přístup je v podmínkách arabského jižního a východního Středomoří, kde je koncepce státu jako konsolidovaného, vnitřně soudržného a racionálního aktéra zavádějící, mimořádně relevantní. Zahraniční politika odráží dynamiku vnitřního vývoje a vliv různých aktérů na její tvorbu, jako například rostoucí vliv podnikatelů z důvodu privatizace a důrazu na tržní ekonomiku může vést k „privatizaci“ zahraniční politiky nebo nástup islamistických formací ji může islamizovat a vliv etnicky definovaných aktérů

¹⁶ V arabském kontextu bývá panarabský nacionalismus nazýván *qawmí* (národní), státní varianty pak *qutrí* (lokální). „Vyvanutí arabského socialistického proudu v 70. a 80. letech umožnilo nástup více specifických *qutrí* (lokálních) nacionalismů, které daly nacionalismu v mnoha státech více konzervativní a islámskou formu, kde modernitu jako cíl vystřídal *turáth*, pojem, jenž tak jako *jinde* ve světě označuje další esenciální a ahistorickou nálepku, „dědictví““ (Halliday 2005: 204).

¹⁷ Příznačnou je v tomto kontextu známá Sykes-Picotova dohoda mezi Francií a Velkou Británií z roku 1916, jež vnutila obyvatelům Blízkého východu do značné míry ahistorické hranice Iráku, Jordánska, Libanonu a Sýrie.

¹⁸ Ne všech arabských států jižního a východního Středozeří se tento vývoj týká stejnou měrou. Zatímco Egypt či Maroko požívají hranic, které jsou do značné míry výtvozem endogenních sil, státy jako Jordánsko, Libanon, Libye či Sýrie jsou invencí evropského kolonialismu.

(například Kurdů či Berberů) ji může zabarvit etnickým obsahem (Korany – Dessouki 2008: 16-17). Spojení vnitrostátní a mezinárodní dimenze je v disciplíně mezinárodních vztahů stále diskutovaným tématem, jemuž se v minulosti nedostalo takové pozornosti, jakou by si takto zásadní problematika zasloužila, a jenž je z důvodu komplexního charakteru mezinárodní politiky velmi aktuální (Sorensen 2005).¹⁹

S konstrukcí systému států i států samotných v jižním a východním Středozeří souvisí i teorie závislosti a koncept vztahů centra a periferie. „Teorie závislosti se dívá na světovou ekonomiku jako na systém rozdělený na centrum a periferii. Kritériem je přístup k technologiím. Ekonomiky států centra se opírají o použití nejmodernějších technologií, jejichž aplikace ve výrobě přináší vysoké zisky, zatímco periferní ekonomiky jsou odsouzeny do role dodavatelů surovin či výrobků s minimální přidanou hodnotou. Vztah centra a periferie je vztahem mezi vykořisťovateli a vykořisťovanými...“ (Drulák 2003: 115). Ekonomismus teorie závislosti, který prozrazuje její původ v marxistickém uvažování, nemůže zakrýt jasné (zahraničně)politické implikace závislosti periferie na centru. V kontextu vztahů Evropské unie a jejích členských zemí se státy arabského Středozeří je zřejmé, že oba *partneři* stojí na opačných pólech vztahů centra a periferie.

I po ukončení přímé evropské vojenské kontroly jižního a východního Středozeří po Druhé světové válce zůstaly zachovány dva mechanismy nadvlády centra nad periferií, jak je definuje Johan Galtung. Jednak centrum vytvořilo klientské elity a třídy, které mají zájem na zachování závislosti svých zemí na centru a i po případném pádu těchto elit zůstávají státy periferie v závislém, téměř feudálním postavení vůči centru, zatímco vztahy mezi státy periferie jsou zcela nerozvinuté (Galtung 1971, citováno dle Hinnebusch 2003: 3). Nicméně teorie závislosti má v kontextu jižního a východního Středozeří značné limity. Sociální a kulturní kontakty mezi státy arabského Středozeří jsou mnohem rozvinutější, než bychom mohli z Galtungovy definice usuzovat. Obzvláště v posledních dvou dekáдах nabyly na intenzitě komunikační toky, které umožňují televizní satelitní vysílání a internet, odrážející se i v politickém vývoji. Události *arabského probuzení* názorně ukazují rychlost a dopad zpráv z různých zemí středozeřího prostoru. Přesto nám teorie závislosti může

¹⁹ V kontextu severní Afriky a západní Asie vycházejí z pluralistického přístupu práce Bahgata Koranyho, např. *How Foreign Policy Decisions are Made in the Third World: A Comparative Analysis a The Foreign Policies of Arab States: The Challenge of Globalization* .

nabídnout užitečné perspektivy na realitu ekonomické nerozvinutosti arabského Středozeří, která má vliv i na možnosti regionální integrace tohoto prostoru.

1.2.2 Analýza evropské zahraniční politiky

Už jsme uvedli, že vnímání zahraniční politiky a analýza zahraniční politiky (*foreign policy analysis*; FPA) jsou hluboce ovlivněny teoriemi mezinárodních vztahů, především, ne však absolutně²⁰, dominantní realistickou a neorealisticou teorií. Navzdory tomu dlouhodobě přetrvává jistá distinkce mezi FPA a oborem mezinárodních vztahů. Na rozdíl od teoretického dynamismu mezinárodních vztahů je FPA mnohdy vnímána jako teoreticky sterilní obor, jenž jen obtížně přijímá nové poznatky přicházející z teoretických debat v mezinárodních vztazích, „obor je obecně charakterizován nikoli nezanedbatelným stupněm konceptuálního a teoretického pauperismu“ (Keukeleire – Schunz 2008: 2). Teoretická strnulost se pojí s všeobecným poklesem zájmu badatelů v oboru mezinárodních vztahů o FPA, který můžeme pozorovat v posledních dvou dekádách (Korany – Dessouki 2008: 12-13). Jejich místo často nahradili historici, jejichž rostoucí zájem o FPA je přímo úměrný odklonu mezinárodních vztahů od této disciplíny (Hill 2003: 5).

Jedním z problémů analýzy zahraniční politiky je limitovaný koncept moci, kde FPA odráží realistickou/neorealisticou teorii zřejmě nejvěrněji. Klasické pojetí moci v FPA se soustředí na konflikt, nátlak, donucení a vojenskou sílu. Zatímco pro analýzu zahraničních politik některých aktérů mezinárodních vztahů nemusí být takto omezená definice moci nutně zavádějící, pro analýzu evropské zahraniční politiky si s ní nevystačíme. Zahraniční politika Evropské unie a jejích členských států se vzpírá konvenčním definicím, které by, pokud bychom z nich v naší analýze vycházeli, vedly k nesprávným závěrům, neodrážejícím realitu panující v *sousedství* Unie.²¹ Řečeno ve zkratce „Evropská unie nemá zahraniční politiku v klasickém smyslu tohoto termínu a není klasickým aktérem v mezinárodním systému“ (Keukeleire – Thépaut 2011). V zájmu přesnější analýzy a realističtějšího zachycení charakteru vztahů Evropské unie

²⁰ Christopher Hill ke spojení FPA s realismem/neorealismem uvádí: „V posledních letech je na FPA často pohlíženo jako na realistickou na základě toho, že je ‚státo-centrická‘. V tom je ironie pokud si vezmeme, že FPA vyrostla v reakci na předpoklad klasického realismu, že stát je jediný, koherentní aktér sledující racionálním způsobem jasný národní zájem ... Bádání v rámci FPA neustále zpochybňovalo ideje racionality, koherence, národního zájmu a vnější orientace ... (FPA) je z podstaty pluralisticky orientována“ (Hill 2003: 6).

²¹ Nabízí se otázka, zda bychom při použití konvenční definice moci mohli Evropskou unii a její členské státy považovat za mocnost a to i v bezprostředním sousedství EU, například vis-à-vis státům západního Balkánu.

a arabských států jižního a východního Středozeří je třeba využít koncept moci, který je širší než konvenční definice, opírající se o silovou politiku, konflikt a donucení. Zatímco vzrůstající komplexita mezinárodních vztahů se odráží v jejich současném výzkumu a existenci rozmanitých teorií a meta-teorií, analýza zahraniční politiky stále vychází převážně z letitých, „vestfálských“ konceptů orientovaných na státy, role lídrů a příslušné byrokracie, vztahy mezi státy a úzce definované mocenské vztahy mezi nimi. Dnes ale potřebujeme komplexnější porozumění zahraniční politice (Carlsnaes – Risse – Simmons 2002; Hill 2003; Keukeleire – MacNaughtan 2008), přičemž pro výzkum zahraniční politiky Evropské unie pocítujeme tuto potřebu ještě naléhavěji.

Zahraníční politiku definujeme jako souhrn oficiálních externích vztahů řízený nezávislým aktérem, většinou státem. Použití termínu nezávislý aktér umožňuje zařadit do této definice i Evropskou unii (Hill 2003: 3). Z perspektivy cílů tuto definici dále upřesníme rozlišením zahraniční politiky od externích vztahů. Pod zahraniční politikou rozumíme politiku zaměřenou na externí prostředí, s cílem ovlivňovat toto prostředí a chování aktérů v něm, a sledující zde zájmy, hodnoty a cíle. Tímto se zahraniční politika liší od externích vztahů, jejichž podstatou je udržování vztahů s externím prostředím bez ambice toto prostředí ovlivňovat (Keukeleire - MacNaughtan 2008: 19). Pro analýzu evropské zahraniční politiky vůči arabským státům jižního a východního Středozeří jsou v práci využity výsledky výzkumu belgického badatele Stephena Keukeleireho a jeho spolupracovníků. Jejich práce vychází z nutnosti rozšíření konceptů zahraniční politiky, aby více odpovídaly podmínkám naší doby, poznamenané globalizací, větší komplexitou mezinárodních vztahů i samotnou existencí Evropské unie a její zahraniční politiky. Keukeleireho výzkum vychází z teoretického pluralismu a využívá náhledů z různých teorií a meta-teorií mezinárodních vztahů. Ačkoliv je pro něj i pro koncept strukturální zahraniční politiky teorie sociálního konstruktivismu nepochybně důležitá, tento koncept se přímo nevztahuje k žádnému z konstruktivistických či strukturalistických přístupů a využívá perspektiv a náhledů i z jiných teorií mezinárodních vztahů.

Z hlediska aktérů už nelze omezovat analýzu zahraniční politiky pouze na tradičně dominantní dimenze, jako jsou státy, hlavy států, ministerstva zahraničí či obrany. Při tvorbě a implementaci zahraniční politiky je třeba počítat i s nestátními aktéry, společností cílových států²², pro tvorbu, implementaci a efektivitu mohou mít

²² Byl to tlak společnosti a veřejného mínění, vyvolaný rozhořčením nad blízkostí vztahů mezi představiteli tuniské diktatury a francouzskými politickými a podnikatelskými elitami, který donutil podat

ministerstva průmyslu, obchodu či zemědělství stejně zásadní dopad jako jejich kolegové na zahraničí a obraně. V žádném případě netvrdíme, že státy a státní aktéři přestali být pro zahraniční politiku relevantní. Přes některé názory o erozi teritoriální organizace společenského a politického života, způsobené například diskutovaným procesem globalizace, národní stát zatím povětšinou odolal zásadnější změně a nelze očekávat, že by v dohledné době odešel ze scény (Sorensen 2005). Jde nám tady o obohacení tradičního přístupu k zahraniční politice, o větší komplexitu její analýzy. Prosazování zájmů a cílů (evropské) zahraniční politiky může zohledňovat nejen úzce definované vlastní, momentální či majetkové cíle, ale i zájmy a cíle kolektivní, dlouhodobé a imateriální. Typickým příkladem takovéto zahraniční politiky Evropské unie a jejích členských států je evropská zahraniční politika vůči státům střední a východní Evropy, které se roku 2004 staly členskými státy Unie.

Zajištění vojenské a teritoriální bezpečnosti zůstává základním úkolem zahraniční politiky všech aktérů mezinárodních vztahů (Keukeleire – MacNaughtan 2008: 22). Nejinak je tomu i u Evropské unie, avšak bezpečnost Unie je třeba zajišťovat i jinými způsoby. Zvláště v *sousedství* Unie vystupují do popředí pojmy jako společenská²³ a lidská bezpečnost²⁴ nebo rozpor mezi sekuritizací a desekuritizací²⁵. S tímto se úzce pojí metody pro zajišťování bezpečnosti Evropské unie, její síla a schopnosti. Poznámka belgického ministra zahraničí Marka Eyskense z roku 1991, že Unie je „ekonomickým obrem, politickým trpaslíkem a vojenským červem“, zajisté neztrácí nic ze své platnosti, pokud budeme schopnosti Evropské unie a jejích členských států posuzovat úzkou optikou vojenských schopností a *hard power*. V tom pravděpodobně nikdy nebude silná stránka evropské zahraniční politiky, která spoléhá na nevojenské nástroje a *soft power*, především vůči kandidátským státům a *sousedství* Unie. Se vstupem deseti nových států roku 2004 a dalších dvou roku 2007 začalo být stále problematičtější nebýt členem EU nebo neparticipovat na politikách *sousedství*

demisi francouzskou ministryni zahraničí Michèle Alliot-Marie nedlouho po začátku *arabského probuzení* a ovlivnil tak podobu evropské zahraniční politiky v tomto prostoru (France 24 2011).

²³ Společenská bezpečnost je definována jako schopnost společnosti uchovat si svůj původní charakter během měnících se podmínek nebo pod možnými či skutečnými hrozbami (Waeber et al. 1993: 23). V jižním a východním Středozeří, kde je důraz na autentičnost společnosti akcentován mnoha úspěšnými politickými formacemi inspirovanými politickým islámem, nabývá tento koncept zvláštní relevance.

²⁴ Na rozdíl od společenské bezpečnosti se koncept lidské bezpečnosti vztahuje k individu. Je definována jako „svoboda od strachu“ (z násilí, mučení, zločinnosti atd.) a „svoboda od nedostatku“ (způsobeného chudobou, hladem, epidemiemi atd.) (UNDP 1994: 22-44). Oba rozměry lidské bezpečnosti se v arabských státech jižního a východního Středozeří dlouhodobě nedaří naplňovat.

²⁵ Pro vztahy EU a arabských států jižního a východního Středozeří je klasickou otázkou sekuritizace/desekuritizace problém migrace.

(Casier 2004: 3). Proto je evropská zahraniční politika zaměřena více na struktury, procesy a dlouhodobý vývoj externího prostředí, než na konflikty a aktuální krize, kde Unie vzhledem ke svému charakteru může jen potvrdit percepci „politického trpaslíka a vojenského červa“.

1.2.3 Relační a strukturální síla

Při analýze evropské zahraniční politiky využíváme teoretické koncepty konvenční a strukturální zahraniční politiky. Pro jejich vymezení, rozpoznání síly a schopností aktérů konvenční či strukturální zahraniční politiku rozvíjet, jsou důležité pojmy relační a strukturální síly. Relační sílu definujeme jako schopnost jednoho aktéra (A) přimět druhého aktéra (B) udělat něco, co by bez zásahu A neudělal (Keukeleire 2002: 12). Takto definovaná síla odpovídá tradiční definici moci ve většině sborníků mezinárodních vztahů a světové politiky (například Mingst 1999: 115-120; Goldstein – Pevehouse 2006: 57-61; Shimko 2008: 79). Je charakteristické, že tradiční definice moci jsou vyjadřovány v kontextu konfliktu a hrozeb: jsou o „konfliktu“, „překážkách“, nutnosti „převážít“, „soutěžit“, „protivnicích“ a „nepřátelích“ (Keukeleire 2002: 12). Takováto definice je samozřejmě relevantní a platná, avšak v kontextu evropské zahraniční politiky, zvláště v sousedství Evropské unie, si s ní nevystačíme. Dokonce můžeme konstatovat, že pokud bychom posuzovali evropskou zahraniční politiku takovouto definicí moci, nutně bychom museli dojít k závěru, že Evropská unie a její členské státy jsou mimořádně slabými zahraničněpolitickými aktéry a to dokonce i v kontextu kandidátských států západního Balkánu, kde se Unie během bojů v bývalé Jugoslávii musela spolehnout na relační sílu Severoatlantické aliance, respektive Spojených států.

Keukeleire navrhuje doplnit analýzu o koncept *strukturální síly*. Ten má větší tradici v literatuře věnované mezinárodní politické ekonomii a teorii závislosti, ale může mít velkou analytickou hodnotu i ve výzkumu zahraniční politiky. Tam strukturální sílu definujeme jako „autoritu a kapacitu stanovit pravidla hry a rozhodovat, jak druzí budou tuto hru hrát. Ti, kdo se pokouší hrát jiné hry, mohou být přesvědčeni nebo přinuceni se přizpůsobit jen tím, kdo disponuje větší strukturální silou ... ale zde je obsaženo i něco více než jen donucovací kapacita. Strukturální síla obsahuje nevyřčené předpoklady o standardech a pravidlech: kdo se má přizpůsobit čemu a jak.“ (Holsti 1995: 69). Implicitně je zde vyjádřeno, že strukturální síla je, spíše než schopností poručit, diktovat či donutit, o vlivu aktéra disponujícího strukturální silou, jenž však ponechává jistý

stupeň svobodné volby i pro objekt jeho zahraniční politiky. Strukturální síla, na rozdíl od přímého dopadu relační síly, je vlivem jednoho aktéra (A) na druhého (B), avšak nepřímo, kdy A svým výběrem hry a jejích pravidel ovlivňuje B (Keukeleire 2002: 13).

1.2.4 Konvenční zahraniční politika

Konvenční zahraniční politikou rozumíme zahraniční politiku zaměřenou na státy a vládnoucí elity, jako jsou hlavy států, vlád a ministerstev, z nichž nejdůležitějšími jsou ministerstva zahraničí a obrany. Z hlediska zájmů a cílů se konvenční zahraniční politika soustředí na vlastní zájmy, ponejvíce momentální a materiální cíle. Na bezpečnost je při tvorbě tohoto typu zahraniční politiky pohlíženo skrze její vojenskou a teritoriální dimenzi, řada problémů je sekuritizována. Z tohoto pohledu vyplývá i důraz na vojenské schopnosti a materiální nástroje, *hard power*. Konvenční zahraniční politika je tradičně rozvíjena v souvislosti s konflikty a krizemi či k dosažení materiálních zisků, zajištění vojenské bezpečnosti, přičemž vždy odráží výše zmíněná kritéria, byť se nutně nemusí odrážet ve všech kategoriích (Keukeleire - MacNaughtan 2008: 25). Její neodmyslitelnou součástí je relační síla, přičemž v soudobém světě a mezinárodních vztazích je použití vojenské síly, či alespoň hodnověrná hrozba jejího použití, jejím nenahraditelným aspektem.

Jako klasické příklady úspěšné konvenční zahraniční politiky v období po skončení studené války můžeme v *sousedství* Evropské unie uvést Spojenými státy vedený zásah v Bosně a Hercegovině v srpnu a září 1995, který ve svém důsledku umožnil diplomatické řešení občanské války v zemi téhož roku.²⁶ Dalším příkladem, kde namísto přímé vojenské síly postačila hodnověrná hrozba jejího použití, může být zahraničněpolitické manévrování vůdce libyjského státu Muamara Kaddáfího od roku 2003, kdy motivován demonstrací amerických vojenských schopností v Iráku rapidně zlepšil do té doby problematické vztahy se Spojenými státy a některými členskými státy Unie (Joffé – Paoletti 2010).

1.2.5 Strukturální zahraniční politika

Strukturální zahraniční politiku definujeme jako „zahraniční politiku, která – dlouhodobě rozvíjena – se snaží ovlivnit či vytvářet udržitelné politické, právní,

²⁶ Konvenční zahraničněpolitické akce Spojených států v nástupnických státech bývalé Jugoslávie jsou také příkladem komplementarity konvenční a strukturální zahraniční politiky, viz Strukturální zahraniční politika.

socioekonomické, bezpečnostní a mentální struktury. Tyto struktury charakterizují nejenom státy a vztahy mezi nimi, ale také společnosti, pozici jednotlivců, vztahy mezi státy a společnostmi a mezinárodní systém jako takový“ (Keukeleire – MacNaughtan 2008: 25). Pro práci s konceptem strukturální zahraniční politiky je nutné upřesnit, co v tomto kontextu rozumíme pod pojmem *strukturální*, aby nedošlo k identifikaci tohoto teoretického konceptu se strukturalistickou meta-teorií mezinárodních vztahů. Tento pojem se vztahuje ke dvěma klíčovými aspekty strukturální zahraniční politiky: záměru mít vliv na struktury a záměru, aby dopady této zahraniční politiky byly dlouhodobě udržitelné (Keukeleire – Thiers – Justaert 2009: 146).

Prvním aspektem je existence zahraniční politiky, jež je cílena na vytváření či usměrňování struktur ve vybrané oblasti. Strukturami se v tomto kontextu rozumí relativně stálé organizační principy a pravidla hry a strukturální síla je zde, jak jsme již uvedli, „autorita a kapacita stanovit pravidla hry a určit, jak budou ostatní tuto hru hrát“ (Holsti 1995: 69). Tyto struktury řídí politické, právní, ekonomické, sociální, bezpečnostní a mentální pole v dané geografické oblasti, které můžeme pojmenovat například jako *kapitalismus*, *demokracie*, *vláda práva* nebo *mírové řešení konfliktů*, a jsou operacionalizovány prostřednictvím komplexní soustavy institucí, zákonů, zvyků atd. Účelem strukturální zahraniční politiky je změnit, posílit nebo ještě ambiciózněji – vytvořit (například *demokracie* v nedemokratickém státě) tyto organizační principy a pravidla hry ve zvoleném geografickém prostoru a také pomoci je zde operacionalizovat (Keukeleire – Thiers – Justaert 2009: 146).

Druhým aspektem *strukturální* zahraniční politiky je udržitelnost struktur v delším časovém horizontu. Cílem strukturální zahraniční politiky musí být změna, posílení nebo vytvoření organizačních principů a pravidel hry, jež budou následně životaschopné i bez zásahů z externího prostředí, ideálně bez existence strukturální zahraniční politiky, která je pomohla změnit, posílit, vytvořit. Pouze tehdy můžeme hovořit o *strukturálních změnách* nebo *strukturálních reformách* ovlivněných strukturální zahraniční politikou (Keukeleire – Thiers – Justaert 2009: 146). Cílem strukturální zahraniční politiky je produkovat dlouhodobé, strukturální změny. Efektivita strukturální zahraniční politiky může být v tomto ohledu posuzována pouze v delším časovém horizontu. Strukturální zahraniční politika je tedy zaměřena na ovlivňování nebo export výše definovaných struktur do externího prostředí a tímto způsobem se pokouší vyvolat dlouhodobé změny, které – v ideálním případě - budou trvale udržitelné a to i po ukončení strukturální zahraniční politiky. Teprve tehdy je

možné konstatovat, že strukturální dimenze zahraniční politiky byla efektivní a úspěšná. Strukturální zahraniční politiku může efektivně rozvíjet pouze ten aktér, který disponuje strukturální silou.

Strukturální zahraniční politika je rozvíjena nejen vůči státům a jejich elitám, ale i vůči nestátním, nevládním aktérům, obyvatelstvu a společností. Pozornost soustředí nejen na vlastní zájmy, ale do svého fungování zakomponuje je zájmy kolektivní a dlouhodobé, reflektuje i zájmy aktérů, vůči kterým je rozvíjena. Z bezpečnostního hlediska akcentuje nevojenské aspekty bezpečnosti, společenskou a lidskou bezpečnost, desekuritizaci problémů jako cestu k řešení. Spoléhá na nevojenské nástroje, imateriální aspekty zahraniční politiky, soft power, a především, klíčově, na strukturální sílu. Pozornost při rozvíjení strukturální zahraniční politiky je upřena na struktury, procesy a nemateriální aspekty, jež mohou ovlivňovat efektivitu zahraniční politiky, jako jsou identita, kultura, víra, názorová orientace a legitimita. Takto je definována ideální podoba strukturální zahraniční politiky, reálně samozřejmě nemusí obsahovat všechny zmíněná kritéria.

Pro úspěšnou strukturální zahraniční politiku je důležité, aby souběžně působila na více úrovních. Už jsme zmínili, že struktury charakterizují nejen státy a mezistátní vztahy, ale i společnosti, vztahy mezi státy a společnostmi, pozici jednotlivců vůči společnosti a státu (pokud se zaměříme na úroveň „pod“ státy) a také regionální a globální úroveň („nad“ státní úroveň).²⁷ Pro analýzu evropské strukturální zahraniční politiky v prostoru arabského Středozeří se musíme zaměřit na struktury působící na individuální, společenské, státní, mezistátní a regionální úrovni (viz Tabulka 2).

Strukturální zahraniční politika v žádném případě není v kontradikci s konvenční zahraniční politikou. Naopak, její případný úspěch či samotné podmínky pro rozvíjení strukturální zahraniční politiky mohou být na efektivní konvenční zahraniční politice závislé. Obecně lze říci, že pro úspěch zahraniční politiky je třeba najít soulad mezi její konvenční a strukturální dimenzí. Příklady efektivní a v dlouhodobém časovém horizontu úspěšné strukturální zahraniční politiky můžeme uvést přímo z evropského kontinentu. V první řadě je jí podpora ekonomické a politické integrace západní Evropy po Druhé světové válce ze strany Spojených států. Zahraniční politika Spojených států od prvních let po válce až do současnosti podporuje ekonomickou i politickou integraci

²⁷ Například *demokracie* je organizační princip, který ovlivňuje politiku na státní úrovni, zatímco například *volný trh* je organizačním principem, jehož dosah je víceúrovňový (Keukeleire – Schunz 2008: 15).

Evropy, přičemž tato podpora samozřejmě měla jinou podobu v počátcích integračního procesu než dnes. V průběhu prvních let integrace se strukturální zahraniční politice Spojených států podařilo zasadit se o prosazení, fungování a trvalost struktur jako je demokracie, vláda práva či mírové řešení konfliktů. Dnes, s odstupem více než půl století, můžeme konstatovat, že úspěšně.

Dalším příkladem je zahraniční politika Evropské unie vůči zemím střední a východní Evropy, které se v květnu 2004 staly členskými státy. Od okamžiku rozkladu satelitních režimů Sovětského svazu převzala Unie do značné míry odpovědnost za další vývoj ve střední a východní Evropě, přičemž její zahraniční politika obsahovala silnou strukturální dimenzi. Evropská unie se tak podílela na exportu a prosazení nových či staronových struktur do tohoto regionu, jako je kapitalismus, demokracie, vláda práva či respekt k jazykovým a kulturním právům menšin. Tento proces byl z perspektivy evropské zahraniční politiky završen přijetím těchto zemí do Unie. Do jisté míry obdobou evropské strukturální zahraniční politiky vůči zemím střední a východní Evropy je její působení na Balkánském poloostrově a to jak vůči Bulharsku a Rumunsku, které bylo zahraničněpoliticky ukončeno vstupem těchto zemí do EU v lednu 2007, tak i v zemích západního Balkánu, kde byla situace z důvodu ozbrojených konfliktů nejsložitější. Přesto i zde již Chorvatsko splnilo vstupní kritéria a stalo se v červenci 2013 členským státem.

Všechny příklady úspěšné strukturální zahraniční politiky jsou zároveň potvrzením komplementarity strukturální a konvenční dimenze zahraniční politiky. Rozvíjení americké strukturální zahraniční politiky na podporu integrace západní Evropy by nebylo možné bez bezpečnostních garancí Spojených států proti potencionální hrozbě další sovětské expanze západním směrem, jež na sebe vzaly podobu Severoatlantické aliance. Po roce 1989 se Spojené státy zasadily o bezpečnost ve střední a východní Evropě, potvrzené rozšiřováním Severoatlantické aliance tímto směrem, což umožnilo Evropské unii soustředit se na strukturální dimenzi její zahraniční politiky v tomto prostoru. A konečně vojenské zásahy Severoatlantické aliance, vedené Spojenými státy, ukončily občanské války v bývalé Jugoslávii, což otevřelo možnosti pro Evropskou unii a strukturální dimenzi její zahraniční politiky (Keukeleire – MacNaughtan 2008).

Analytický přínos konceptuálního rámce konvenční – strukturální zahraniční politiky vnímáme v možnosti postihnout evropskou zahraniční politiku v širším spektru, které jde dál než tradiční vnímání zahraniční politiky. „Koncept strukturální zahraniční

politiky poskytl terminologii k tomu, abychom považovali rozšiřování EU na východ a politiky vůči Balkánu od konce 90. let za zahraniční politiku“ (Keukeleire – MacNaughtan 2008: 335). Tento přístup považujeme za vhodný i k analýze evropské zahraniční politiky v oblasti arabského Středozeří, která v sobě obsahuje komponenty z obou stran spektra konvenční – strukturální zahraniční politiky, jenž je důležitým výsek zahraničněpolitického působení Evropské unie v jejím bezprostředním *sousedství*.

1.3 Metodologické a konceptuální problémy

S konceptem evropské zahraniční politiky, který v sobě spojuje zahraniční politiku rozvíjenou prostřednictvím institucionálního rámce Evropské unie se zahraniční politikou členských států, se pojí otázka analýzy zahraniční politiky na úrovni členských států. Předkládaná práce neanalyzuje zahraniční politiku jednotlivých členských států, její tvůrce, zájmy, kapacity atd. Nečiní tak z několika důvodů. Především by tak široký záběr práce rozměnil analýzu evropské zahraniční politiky v oblasti arabského Středozeří. Analýza britské či francouzské zahraniční politiky v tomto prostoru je úkolem jinak koncipovaných prací. I vzhledem k rozsahu práce by analýza zahraničních politik jednotlivých členských států Unie nutně upadla do povrchnosti. V neposlední řadě se autor hlásí k existující tradici výzkumu evropské zahraniční politiky, kde analýza zahraničních politik členských států ve vztahu k Evropské unii (Hill 1996; Manners – Whitman 2000; Zeff – Pirro 2006; Wong – Hill 2011, Baun – Marek 2013) i dalším otázkám koexistuje, rozšiřuje, ale nepřekrývá se s výzkumem zahraniční politiky rozvíjené na úrovni EU (Smith 2003; Carlnaess – Sjursen – White 2004, Hill – Smith 2005, Bretherton – Vogler 2006; Zielonka 2007, Keukeleire – MacNaughtan 2008, Bindi 2010).

Řada badatelů v oblasti analýzy zahraniční politiky věnuje značnou pozornost psychologii tvůrců zahraniční politiky (Breuning 2007). Takovýto přístup je obzvláště populární ve výzkumu zahraničních politik rozvojových zemí, arabské státy nevyjímaje, jejichž politické systémy mnohdy soustředí rozhodovací procesy do rukou jednotlivce či několika málo jednotlivců (například Seale 1990; Leverett 2005; Karsh – Rautsi 2007). Analýza se soustředí na uvažování a rozhodování lídrů, pokouší se vytvořit jejich kvazi-psychologické profily. Předkládaná práce se k tomuto přístupu nehlasí, nepovažuje ho za vhodný pro výzkum evropské zahraniční politiky jako takové, včetně evropské zahraniční politiky v oblasti jižního a východního Středozeří. Pochopitelně i evropskou zahraniční politiku může v určitý okamžik ovlivnit psychologický profil toho či onoho evropského lídra, avšak ve zvoleném časové rozsahu práce (1995-2012) musí nutně být vliv tohoto fenoménu marginální.

Jedním z problémů konvenční a strukturální zahraniční politiky je relativně obtížná operacionalizace tohoto konceptu. Pokud bychom se tázali po výsledcích strukturální zahraniční politiky, byli bychom nuceni sledovat zahraničněpolitické akce a reakce na ně v cíleném externím prostředí po dlouhou dobu, abychom byli schopni

rozpoznat a pochopit výsledky strukturální zahraniční politiky a změřit jejich efektivitu. Už samotný fakt, že strukturální zahraniční politika si klade za cíl vyvolávat dlouhodobé *strukturální* změny a kýženým cílem je relativní trvalost těchto změn i po ukončení působení strukturální zahraniční politiky, by nás vedl ke sledování značných časových úseků a selekci několika málo oblastí světa, které pro podobný výzkum připadají v úvahu. Je faktem, že z hlediska operacionalizace je přístupnější zjišťovat existenci strukturální zahraniční politiky v zahraniční politice zvoleného aktéra, než měřit její úspěšnost. Souhlasíme zde však s Keukeleirem a jeho kolegy, že tento nedostatek by neměl sloužit jako výmluva pro výlučnou tvorbu analýz, které jsou z hlediska operacionalizace schůdnější, ale v konečném součtu méně relevantní, pokud opomíjejí zásadní komponenty současné zahraničněpolitické praxe (Keukeleire – MacNaughtan 2008: 328-338; Keukeleire – Schunz 2008: 24).

1.4 Operacionalizace konceptuálního aparátu

1.4.1 Evropská zahraniční politika

Předkládaná disertační práce využívá koncept evropské zahraniční politiky (Keukeleire – MacNaughtan 2008), který v sobě obsahuje zahraniční politiku realizovanou prostřednictvím institucionálního rámce Evropské unie²⁸ a zahraniční politiku členských států, kterou z nejrůznějších důvodů realizují mimo instituce Unie a až zpětně své aktivity zakomponují do zahraniční politiky EU.²⁹ Zkoumána tedy bude unijní zahraniční politika v prostoru arabského Středozeří, jež je realizovaná prostřednictvím institucí EU i zahraniční politika členských států, za podmínky, že posléze alespoň částečně přenesou její realizaci na půdu Evropské unie.

Z definice konceptu evropské zahraniční politiky vyplývá, že práce bude v období 1995-2009 sledovat zahraniční politiku realizovanou v prvním, komunitárním pilíři Evropské unie, kde hlavní úlohu hraje Evropská komise, i v pilíři druhém a třetím, řízenými intergovernmentální metodou spolupráce a tedy s dominantní rolí členských států. Od vstupu Lisabonské smlouvy v platnost 1. prosince 2009 není, spolu s dalšími změnami, fungování Evropské unie strukturováno do tří pilířů. Změny v oblasti zahraniční politiky jsou zaměřeny na větší propojení a koordinaci mezi zahraniční politikou realizovanou a řízenou Evropskou komisí a Společnou zahraniční a bezpečnostní politikou Evropské unie, která je kontrolována členskými státy. Mezi nejvýznamnější inovace patří vznik Evropské služby pro vnější činnost a zřízení pozice Vysokého představitele Unie pro zahraniční věci a bezpečnostní politiku. Reálně si ale evropská zahraniční politika ponechala z hlediska rozhodovacích mechanismů dřívější diverzifikovanou, *multipilířovou* strukturu.

Zkoumání evropské zahraniční politiky vycházející z pohledu zaměřeného na zahraniční politiku realizovanou komunitární i mezivládní metodou spolupráce na úrovni Evropské unie je nutné doplnit o zahraniční politiku realizovanou na úrovni zahraničněpolitických aparátů členských států či ad hoc koalic členských států, která je následně zpětně zakomponována do zahraniční politiky rozvíjené prostřednictvím Unie. Tato zahraniční politika nevyužívá institucionálního zázemí Evropské unie, je však

²⁸ Evropská zahraniční politika je dle terminologie užívané před přijetím Lisabonské smlouvy *multipilířová*, zahrnuje v sobě zahraniční politiku EU realizovanou komunitárními i mezivládními metodami spolupráce.

²⁹ Příkladem zahraniční politiky členských států realizované mimo Evropskou unii je např. vojenská intervence v Libyi od března do října 2011, která byla vedena Francií a Velkou Británií. Až postupně byla konzultována a zapojena i Evropská unie.

přesto předmětem našeho zájmu, jelikož má dopady na celkovou podobu evropské zahraniční politiky v námi zkoumané oblasti.

1.4.2 Analýza zahraniční politiky

Analýza zahraniční politiky (*foreign policy analysis*) představuje základní nástroj pro výzkum zásadní součásti mezinárodní politiky jakou je zahraniční politika. Práce vycházející z analýzy zahraniční politiky se svou strukturou různí, je však možné zveřejnit, že při využití konceptu analýzy zahraniční politiky jsou tradičně zkoumány tři jednotky analýzy, tři vzájemně závislé dimenze zahraniční politiky. Jsou jimi vnitřní sféra zahraniční politiky, její implementace v externím prostředí a vnější sféra, vůči které je zahraniční politika rozvíjena (Rosenau 2006; Breuning 2007; Keukeleire - Schunz 2008).

Vnitřní sféra analýzy zahraniční politiky se práce zaměří na aktéry, kteří se podílejí na formulaci zahraničněpolitických cílů a rozvíjení zahraniční politiky. V kontextu evropské zahraniční politiky nacházíme vnitřní sféru v prostoru Evropské unie a jejích členských států, aktéry evropské zahraniční politiky v prostoru arabského Středozeří jsou členské státy a instituce EU. Tito aktéři formulují své zájmy a cíle, jež chtějí realizovat v externím prostředí, pročež za tímto účelem rozvíjejí zahraniční politiku. Deklarované zájmy a cíle EU a členských států ve zvoleném prostoru jsou další součástí analýzy. Ve vnitřní sféře budeme dále sledovat rozhodovací mechanismy pro tvorbu zahraniční politiky, institucionální nastavení evropské zahraniční politiky vůči arabským státům jižního a východního Středozeří. Posledním komponentem vnitřní dimenze jsou kapacity a nástroje vyčleněné aktéry pro realizaci zahraniční politiky.

V oblasti implementace zahraniční politiky práce analyzuje evropskou zahraniční politiku dle jednotlivých tematických bloků, jak je Unie specifikovala při startu Euro-středozeřího partnerství r. 1995. Jedná se o implementaci evropské zahraniční politiky ve sféře politicko-bezpečnostní, ekonomicko-finanční a sociálně kulturní. Ačkoliv při implementaci evropské zahraniční politiky v arabském Středozeří došlo postupem let k rozvolnění původních *košů* Euro-středozeřího partnerství, soudíme, že toto tematické uchopení si nadále uchovává svou platnost a nabízí vhodné uchopení pro analýzu.

Při analýze vnitřní dimenze a implementace evropské zahraniční politiky v prostoru arabského Středozeří využíváme koncepty konvenční a strukturální

zahraniční politiky, jak byly definovány v teoretické části disertační práce. Je zkoumáno, jaký byl charakter evropské zahraniční politiky ve zvoleném prostoru a období z pohledu těchto konceptů. Tabulka 1: *Tradiční a nové dimenze zahraniční politiky* znázorňuje tradiční a nové dimenze zahraniční politiky z hlediska aktérů, jejich zájmů a cílů, vnímání a důrazu na typ bezpečnosti, jejich síly a schopností, zvolených kapacit pro implementaci zahraniční politiky a priorit, kterým věnují svou pozornost.³⁰ Komplementární dichotomie tradičních a nových dimenzí zahraniční politiky odráží rozdělení a vztah mezi konvenční a strukturální zahraniční politikou a bude klíčem při analýze evropské zahraniční politiky v prostoru arabského Středozeří.

³⁰ V zahraničněpolitickém diskurzu Evropské unie je jeho velká část orientována *strukturálně*. Je proto důležité rozlišit, kde se jedná o převahu rétoriky nad zahraničněpolitickou praxí a ve kterých případech Unie podpořila své strukturálně definované cíle i příslušnými kapacitami a nástroji.

Tabulka 1: Tradiční a nové dimenze zahraniční politiky (Keukeleire – MacNaughtan 2008: 20; Keukeleire – Schunz: 2008: 14)

	Tradiční dimenze zahraniční politiky	Nové dimenze zahraniční politiky
Aktéři	Státy Elity Hlavy států, vlády, ministerstev zahraničních věcí, obrany Vládní aktéři	Nestátní aktéři, sítě Obyvatelstvo, společnost Další vládní aktéři Nevládní aktéři
Zájmy a cíle	Vlastní zájmy Momentální osobní zájmy Majetkové a vlastnické cíle	Kolektivní zájmy Zájmy ostatních Dlouhodobé osobní zájmy Cíle okolního prostředí Globální veřejný sektor
Bezpečnost	Vojenská bezpečnost Teritoriální/národní bezpečnost Sekuritizace	Nevojenská bezpečnost Globální bezpečnost Společenská bezpečnost Lidská bezpečnost Desekuritizace
Síla a schopnosti	Vojenské nástroje Materiální nástroje <i>Hard power</i> Relační síla	Nevojenská nástroje Nemateriální nástroje <i>Soft power</i> Strukturální síla
Pozornost	Aktéři, události, konflikty a krize Materiální aspekty (ekonomika, vojenská bezpečnost)	Struktury, procesy, souvislosti Nemateriální aspekty (identita, kultura, víra, názorová orientace, legitimita)

Evropská strukturální zahraniční politika v prostoru arabského Středozeří bude zkoumána z hlediska struktur, které se snaží transformovat či exportovat, a úrovní, na kterých působí. Práce se zaměří na struktury politické, právní, socioekonomické, bezpečnostní a mentální, jenž jsou analyzovány na příslušných úrovních – individuální, společenské, státní, mezistátní (vztahy mezi státy jižního a východního Středozeří) a regionální (vztahy mezi státy arabského Středozeří – *sousedstvím* – a Evropskou unií). Přehled typů struktur a úrovní působení viz Tabulka 2: *Evropská strukturální zahraniční politika vůči arabským státům jižního a východního Středozeří: struktury a úrovně*.

Tabulka 2: Evropská strukturální zahraniční politika vůči arabským státům jižního a východního Středozeří: struktury a úrovně

		Struktury		
		Politicko- bezpečnostní	Ekonomicko-finanční	Sociálně-kulturní
Ú r o v n ě	Individuální			
	Společenská			
	Státní			
	Mezistátní			
	Regionální			

V externí dimenzi evropské zahraniční politiky v arabském Středozeří jsou zkoumány aktéři a struktury, které nacházíme v tomto prostoru. Analýza aktérů a struktur ve zvoleném prostředí poskytne informace o prostředí, vůči kterému je evropská zahraniční politika rozvíjena. Výzkum externí sféry evropské zahraniční politiky je proveden na třech úrovních, tato kapitola se opět přidržuje rozdělení na

dimenze politicko-bezpečnostní, ekonomicko-finanční a sociálně-kulturní. Součástí analýzy externí dimenze evropské zahraniční politiky je také přehled vojenského, ekonomického a demografického potenciálu zemí, jež jsou cílem této zahraniční politiky.

Politicko-bezpečnostní část je věnována dominantní politické struktuře arabského Středozeří, jíž je autoritářství. Pozornost je věnována charakteru vládnoucích režimů z hlediska jejich kompozice, mocenské základny, o kterou se opírají, politickým systémům a jejich dynamice, zda jde o systémy směřující k většímu autoritářství či naopak liberalizaci, a elitám, které definují zahraniční politiku. Součástí této části je rozbor strategie, kterou vládnoucí arabské autoritativní režimy využívaly ke svému udržení a cizelaci. Ekonomicko-finanční oblast pojednává o basálních elementech hospodářského vývoje zkoumané oblasti ve sledovaném období, který spočíval v selektivním neoliberalismu a privatizaci, široce rozšířeném klientelismu a dopadech ekonomické globalizace. Reflektována je zde role vládnoucích elit a autoritativních struktur pro rozvoj tamních ekonomik, společně s dopady převažující ekonomické strategie na široké vrstvy obyvatelstva.

Sociálně-kulturní dimenze situace v arabském Středozeří pojednává o médiích a komunikačních technologiích, které díky existenci moderní spisovné arabštiny představují významný jednotící prvek zkoumané oblasti, a o demografické situaci tamních zemí a demografických implikacích pro politický, bezpečnostní a hospodářský vývoj. Zvláštní pozornost je věnována souboru aktérů a struktur, který bývá označován jako islamismus. Jeho projevy a dopady není možné redukovat jen na jednu zkoumanou oblast, přičemž jeho závažnost se rovnocenně projevuje ve sféře politicko-bezpečnostní, kde jsou islamističtí aktéři reflektováni z hlediska násilí jakožto prostředku politického boje a organizační vyspělosti, i sociálně-kulturní, kde se zaměříme na fenomén salafismu. Část pojednávající o islamismu samostatně uzavírá třetí analytickou kapitolu práce.

2. VNITŘNÍ DIMENZE EVROPSKÉ ZAHRANIČNÍ POLITIKY PRO ARABSKÉ STŘEDOZEMÍ

Arabské jižní a východní Středozezemí je tradičním prostorem zahraničněpolitických aktivit evropských států v jejich konvenční i strukturální dimenzi. Ještě mnoho let po skončení druhé světové války evropské země a Středozezemí stále spojovaly koloniální vazby.³¹ Především jižní členské státy společně s Velkou Británií pojí s tímto prostorem dlouhá a bohatá historie politických, bezpečnostních, ekonomických a sociálních vazeb. Hranice všech arabských států ve Středozezemí jsou produktem zahraniční politiky evropských velmocí. Ve světle této historie bylo logické, že rozvíjející se evropská zahraniční politika států Evropského společenství (dále jen ES) a Evropské unie³² zacílila na jižní a východní Středozezemí jako na přirozené pole evropských zahraničněpolitických intencí. Od 70. let minulého století až do současnosti je Středozezemí prostorem, kde jsou realizovány evropské zahraničněpolitické iniciativy.

Pokusy o první koherentní zahraniční politiku integrujících se evropských států ve Středozezemí se datují do 70. let minulého století. Už v 60. letech byly země Evropského společenství a arabského států jižního a východního Středozezemí spojeny soustavou obchodních a kooperačních smluv, při kterých podstatnou roli hrály vazby mezi nově nezávislými státy a bývalými koloniálními metropolemi. Globální středozezemní politika (1972-1992), první zahraničněpolitická iniciativy ES ve Středozezemí, měla tyto smlouvy standardizovat, vnést do vztahů mezi oběma břehy Středozezemního moře jistý řád a prohloubit je. Smlouvy v rámci Globální středozezemní politiky byly orientovány na obchodní a rozvojovou spolupráci, politická dimenze byla minimální. Již v této době se projevil odlišné preference ES vůči středomořským státům. Zatímco s Tureckem, Kyprem a Maltou byly podepsány výhodnější asociační smlouvy, arabské státy tohoto prostoru se musely spokojit pouze se smlouvami kooperačními (Lister 1997: 83-87; Khader 2013: 14).

Politické aspekty vztahů se staly impulzem pro vznik Euro-arabského dialogu (1973-1989), započatého v době otřesů z války mezi Izraelem a arabskými státy v říjnu 1973, která poprvé spustila strmý růst cen fosilních paliv na světových trzích. Ten připomenul evropským politickým špičkám i veřejnosti, že jejich ekonomiky jsou

³¹ Dnešní Alžírsko bylo dokonce považováno nikoliv za kolonii, ale přímo za francouzské území.

³² Užívání názvů Evropské společenství/Evropská unie se v práci řídí časovou logikou jejich vzniku, v období před rokem 1993 tedy užíváme ES, poté EU.

závislé na politické stabilitě a přísunu energie z jižního arabského sousedství tehdejšího ES. Euro-arabský dialog byl v zásadě fórem pro výměnu názorů mezi členskými státy ES a upevňujícími se autoritativními režimy v arabských zemích, jež mělo přinést vzájemnou předvídatelnost a stabilitu (Khader 2013: 13). Jeho nejzásadnějším přínosem byla Benátská deklarace z roku 1980, první společný a přelomový postoj evropských států k problematice izraelsko-palestinského a izraelsko-arabského konfliktu.³³ Změny v mezinárodních vztazích ve druhé polovině 80. let minulého století, vrcholící ukončením studené války a rozpadem Sovětského svazu, zbavily Euro-arabský dialog relevance.

Členské státy ES se na počátku 90. let 20. století ještě pokusily oživit Globální středozezemní politiku novou iniciativou, nazvanou Obnovená středozezemní politika (1992-1995). Jejím jádrem bylo doplnění už existujícího smluvního rámce dalšími fondy a prvním pokusem dotknout se sociální problematiky arabského Středozezemí.³⁴ Obnovená středozezemní politika nicméně nenaplnila očekávání a její neúspěch potvrdil, že vztahy mezi Unií a arabskými státy ve Středozezemí si žádají ambicióznější, propracovanější a koherentnější evropskou zahraniční politiku, ve smyslu konvenčním i strukturálním.

Alfred Tovias (2010: 171) podotýká, že volba opačného řešení, izolace EU od problematičtějšího jižního sousedství, nebyla pro členské státy schůdná. Proti možnosti izolace existoval silný odpor mezi představiteli Unie i členských zemí, navíc by si toto řešení vyžádalo velké množství vojenských, technologických, administrativních, právních a bezpečnostních zdrojů, kterými EU jednoduše nedisponovala. Jedinou možností bylo zapojení, pokusit se integrovat politicky a ekonomicky stabilnější části sousedství a vytvořit z nich nárazníkovou zónu mezi Unií a zhroucenými státy sahelského pásma na jihu a výbušným prostředím širšího Blízkého východu.

Od roku 1995 do současnosti (2014) byly spuštěny tři zásadní zahraničněpolitické iniciativy ve Středozezemí. Jde o Barcelonský proces: Eurostředozezemní partnerství (1995), Evropskou politiku sousedství (2004) a Barcelonský proces: Unii pro Středozezemí (2008). Jejich působení od sebe není možné oddělit, chronologicky, tematicky, implementačně i metodologií svého působení jsou propojeny. Tento aspekt evropské zahraniční politiky doplňují další iniciativy, především

³³ Uznávající poprvé práva Izraele na existenci a bezpečnost společně s „legitimními právy“ Palestinců (European External Action Service 2013a).

³⁴ První polovina 90. let minulého století je obdobím mohutné konfrontace islamistické opozice s bezpečnostními aparáty arabských vlád (především v Alžírsku, Libyi a Egyptě).

z někdejšího druhého pilíře Společné zahraniční a bezpečnostní politiky (dále jen SZBP) / Společné bezpečnostní a obrané politiky (dále jen SBOP)³⁵ evropského integračního procesu a akce členských států a ad hoc koalic členských států, následně propojené se zahraniční politikou na úrovni celé Unie. Společně tvoří evropskou zahraniční politiku v prostoru arabského Středozeří ve vymezeném období, jenž je předmětem naší analýzy.

³⁵ Užívání názvů Evropská bezpečnostní a obraná politika/Společná bezpečnostní a obraná politika se v práci řídí časovou logikou jejich vzniku, v období před vstupem Lisabonské smlouvy v platnost používáme EBOP, poté SBOP.

1.1 Aktéři

Na formulaci, implementaci a řízení konvenční a strukturální evropské zahraniční politiky v prostoru arabského Středozeří se podílí celé spektrum aktérů v rámci politické a institucionální struktury Evropské unie. Formulace základních strategických cílů a podob konvenční i strukturální dimenze evropské zahraniční politiky v tomto prostoru je úkolem Evropské rady, která dodává zahraniční politice politickou legitimitu demokraticky zvolených hlav států a vlád. Ze summitů Evropské rady přicházejí impulzy pro rozvoj evropské zahraniční politiky, především jejím prostřednictvím členské státy Unie začleňují esenciální priority svých národních zahraničních politik do zahraniční politiky evropské.

Zatímco setkání Evropské rady udávají základní strategickou linii, Rada Evropské unie je hlavním orgánem EU pro zahraniční politiku, přinejmenším ve smyslu konvenčním. Rada Evropské unie nebo také Rada ministrů se schází v různém složení, relevantním pro agendu, která je nastolena. Pro evropskou zahraniční politiku v prostoru arabského Středozeří jsou nejdůležitějšími konfiguracemi této instituce Rada pro obecné záležitosti, Rada pro zahraniční věci, Rada pro hospodářské a finanční věci a Rada pro spravedlnost a vnitřní věci. K důležitým pravomocím Rady ministrů patří řízení SZBP a SBOP. V rámci struktury Rady ministrů jsou rovněž další orgány, jejichž expertíza a kontinuální práce mají výrazný vliv na podobu a fungování evropské zahraniční politiky.

Lisabonská smlouva upravila pozici vysokého představitele Unie pro zahraniční věci a bezpečnostní politiku, který je místopředsedou Evropské komise a zároveň předsedá Radě pro zahraniční věci. Tato pozice vznikla s ambicí větší koordinace a koherence evropské zahraniční politiky. Vysoký představitel vede i Evropskou službu pro vnější činnost, další inovaci Lisabonské smlouvy, jež byla vytvořena za účelem dalšího posílení zahraničněpolitického aparátu Evropské unie.

Evropská komise, jakožto supranacionální aktér mezi unijními institucemi, rovněž hraje zásadní roli ve vztazích mezi Evropskou unií a arabskými státy jižního a východního Středozeří. Limitovaná role, která jí byla členskými státy vyhrazena v otázkách SZBP, je vyvážena kompetencemi v oblastech obchodu, rozvojové asistence, humanitární pomoci a politiky sousedství. Komise je v nyní důležitým hráčem především ve strukturální dimenzi evropské zahraniční politiky. Pro konvenční i strukturální zahraniční politiku jsou rovněž nenahraditelná expertní stanoviska

Evropské komise, při kterých se tento orgán může opřít o rozsáhlou síť vlastních zaměstnanců a externích expertů.

Roli Evropského parlamentu můžeme přes jeho vlastní snahu o posílení vlivu na evropskou zahraniční politiku stále charakterizovat jako slabou. Největší vliv Evropského parlamentu spatřujeme v jeho pozici při přijímání rozpočtu EU, kde může ovlivnit alokaci finančních prostředků vyhrazených pro zahraniční politiku. Je třeba rovněž vnímat úlohu Evropského parlamentu při nastolování nových témat pro evropskou zahraniční politiku v prostoru arabského Středozeří, což se výrazně projevilo například v období po roce 2011.

1.1.1 Evropská rada

Evropská rada³⁶, jakožto nejvyšší politický orgán EU, má zásadní vliv na evropskou zahraniční politiku, zahraniční politiku v prostoru arabského Středozeří pochopitelně nevyjímaje. Úkolem Evropské rady je především strategické vedení, definice základních úkolů a kontur evropské zahraniční politiky a to pro zahraniční politiku realizovanou intergovernmentální i komunitární metodou spolupráce, v konvenční i strukturální dimenzi. Evropská rada, jakožto nejvyšší politický orgán Evropské unie sdružující demokraticky zvolené hlavy států či vlád členských zemí, dodává evropské zahraniční politice nezbytnou politickou legitimitu. Není možné, aby zásadní evropské zahraničněpolitické iniciativy vzešly bez iniciativy nebo vědomí tohoto orgánu. Úkolem Evropské rady je reagovat na politický vývoj na daném území a reflektovat ho ve formulaci podoby a cílů evropské zahraniční politiky. Summity Evropské rady, probíhající obvykle čtyřikrát ročně, jsou také příležitostí pro členské státy, aby své vlastní národní zahraničněpolitické priority zakomponovaly do evropské zahraniční politiky.

Globální politický vývoj po rozpadu Sovětského svazu, specifický vývoj v oblasti jižního a východního Středozeří a národní priority zahraniční politiky členských států, artikulované na půdě Evropské rady, stály u zrodu komplexní evropské zahraniční politiky v prostoru arabského Středozeří v listopadu 1995, nazvané Barcelonský proces: Euro-středozeří partnerství (dále jen BP:ESP). Na začátku 90. let byly státy ES zapojeny do několika zahraničněpolitických iniciativ ve Středozeří, ať už

³⁶ Zasedání Evropské rady se skládá z hlav států či vlád členských zemí, které doprovází jejich ministři zahraničí, předsedy Evropské rady, předsedy Evropské komise a vysokého představitele Unie pro zahraniční věci a bezpečnostní politiku.

šlo o spolupráci mezi členy ES a tamními arabskými státy nebo Středozevní dialog Severoatlantické aliance. S koncem bipolárního rozdělení světa se však takováto úroveň spolupráce jevila jako nedostatečná. Členské státy cítily, že dosavadní evropská zahraniční politika není dostatečně ambiciózní, aby odvrátila možnou destabilizaci sousedství Unie plynoucí z politických, ekonomických a sociálních nerovností, s potencionálně mimořádně nepříjemnými důsledky pro bezpečnost a ekonomický rozvoj uvnitř Unie. Výslednicí těchto úvah bylo přesvědčení, že je žádoucí rozvinout komplexnější zahraniční politiku jižním směrem (Lister 1997: 71-74; Khader 2013: 22).

V letech 1991-1993 došlo k nadějnému vývoji v problematice izraelsko-arabského a izraelsko-palestinského konfliktu. Konec studené války a rozpad Sovětského svazu se projevil i v oblasti Středozeví, kde se objevila šance na integraci Izraele do tamního státního systému a konec desetiletí trvajících nepřátelství mezi židovským státem a arabskými sousedy prostřednictvím Dohod z Osla ze září 1993, které měly vyřešit problematiku izraelsko-palestinského konfliktu. Pozitivní dojem z vývoje ve východním Středozeví však vyvažovaly znepokojující zprávy ze severní Afriky. Alžírsko a Egypt se potýkaly se závažnými vnitřními konflikty mezi vládou a islamistickými militanty, přičemž především alžírský režim i společnost se zdály být na pokraji kolapsu. Členské státy Unie se rozhodly reflektovat tyto nadějně i varovné signály ze Středozeví zahraniční politikou vůči celé oblasti jižního *sousedství*, která byla holisticky zaměřena na politické, bezpečnostní, ekonomické i sociální problémy.

Ve stejné době, na summitech Evropské rady v první polovině 90. let – především v letech 1992-1994, se objevila existence jihovýchodní štěpné linie uvnitř EU. Členské státy jižního křídla (Francie, Itálie, Španělsko) požadovaly vyvážení aktivní evropské zahraniční politiky směřované východním směrem vůči post-komunistickým státům střední a východní Evropy, prosazované především Německem, zahraniční politikou, která bude orientována jižním směrem. Oba impulzy byly nesmírně důležité pro rozvoj evropské středozevní zahraniční politiky. V závěrečném komuniké Evropské rady konané ve francouzském Cannes v červnu 1995, pět měsíců před spuštěním BP:ESP, stojí: „V souladu s pokyny stanovenými na zasedáních Evropské rady v Lisabonu (červen 1992), Korfu (červen 1994) a Essenu (prosinec 1994) se Evropská unie rozhodla v duchu partnerství vytvořit trvalou strukturu vztahů s ostatními zeměmi Středozeví. Ambiciózní politika spolupráce směrem k jihu tvoří protějšek k politice otevřenosti vůči východu a dává externímu jednání Evropské unie jeho geopolitickou koherenci“ (Rada Evropské unie 1995).

Už v prvních letech 21. století byli evropští představitelé nuceni reflektovat nové impulzy uvnitř Unie, jejím sousedství i ve světové politice a ekonomice. Teroristické útoky ve Spojených státech 11. září 2001 a následná „válka proti terorismu“, dynamický růst cen fosilních paliv, tlak nelegální migrace a jejich politických a ekonomických důsledků v evropských zemích, připravované rozšiřování EU – to jsou jen některé z impulzů k dalšímu rozvoji evropské zahraniční politiky v arabském Středozeří. Zasedání Evropské rady se přirozeně věnovaly i reflexi výsledků BP:ESP. Členské státy především vnímaly neuspokojivé výsledky multilaterálního Barcelonského procesu, který byl paralyzován politickými problémy mezi státy jižního a východního Středozeří. Toto, společně s rozšiřováním Unie a ambicemi posílit evropskou zahraniční politiku v sousedství Unie, dále strukturovalo politiku vůči zemím arabského Středozeří (Nonneman 2005b: 34-37).

Kodaňský summit Evropské rady v prosinci 2002 vyjádřil přání Evropské unie „posílit vztahy s Ukrajinou, Moldávií, Běloruskem a zeměmi jižního Středozeří založené na dlouhodobém přístupu, který bude podporovat demokratické a ekonomické reformy, udržitelný rozvoj a obchod a rozvíjí za tímto účelem nové iniciativy“ (Rada Evropské unie 2002). I dokument *Evropská bezpečnostní strategie – Bezpečná Evropa v lepším světě* z roku 2003 klade mimo jiné důraz na aktivnější roli Unie v jejím bezprostředním okolí.³⁷ Evropští státníci tímto podpořili vznik Evropské politiky sousedství, která byla spuštěna roku 2004 a jež přinesla nové nástroje a pracovní metody pro evropskou zahraniční politiku v jižním a východním Středozeří. Naproti tomu její obsah, cíle a zájmy nedoznaly oproti předchozímu období výraznějších změn. Evropská politika sousedství přinesla v arabském Středozeří především šanci na restart BP:ESP (Biscop 2007: 200).

Geneze Unie pro Středozeří je přímo spjata s projekcí národní zahraničněpolitické agendy na evropskou úroveň. Bývalý francouzský prezident Nicolas

³⁷ Evropská bezpečnostní strategie zmiňuje konzistentně s předchozími prioritami Evropské unie v jižním a východním Středozeří problém izraelsko-palestinského a izraelsko-arabského konfliktu: „Strategickou prioritou je pro Evropu rovněž vyřešení arabsko-izraelského konfliktu. Bez toho je naděje na řešení jiných problémů na Blízkém východě velmi malá. Evropská unie se musí i nadále v této oblasti angažovat a musí být připravena poskytnout zdroje, dokud nebude tento problém vyřešen. Dvoustátní řešení, o které se Evropa již dlouho zasazuje, je nyní obecně přijímáno. K jeho prosazení bude zapotřebí společného úsilí a spolupráce Evropské unie, Spojených států amerických, Organizace spojených národů, Ruska a zemí tohoto regionu, ale především samotných Izraelců a Palestinců.

Oblast Středozeřího moře obecně se stále potýká s vážnými problémy hospodářské stagnace, sociálních nepokojů a nevyřešených konfliktů. Je v zájmu Evropské unie, aby v rámci barcelonského procesu i nadále středozeří partnerům pomáhala prostřednictvím účinnější hospodářské, bezpečnostní a kulturní spolupráce. Rovněž by se mělo zvážít širší zapojení v arabském světě“ (Rada Evropské unie 2003).

Sarkozy vstoupil do předvolební kampaně roku 2007 mimo jiné s plánem Středozevní unie. Ta měla být modelována na příkladu Evropské unie, čerpat prostředky z unijního rozpočtu a spojit všechny středozevní státy, nikoliv však všechny členské státy Unie. Tato idea logicky vzbudila kontroverze, do opozice se postavilo především Německo. Řešení bylo nalezeno v začlenění modifikované Středozevní unie, už pod názvem Barcelonský proces: Unie pro Středozevní (dále jen BP:UPS), do evropské zahraniční politiky v jižním *sousedství* Unie (Aliboni et al. 2008). Původní Sarkozyho myšlenka čerpala inspiraci z existující spolupráce evropských a arabských středozevních států, jež byla realizována mimo rámec evropské zahraniční politiky. Šlo o iniciativy 5 + 5 a Středozevní fórum (FOROMED) spuštěné v 90. letech minulého století, které ovšem nepřinesly žádné výrazné výsledky, snad s výjimkou zvýšené prestiže a mezinárodní legitimacy autoritativních režimů v severní Africe, jež vzala za své po roce 2011 (Khader 2013: 16-18).

Rozhodnutí o budoucnosti BP:UPS padlo na půdě Evropské rady v březnu 2008 v Bruselu, kde představitelé členských zemí pověřili Evropskou komisi začleněním nové iniciativy do existujícího rámce evropské zahraniční politiky. Na příštím, opět bruselském summitu Evropské rady v červnu 2008 jeho účastníci potvrdili inkorporaci Unie pro Středozevní mezi evropské zahraničněpolitické nástroje a snad až příliš optimistickými slovy opětovně deklarovali důležitost Středozevní pro evropskou zahraniční politiku: „Středomořský region je oblastí, jež má pro Evropu unii zásadní strategický význam, a to jak po stránce politické, tak i po stránce ekonomické a sociální. Barcelonský proces je od roku 1995 ústředním nástrojem v evropsko-středomořských vztazích a umožňuje silnou podporu mnohostranné a dvoustranné spolupráce. „Barcelonský proces: Unie pro Středozevní“, který vychází z předchozích úspěchů a tyto úspěchy posiluje, dá vztahům Unie se Středozevní novým impulsem. Doplní stávající dvoustranné vztahy, které budou pokračovat v rámci současných politických rámců“ (Rada Evropské unie 2008).

Úkolem Evropské rady je rovněž reagovat na nejdůležitější politické události na jižních a východních březích Středozevních moře, které vyžadují reakci evropských politiků na nejvyšší úrovni. Ze závěrečných komuniké summitů Evropské rady v období 1995-2012 vyplývá, že největší pozornost byla věnována vývoji izraelsko-palestinského a izraelsko-arabského konfliktu, zvláště vývoji na Palestinských územích od počátku

tzv. Intifády al-Aksá³⁸ a událostem v sousedním Libanonu³⁹. Četnost vyjádření k této problematice je i důsledkem zastoupení Evropské unie v Blízkovýchodním kvartetu, který koordinuje aktivity Spojených států, Ruské federace, Organizace spojených národů a EU v otázce tzv. mírového procesu mezi Izraelem a Palestinci.

Vlna lidové mobilizace a politických změn v arabských zemích jižního a východního Středozeří od počátku roku 2011⁴⁰ představovala překvapení nejen pro EU, ale i pro všechny další aktéry mezinárodní politiky. Spojené státy, EU, Čína, Rusko a další hráči byli zpočátku nuceni přizpůsobovat svou zahraniční politiku rychlému tempu událostí, než aby na vývoj aktivně působili. Zdánlivě stabilní autoritativní vlády v Tunisku, Egyptě, Libyi, Sýrii, Maroku a dalších arabských zemích se z mnoha příčin ocitly pod tlakem lidových protestů, přičemž další vývoj situace byl závislý na dynamice interakcí mezi protestujícími a represivními silami ohrožených režimů a zapojení externích sil. Politický vývoj v arabském Středozeří od roku 2011 a jeho konsekvence představují prioritní agendu evropské zahraniční politiky a pochopitelně si vyžádaly pozornost evropských státníků na setkáních Evropské Rady.

Komuniké summitu Evropské rady v Bruselu konaného 4. února 2011 obsahuje „Deklaraci k Egyptu a regionu“, kde Unie reaguje na pád tuniského diktátora Ben Alího a kritickou situaci egyptského prezidenta Husního Mubáraka, jenž byl nakonec donucen 11. února rovněž odstoupit (Rada Evropské unie 2011a). Pro Unii šlo o mimořádně citlivou situaci, obě vlády plně participovaly v iniciativách evropské zahraniční politiky, Tunisko bylo považováno za vzorového partnera. Brzy se také objevily důkazy o blízkých kontaktech a obchodních stycích mezi evropskými politicko-ekonomickými elitami a představiteli arabských autoritářských režimů, což stavělo do jiného světla a do jisté míry diskreditovalo jisté aspekty evropské zahraniční politiky a struktury, které se pokoušela prosazovat (například vláda práva či tržní ekonomika).⁴¹ Delikátnost

³⁸ Vlna násilí mezi Izraelem a Palestinci, nazývaná také jako Druhá intifáda, trvajících od 28. září 2000 do roku 2004 až 2005. Hlavní příčinou byl kolaps tzv. *mírového procesu* (více o Druhé intifádě z palestinské perspektivy např. Baroud 2006, izraelský pohled přináší např. Ben-Ari et al. 2010).

³⁹ Sled událostí po zavraždění bývalého premiéra Rafíka Harírího v únoru 2005, který vedl k ukončení syrské vojenské přítomnosti v Libanonu, konfrontaci mezi hlavními politickými silami země a měsíční válce mezi Izraelem a šíitským hnutím Hizballáh (více o libanonské politice a vývoji po zavraždění Rafíka Harírího např. Rubin 2009)

⁴⁰ Běžně v západním mediálním diskurzu nazývaná jako *arabské jaro*, v arabských médiích spíše jako *arabské probuzení* či *arabská intifáda*. Odstartovalo ji sebeupálení Muhammada Buazízího, mladého muže z provinčního tuniského města Sídí Búzí.

⁴¹ Tyto důkazy si vynutily demisi francouzské ministryně zahraničí Michele Alliot-Marie, která nabídla Ben Alímu pomoc francouzských bezpečnostních sil při potlačování tuniské intifády a jejíž rodiče udržovali obchodní a přátelské kontakty s představitelem tuniského režimu (Libération 2011). Přispěly také ke konci evropského komisaře za Maltu Johna Dalliho, jehož obchodní zájmy v Kaddáfího Libyi

situace vedla evropské politické představitele k výzvám ke zdrženlivosti a konstruktivnímu dialogu mezi vládami a protestujícími. Tempo událostí však podobný přístup záhy překonalo. Lidové protesty vypukly i v Libyi, kde bezpečnostní složky sáhly k tvrdé represi, a Maroku. Vývoj v arabském Středozeří si vynutil mimořádné setkání Evropské rady v Bruselu 11. března 2011, který vyjasnil postoj EU k probíhajícímu událostem a položil základy pro její zahraničněpolitickou odpověď.

Unie prostřednictvím Evropské rady jasně podpořila přechod Tuniska, Egypta a Maroka k více pluralitním politickým systémům. Vývoj od počátku roku 2011 označila za „novou naději a příležitost vytvořit budoucnost založenou na demokracii, pluralismu, vládě práva, lidských právech a sociální spravedlnosti“. Zároveň odsoudila režim Muamara Kaddáfího, který se povstání v Libyi pokusil potlačit vojenskými prostředky, a libyjského vůdce vyzvala k okamžitému odstoupení a odmítla ho nadále považovat za partnera k dialogu. Komuniké mimořádného summitu rovněž odráží rostoucí obavy některých evropských států z přílivu nelegálních migrantů, kteří by mohli využít revoluční situace na jižních březích Středozeří, a proto vyzývá k posílení ochrany hranic, mimo jiné i prostřednictvím operace Frontex Hermes 2011. Dále Evropská rada vydala impulzy pro reformu evropské zahraniční politiky v prostoru arabského Středozeří a pověřila Radu EU a Komisi vypracováním konkrétních opatření (Rada Evropské unie 2011b).

V průběhu celého období od roku 2011 až do poloviny roku 2014 byla problematika politického a bezpečnostního vývoje v arabském Středozeří a jeho důsledků pro vnitřní bezpečnost Unie pravidelně na půdě Evropské rady nastolována. V případě Egypta, centrální země zkoumané oblasti, byla původní podpora politické tranzice vystřídána diskretním přístupem k vojenskému puči v červenci 2013 a „tranzici“ pod kuratelou nového vládcе země Abdula Fatáha Sísího⁴², jež nejsou reflektovány v žádném komuniké Evropské rady. Představitelé členských států se rozhodli upřednostnit zachování kooperativních vztahů s novými autoritami před normativní kritikou vlny autoritářství a represí v zemi na Nilu a zdrželi se vyjádření, které by nový režim nepochybně považoval za vměšování se do vnitřních záležitostí státu. Zvláštní pozornost věnovali evropští státníci situaci v Libyi, kde lidová intifáda přerostla v ozbrojený konflikt za účasti externích aktérů. Evropská unie prostřednictvím

vedly ke kritice postoje Evropské unie vůči represím vůči v Libyi, čímž se postavil proti oficiální pozici Evropské komise i Unie jako celku (Euractiv 2011).

⁴² Sísí byl zvolen šestým prezidentem Egypta v květnu 2014, když získal více než 93% odevzdaných hlasů ve volbách poznamenaných krvavou represí proti oponentům nového lídra (BBC 2014a).

Evropské rady plně podpořila rezoluce OSN 1970 a 1973, které daly mezinárodněprávní mandát k ozbrojenému zásahu v Libyi, a aktivity některých členských států v tomto ohledu, především Francie a Velké Británie (Rada Evropské unie 2011c). Avšak evropský zájem o libyjský vnitřní vývoj ochaboval úměrně ke stále větší míře chaosu a násilí v zemi, jež do konce zkoumaného období znemožnily smysluplné pokusy o znovuvybudování státu, který se rozpadl společně s Kaddáfího režimem.

Mnohem větší pozornosti se od roku 2012 začalo dostávat zosřtenému problému nelegální migrace související s arabskými intifádami. Téma ilegální migrace a bezpečnosti v prostoru Středoziemního moře se stalo pravidelným tématem summitů, a to i v reakci na několik námořních neštěstí u italských břehů. Evropská rada se opakovaně zabývala opatřeními, jak zmírnit dopady kolapsu libyjského státu a čelit migrační vlně tzv. centrální středomořskou cestou, naposledy na summitu v Bruselu v červnu 2014 (Rada Evropské unie 2014). Frekventovaným tématem jednání členských států se stala nejtragičtější epizoda vývoje arabského Středoziemí po roce 2011 – občanská válka v Sýrii. Evropská unie záhy přistoupila na linii prosazovanou Francií a Velkou Británií o nelegitimnosti režimu Bašára al-Asada a nutnosti jeho odstoupení (Rada Evropské unie 2012). Nicméně tato otázka se stala méně konsenzuální než konflikt v Libyi a některé členské státy dávaly najevo jistou distanci od aktivistického postoje Francie a Velké Británie na podporu povstání proti režimu (BBC 2013a).

Evropská zahraniční politika vůči zkoumanému regionu ve světle arabských intifád tvořila i podstatnou částí summitu v Bruselu v únoru 2013. Evropsští státníci zde potvrdili svou vůli být nápomocni změnám v arabském Středoziemí vedoucím k rozvoji demokracie a pluralismu, ekonomické prosperitě, respektu k lidským právům a rovnosti mužů a žen. Nicméně v textu se objevuje poznání, že tyto změny mohou být výsledkem pouze dlouhodobých procesů. Závěry Evropské rady reflektují existující nástroje evropské zahraniční politiky a vyzývají zúčastněné strany k dialogu namísto konfrontace. Členské státy rovněž zdůrazňují potřebu politického dialogu mezi EU a autoritami v arabském Středoziemí, především ve státech procházejícími politickou tranzicí. Unie zde zjevně usiluje o zachování kooperativních vztahů s většinou arabských zemí jižního sousedství (Rada Evropské unie 2013a).

1.1.2 Rada Evropské unie

V listopadu 1995 se v Barceloně uskutečnila konference ministrů zahraniční Rady Evropské unie doplněná o jejich protějšky z jižního a východního Středoziemí, kde

byla podepsána Barcelonská deklarace, znamenající počátek Barcelonského procesu: Euro-středomořského partnerství. Předsednické role se tehdy zhostil španělský ministr zahraničí Javier Solana. Barcelonská konference završila delší období rozhovorů, plánování a příprav pro zásadní evropský zahraničněpolitický impulz v oblasti arabského Středozeří.

Radu Evropské unie, běžně označovanou jako Rada ministrů, můžeme považovat za hlavní instituci pro realizaci konvenční a do značné míry i strukturální evropské zahraniční politiky. Jejím úkolem je uvádět do praxe rozhodnutí evropských politických špiček na summitech Evropské rady. Rada ministrů také schvaluje rozpočet a legislativu navrhovanou Komisí a je hlavním tělesem SZBP a v otázkách justice a vnitřní bezpečnosti, mezi něž patří otázky migrace, jeden ze zásadních aspektů vztahů mezi Uníí a arabskými státy ve Středozeří. Rada EU se schází v různém složení dle projednávané agendy.⁴³ Pro evropskou zahraniční politiku v prostoru arabského Středozeří jsou nejdůležitější Rada pro obecné záležitosti, Rada pro zahraniční věci, Rada pro hospodářské a finanční věci a Rada pro spravedlnost a vnitřní věci. Ve specifických záležitostech mohou být relevantní i další konfigurace Rady ministrů.

Radě pro zahraniční věci, která spojuje ministry zahraničí členských států Unie⁴⁴, předsedá vysoký představitel Unie pro zahraniční věci a bezpečnostní politiku, jenž je souběžně i místopředsedou Evropské komise. Tato konfigurace má zaručit lepší koordinaci evropské zahraniční politiky, jež je, pokud využijeme terminologii období před Lisabonskou smlouvou, *multiplířová*. Rada EU reprezentuje v institucionální struktuře Unie mezivládní aspekt evropské integrace a je, společně s Evropskou radou, nástrojem kontroly členských států nad evropskou zahraniční politikou.

Ministři během zasedání Rady EU probírají a přijímají zahraničněpolitická rozhodnutí vycházející ze schvalovacích procedur v komunitární oblasti i SZBP a SBOP, agenda jednání se proceduře nepodřizuje. Ačkoliv role a schopnosti Rady ministrů jsou v těchto oblastech značně odlišné, v čistě funkčním smyslu reflektují zasedání její odpovědnost za jednotu a konzistentnost evropské zahraniční politiky (Keukeleire – MacNaughtan 2008: 70).

⁴³ Jednotlivé tematické konfigurace Rady EU jsou: Obecné záležitosti, Zahraniční věci, Hospodářské a finanční věci, Spravedlnost a vnitřní věci, Zaměstnanost, sociální politika, zdraví a ochrana spotřebitele, Konkurenceschopnost, Doprava, telekomunikace a energetika, Zemědělství a rybolov, Životní prostředí, Vzdělávání, mládež, kultura a sport (Rada Evropské unie 2013b).

⁴⁴ Případně i ministry obrany a dalších resortů, v závislosti na projednávané agendě.

Setkání Rady ministrů, konaná obvykle jednou za měsíc, nejsou dostatečně četná k efektivnímu řízení evropské zahraniční politiky. Proto se práce Rady opírá o další aparát, který připravuje a projednává agendu před setkáním ministrů členských zemí. Mnoho bodů není pro členské státy kontroverzních a tudíž je možné je schválit na nižších úrovních, načež ministři následně tyto kroky spíše formálně potvrdí. Jedná se o Výbor stálých zástupců (COREPER), který ve dvou výborech (COREPER I. a COREPER II.) sdružuje stálé vyslance členských zemí při Evropské unii a jejich zástupce. Pro evropskou zahraniční politiku má větší význam práce COREPER II., v jehož kompetenci jsou zahraničněpolitické, ekonomické a bezpečnostní otázky. K dalším patří Politický a bezpečnostní výbor, který pravidelně, dvakrát týdně vyhodnocuje vývoj evropské zahraniční politiky v oblastech SZBP/SBOP. Mezi jeho kompetence patří i „politická kontrola a strategické řízení“ vojenských a krizových operací Unie. Práce Politického a bezpečnostního výboru je podporována Vojenským výborem Evropské unie (*European Union Military Committee*, EUMC) a Výborem pro civilní aspekty řízení krizí (*Committee for Civilian Aspects of Crisis Management*, CIVCOM) (European External Action Service 2013b).

Práce Výboru stálých zástupců a Politického a bezpečnostního výboru je závislá na množství pracovních skupin, které jsou rozděleny podle geografických a tematických klíčů. Tyto výbory vydávají expertní stanoviska týkající se evropské zahraniční politiky v mezivládní i komunitární oblasti. Prostor arabského Středozeří je pokryt geografickou Pracovní skupinou Mašrik/Maghrib (Mashreq/Maghreb Working Party, COMAG), jenž se zabývá evropskou zahraniční politikou a kooperací mezi Uníí a všemi státy oblasti jižního a východního Středozeří (Irish Presidency 2013). Vzhledem k rozsáhlosti agendy se jí zabývají i další tematické skupiny. Zcela zásadní je také komunikační síť COREU (Corespondance Européene), umožňující spojení v podobě zašifrovaných zpráv mezi členskými státy, unijními institucemi a zastoupeními EU mimo území Unie, bez které by bylo téměř nemožné rozvíjet evropskou zahraniční politiku (Bicchi – Carta 2012).

Jedním z prvků práce Rady ministrů je rotující předsednictví, při kterém se členské země střídají v půlročních intervalech. To má potenciál výrazně ovlivnit priority a agendu evropské zahraniční politiky, ačkoliv Lisabonská smlouva poněkud limitovala možnosti předsednické země. Členové Unie mají během předsednictví unikátní příležitost zakomponovat národní zahraniční politiku do rámce zahraniční politiky evropské. Lisabonská smlouva upravila kompetence a odpovědnost předsednické země,

především zřízením nových pozic předsedy Evropské rady a vysokého představitele pro zahraniční věci a bezpečnostní politiku, které mají zajistit mimo jiné větší koherenci, než jakou mohlo nabídnout půlroční předsednictví. Přesto i nadále platí, že předsednická země disponuje nástroji k tomu, aby mohla prosazovat vlastní zahraničněpolitické zájmy na evropské půdě.

V akcentovaných zahraničněpolitických prioritách během předsednictví se významně projevuje tzv. jihovýchodní štěpná linie mezi členskými státy. Země jižního křídla Unie vnímají prioritní důraz evropské zahraniční politiky kladený na prostor jižního sousedství mnohem intenzivněji než ostatní. Je příznačné, že start BP:ESP roku 1995 se kryl s předsednictvím Francie a Španělska, spuštění BP:UPS roku 2008 bylo motivováno předsednictvím Francie v druhé polovině tohoto roku. Naproti tomu Německo či nové členské státy střední a východní Evropy vidí vlastní zahraničněpolitické zájmy v jiném geografickém prostoru (Schumacher 2011). Zahraničněpolitická témata předsednictví České republiky v první polovině roku 2009 a dokonce i předsednictví Maďarska a Polska, které se udály v přelomovém roce 2011, jsou toho názornou ukázkou (České předsednictví v Radě EU 2011). Všechny tři zmíněné předsednické země ochotně přenechaly problematiku arabského Středozeří jiným aktérům a soustředily se na prostor západního Balkánu a východní Evropy. Značnou roli tu však hrají i otázky čistě organizační, expertní a personální, střední a malé členské státy jednoduše nedisponují dostatečným zahraničněpolitickým aparátem k tomu, aby se mohly plnohodnotně soustředit na množství prioritních oblastí (Manners – Whitman 2000; Wong – Hill 2011; Baun – Marek 2013).

1.1.3 Vysoký představitel pro zahraniční věci a bezpečnostní politiku a Evropská služba pro vnější činnost

Amsterodamská smlouva z roku 1997 doplnila zahraničněpolitický aparát Evropské unie o institut vysokého představitele pro Společnou zahraniční a bezpečnostní politiku. Motivací pro vznik tohoto postu bylo snaha o výraznější a koherentnější evropskou zahraniční politiku v oblasti SZBP. Jeho úkoly byly v článku 26 Amsterodamské smlouvy definovány následovně: Vysoký představitel „...je nápomocen Radě v otázkách spadajících do oblasti společné zahraniční a bezpečnostní politiky, zvláště tím, že přispívá k formulaci, přípravě a implementaci politických rozhodnutí a, pokud je to vhodné a jedná z pověření Rady na žádost Předsednictví, vede politický dialog se třetími stranami“ (Evropská rada 1997). Členské státy nominovaly

roku 1999 na pozici vysokého představitele bývalého španělského ministra zahraničí a generálního tajemníka Severoatlantické aliance Javier Solanu, čímž se jednoznačně rozhodly pro respektovanou a mezinárodně známou osobnost. Solana mimo jiné stál za aktivní zahraniční politikou Španělska ve Středozeří, byl inspirátorem BP:ESP, předsedal mezistátní konferenci v Barceloně v listopadu 1995.

Přes Solanovo angažmá zřízení postu vysokého představitele nepřineslo očekávané výsledky, nedalo Unii silnější hlas v mezinárodních vztazích. Kompetenční spory a rivalita uvnitř institucionálního aparátu Unie opět nastolily starý problém slabé reprezentace EU na mezinárodní scéně (Staab 2011: 24). Solana také musel čelit opozici členských států, které ho mnohdy vybavily jen slabým mandátem při diplomatických aktivitách (Keukeleire – MacNaughtan 2008: 81). V oblasti arabského Středozeří se aktivity vysokého představitele soustředily na pokusy o řešení izraelsko-palestinského konfliktu a resuscitaci „mírového procesu“. Za tímto účelem Javier Solana reprezentoval Unii při setkáních Blízkovýchodního kvartetu. Věnoval se rovněž diplomatickým aktivitám prakticky ve všech středozeříních arabských státech, především v Egyptě, v souvislosti s izraelsko-palestinským konfliktem, a Libanonu, kde se Unie snažila aktivně zasahovat do vývoje po stažení syrských jednotek ze země roku 2005.

Lisabonská smlouva významně reformovala pozici vysokého představitele pro Společnou zahraniční a bezpečnostní politiku, přejmenovanou na vysokého představitele pro zahraniční věci a bezpečnostní politiku, přičemž spojila jeho funkci s funkcí někdejšího komisaře pro vnější vztahy. Vybranou osobnost nominuje na tuto pozici Evropská rada hlasováním kvalifikovanou většinou, s podporou prezidenta Evropské komise. Jeho pravomoci jsou vymezeny velmi široce. Je místopředsedou Evropské komise, na základě principu kolegiality je zmocněn jednat za celou instituci. Může rovněž jednat jako zástupce Evropské rady, s právem iniciativy. Předsedá Radě pro zahraniční věci, kde je jeho odpovědností zajistit koherenci všech aspektů evropské zahraniční politiky. Může se spolehnout na podporu nové založené Evropské služby pro vnější činnost. Toto z něj činí postavu, která má ústřední politickou roli a administrativní zdroje k tomu, aby se stala centrálním faktorem evropské zahraniční politiky (Verola 2010: 44-46).

Členské státy však nominovaly na pozici vysokého představitele pro zahraniční věci a bezpečnostní politiku britskou političku baronku Catherine Ashtonovou, která neměla žádnou předcházející zkušenost s diplomacií a zahraniční politikou a neovládala

žádné cizí jazyky, což je pro kandidáta na špičkovou diplomatickou funkci velmi neobvyklé. Profil Cathrine Ashtonové kontrastoval s osobností Javieru Solany a naznačil, že velkoryse koncipované pravomoci a odpovědnost vysokého představitele se členské státy budou snažit limitovat nominací slabého kandidáta, který nebude ohrožovat jejich kontrolu nad evropskou zahraniční politikou. V prostoru arabského Středozeří se objevila příležitost pro viditelnou roli vysokého představitele především od počátku roku 2011, během politických změn po revoluci v Tunisku.

Musíme konstatovat, že v období 2011-2014, které je součástí naší analýzy, se baronka Ashtonová nepodařilo plně využít potenciálu, jaký její pozice nabízí. Její hlas nebyl arabskými partnery vnímán jako hlas evropské zahraniční politiky, kterou formovaly v první řadě některé členské státy. Příznačné jsou v tomto smyslu její aktivity v Egyptě, kde se pokusila vybudovat kooperativní vztahy s egyptským prezidentem Muhammadem Mursím (s nímž se několikrát osobně setkala), mimo jiné i z důvodu egyptského vlivu na situaci v pásnu Gazy. Tento přístup ovšem podcenil silnou polarizaci politického života v zemi a ochotu egyptské armády riskovat státní převrat. Po Mursího svržení po pouhém roce vlády Ashtonová nedokázala přimět oba tábory k deeskalaci krize vedoucí k brutálnímu násilí na ulicích Káhiry.⁴⁵ Během přelomových událostí na jižních a východních březích Středozeří formovaly evropský zahraničněpolitický postoj především členské státy, jmenovitě Francie a Velká Británie, které nastalé situace využily mimo jiné k asertivnímu potvrzení jejich ústřední role při formulaci a implementaci evropské zahraniční politiky ve zmíněném prostoru. Nelze říci, že by se jim britská vysoká představitelka pokusila tuto úlohu jakkoliv ztížit.

1.1.4 Evropská služba pro vnější činnost

Další významnou inovací, kterou přinesla Lisabonská smlouva a souvisí s reformou zahraničněpolitického aparátu Unie, je Evropská služba pro vnější činnost (dále jen ESVČ). ESVČ, jenž oficiálně zahájila činnost v lednu 2011, představuje diplomatickou, organizační, expertní a zpravodajskou autonomní instituci se sídlem v Bruselu a zastoupením v mnoha částech světa. ESVČ je podřízena vysokému představiteli pro zahraniční věci a bezpečnostní politiku a je pověřena pomocí vysokému představiteli v záležitostech SZBP a SBOP. ESVČ v sobě integrovala 136

⁴⁵ Epitafem za egyptským angažmá baronky Ashtonové byla její návštěva u zadrženého Mursího v Káhíře v červenci 2013, kdy se stala první osobností, které noví vládcí dovolili setkat se se svrženým prezidentem. Její pokus o mediaci nepřinesl žádné hmatatelné výsledky (BBC 2013b)

pracovišť v rámci Evropské komise, síť diplomatických zastoupení Unie v zahraničí, na jejím chodu se podílí okolo pěti tisíc zaměstnanců z Komise, sekretariátu Evropské rady a také diplomatů z členských států (Staab 2011: 157). Výrazný potenciál ESVČ pro evropskou zahraniční politiku se může projevit především v její konvenční dimenzi, kde má přinést větší míru koherence a konzistentnosti, být pomyslným „ministerstvem zahraničí“ Evropské unie. Nicméně efektivitu ESVČ pro evropskou zahraniční politiku v arabském Středozeří nelze vzhledem k chronologickému rozpětí práce hodnotit.

Z vnitřního aparátu ESVČ stojí za povšimnutí ambiciózní pokus o vytvoření evropské zpravodajské služby, jež by nebyla zcela závislá na zpravodajských službách členských států a mohla by tvůrcům evropské zahraniční politiky poskytovat přesné informace nezbytné pro efektivní řízení zahraniční politiky. Zpravodajsko-analytické centrum EU (EU Intelligence Analysis Centre) spojilo zpravodajský aparát Komise a Rady ministrů do jednoho orgánu. Jeho úkolem je sledovat a vyhodnocovat hrozby, poskytovat predikce a analýzy situací v terénu, v exponovaných oblastech (jakým bezpochyby je arabské Středomoří) zvláště v otázkách terorismu a šíření zbraní hromadného ničení. Na rozdíl od zpravodajských služeb členských států centrum neshromažďuje osobní data a nepodniká tajné operace v terénu. Ředitelem nového orgánu se stal někdejší šéf finské kontrarozvědky Ilkka Salmi. Podle jeho vlastních slov z března 2014 centrum pravidelně poskytuje informace pro rozhodování na nejvyšší úrovni o záležitostech evropské zahraniční politiky v krizových oblastech – s odhadem budoucího vývoje v tří až šesti měsíční perspektivě. Centrum ročně produkuje kolem 500 utajovaných analýz. Salmi ovšem podotýká, že Zpravodajsko-analytické centrum EU, stejně jako celá ESVČ, si stále nacházejí svůj modus operandi a jejich výkon stále nelze označit za optimální (MO 2014).

Fungování ESVČ je rozděleno do šesti geografických sekcí, z nichž jednou je „Střední východ a jižní sousedství“ (*Middle East and Southern Neighbourhood*). Ředitelem této sekce se stal francouzský diplomat Hugues Mingarelli, který má za sebou dlouhou kariéru v Evropské komisi na různých postech souvisejících s evropskou zahraniční politikou (More Europe 2014). EU disponuje diplomatickými misemi ve všech osmi zemích arabského Středozeří. Špatná bezpečnostní situace po roce 2011 narušila provoz zastoupení v Libyi a Sýrii, přičemž zastoupení v Damašku bylo v prosinci 2012 (během ofenzívy povstalců do centrálních částí města) evakuováno do Bruselu a Bejrútu. Diplomaté pokračují v práci bez permanentní přítomnosti v syrském hlavním městě (European External Action Service 2014).

1.1.5 Evropská komise

Evropská komise, jakožto instituce reprezentující supranacionální aspekt evropského integračního procesu, hraje důležitou roli při rozvíjení zahraniční politiky a právního základu pro její fungování, vycházejícího z pozice Komise jako tvůrce legislativy. Neméně důležitá je role Komise při implementaci a evaluaci výsledků evropské zahraniční politiky. Přestože Komise nebyla členskými státy předurčena k tomu, aby se stala zásadním aktérem evropské zahraniční politiky, postupně se stala nenahraditelným prvkem pro jistou část evropské zahraniční politiky a její expertíza a organizační schopnosti, stejně jako reprezentace Unie na mezinárodním fóru, přinesly výraznou přidanou hodnotu. Evropská komise by neměla být vnímána jako jednotné těleso. Komisaři využívají služeb organizačního a expertního aparátu generálních ředitelství a agentur, z nichž každé má vlastní filozofii, cíle, právní rámec a rozdílné nástroje. Komise je „stvoření s více hlavami (rozliční komisaři) a vícero těly (rozličná Generální ředitelství a agentury)“ (Keukeleire – MacNaughtan 2008: 89).

Pro evropskou zahraniční politiku v prostoru arabského Středozeří je nejvíce relevantní působení komisařů pro rozšíření a politiku sousedství, mezinárodní spolupráci, humanitární pomoc a řešení krizí a komisaře pro rozvoj, společně s jejich příslušnými organizačními a expertními aparáty, které pro ně pracují.⁴⁶ Svůj význam ale mohou mít i akce jiných komisařů, např. obchodu, životního prostředí či zemědělství, schopné ovlivnit partikulární záležitosti evropské zahraniční politiky ve Středozeří. Generální ředitelství a agentury se přesně nekryjí s úlohami jednotlivých komisařů, komisaři mohou využívat práce více než jednoho Generálního ředitelství. Členem komise je i vysoký představitel pro zahraniční věci a bezpečnostní politiku, který spojuje supranacionální a mezivládní aspekt evropské zahraniční politiky.

Primárním zahraničněpolitickým úkolem Evropské komise v oblasti arabského Středozeří je implementace, řízení a evaluace výsledků Evropské politiky sousedství (dále jen EPS). Podnět ke spuštění EPS vzešel ze závěrů summitu Evropské rady v Kodani na sklonku roku 2002, byl inspirován připravovaným rozšířením Unie o státy střední a východní Evropy společně s ostrovy ve Středozeří, Kyprem a Maltou, a reagoval i na dokument Evropská bezpečnostní strategie z roku 2003. Evropská unie chtěla vytvořením Evropské politiky sousedství zabránit vytváření

⁴⁶ Tyto pozice na konci zkoumaného období zastávali Čech Štefan Füle, Bulharka Kristalina Georgijeva a Lotyš Andris Piebalgs.

nových bariér mezi členskými státy a *sousedstvím* Unie, posílením vztahů s okolními státy bez potenciálu vstupu do EU (Smith 2005: 759-763; Bache – George 2006: 500). Evropská politika sousedství má povahu bilaterální spolupráce mezi Unií a zeměmi sousedství, jejíž podoba a hlavní cíle jsou standardizovány a koordinovány, aby měly charakter koherentní evropské zahraniční politiky. Obsah spolupráce mezi Unií a zemí sousedství je předmětem dialogu mezi oběma aktéry a měl by odpovídat zájmům a potřebám obou partnerů. Sousedská politika je v kompetenci komisaře pro rozšíření a politiku sousedství, na jejím fungování se dle tématu podílejí i další komisariáty a příslušná generální ředitelství a agentury (záležitosti obchodu, humanitární pomoci atd.). V záležitostech někdejšího druhého pilíře, SZBP a SBOP, byla členskými státy pro Komisi vyhrazena podstatně slabší role než jakou má v oblastech evropské zahraniční politiky spadající do bývalého prvního pilíře. Přesto nemůžeme mluvit o roli zanedbatelné, poněvadž schválení a implementace řady rozhodnutí SZBP jsou závislé na expertíze a spolupráci Komise.

Silné stránky zahraničněpolitické role Evropské komise nalzáme především ve strukturální dimenzi evropské zahraniční politiky. Dlouhodobost působení, nastavování parametrů spolupráce, konzistence přístupu, kontrolní mechanismy a případné sankce – to vše vytváří předpoklady pro vedoucí roli Komise při rozvíjení a implementaci evropské strukturální zahraniční politiky.

1.1.6 Evropský parlament

Role Evropského parlamentu při formulaci, implementaci a evaluaci evropské zahraniční politiky je omezená. Jeho snaha posílit vlastní roli je zatím spíše neúspěšná, je však třeba uvést, že omezené bývají i zahraničněpolitické role národních parlamentů členských zemí, Unie se v tomto ohledu neodchyluje od zavedené praxe (Keukeleire – MacNaughtan 2008: 93). Evropská zahraniční politika je diskutována ve Výboru zahraničních věcí, který je dále dělen na Podvýbor pro lidská práva a Podvýbor pro bezpečnost a obranu (Evropský parlament 2013a).

Velice limitovaná je úloha Evropského parlamentu v záležitostech SZBP a SBOP, kde je pouze konzultován a informován, bez záruky, že jeho připomínky budou reflektovány. V článku 36 konsolidovaného znění Smlouvy o Evropské unii je uvedeno, že EP „má být pravidelně konzultován“, jeho připomínky mají být „zváženy“, dvakrát ročně se má konat zasedání EP, kde bude probíhat debata o „pokroku v implementaci společné zahraniční a bezpečnostní politiky, včetně společné

bezpečnostní a obranné politiky“ (Europa – EU website 2012). Přes pokusy EP aktivně využívat konzultací a debat k posílení svého vlivu na SZBP/SBOP zůstává nadále v tomto výseku evropské zahraniční politiky marginálním hráčem (Diedrichs 2004).

Silnější pozici má Evropský parlament v evropské zahraniční politice založené na komunitární bázi. Nejdůležitější jsou rozpočtové pravomoci, které využívá k posílení svého vlivu na evropskou zahraniční politiku. Potenciál k uplatnění vlivu parlamentu se nachází také v proceduře souhlasu, kterou musí být schválena řada mezinárodních smluv, kde parlament má pravomoc přijmout nebo zamítnout předkládaný text. V kontextu arabského Středozeří jde především o asociační smlouvy, Eurostředozeří dohody, které mají charakter mezinárodních smluv a musí být tedy přijaty touto procedurou.

Podstatná je role Evropského parlamentu při artikulaci témat, jako je demokracie a dodržování lidských práv, důležitých prvků evropské strukturální zahraniční politiky. Evropský parlament opakovaně v období 1995-2014 vnášel tato témata do vztahů mezi Uníí a arabskými zeměmi jižního a východního Středozeří, například při vyjednávání asociačních smluv s jednotlivými státy v rámci Evropské politiky sousedství. Ve světle událostí v arabském Středozeří od roku 2011 je třeba vnímat jako novátorskou rezoluci EP z 10. května 2007, kde parlament vyzývá Unii k podpoře umírněných islamistických subjektů v arabských státech, v době, kdy spolupráce s islamisty byla pro evropskou zahraniční politiku tabuizovaným tématem (Evropský parlament 2007). Po roce 2011 se parlament i jednotliví europoslanci opakovaně vyjadřovali ke vnímaným nedostatkům evropské zahraniční politiky v prostoru arabského Středozeří ve světle událostí tzv. arabské intifády.

1.2 Evropské zahraničněpolitické zájmy v arabském Středomoří

Zájmy Evropské unie a jejích členských států v prostoru arabského Středomoří byly v analyzovaném období 1995-2014 relativně konstantní. Celými vztahy EU s arabskými středomořískými státy se vine nit v podobě importu fosilních paliv, přístupu na arabské trhy a obrany před vnímanými bezpečnostními riziky pocházejícími z této oblasti. Energetika, obchod a bezpečnost jsou základními oblastmi zájmů Unie a členských států. Evropská zahraniční politika však prostřednictvím svých tvůrců definovala pole svých zájmů podstatně širěji než je jen zabezpečení těch nejzákladnějších. Tvůrci evropské zahraniční politiky, od Barcelonské deklarace v listopadu 1995 až po reakci na události roku 2011, definovali řadu zájmů v oblasti politické a bezpečnostní, ekonomicko-finanční a sociální a kulturní, ve smyslu konvenčním i strukturálním.

Evropská unie a její členské státy byly postaveny před situací, kdy prioritním úkolem evropské zahraniční politiky je zajistit jejich jádrové zájmy. Někteří autoři v tomto případě mluví o evropské „reálpolitice“, pragmatické linii evropského zahraničněpolitického úsilí, či „praktické zahraniční ekonomické politice“ (Kausch – Youngs 2009; Khader 2013, Smith 2004). Existuje ovšem i druhá rovina tohoto problému. Zásadní dokumenty Unie ve vztahu k arabskému Středomoří ukazují, že souhrnným cílem evropské zahraniční politiky v období 1995-2014 byla politická, ekonomická a sociální transformace tohoto prostoru. Snad nejpregnantněji tuto skutečnost vystihují formulace v Barcelonské deklaraci, kde se mluví o „společném prostoru míru a stability“ (European External Action Service 2013c) nebo dokument vydaný Evropskou komisí *Širší Evropa – sousedství: nový rámec vztahů a našimi východními a jižními sousedy*, který se stal impulzem pro vytvoření Evropské politiky sousedství. Tam je uvedeno, že záměrem evropské zahraniční politiky je „vytvořit zónu prosperity a přátelského sousedství – „kruh přátel“ – se kterými bude EU požívat blízkých, mírových a kooperativních vztahů“ (Evropská komise 2013a).

Jedním z nejproblematictějších bodů evropské zahraniční politiky ve Středomoří je tudíž protikladnost některých jádrových zájmů s širěji definovanými zájmy EU. Či pokud tento problém postavíme jinak, odlišnost skutečných zájmů Unie a členských států od části deklarovaných zájmů evropské zahraniční politiky. „Efektivita unijních středomoříských politik byla soustavně limitována obtížemi skloubit prosazování evropských obchodních a bezpečnostních zájmů s rétorickými závazky k podpoře udržitelného ekonomického rozvoje v regionu“ (Gomez-Christou 2004: 186). Tyto

rozpory nebyly omezeny jen na ekonomický rozměr evropské zahraniční politiky, stejně tak postihovaly i politický, bezpečnostní a sociální obsah evropské zahraniční politiky a to především její strukturální dimenze – demokratizace, řešení konfliktů, podpory mobility mezi Uníí a jižním sousedstvím, vzájemně výhodných parametrů obchodních vztahů atd. Rozpornost či neslučitelnost některých deklarovaných zájmů Unie vedly k závažným problémům evropské zahraniční politiky – její nečitelnosti, diskreditaci a ztrátě legitimacy. Tento deficit provázel evropskou zahraniční politiku od startu BP:ESP v listopadu 1995 až do konce zkoumaného období (červen 2014).

1.2.1 Konvenční

1.2.1.1 Politické a bezpečnostní zájmy

Stabilita režimů

Polovina 90. let minulého století byla obdobím, kdy vzpomínka na pád komunistických režimů ve střední a východní Evropě ještě nezmizela z aktuální politické zkušenosti evropských lídrů i veřejnosti. Nebylo vyloučené, že vývoj v zemích bývalého východního bloku je přenositelný i na africký a asijský kontinent. Tvůrci evropské zahraniční politiky vůči Středozeří stáli od počátku před volbou, zda prosazovat demokratizaci zdejších arabských států, či zda pokračovat v zavedené a mnohdy bezproblémové kooperaci s autoritativními režimy.⁴⁷ Přes deklarativní důraz na demokratizaci jasně převážila potřeba „stability“, spolupráce s autoritativními režimy se stala podmínkou úspěšného naplňování dalších cílů konvenční dimenze evropské zahraniční politiky (energetika, boj proti terorismu, obrana proti ilegální migraci atd.).

Mezi členskými státy EU nepanovala v tomto ohledu shoda. Zatímco jižní členské státy byly v podpoře stability režimů explicitnější (například kvůli akutnějším obavám z ilegální migrace), státy severního křídla Unie více akcentovaly témata demokratizace a dodržování lidských práv. Akceptovaly však kontrolu jižních států nad evropskou zahraniční politikou v arabském Středozeří, především dominantní roli Francie, přinejmenším do událostí od roku 2011 (Carothers – Ottaway 2005: 6). Evropské uznání politické reality zemí arabského Středozeří vyplývá z formulace

⁴⁷ Americká nevládní organizace Freedom House považovala všechny státy arabského Středozeří v roce 1995, když bylo spuštěno BP:ESP jako „nesvobodné“, vyjma Jordánska a Libanonu, kteří byli označeni za „částečně svobodné“ (Freedom House 2014a).

obsažené v Barcelonské deklaraci, jež vyzývá k „respektu k principům vlády práva a demokracie, souběžně s uznáním práva každého partnera si v tomto rámci svobodně zvolit a rozvíjet vlastní politický, sociální, kulturní, ekonomický a právní systém“ (European External Action Service 2013c).

Rozhodnutí spolupracovat s arabskými autoritativními režimy umocnila vnímaná hrozba islamistické opozice. Devadesátá léta jsou ve Středozeří obdobím násilné konfrontace mezi režimy a opozicí, mobilizovanou na bázi náboženské symboliky. Jižní sousedství poznamenalo brutální násilí v Alžírsku a Egyptě, menší turbulence zažily Libye a Tunisko. I v Maroku a Jordánsku existovala výrazná islamistická opozice, v Libanonu sílilo šíitské hnutí Hizballáh. EU a členské státy zaujaly k islamismu jakožto politickému, sociálnímu a kulturnímu proudu výrazně negativní stanovisko, které se opakovaně potvrzovalo v celém období 1995-2010.⁴⁸ Až události arabských *intifád* roku 2011 a působení islamistických subjektů v dalším dění nutily evropskou zahraniční politiku revidovat a priori negativní přístup k subjektům, které se mobilizují na základě islámských symbolů.

Odmítavé stanovisko evropské zahraniční politiky vis-à-vis islamistickým subjektům přivedlo EU a členské státy k závěru, že k podpoře a spolupráci s arabskými autoritativními režimy neexistuje alternativa.⁴⁹ Ačkoliv vnímaná hrozba islamismu nebyla jediným důvodem kooperace s arabskými autoritami, nepochybně sehrála zásadní roli a souběžně posilovala sebenaplňující dojem nenahraditelnosti desítky let trvajících, „stabilních“ autoritativních režimů v arabském Středozeří. Evropské aktivity směřující k posilování demokratizačního proudu byly koncipovány tak, aby předem vyloučily účast islamistických formací a islámské občanské společnosti. Vyloučením islamistů jakožto představitelů nejsilnějšího opozičního proudu se zbytková opozice (zpravidla levice a liberálové) stala pro autoritativní režimy dostatečně neškodnou a tedy tolerovatelnou.

Některé arabské režimy těžily i z vývoje izraelsko-arabského a izraelsko-palestinského konfliktu. Barcelonská deklarace, vydaná v době nadějí z „mírového procesu“ mezi židovským státem a Palestinci, zmiňuje podporu partnerů pro „spravedlivé, komplexní a udržitelné urovnání konfliktů na Blízkém východě, založené především na rezolucích Rady bezpečnosti OSN“. V souladu s celkovým přístupem EU

⁴⁸ Příčiny a důsledky evropského odmítání spolupráce s islamistickými aktéry rozebírá například Francois Burgat (Burgat 2009).

⁴⁹ Vztahy EU a členských států s arabskými autoritativními režimy se samozřejmě lišily svou blízkostí a intenzitou.

a členských států se především Egypt a Jordánsko, arabské státy s uzavřenou mírovou smlouvou s Izraelem, staly těžko nahraditelnými partnery pro evropské a americké iniciativy vůči blízkovýchodnímu konfliktu. Autoritativní režimy v těchto státech tímto způsobem dále zlepšily vlastní vyjednávací pozici směrem k evropským partnerům, stačilo jim poukazovat na většinově odmítavý postoj egyptské a jordánské veřejnosti ke spolupráci s židovským státem, přičemž sebe vydávaly za jediné garanty pokračování smluv.⁵⁰

Vývoj od ledna 2011, který otrásl s iluzí stability arabských autoritativních režimů ve Středozeří, tvůrce evropské zahraniční politiky zaskočil. Pod tlakem událostí byli EU a členské státy nuceny neochotně podpořit lidové protesty a změnu režimu v Tunisku a Egyptě, s mnohem větší ochotou pak v Libyi a Sýrii. Evropská zahraniční politika po roce 2011 se v ohledu stability režimů rozdvojila. V evropském postoji přetrvávala pragmatická linie spolupráce s autoritami v jižním sousedství projevující se podporou nových porevolučních autorit (Egypt, Libye, Tunisko) i režimům, kterým se podařilo intifády ustát (Alžírsko, Jordánsko, Maroko).

Zájmem evropské zahraniční politiky je podpořit stabilitu kooperujících režimů v arabském Středozeří, byť v jistých limitech týkajících se přinejmenším imitace demokratizačního procesu a omezeného používání represí vůči obyvatelstvu. Kaddáfího Libye a Asadova Sýrie jsou příklady zemí, které překročily meze tolerovatelné evropskými partnery, ovšem zároveň jde o země, které na evropských zahraničněpolitických iniciativách participovaly jen omezeně. Přetrvávající evropskou preferenci politické stability před možnou destabilizací v důsledku demokratizace demonstrovala reakce na armádní převrat v Egyptě v červenci 2013 a etablování nového vysoce autoritativního a represivního režimu maršála (později prezidenta) Sísího. Přes kritiku krvavé represe proti příznivcům svrženého prezidenta Mursího a zakázaného Muslimského bratrstva Unie rychle navázala spolupráci s novými autoritami, souběžně se Unie vyhýbala užití negativní politické kondicionality. Střelba do davů, tisíce politických vězňů a stovky rozsudků smrti nevedly tvůrce evropské zahraniční politiky k podobné reakci jako v případě Asadova režimu v Sýrii.

⁵⁰ V květnu 2013 zveřejnil Pew Research Centre komplexní průzkum veřejného mínění v Egyptě. 92% Egypťanů má nepříznivý pohled na Izrael, 63% si přeje anulovat mírovou smlouvu z roku 1979 a pouze 3% považuje dobré vztahy s židovským státem za prioritu (Pew Research Center 2013a). V Jordánsku podle dat ze stejné doby převažuje nepříznivý pohled na Izrael u 96% obyvatel, z regionu je tento údaj vyšší už jen v Libanonu – 99% (Pew Research Center 2013b).

Terorismus

Pozici arabských autoritativních režimů dále posílil vývoj po teroristických útocích ve Spojených státech 11. září 2001. Boj proti terorismu se jakožto jedna z priorit evropské zahraniční politiky objevuje už v Barcelonské deklaraci a násilí mající kořeny v jižním sousedství zasáhlo EU už před rokem 2001⁵¹, nicméně teprve po útocích v New Yorku a Washingtonu a americké odpovědi na ně se terorismu dostává centrálního postavení v evropské agendě vůči jižnímu a východnímu Středozeří. Situaci dále přiosťřily bombové útoky v Londýně a Madridu. Některé arabské režimy se staly důležitými partnery ve „válce proti teroru“, což výrazně otupilo osten evropské kritiky vůči jejich autoritativnosti a porušování lidských práv. Tento vývoj byl usnadněn evropskou nedůvěrou vůči islamistickým aktérům a spojením islamismu s terorismem, čemuž napomáhala reálné používání teroristických metod některými islamistickými formacemi ve středozeří oblasti.⁵²

Po roce 2001 evropská zahraniční politika vnímala jižní sousedství stále více jako zdroj hrozeb pro vnitřní bezpečnost Unie. Řada zájmů a cílů, například stabilita režimů, migrace, respekt k lidským právům, mobilita mezi oběma břehy Středozeří atd., začala být analyzována v kontextu terorismu a vnímaného politického radikalismu řady aktérů v arabském Středozeří. Původní teroristická síť al-Káida – odpovědná za útoky v New Yorku a Washingtonu 11. září 2001, přestože vystupovala v duchu islámského internacionalismu, byla plodem konkrétních vnitřních podmínek v arabských státech 80. a 90. let minulého století, kdy prudký pokles cen ropy narušil politickou a sociální stabilitu a kooptační možnosti režimů. To eskalovalo ostrou konfrontaci vlád s islamistickou opozicí. Situace ve státech arabského Středozeří (především v Alžírsku a Egyptě) sehrála při vzniku a genezi al-Káidy důležitou roli, což evropská zahraniční politika reflektovala zvýšenou podporou domněle sekulárních autoritativních režimů.⁵³

⁵¹ Například bombové útoky a politické vraždy ve Francii 1995, mající souvislost alžírskou občanskou válkou.

⁵² Například sebevražedné útoky prováděné palestinským Hnutím islámského odporu, známého pod akronymem Hamás, kterých se vzdalo teprve roku 2005, nebo Ozbrojená islámská skupina (*al-džamáa al-islámíja al-musallaha*) v Alžírsku, zodpovědná za řadu bombových útoků a masakrů civilních obyvatel.

⁵³ Označovat vlády zemí arabského Středozeří (opět například vojenský režim v Alžírsku či mubárákovský Egypt) termínem sekulární je zavádějící. Od 70. let 20. století tyto vlády účelově využívají náboženství k politickým účelům, nárůst vlivu islamistické opozice vedl k doslovné soutěži v islamizaci veřejného života (stavba mešit a islámských kulturních center, podpora nábožensky inspirovaného odívání žen, náboženský obsah vysílání státem kontrolovaných masmédií, okázalá zbožnost špiček režimů atd.), se zničujícími dopady na postavení skutečných sekularistů.

Některé členské státy EU se dokonce podílely na nezákonných praktikách únosů lidí podezřelých z napojení na mezinárodní terorismus, když umožnily transport těchto osob do států, kde na nich bylo během vyslýchání použito mučení. Mezi tyto státy patřily i země arabského Středozeří.⁵⁴ Polsko a Rumunsko dokonce na svém území hostily tajné věznice americké zpravodajské služby (Russia Today 2013; BBC 2011a). Obětí sekuritizace jižního sousedství se staly především cíle strukturální dimenze evropské zahraniční politiky, jež byly protichůdné vůči nastoleným prioritám konvenčního rozměru politické a bezpečnostní dimenze – stabilitě partnerů (arabských autoritativních režimů) a boji proti terorismu.

1.2.1.2 Ekonomické a finanční zájmy

Energetika

Bezpečný a nerušený import fosilních paliv z oblasti arabského Středozeří, které je v tomto ohledu z logistických důvodů neoddělitelné od celé oblasti „širšího“ Blízkého východu, je nejdůležitějším ekonomickým zájmem EU a členských států v oblasti. Paradoxně není tématu energetiky věnován velký prostor v oficiálních dokumentech EU vůči jižnímu sousedství, například Barcelonská deklarace se omezuje na zmínku o udržitelném využívání energetických zdrojů. V roce 2010 dovážela Unie 54% energií, což z ní dělá nejvíce závislého aktéra na importu paliv ve světě. Ropy dovážela celých 85%, u zemního plynu to činilo 62%. Vedle Ruské federace pochází většina nejdůležitějších exportérů ropy a zemního plynu do EU z oblasti severní Afriky a západní Asie. Ze států arabského Středozeří jsou nejdůležitějšími exportéry do EU Libye v případě ropy a Alžírsko společně s Libyí u zemního plynu (Eurostat 2013). Unie se snaží diverzifikovat zdroje energie, v případě zemního plynu jí v tom napomáhá technologie zkapalňování plynu (*liquefied natural gas*, LNG), která umožňuje vyvažovat ruské dodávky importem z Kataru a dalších zemí kolem Perského zálivu.

V posledních letech se dostává stále větší pozornosti evropské zahraniční politiky v jižním sousedství obnovitelným zdrojům, konkrétně energii ze solárních panelů. Alternativní zdroje energie tvoří i jednu ze šesti prioritních os BP:UPS. Iniciativa Středozeří solární plán (Mediterranean Solar Plan, MSP), spuštěná na Pařížském summitu BP:UPS v červenci 2008, si klade za cíl rozvoj solárních kapacit a

⁵⁴ Tyto skutečnosti potvrdilo i vyšetřování Evropského parlamentu roku 2006 (Evropský parlament 2006).

energetické úspory v arabském Středozeří. Na MSP se podílejí členské státy BP:UPS společně s privátními subjekty. Evropská komise poskytla celému plánu expertní podporu a skrze Evropský nástroj sousedství poskytla finance v objemu pět miliard euro 12 vybraným projektům (Evropská komise 2012).

Zatím nic nenasvědčuje tomu, že by se závislost evropské ekonomiky na importu energií měla v budoucnosti snižovat. Navzdory rozvoji obnovitelných zdrojů energie lze předpokládat, že dále poroste. Jižní a východní sousedství Unie hraje a bude hrát důležitou roli zdroje energie, ale především jakožto transportní prostor pro dodávky z Ruské federace a zemí v oblasti Perského zálivu (Tovias 2010: 170). Zde je pro evropskou zahraniční politiku důležitá otázka fungování Suezského průplavu, námořní cesty zásadní strategické hodnoty.⁵⁵ Každý den projdou průplavem 3% světového obchodu s ropou, z čehož naprostá většina míří do zemí EU (Suez Canal Authority 2013). Zachování plynulé funkčnosti Suezského průplavu je mimořádně důležitým zájmem EU, s implikacemi pro evropskou politiku vůči Egyptu. Znovu se tak vrací prvek politické stability zemí arabského Středozeří, ústřední téma politické a bezpečnostní sféry konvenční dimenze evropské zahraniční politiky.

Zachování obchodní převahy

Obrana obchodních zájmů členských států a zachování privilegovaného postavení v tomto ohledu byly od počátku v jádru evropské zahraniční politiky ve středozeří oblasti. Ačkoliv zahraničněpolitické iniciativy ve zkoumaném období 1995-2014 se snažily tyto prioritní zájmy zakrýt rétorikou vzájemné výhodnosti, sdílené prosperity a strukturálních změn, ze kterých budou mít prospěch obě strany, toto hodnocení platí i v současnosti (Gomez – Christou 2004: 187-189). Zároveň se problematika obchodu a ekonomického rozvoje dotýká dalšího jádrového zájmu evropské zahraniční politiky – politické stability a přeneseně i boje proti terorismu. Všechny státy arabského Středozeří se potýkaly a stále potýkají se závažnými ekonomickými problémy, rozšiřující se chudobou, některé dokonce s potravinovou

⁵⁵ Jednou z charakteristik jižního sousedství a oblastí severní Afriky a Blízkého východu je přítomnost strategických námořních cest, nenahraditelných pro fungování mezinárodního obchodu. Jsou to Gibraltarská úžina mezi Španělskem a Marokem, Bospor a Dardanely oddělující evropskou a asijskou část Turecka, Suezský průplav, průliv Báb al-Mandab, kterým lodě na cestě do Evropy vstupují z Indického oceánu do Rudého moře, a pravděpodobně nejcitlivější geografický bod mezinárodní politiky a obchodu naší doby, Hormuzský průliv, kudy denně prochází 20% veškeré obchodované ropy ve světě (U.S. Energy Information Administration 2012).

bezpečností, s jasnými implikacemi pro politickou stabilitu a možnosti šíření extremistických ideologií.

Obchodní vztahy EU a arabských států ve Středozeří, které všechny patří do kategorie středněpříjmových zemí⁵⁶, jsou značně nevyvážené. Povaha obchodních vztahů zřetelně ukazuje na pozici partnerů v dichotomii centrum-periferie, což dále podtrhuje i slabý obchod mezi zeměmi jižního a východního Středozeří. Vyspělé ekonomiky Unie i většiny členských států disponují oproti arabským státům jižního Středozeří řadou výhod, které umocňují tlak na liberalizaci evropskými partnery zvolených sektorů. Celý obsah ekonomické dimenze evropské zahraniční politiky je koncipován v jednostranném, mentorujícím duchu, který jasně dává najevo, který z „partnerů“ stojí na silnější straně vztahu centra a periferie. Vzhledem k této asymetrii EU v zásadě určuje arabským státům žádoucí cestu k rozvoji jejich ekonomického potenciálu.

Ekonomický obsah evropské zahraniční politiky byl modelován dle převažujícího neoliberalního paradigmatu, založeného na logice, že volný obchod, zvýšené množství investic privátního kapitálu a makroekonomické reformy budou stimulovat socioekonomický rozvoj, průmyslovou modernizaci a růst životní úrovně (Gomez – Christou 2004: 190). Z takového přístupu vychází ekonomický obsah BP:ESP, Středozeříní asociační dohody i akční plány v rámci EPS. Nejdůležitějším obchodním cílem evropské zahraniční politiky, deklarovaným už roku 1995, bylo ustavení středozeříní zóny volného obchodu do roku 2010. Tato zóna by spojovala EU s arabskými středozeříními státy, Izraelem a Tureckem, čím by zahrnovala přibližně 800 milionů lidí. Avšak tyto předpoklady se nenaplnily. Ani ty státy arabského Středozeří, které se od 80. let iniciativně řídily ekonomickými recepty Mezinárodního měnového fondu a Světové banky⁵⁷, aby se posléze staly vzornými partnery evropské zahraniční politiky v ekonomické sféře, se nevyhnuły ekonomickému zaostávání a růstu chudoby širokých vrstev populace. Zóna volného obchodu mezi partnery z jižního a severních břehů Středozeří dosud (2014) neexistuje.

Záměrem evropské zahraniční politiky bylo zajistit dominantní obchodní postavení rozšířením evropského obchodního režimu do jižního sousedství. Asociační smlouvy, akční plány a další dohody pojednávající o rozšiřování už existující

⁵⁶ Podle široké definice Světové banky, kam patří 86 států s téměř polovinou světové populace, velkým rozpětím výše hrubého domácího produktu na hlavu i postavení v žebříčku indexu lidského rozvoje sestavovaného každoročně OSN.

⁵⁷ Egypt, Jordánsko, Maroko a Tunisko.

spolupráce v oblastech energetiky, rozvoje venkova, sdílení technologií, technické asistence pro obchodní spolupráci a investice se orientovaly na přípravu partnerů z jižního sousedství na ekonomické šoky pramenící z překotného přechodu k volnému obchodu. Pobídkou zemím arabského Středozeří pro participaci na projektu, který je nutně přiváděl do podřízeného postavení, měl být podíl na vnitřním trhu Unie.

Nabídka podílu na vnitřním trhu však byla ze strany EU značně selektivní, dle priorit evropské ekonomiky. Například liberalizace obchodu se zemědělskými produkty, ze které by mohli partneři z jižního sousedství výrazně těžit, nepřicházela z evropského pohledu v úvahu. Především jižní členské státy se obávaly nežádoucí konkurence u některých komodit (například subtropické ovoce a zelenina, olivový olej atd.), kde mají arabské středozeří státy významné komparativní výhody. EU se snažila zemědělství co možná nejvíce vyjmout ze spolupráce s jižními partnery. Akční plány EPS se zmínkám o zemědělství vyhýbají, explicitně je zmíněno pouze u akčních plánů s Jordánskem a Palestinskou samosprávou, tedy u aktérů, kteří pro evropské zemědělce nemohou představovat konkurenci (Tovias 2010: 174). Takto pojatá liberalizace vzájemného obchodu, ze které jsou vyňaty pro arabské státy klíčové sektory, kde by mohly reálně konkurovat evropským producentům, dále posiluje obchodní převahu EU. Evropský přístup k liberalizaci obchodu vzbuzoval obezřetné reakce arabských států, zvláště těch, jejichž ekonomiky měly oporu v exportu fosilních paliv (Alžírsko, Libye)⁵⁸ nebo nebyly omezeny periferním postavením v rámci Blízkého východu a dokázaly nacházet i jiné ekonomické příležitosti a zdroje rent (Egypt, Libanon, Sýrie)⁵⁹.

1.2.1.3 Sociální a kulturní zájmy

Migrace

V sociální a kulturní oblasti BP:ESP i všech následujících iniciativ byl největší prioritou evropské zahraniční politiky boj proti ilegální migraci a s ní spojenému organizovanému zločinu, na který se dále váže problematika pašování drog. V tomto ohledu EU a členské státy spojily sociální oblast s bezpečnostní dimenzí a do jisté míry sekuritizovaly sociální a kulturní zájmy a cíle evropské zahraniční politiky. Otázka ilegální migrace se v zemích EU stala ještě více naléhavou v souvislosti se zjištěnou

⁵⁸ Asociační smlouva s Alžírskem byla podepsána až roku 2005, akční plán v rámci EPS se dosud (2014) mezi partnery nepodařilo dojednat. Libye po celé zkoumané období stála na okraji evropských zahraničněpolitických iniciativ ve Středomoří.

⁵⁹ Specificky ve finančně silných zemích Arabského poloostrova.

atmosférou po teroristických útocích v USA, Velké Británii a Španělsku, diskusemi nad úspěšností evropských modelů multikulturalismu, mnohdy nabývajícími islamofobní rysy, a především s ekonomickou krizí po roce 2008, jež přinesla pokles životní úrovně v mnoha evropských státech a rekordně vysoké počty nezaměstnaných, nevídané od 30. let minulého století. Za těchto okolností se ekonomičtí migranti z arabských, dominantně muslimských států ve Středomoří logicky stali hromosvodem obav a nespokojenosti evropské veřejnosti, na kterou členské státy i Evropská unie musely reagovat.

V členských zemích EU se dle nejnovějších dat (2013) nachází 23 milionů imigrantů z teritorií mimo Unii. Z tohoto počtu 9,3 milionu pochází ze zemí sousedství, tedy kolem 40% celkového počtu imigrantů ze třetích zemí. Asi 70% připadá na jižní sousedství, konkrétně země arabského Středozeří a Turecko (Fargues 2013: 5). Prostor jižního a východního Středozeří je nezpochybnitelně jedním z největších zdrojů migrace do EU, přičemž je jisté, že tomu tak bude i v příštích letech. Ilegální migraci jistě posílí i rozklad státní autority v Libyi a o mnoho méně drastický, ale podobný vývoj v Tunisku a Egyptě. Značný dopad má i konflikt v Sýrii. Podle údajů OSN ze září 2013 uprchlo ze Sýrie do sousedních zemí přes dva miliony lidí, kteří jsou nuceni přebývat ve velmi provizorních podmínkách v Iráku, Jordánsku, Libanonu a Turecku (UN Refugee Agency 2013). Mnozí z nich se pokoušejí ilegálně dostat do členských zemí Unie, především do Itálie a pozemní cestou do Bulharska a Řecka. Arabské Středozeří je nejen zdrojem migrace, ale i důležitou tranzitní cestou pro ilegální migranty ze zemí subsaharské Afriky a střední a jižní Asie, což posiluje migrační tlak směrem na sever.

Problematika výroby a pašování drog do zemí EU se ve zkoumané oblasti nejvíce dotýká Maroka. To je pro svou geografickou blízkost evropským břehům a vlastní rozsáhlou výrobou hašiše nejdůležitějším cílem boje proti výrobě a pašování drog ze zemí arabského Středozeří. Maroko je celosvětově největším vývozcem hašiše, na evropský trh dodává kolem 70% celkové spotřeby, naopak Španělsko je zemí, kde se největší množství této drogy daří zabavit a zničit (World Customs Organization 2011). Tato severoafrická země je rovněž součástí jedné z cest, kudy se do Evropy dostává kokain z Latinské Ameriky. Přes několik protidrogových kampaní podniknutých marockými autoritami, kterým se dostalo velké publicity, je království v boji proti producentům a pašerákům drog neúspěšné, zvláště na severu země kolem pohoří Ríf. Je velmi pravděpodobné, že nejvýznamnější narkobaroni fungují v režimu tichých dohod

s autoritami, které z pohledu státu omezují negativní dopady tohoto „obchodu“ a přinášejí další zdroj finanční renty ve velmi klientelistickém prostředí marocké politiky a ekonomiky (Ketterer 2001).

Cílem evropské zahraniční politiky bylo co možná největší omezení ilegální migrace ze zemí arabského Středozeří, v případě osob pocházejících z těchto zemí i těch, které využívají Středozeří jako tranzitní prostor. Úplné zastavení ilegální migrace z tohoto prostoru není realistickým cílem, vzhledem k politickým, ekonomickým a sociálním charakteristikám Evropské unie a jejího jižního sousedství. Nesrovnatelně větší míra lidské bezpečnosti na evropském kontinentu, společně s následky demografické exploze minulých desetiletí v arabských středozeříských státech, vedou k neustálému migračnímu náporu na hranice EU, pročež v následujících letech neexistují důvody k jeho ochabování. Hrozba ilegální migrace se propojila i s politickou, bezpečnostní a ekonomickou oblastí evropské zahraniční politiky, v dynamice, jež dále posilovala vazbu EU na místní autoritativní režimy.

1.2.2 Strukturální

1.2.2.1 Politické a bezpečnostní zájmy

Demokracie, vláda práva a rozvoj občanské společnosti

Po celé zkoumané období 1995-2012 EU a členské státy s různou intenzitou zdůrazňovaly zájem Unie na větší demokratizaci v arabských středozeříských státech, nutnosti existence nezávislé soudní moci a vlády práva. V deklaratorní rovině ležela podpora rozvoje demokracie a vlády práva v jádru strukturální dimenze evropské zahraniční politiky, fakticky se však stala obětí konvenčních priorit. Na úspěchu demokratizačního a právního obsahu evropské zahraniční politiky byla do značné míry závislá její strukturální dimenze, vzhledem k zásadním dopadům demokratizačního procesu na obyvatelstvo, společnost, nestátní aktéry, lidskou bezpečnost a také kolektivní zájmy aktérů ve Středozeří. EU opakovaně zdůrazňovala, mimo jiné v Evropské bezpečnostní strategii z roku 2003, že šíření demokracie je klíčem k větší prosperitě, v čemž se odráží i poválečná evropská zkušenost. Šíření demokracie v arabském Středozeří by přispělo v realizaci stanovených cílů evropské zahraniční politiky, společného prostoru míru, stability a sdílené prosperity.

Podpora demokratizace nebyla po celé zkoumané období artikulována stejnou silou, různou intenzitou měla i evropská kritika porušování principů demokracie a zneužívání moci autoritativními vládami, v závislosti na konkrétním kontextu a blízkosti vztahů Unie a členských států s daným režimem.⁶⁰ Rozvoj demokracie byl cílem evropské zahraniční politiky především při startu BP:ESP v polovině 90. let, kdy ještě nevyhasla vzpomínka na vývoj ve střední a východní Evropě při zhroucení Sovětského svazu, po roce 2001, během odpovědi na výzvu v podobě globálního terorismu, a po tuniské a egyptské *intifádě*, které zahájily vlnu politických změn v jižním a východním Středozeří označovanou někdy jako „arabské jaro“. Události roku 2011 rovněž dokládají ambivalentnost evropského pojetí demokratizace arabských států jižního a východního Středozeří. Zatímco Evropská komise či například severské členské státy rychle podpořily požadavky demonstrantů na svobodu slova a větší míru politických práv, některé jiné členské státy – se zásadním vlivem na evropskou zahraniční politiku v tomto prostoru (Francie) – jen obtížně skrývaly nepříjemné překvapení z pádu zavedených partnerů v Tunisku a Egyptě.

Autoritativní režimy, nedostatek politické svobody a svévolnost diktatur byly EU a členskými státy označeny za jeden z důvodů politické nestability arabských států a rovněž jeden z kořenů terorismu spojeného se státy arabského Středozeří, který zasáhl i Unii. Ale rozdílné zájmy členských států pramenící až ke dvoukolejnosti evropské zahraniční politiky, podpoře demokratizace a těsné spolupráci s autoritativními režimy, vedly k oslabení jejího demokratizačního obsahu. Nesoustavnost podpory demokratizace ukazuje menší míru relevance, kterou Unie demokratizaci jižního sousedství přikládala *vis-à-vis* vlastním jádrovým zájmům – politické stabilitě, energetice a obchodu a boji proti ilegální migraci.

Problematikou, která úzce souvisela s podporou demokratizace, byla asistence evropské zahraniční politiky při rozvoji občanské společnosti.⁶¹ Evropské demokratizační úsilí vycházelo z premisy, že silná občanská společnost napomáhá posilování demokracie, což odpovídá převládajícímu proudu v tranzitologii.⁶² Tvůrcům

⁶⁰ Evropskými partnery byli v kritice arabských států značně selektivní, podle charakteru vztahů daného státu s Unii nebo relevantním členským státem (Francií). Důležitá byla také role v blízkovýchodním „mírovém procesu“, arabské státy, které na něm participovaly, byly do jisté míry chráněny před kritikou evropských partnerů.

⁶¹ Základní definice termínu občanská společnost ji podmiňuje dobrovolností sdružování mimo rodinné a klanové vazby, avšak odloučeností od státu a tržních mechanismů. Je o neziskové společnosti, náboženské organizace, odbory, zájmové skupiny, kluby, spolky atd. (Hawthorne 2005: 82).

⁶² Objevuje se ovšem i názor, že silná občanská společnost může za určitých okolností blokovat demokratizační úsilí (viz Tilly 2007: 80-106).

evropské zahraniční politiky důvěrně známá zkušenost ze střední a východní Evropy ukazovala, že lidé využili sdružování na bázi občanské společnosti k vytváření autonomního prostředí mimo kontrolu režimů, kde bylo možné diskutovat nejrůznější ideje mimo oficiální diskurz, dozvídat se o demokracii, vnímat demokratickou alternativu vůči existujícím režimům a v konečném důsledku proti nim mobilizovat širší masy obyvatelstva (Hawthorne 2005: 82). Evropská zahraniční politika se snažila povzbudit podobný vývoj v zemích arabského Středozeří. Jejím cílem bylo posílení občanské společnosti prostřednictvím financování a expertní pomoci poskytovaných vybraným reprezentantům ze států jižního sousedství.

Řešení a prevence konfliktů

Další prioritou strukturální dimenze evropské zahraniční politiky je řešení konfliktů, úkol v prostoru arabského Středozeří mimořádně aktuální. V období 1995-2014 ovlivňovala zdejší politickou a bezpečnostní situaci řada nevyřešených konfliktů, vnitřních i mezistátních. Některé měly své kořeny v historii staré desítky let, jiné vznikly v období relativně nedávném. Mimo izraelsko-arabského a izraelsko-palestinského konfliktu, jimž je věnována velká, celosvětová pozornost, šlo například o mezistátní spory mezi Alžírskem a Marokem o území Západní Sahary (respektive o podporu tamního hnutí odporu vůči marocké správě), napjaté vztahy mezi Libyí a jejími sousedy během vlády Muammara Kaddáfího či syrskou okupaci Libanonu do roku 2005. Z vnitřních konfliktů patřily mezi nejvážnější občanská válka v Alžírsku 1992-2002, nepokoje v Egyptě v polovině 90. let či aktuálně ozbrojená povstání proti centrální moci v Libyi a Sýrii. Už tento značně neúplný přehled naznačuje, že prostor arabského Středozeří je jednou z nejkonfliktnějších a nejnásilnějších oblastí současného světa.

Barcelonská deklarace zmiňuje podporu vytvoření „společného prostoru míru a stability“ jako prvořadý úkol BP:ESP. Cíle mělo být dosaženo pomocí multilaterálního dialogu, společně s bilaterálními rozhovory, pro který položily základy Euro-středozeří asociační dohody. Takto definovaný úkol je v oblasti, kde v období po roce 1945 byl každý stát agresorem vůči svému sousedovi nebo se stal obětí agrese sousedního státu, nesmírně ambiciózní záležitostí a vyžaduje efektivní a propracovanou strukturální zahraniční politiku. Obtížnost deklarovaného záměru evropské zahraniční politiky vynikne i při pohledu na nápadnou asymetrii mezi severními a jižními a východními břehy Středozeřího moře. Zatímco evropská integrace a transatlantická

vazba umožnily vznik husté sítě bezpečnostních institucí na evropském kontinentu, v arabském Středozeří panuje v tomto ohledu naprosté vakuum (Vasconcelos 2001: 29), což platí pro celé sledované období 1995-2014.

Téma nevyřešených konfliktů v jižním sousedství se objevuje v průběhu celého sledovaného období, zmiňuje ho i komuniké Evropské komise Širší Evropa – sousedství a Strategický dokument EPS, který uvádí, že „konflikty a politické spory ve Středozeří (Západní Sahara, Palestina) během uplynulého půl století vážně zpomalily rozvoj regionu“ (Evropská komise 2003). Zde se nabízí využití mechanismů SZBP a SBOP při řešení a prevenci konfliktů v arabském Středozeří. I v dokumentech evropské zahraniční politiky, jež reagují na změny v jižním sousedství od roku 2011, je kladen důraz na posílení evropského zájmu o řešení vleklých konfliktů, které „stále ovlivňují velké množství lidí, posilují radikalizaci, odvádějí značné místní i mezinárodní zdroje a fungují jako silné překážky reform, a na efektivní využití civilních a případně i vojenských misí EU (Evropská komise 2011a). Z jednotlivých konfliktů byla bezesporu největší pozornost věnována „mírovému procesu“ mezi Izraelem a Palestinci, respektive arabskými státy, který je nikoliv překvapivě evropskou zahraniční politikou považován za klíč k odstranění mnoha třecích ploch mezi státy jižního sousedství, především v oblasti východního Středozeří (Mašriku).

Strukturální dimenze evropské zahraniční politiky se opírá o široce pojeté evropské pojetí bezpečnosti, artikulované na zasedání Evropské rady v Göteborgu v červnu 2001, které učinilo z prevence násilných konfliktů jednu z priorit evropské bezpečnostní politiky a v dokumentu Program Evropské unie pro prevenci násilných konfliktů integrovalo za tímto účelem celé spektrum evropské zahraniční politiky. „Mezi dalšími věcmi, Program pro prevenci násilných konfliktů identifikoval rozvojovou pomoc, obchod, kontrolu zbraní, lidskoprávní politiky, environmentální politiky, politický dialog, diplomacii a kapacity pro krizový management (vojenský i civilní) jako nástroje Evropské unie pro strukturální, dlouhodobé i přímé, krátkodobé preventivní akce. Tudíž Unie preferuje široký a integrovaný přístup, který bude mířen na všechny aspekty bezpečnosti: nikoliv pouze vojenské, ale i politické, socio-ekonomické, kulturní, ekologické atd.“ (Biscop 2003: 185). Součástí evropské bezpečnostní strategie v jižním sousedství, zmíněné již v Barcelonské deklaraci 1995, je i snaha o likvidaci zbraní hromadného ničení a dodržování mezinárodních a regionálních režimů proti šíření nukleárních zbraní.

1.2.2.2 Ekonomické a finanční zájmy

Podpora ekonomického rozvoje arabského Středozeří

Vzhledem k historii a postavení Unie v globální ekonomice jsou ekonomická témata pravděpodobně nejzásadnějším prvkem evropské zahraniční politiky. Zahraniční politika Unie a členských států podporuje ekonomickou a politickou integraci sousedství i vzdálenějších regionů jakožto cestu k větší politické stabilitě, ekonomické prosperitě a sociálnímu rozvoji, odrážející evropskou zkušenost po roce 1945. „EU musí podporovat regionální a sub-regionální spolupráci a integraci, které jsou předpokladem pro politickou stabilitu, ekonomický rozvoj a omezení chudoby a sociálních rozdílů v našem sdíleném prostředí“ (Evropská komise 2003). Arabské Středozeří nebylo v tomto výjimkou, cílem evropské strukturální zahraniční politiky bylo podpořit integraci sub-regionů ve Středozeří (Maghrib, Mašrik) a následně ekonomicky integrovat celou oblast. Došlo by tak k ekonomickému spojení arabského Středozeří, Izraele, Turecka a EU, což by vytvořilo ekonomicky integrovaný prostor s přibližně 800 miliony lidí. Zóna volného obchodu měla být ve Středozeří dokončena do roku 2010.⁶³

Problematika hospodářské spolupráce, liberalizace vzájemného obchodu a ekonomické integrace byla součástí asociačních smluv, Euro-středozeří dohod, které po startu BP:ESP roku 1995 uzavřelo šest států arabského Středozeří a Palestinská samospráva. Tento rozměr evropské strukturální zahraniční politiky dále akcentovala rozvíjející se EPS, explicitním důrazem na nabídku podílu na vnitřním trhu pro státy jižního sousedství. „V reakci na konkrétní pokrok, demonstrující sdílené hodnoty a efektivní implementaci politických, ekonomických a institucionálních reforem, včetně sladění legislativy s *acquis*, by mělo mít sousedství Evropské unie užitek z možnosti bližší ekonomické integrace s EU. Specificky všem státům sousedství by měla být nabídnuta možnost podílu na vnitřním trhu EU a další integrace a liberalizace pro podporu volného pohybu osob, zboží, služeb a kapitálu (čtyři svobody). Pokud země dosáhne této úrovně, přiblíží se tak blízko Unie, jak jen může, aniž by se stala členem“ (Evropská komise 2003).

Odstraňování bariér obchodu a ekonomická integrace jsou v dokumentech evropské zahraniční politiky pojímány jako nástroje pro růst životní úrovně obyvatel arabského Středozeří, redukci chudoby, pro realizaci stanoveného cíle „sdílené

⁶³ V době, kdy byla psána tato práce (2014), stále neexistuje.

prosperity“. V dokumentech evropské zahraniční politiky vůči jižnímu sousedství nalezneme důraz na udržitelný a vyrovnaný ekonomický rozvoj celé oblasti, z něhož mají mít prospěch partneři ze severních i jižních břehů Středozemního moře. Liberalizace obchodu a ekonomická integrace středozemního prostoru jsou nejdůležitějšími, ale nikoliv jedinými opatřeními. Mezi další patří modernizace ekonomických a sociálních struktur arabských států, podpora malých a středních podniků, modernizace zemědělství, podpora nízkopříjmovým vrstvám populace. Značný důraz je kladen na větší participaci žen v ekonomice, tato problematika je navázána na jeden z cílů evropské strukturální zahraniční politiky, kterým je všestranné posílení role žen a obrana jejich práv. Součástí ekonomické oblasti evropské zahraniční politiky je snaha o efektivní a udržitelné využívání životního prostředí, energií a dalších přírodních zdrojů.

Ve státech arabského Středozeří jsou tyto cíle mimořádně aktuální. V žebříčku, jenž je sestaven podle uznávaného indexu lidského rozvoje (Human Development Index, HDI), spojujícího hodnocení zdravotní péče, přístupu ke vzdělání a životní úrovně, si nejlépe stojí málo lidnatá a fosilní paliva exportující Libye na 64. místě, další je Libanon na 72. místě, ostatní země jsou mnohem níže.⁶⁴ Celá oblast rovněž vykazuje drastické sociální rozdíly a nerovnoměrné rozdělení zdrojů, kdy nejbohatší pětina obyvatelstva obvykle konzumuje mezi 40% až 50% dostupných zdrojů.⁶⁵

Hodnocení OSN podle multidimenzionálního indexu chudoby (Multidimensional Poverty Index, MPI), které přináší Zpráva o lidském rozvoji pro rok 2013, přináší poněkud pozitivnější údaje. MPI, jenž doplňuje index HDI a vychází z podobné metodiky hodnotící zdravotní péči, přístup ke vzdělání a životní úroveň na úrovni domácností, ukazuje, že státy arabského Středozeří vykazují podstatně menší míru chudoby než většina zemí v jižní Asii a subsaharské Africe. Potřebná data byla dostupná pro Egypt, Jordánsko, Maroko, Palestinská území, Sýrii a Tunisko, z nichž nejhorší výsledky vykazalo Maroko s více než deseti procenty obyvatelstva v multidimenzionální chudobě a přes 12% v ohrožení tímto typem chudoby.⁶⁶ Je však nasnadě, že za těmito relativně dobrými výsledky jsou mimo jiné skryty státní subvence

⁶⁴ Pořadí dalších států je: 93. Alžírsko, 94. Tunisko, 100. Jordánsko, 110. Palestinská území, 112. Egypt, 116. Sýrie, 130. Maroko (United Nations Development Programme 2013a)

⁶⁵ Navzdory slušným makroekonomickým výsledkům většiny zkoumaných států v posledních 5-10 letech, které ale nevedly ke snižování sociálních rozdílů (The World Bank 2013).

⁶⁶ Státy arabského Středozeří vykazaly následující výsledky (stát/procento obyvatelstva postiženého multidimenzionální chudobou/procento obyvatelstva ohroženého multidimenzionální chudobou): Egypt/6,7,2; Jordánsko/2,4/1,3; Maroko/10,6/12,3; Palestinská území/1,4/8,8; Sýrie/5,5/7,1; Tunisko/2,8/4,9 (United Nations Development Programme 2013b).

na potraviny a další základní potřeby, jejichž komplexní redukce a postupná likvidace jsou součástí ekonomické dimenze evropské zahraniční politiky. Svou roli jistě hrají i islámské charity a sítě sociální podpory, tedy aktéři, se kterými Unie a členské státy po celé období 1995-2014 nedokázaly navázat smysluplný dialog.

1.2.2.3 Sociální a kulturní zájmy

Ambicí strukturální dimenze evropské zahraniční politiky ve sféře sociální a kulturní bylo přispívat ke sblížení, vzájemnému poznání, porozumění mezi kulturami a výměně zkušeností a poznatků obyvatel Unie a arabského Středozeří i jednotlivých států jižního sousedství. Můžeme konstatovat, že tento rozměr evropské zahraniční politiky byl specificky cílen na problém rostoucí islamofobie v členských státech Unie a problematiku izraelsko-palestinského konfliktu, oživujícího tradiční evropský antisemitismus⁶⁷ i posilující islamofobii. Cílem evropské zahraniční politiky bylo odstraňovat předsudky, které brání vzájemnému uznání obyvatel jižního sousedství a Unie, a tím i přispět ke snadnější integraci přistěhovalců do zemí Unie, z nichž mnoho pochází z arabského Středozeří.

Barcelonská deklarace stanovila dialog jakožto hlavní prostředek k dosažení cílů v této sféře. Evropská zahraniční politika měla být nápomocna k vytváření podmínek a fór pro takovýto dialog, mezi představiteli občanské společnosti, náboženskými představiteli, zástupci univerzit, odborů, médií, mládežnických organizací a dalších osobností požívajících autoritu k artikulaci postojů k diskutované problematice. Příznačné je, že v tomto výčtu chybí lídři islamistických hnutí a islámské občanské společnosti, kteří nemohou být považováni za náboženské představitele. Druhým nástrojem evropské zahraniční politiky, namířeným proti rostoucím předsudkům, měla být zvýšená mobilita mezi oběma břehy Středozeřího moře. Unie se zavázala podporovat usnadnění přístupu na univerzity, možnost vyhledat legální pracovní příležitosti a turistiku pro obyvatele států arabského Středozeří, s cílem rozvíjet lidský kapitál arabských středozeříských států. Dále zmiňovala roli výměnných programů pro studenty, znalost cizích jazyků a naléhavost potřeby vzdělávacích a kulturních programů, které budou respektovat kulturní a náboženskou rozmanitost. Avšak závěrem Barcelonská deklarace znovu připomíná nebezpečí ilegální migrace a obavy evropských

⁶⁷ Navzdory všeobecné podpoře Izraele ze strany evropských politických elit a evropskému charakteru významného výseku izraelské společnosti i mnoha izraelských měst významně zaostává podpora evropské veřejnosti pro židovský stát za veřejným míněním ve Spojených státech (Pew Research Center 2009). Podobně pouze 41% Izraelců má pozitivní názor na EU (Pew Research Center 2013c).

partnerů z nekontrolovaného přílivu migrantů, čímž Unie korigovala případná přehnaná očekávání arabských partnerů.

Dokumenty spojené s EPS nastolují na prvním místě téma mobility, Unie opět slibuje svým partnerům z arabského Středozeří lepší studijní a pracovní podmínky pro mladé lidi. V zásadě EU a členské státy po celé sledované období 1995-2014 opakují cíle a nástroje zmíněné již v Barcelonské deklaraci, kromě už zmíněné mobility je to dialog mezi význačnými osobnostmi, kulturní spolupráce, aktivity směřující k většímu porozumění obyvatel obou středozeříských břehů. Obzvláště po roce 2001 klade evropská zahraniční politika větší důraz na dodržování lidských práv, přetrvávající problém partnerství se státy jižního sousedství. K porušování základních lidských práv, včetně nezákonného věznění a mučení, docházelo ve zkoumaném období ve všech státech arabského Středozeří (Human Rights Watch 2014). K většímu respektu k základním lidským právům chce Unie a členské státy motivovat vyšší mírou pozitivní kondicionality, využívání negativní kondicionality je v evropské zahraniční politice vůči arabskému Středozeří velmi řídkým jevem.

V reakci na lidovou mobilizaci a politické změny od roku 2011 EU a členské státy znovu navrhují mobilitu, dialog a podporu občanské společnosti jakožto nástroje k odstranění předsudků a sblížení obyvatel jižního sousedství s těmi, co žijí uvnitř Unie. Zájmy a cíle v sociální a kulturní sféře evropské zahraniční politiky, i metody k jejich dosažení, zůstávají po celé sledované období konstantní.

Tabulka 3: Evropská strukturální zahraniční politika v arabském Středozeří 1995-2014 (Evropská komise 2003; Rada Evropské unie 2000; Rada Evropské unie 2004; Evropská komise 2005; Evropská komise 2006; Evropská komise 2011a; Evropská komise 2013b; European External Action Service 2013c)

		Struktury		
		Politicko-bezpečnostní	Ekonomicko-finanční	Sociálně-kulturní
Ú r o v n ě	Individuální	dodržování základních lidských práv, právní stát	redukce chudoby, rovné šance mužů a žen	rovné práva mužů a žen, kulturní a náboženská tolerance
	Společenská	politický pluralismus, právní stát	redukce chudoby	rozvoj občanské společnosti, kulturní a náboženská tolerance
	Státní	demokracie, dobré vládnutí, právní stát	tržní ekonomika se sociální dimenzí	kulturní a náboženská tolerance
	Mezistátní	mírové řešení problémů, regionální integrace	liberalizace obchodu, regionální integrace	dialog, sbližování mentálních perspektiv
	Regionální	mírové řešení problémů, integrace s EU	liberalizace obchodu, regionální integrace	dialog, sbližování mentálních perspektiv

1.3 Rozhodovací mechanismy

Rozhodovací procesy v otázkách evropské zahraniční politiky reflektují pravomoci členských států a evropských institucí a představují komplexní soubor mechanismů, jejichž prostřednictvím je schvalován dohodnutý postup. Elementární rozdělení představují mezivládní a komunitární mechanismy spolupráce, na kterých je položen projekt evropské integrace. Evropská zahraniční politika v prostoru arabského Středozeří využívá obou mechanismů. Jak jsme ukázali v první části této kapitoly, do formulace evropské konvenční a strukturální zahraniční politiky v arabském Středozeří promlouvá celé spektrum aktérů uvnitř Unie odrážejících mezivládní i komunitární principy evropské integrace. Není autorovým záměrem rekapitulovat rozhodovací procesy pro jednání Evropské rady, Rady ministrů, Evropské komise a Evropského parlamentu, jež byly důkladně popsány v pracích jiného charakteru.⁶⁸ Proto se následující část zaměřuje na rozhodovací mechanismy vázající se specificky na evropskou zahraniční politiku v arabském Středozeří.

Proces rozhodování rozdělujeme podle iniciativ evropské zahraniční politiky v arabském Středozeří – tedy BP:UPS a EPS. Tyto iniciativy schválené členskými státy a řízené unijními institucemi se řídí vlastními sadami rozhodovacích mechanismů pomocí nichž je implementována evropská zahraniční politika. Zcela zvláště pak stojí rozhodovací mechanismy, jimiž jsou schvalovány mise v rámci SZBP. Do listopadu 2009 existovala pilířová struktura evropské integrace, explicitně oddělující první komunitární pilíř od druhého a třetího, jež využívaly intergovernmentálního mechanismu spolupráce. Od prosince 2009 byla pilířová struktura Lisabonskou smlouvou zrušena, nicméně rozhodovací mechanismy zůstaly z velké části zachovány. Kompetence institucí EU a způsob přijímání rozhodnutí v jednotlivých otázkách jsou zakotveny ve smlouvách upravujících podobu a fungování Evropské unie. Ve zkoumaném období 1995-2014 byly pro existenci Unie v tomto ohledu relevantní Smlouva zakládající Evropské hospodářské společenství (Římská smlouva, v platnosti od 1958), Smlouva o Evropské unii (Maastrichtská smlouva, v platnosti od 1993), společně se smlouvami upravujícími Maastrichtskou smlouvu (Amsterodamská smlouva, v platnosti od 1999 a Smlouva z Nice, v platnosti od 2003). V současné době se chod Evropské unie řídí Lisabonskou smlouvou, platnou od roku 2009, která přinesla některé podstatné změny ve struktuře Evropské unie a jejím fungování.

⁶⁸ Například Nugent 2010 nebo Bomberg – Peterson – Corbett 2012.

1.3.1 Barcelonský proces: Unie pro Středozeimí

Původní idea francouzského prezidenta Nicolase Sarkozyho byla po modifikacích dle návrhů Komise včleněna do evropské zahraniční politiky vůči jižnímu sousedství v červnu 2008 po jednomyslném souhlasu členských států na summitu Evropské rady v Bruselu. V tomto smyslu byl Sarkozyho nápad europeizován, přizpůsoben už existujícím rámcům evropské zahraniční politiky, s inovacemi v podobě silnějšího institucionálního zázemí a orientace na konkrétní omezené projekty (Balfour 2009: 100). Rozhodovací proces BP:UPS je založen na principu mezivládní spolupráce mezi členskými státy EU a nečlenskými státy zapojených do iniciativy, při hlasováních je kladen důraz na dosažení konsenzu, jednomyslnost. Role Evropské komise a Evropského parlamentu je pouze konzultativní. Nová iniciativa do značné míry přejala institucionální strukturu i rozhodovací mechanismy předchozího BP:ESP, avšak Unie pro Středozeimí je od svého startu v listopadu 2008 stížena institucionální paralýzou, především na nejvyšší úrovni.

Nejvyšším orgánem BP:UPS jsou summity hlav států a vlád všech participujících zemí, druhým nejdůležitějším tělesem je shromáždění ministrů zahraničních věcí. Nejdůležitější pro činnost BP:UPS jsou setkání „nepolitických“ ministrů, kteří projednávají otázky technického rázu, a především fungování stálého sekretariátu v Barceloně, jenž koordinuje a řídí práci na prioritních tematických osách iniciativy. Sekretariát je vybaven oddělenou právní subjektivitou a disponuje autonomním postavením, nicméně jeho úkolem je zabývat se pouze technickými otázkami, veškerá politická odpovědnost je na představitelích participujících zemí (Johansson-Nogués 2011: 28). Technická, „projektová“ identita celé iniciativy je výsledkem předchozí zkušenosti s fungováním BP:ESP, politické paralýzy od konce roku 2008 a úsilí o snadnější dosahování nezbytného konsenzu mezi partnery v rozhodovacím procesu.

Součástí BP:ESP byly rovněž asociační smlouvy mezi Unií, členskými státy a příslušným nečlenským státem nazvané jako Euro-středozeimní dohody. Podobně jako v případě dalších asociačních smluv, jež mají charakter mezinárodních smluv mezi zmíněnými stranami, musely být Euro-středozeimní dohody vypracovány na základě pokynů Rady podle jasně specifikované procedury a následně ratifikovány Evropským parlamentem, všemi členskými státy a parlamentem příslušného nečlenského státu.

1.3.2 Evropská politika sousedství

Evropská politika sousedství je komunitární zahraničněpolitickou iniciativou s dominantní rolí Evropské komise, pro kterou je ovšem třeba předchozí souhlas členských států na půdě Evropské rady a Rady ministrů. EPS je v gesci komisaře pro rozšiřování a politiku sousedství, kterou od února 2010 do konce zkoumaného období zastával český komisař Štefan Füle. Na fungování EPS, která obsahuje nejrůznější témata, se pochopitelně podílí více generálních ředitelství a dalších orgánů v rámci Komise. EPS při svém vzniku do značné míry přejala bilaterální dimenzi BP:ESP, Euro-středozevní asociační dohody zůstávají v platnosti, ale jsou doplněny další sadou nástrojů pro realizaci cílů evropské zahraniční politiky.

Komise ke každé participující nečlenské zemi vypracuje hodnotící zprávu, ve které posuzuje politickou, ekonomickou a sociální situaci, institucionální nastavení a analyzuje relevantní ekonomické sektory. Na základě hodnotící zprávy Komise navrhuje možnosti rozvoje spolupráce mezi EU a nečlenskou zemí. Tyto návrhy jsou předloženy Radě ministrů, která rozhoduje, zda v takto koncipované spolupráci pokračovat. Dalším krokem je schválení akčního plánu, jenž je výsledkem jednání mezi Komisí a nečlenským státem. Akční plán stanovuje krátkodobé i střednědobé (3-5 let) cíle. Akční plány jsou strukturovány podle témat a mají odrážet společné priority EU a nečlenských států.⁶⁹ Komise, nově společně s Evropskou službou pro vnější činnost, zveřejňuje každoroční zprávy o dosaženém pokroku v implementaci akčních plánů a navrhuje možnosti k větší efektivitě spolupráce mezi Unií a státy sousedství.

1.3.3 Společná zahraniční a bezpečnostní politika

Společná zahraniční a bezpečnostní politika byla do okamžiku vstupu Lisabonské smlouvy v platnost 1. prosince 2009 obsahem druhého, mezivládního pilíře evropské integrace. Rozhodovací proces druhého pilíře byl postaven na principu mezivládní spolupráce, kdy členské státy přijímaly rozhodnutí jednomyslným hlasováním na půdě Rady ministrů, případně Evropské rady. Role Evropské komise a Evropského parlamentu byly omezeny na nezávazné konzultace. Lisabonská smlouva zrušila pilířovou strukturu evropské integrace, namísto toho specifikuje rozdělení kompetencí mezi EU a členské státy. Unie je nově obdařena právní subjektivitou, což jí mimo jiné umožňuje uzavírat mezinárodní smlouvy. SZBP je ve smlouvě uvedena jako zvláštní

⁶⁹ V době práce na textu (2014) bylo v rámci ENP realizováno pět akčních plánů se státy arabského Středozeří a také akční plán mezi EU a Palestinskou samosprávou.

kompetence (článek 24 konsolidovaného znění Smlouvy o Evropské unii). Do již existujícího rámce SZBP včleňuje nově vytvořené aktéry, předsedu Evropské rady a vysokého představitele pro zahraniční věci a bezpečnostní politiku. Fakticky se rozhodovací proces před a po vstupu Lisabonské smlouvy v platnost nezměnil, členské státy si v podobě jednomyslného hlasování Rady ministrů a Evropské rady nadále uchovaly nad SZBP kontrolu (Europa – EU website 2010a).

Členské státy a vysoký představitel pro zahraniční věci a bezpečnostní politiku, v jeho případě s podporou Evropské komise, mají právo iniciativy. Vysoký představitel má povinnost informovat a konzultovat Evropský parlament o rozhodnutích v rámci SZBP, je rovněž povinen se snažit o respektování pohledů parlamentu při jednáních Rady EU a Evropské rady. Jednomyslnost je nadále všeobecným pravidlem pro rozhodování o záležitostech SZBP, nicméně Lisabonská smlouva přináší novou možnost, kdy Rada ministrů může z pověření Evropské rady hlasovat v oblastech obrany a několika dalších předem specifikovaných témat kvalifikovanou většinou. V rámci SZBP nemohou být přijímány žádné legislativní akty. SZBP je nadále vyloučena z jurisdikce Soudního dvora EU, kromě třech výjimek: posouzení legality restriktivních opatření přijatých v rámci SZBP; monitorování respektování pravomocí evropských institucí; posouzení, zda jsou mezinárodní dohody kompatibilní se smlouvami upravujícími podobu evropské integrace (Europa – EU website 2010b).

Lisabonská smlouva rovněž přinesla inovace do fungování SBOP, integrální součásti SZBP. Ve vztahu k arabskému Středozeří jde především o rozšíření možnosti působení misí SBOP, které oproti původním humanitárním a záchranným misím, prevence konfliktů a udržování míru a krizového managementu umožňuje realizovat mise při odzbrojovacích operacích, vojenské asistenci a expertíze a úkolech post-konfliktní stabilizace. SBOP je stejně jako SZBP založena na mezivládní spolupráci členských států, se zásadou jednomyslnosti při hlasováních Rady ministrů (Europa – EU website 2010c).

1.4 Kapacity a nástroje

1.4.1 Barcelonský proces: Euro-středozevní partnerství a Barcelonský proces:

Unie pro Středozevní

Podpis Barcelonské deklarace v listopadu 1995 znamenal vznik zahraničněpolitické iniciativy BP:ESP. Záměrem Evropské unie bylo získat komplexní soubor sofistikovaných a efektivních nástrojů pro evropskou zahraniční politiku v prostoru jižního a východního Středozevní. Aktivita v rámci BP:ESP byly strukturovány do tří tematických oblastí, jež reflektovaly Konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, konané v Helsinkách roku 1973 (Hill – Smith 2005: 45). Šlo o oblast politicko-bezpečnostní, ekonomicko-finanční a sociálně-kulturní. V dokumentech EU se setkáváme s označením těchto oblastí jako „koše“ (*basket*).

Základem BP:ESP byla soustava standardizovaných bilaterálních smluvních vztahů mezi Unií a nečlenskými zeměmi ve Středozevní. Dominantní bilaterální prvek BP:EPS byl doplněn o regionální aspekt (vztahy mezi EU a Středozevní jako celkem). Základním nástrojem BP:EPS byly Euro-středozevní dohody (Europa – EU website 2011), které nastavovaly rámec kooperace mezi EU a nečlenskou zemí. Euro-středozevní dohody jsou ekvivalentem asociačních smluv, běžně užívaného nástroje evropské zahraniční politiky od 60. let minulého století. Právní základ asociačních dohod tvoří článek 217 konsolidovaného znění Smlouvy o fungování Evropské unie: „Unie může uzavřít s jednou nebo více třetími zeměmi nebo mezinárodními organizacemi dohody o přidružení, které stanoví vzájemná práva a povinnosti, společné postupy a zvláštní řízení“ (Europe – EU website 2012).

Ačkoliv Euro-středozevní dohody byly smlouvami mezi EU, členskými státy a zeměmi arabského Středozevní, zohledňující potřeby partnerského státu, sdílely všechny jednotnou strukturu třech tematických bloků, třech *košů* BP:ESP. Obsahují tedy pasáže věnované pravidelnému dialogu o politických a bezpečnostních otázkách, ekonomické, obchodní a finanční spolupráci a sociálním a kulturním otázkám s důrazem na problematiku vzdělávání a občanské společnosti. Reflektují také jeden ze záměrů BP:ESP, kterým je větší integrace středozevního prostoru a spolupráce mezi státy v této oblasti. Důležitým cílem Euro-středozevních dohod bylo postupné ustavení zóny volného obchodu mezi EU a státy jižního a východního Středozevní, dle pravidel Světové obchodní organizace. Postupné odbourávání cel, dovozních kvót a tarifů mělo vyústit ve volný pohyb zboží, nicméně obě strany si vyměnily možnost zavedení

ochranných opatření v případě negativních dopadů na své ekonomiky (Evropa – EU website 2011).

Euro-středozevní dohody obsahovaly pasáže věnované politickým otázkám vztahů, odkazovaly na demokratické principy a respekt k základním lidským právům, které měly být „esenciálním prvkem dohody“. Dohody podepsané mezi Uníí a arabskými státy ve Středozevní nastolily politický a bezpečnostní dialog mezi partnery, jenž se měl pravidelně odehrávat na půdě asociačních rad. Asociační rady, společně s asociačními výbory, byly institucionálními prvky Euro-středozevních dohod. Asociační rady na ministerské úrovni byly pověřeny přijímat rozhodnutí a doporučovat další postup, aby byly dosaženy cíle dohod. Asociační výbory realizovaly rozhodnutí a návrhy rad a také rozhodovaly případné spory (European External Action Service 2013d).

Tvůrcům evropské zahraniční politiky se podařilo uzavřít asociační dohody se všemi zeměmi arabského Středozevní vyjma Libye a Sýrie. Zatímco Libye se od počátku odmítla účastnit aktivit BP:ESP a proto se o uzavření asociační dohody ani neuvažovalo, se Sýrií Unie vedla obtížné a bezvýsledné rozhovory. První Euro-středozevní dohoda vstoupila v platnost s Tuniskem (1998), zatím poslední uzavřel Libanon (2006) (Evropa – EU website 2011). Asociační dohody se zeměmi arabského Středozevní pokrývají široké spektrum možné spolupráce mezi Uníí a daným státem, které reflektuje priority konvenční i strukturální evropské zahraniční politiky.

1.4.2 Institucionální nástroje Barcelonského procesu: Unie pro Středomoří

1.4.2.1 Summity hlav států a vlád

Summit hlav států a vlád je nejvyšším orgánem BP:UPS. Spojuje hlavy států a vlád členských zemí EU a představitele Unie s představiteli partnerských států a vlád v jižním a východním Středozevní. Jeho role je v politickém vedení a legitimitě BP:UPS, schválení dvouletého pracovního plánu a zvolení dvou prezidentů BP:UPS. První a prozatím poslední summit, který položil základy BP:UPS, se konal v červenci 2008 v Paříži. Konání dalšího summitu v plánovaném horizontu dvou let zhatily politické problémy mezi státy jižního a východního Středozevní, konkrétně eskalace násilí mezi Izraelem a Palestinci na přelomu let 2008-2009 v pásnu Gazy, která zapříčinila neochotu arabských zemí udržovat mediálně viditelné kontakty s představiteli židovského státu. Další komplikace přinesly dramatické změny

v arabském Středozeří od počátku roku 2011, přinášející další politické turbulence a zpochybňující legitimitu některých partnerů. Z těchto důvodů se do roku 2014 nepodařilo další summit zorganizovat (Balfour 2009: 101).

1.4.2.2 Setkání ministrů zahraničních věcí

Pravidelné jednání ministrů zahraničních věcí členských zemí Unie a partnerských zemí z jižního a východního Středozeří bylo součástí již původního BP:ESP od roku 1995. Už v 90. letech minulého století se společné jednání ministrů zahraničí stalo obětí zhoršení izraelsko-palestinského konfliktu. V institucionálním uspořádání Unie pro Středozeří bylo pro setkávání ministrů zahraničí vyhrazeno důležité místo. Šéfové diplomacie, doplnění o představitele Evropské komise a Evropské služby pro vnější činnost, měli přinést další politický prvek do fungování Unie pro Středozeří, koordinovat implementaci dvouletých pracovních plánů a připravovat agendu summitů hlav států a vlád. Jejich práce však narazila na stejné problémy jako setkání hlav států a vlád a ministerská setkání v původním formátu Barcelonského procesu (Ayadi – Gadí 2011: 17)

Ministři zahraničí arabských států se v roce 2009 odmítli setkat se svým izraelským protějškem, z důvodu izraelských vojenských úderů na pásmo Gazy. Jejich odmítavý přístup ještě zvýraznil fakt, že zanedlouho se izraelským ministrem zahraničí stal Avigdor Lieberman, politik známý extremistickými nesnášenlivými výroky na adresu izraelských Arabů a Palestinců, jehož přítomnost by mohla vnitropoliticky kompromitovat ministry z arabských států. V období 2009-2014 k žádnému setkání ministrů zahraniční zainteresovaných zemí nedošlo.

1.4.2.3 Setkání ministrů jiných portfejí a vysokých činitelů

Na rozdíl od paralýzy „politických“ orgánů, pracovní setkání ministrů ostatních portfejí relevantních pro fungování BP:UPS nebyly eskalací izraelsko-palestinského konfliktu tolik narušeny. Jednání ministrů a vysokých činitelů příslušných ministerstev v období 2008-2012 pravidelně probíhala i přes politické krize. Úkolem ministrů je dohlížet na implementaci dohodnutých cílů dvouletého pracovního plánu, k čemuž jim jsou nápomocni další vysocí činitelé ministerstev. Ti připravují agendu ministerských setkání, rozvíjejí připravované projekty, hodnotí realizaci cílů Unie pro Středozeří a jmenují generálního tajemníka BP:UPS, společně s jeho šesti zástupci pro jednotlivé prioritní osy BP:UPS. V situaci disfunkce summitů hlav států a vlád a setkání ministrů

zahraničí se právě ostatní ministři a další vysokí činitelé stali hlavními hybateli BP:UPS. I zde se ovšem, byť v menší míře, projevil negativní rezonance konfliktu mezi židovským státem a Palestinci. Například roku 2010 konference na ministerské úrovni jednající o otázkách vodních zdrojů nedokázala přijmout akční plán, navzdory předchozí shodě v technických otázkách, z důvodu rozporů o velikosti území pod kontrolou Palestinské samosprávy (Ayadi – Gadi 2011: 17).

1.4.2.4 Společný stálý výbor

Institut Společného stálého výboru je inovací od předchozí existence Barcelonského procesu, kterou přineslo spuštění BP:UPS. Výbor je složen ze zástupců 43 participujících zemí, jejichž úkolem je asistovat při přípravě jednání vysokých činitelů zapojených do práce BP:UPS. Jako sídlo výboru byl zvolen Brusel. Dle institucionálního nastavení BP:UPS by Společný stálý výbor měl sloužit i jako mechanismus rychlé reakce pro případ nenadálých krizí v oblasti, které vyžadují konzultace mezi partnery. Můžeme konstatovat, že v této úloze zcela selhal. Během událostí tzv. arabské intifády, kdy byly svrženi prezidenti Ben Alí a Mubárak, se nedokázal Společný stálý výbor ani sejt, natož vydat prohlášení k překvapujícímu a převratnému vývoji (Ayadi – Gadi 2011: 17).⁷⁰

1.4.2.5 Institut sdíleného předsednictví

Idea sdíleného předsednictví Unie pro Středozezemí už byla součástí původního plánu francouzského prezidenta Nicolase Sarkozyho s názvem Středozezemní unie, jakožto prvek posilující mezivládní a politický prvek projektu. Původní Barcelonský proces tento institut neobsahoval. Myšlenka spolu-předsednictví spočívá ve sdílení této role jedním představitelem severní dimenze BP:UPS a jedním z jižního a východního Středozezemí. Oba předsedové jsou odpovědní za svolávání a vedení summitů hlav států a vlád, ministrů zahraničí i dalších portfejí, případně mimořádných setkání v potřebném formátu. Koordinují agendu setkání, aby případné kontroverze nemohly narušit práci BP:UPS, a mají být nápomocni vytváření konsenzu mezi 43 participujícími zeměmi. Zásada přijímání rozhodnutí konsenzem přitom pro iniciativu BP:UPS problematická. Hledání jednomyslnosti mezi 43 participujícími státy, politicky a socioekonomicky

⁷⁰ Obdobně si Výbor stálých zástupců počínal během dalších událostí v jižním a východním Středozezemí, např. v Libyi a Sýrii.

velmi odlišnými a sledujícími zcela jiné zájmy, může být prakticky nemožné a vést k fosilizaci institucí BP:UPS (Ayadi-Gadi 2011: 16-17).

Na pařížském summitu v červenci 2008 byli funkcí sdíleného předsednictví pověřeni duchovní otec BP:UPS Sarkozy a tehdejší egyptský prezident Husní Mubárak, jehož jmenování reflektovalo přání představitelů Unie vyhovět egyptským iluzím o vlastní nenahraditelnosti.⁷¹ Od počátku však faktické fungování sdíleného předsednictví provázely nejasnosti. Zatímco Mubárakův mandát měl skončit v červnu 2010, Sarkozyho předsednictví tímto způsobem ohraničeno nebylo. Záměrná vágnost Sarkozyho mandátu byla způsobena především zaváděním Lisabonské smlouvy a obavami z institucionálního chaosu, kterému ale toto opatření nebylo schopno zabránit. Když španělské předsednictví v první polovině roku 2010 navrhlo uspořádat druhý summit hlav států a vlád BP:UPS v červnu toho roku, stále nebyly vyjasněny pravomoci mezi čtyřmi předsedy ze severní dimenze BP:UPS – Sarkozym, španělským premiérem Zapaterem, předsedou Komise Barrosem a předsedou Evropské rady Van Rompuyem – a vysokou představitelkou pro zahraniční věci a bezpečnostní politiku Ashtonovou. V tomto ohledu bylo zrušení summitu z důvodu politických problémů na Blízkém východě bráno téměř jako vysvobození z kompetenčních sporů uvnitř EU (Emerson et al. 2011: 109).

1.4.2.6 Euro-středozevní parlamentní shromáždění

Euro-středozevní parlamentní shromáždění (Euro-Mediterranean Parliamentary Assembly, EMPA) se poprvé sešlo v březnu 2004 v Aténách. Podnět k jeho ustavení tedy vzešel v rámci původního Barcelonského procesu. EMPA se skládá z 280 členů, kteří jsou delegováni z Evropského parlamentu a z národních parlamentů participujících zemí.⁷² Role EMPA je čistě konzultativní, jeho rezoluce a doporučení nejsou právně závazné. To z této instituce činí dekorativní prvek BP:UPS, jež měla i přechozí podobě Barcelonského procesu (Johansson – Nogues 2011: 30). Dalším problematickým rysem EMPA je účast poslanců ze zemí arabského Středozeví, kde role parlamentů

⁷¹ Zatímco reálný vliv egyptské diplomacie prudce erodoval v přímé úměře k degeneraci egyptského režimu a jeho hlavního představitele. Situaci pozdního období Mubárakovy vlády příznačně ilustruje falšování fotografií egyptským vládním deníkem al-Ahrám v roce 2010, který apatického a nedoslýchavého prezidenta naaranžoval do role lídra setkání Baracka Obamy s představiteli Izraele a Palestinské samosprávy (Shenker – Siddique 2010).

⁷² 130 poslanců je delegováno z členských zemí EU (81 z národních parlamentů a 49 z Evropského parlamentu), 10 z nečlenských evropských zemí ve Středozeví (kromě Monaka ze zemí západního Balkánu), 130 poslanců ze států jižního a východního Středozeví a 10 z Mauretánie. Poměr samozřejmě drobně změní vstup Chorvatska do Unie (Evropský parlament 2013b)

a charakter parlamentního života mnohdy nekoresponduje se standardy v členských zemích Unie.

EMPA se dělí do pěti výborů. Jsou to Výbor pro politické záležitosti, bezpečnost a lidská práva, Výbor pro ekonomické a finanční záležitosti, sociální záležitosti a vzdělání, Výbor pro zlepšení kvality života, dialog s občanskou společností a kulturu, Výbor pro ženská práva zemích Evropy a Středozeří a Výbor pro energetiku, životní prostředí a vodu. EMPA disponuje vlastním úřadem, který má pravomoc ustavit na žádost poslanců ad-hoc pracovní skupiny. V březnu 2012 převzal předsednictví EMPA německý sociálnědemokratický politik Martin Schulz, jenž byl souběžně i předsedou Evropského parlamentu (Evropský parlament 2013b).

1.4.2.7 Euro-středozeří regionální a místní shromáždění

Úkolem Euro-středozeří regionálního a místního shromáždění (Euro-Mediterranean Regional and Local Assembly, jako akronym je používáno francouzské ARLEM) je umožnit reprezentantům na lokální a regionální úrovni, participujících na partnerství mezi EU a zeměmi jižního a východního Středozeří, přímý kontakt s institucionální strukturou EU a BP:UPS. Tímto způsobem má reprezentovat místní a regionální rovinu partnerství. ARLEM se skládá z 84 členů, z nichž 32 jsou členy Výboru regionů⁷³, 10 zástupců Unie a mezinárodních asociací působících v oblasti a 42 zástupců lokálních a regionálních autorit ze států jižního a východního Středozeří delegovaných národními vládami (Výbor regionů 2013).

Fungování ARLEM je volně navázáno na činnost BP:UPS, v současnosti usiluje o získání statusu pozorovatele. Inspiraci evropskou zahraniční politikou prozrazuje i vedení ARLEM, které je obdobně jako BP:UPS sdíleno jedním představitelem ze severní části Středozeří a jedním z jižních a východních břehů Středozeří moře. Od srpna 2012 jsou předsedy ARLEM Ramón Luis Valcárcel Siso, předseda Výboru regionů, a Alí Abd ur-Rahmán, guvernér egyptské provincie Gíza. Program jednání připravuje byro, které dále sestavuje výroční zprávy a zaštiťuje praktický chod ARLEM. Agenda ARLEM je rozdělena do dvou komisí, Komise pro ekonomické, sociální a teritoriální záležitosti a Komise pro udržitelný rozvoj (Výbor regionů 2013).

⁷³ Poradní orgán Evropské unie, jehož úkolem je zastupovat místní a regionální územní celky členských států.

1.4.2.8 Platformy dialogu s představiteli občanské společnosti

Tvůrci evropské zahraniční politiky od počátků BP:ESP deklarovali zájem na zapojení občanské společnosti do vztahů mezi Unií a státy jižního a východního Středozeří. Přesto nikdy nevznikla žádná instituce či jiná formalizovaná forma pro výměnu názorů mezi EU, středozeřími státy a nevládními neziskovými organizacemi a dalšími zástupci občanské společnosti. Tento fakt pramenil mimo jiné z ostrážitosti autoritativních režimů k podobné formě spolupráce s EU i z nedůvěry a nepochopení ze strany Unie, která nedokázala najít cestu k podstatné části občanské společnosti v zemích arabského Středozeří, organizované na základě náboženské symboliky.

Nejslibnějším projektem v období 1995-2011 bylo Euro-středozeří občanské fórum. To se scházelo každý rok, aby spojilo představitel občanské společnosti z obou břehů Středozeří. Organizováno bylo předsednickou zemí Unie a ministry zahraničních věcí států participujících na BP:ESP a BP:UPS. Jeho cílem bylo artikulovat názory představitelů občanské společnosti a ovlivnit fungování partnerství (Institut Medea 2013a).

Události tzv. arabského jara vedly tvůrce evropské zahraniční politiky k novému pokusu zapojit smysluplným způsobem občanskou společnost do vztahů mezi Unií a státy arabského Středozeří. Byl spuštěn projekt Euro-středozeří občanská společnost (Euromed Civil Society, ECS), financovaný z prostředků Evropského nástroje sousedství a partnerství. Ustavující setkání výboru, jenž má koordinovat činnost celého projektu, se odehrálo v Bruselu 28. ledna 2011. ECS má být reakcí evropské zahraniční politiky na neuspokojivé výsledky předchozí spolupráce s představiteli občanské společnosti, čemuž odpovídala i jeho agenda, zaměřující se na podmínky politicky mobilizovaných společností v Tunisku, Egyptě a dalších zemích arabského Středozeří (Institut Medea 2011).

1.4.2.9 Sekretariát

Založení stálého sekretariátu BP:UPS představuje další inovaci oproti původnímu Barcelonskému procesu. Za sídlo sekretariátu byla symbolicky vybrána španělská Barcelona, dějiště konference roku 1995, která odstartovala novou etapu evropské zahraniční politiky v prostoru Středozeří. Sekretariát je veden generálním tajemníkem a jeho šesti zástupci, což koresponduje se stejným počtem prioritních

oblastí činnosti BP:UPS⁷⁴. Zatímco předchozí instituce BP:UPS jsou pověřeny politicky exponovanějšími otázkami, sekretariát odpovídá za realizaci „hmatatelných“ projektů. V zájmu větší akceschopnosti a efektivity tato instituce požívá jisté nezávislosti na politických aspektech BP:UPS a disponuje také vlastní právní subjektivitou (Johansson-Nogues 2011: 28-29)

Přes záměrnou distanci sekretariátu od „politických“ otázek se ani této instituci nevyhnuly problémy spojené s dosavadním fungováním BP:UPS. Z důvodu opakovaného rušení summitů hlav států a vlád a setkání ministrů zahraničí byl sekretariát ustaven až roku 2010 se dvouletým zpožděním, přičemž se dostavily problémy se jmenováním generálního tajemníka. První (a tehdy jediný) kandidát, Jordánc Ahmad Masadeh, rezignoval po necelém roce v úřadu. Jako důvod své rezignace uvedl nenaplněné finanční přísliby severních států BP:UPS, které mu znemožnily smysluplně vykonávat svěřenou funkci. Maročan Jusuf Amrání, který nastoupil na jeho místo, rezignoval dokonce po půl roce ve funkci. V březnu 2012 se třetím generálním tajemníkem sekretariátu BP:UPS stal marocký politik a ekonom Fathalláh Sidžilmasí, osobnost s výraznou zkušeností z práce v rámci evropských zahraničněpolitických iniciativ ve Středozeří, který tuto pozici zastával i v polovině roku 2014 (Ayadi – Gadi 2011: 18).

Problémy s obsazením pozice generálního tajemníka sekretariátu odhalily hlubší problém nedostatečného financování jeho činnosti a neochoty řady členských států Unie poskytnout slíbené prostředky. Především státy střední a východní Evropy vedené Německem si udržují odstup. Počinání Německa vzbuzuje pocit, že mu v zásadě vyhovuje udržovat si v rámci BP:UPS nízký profil a sledovat, jak iniciativu postihuje jedna krize za druhou. V roce 2010 spolková vláda v neformální komunikaci vyzývala další státy Unie, aby ve vztahu k rozpočtu sekretariátu BP:UPS zachovávaly minimalistický přístup. Německou pozici ochotně napodobuje Polsko, Česká Republika, Maďarsko a další státy střední a východní Evropy (Schumacher 2011: 80-85).

1.4.3 Evropská politika sousedství

Spuštěním EPS Unie mimo jiné reagovala na zklamání z výsledků BP:ESP. Proto se tvůrci evropské zahraniční politiky rozhodli prohloubit bilaterální dimenzi spolupráce s jednotlivými arabskými státy jižního a východního Středozeří. Hlavní

⁷⁴ Těmi jsou rozvoj podnikání, rozvoj dopravy a měst, energetika, životní prostředí a vodní zdroje, vyšší vzdělávání a výzkum a sociální a občanské záležitosti.

nástroj BP:ESP, asociační smlouvy v podobě Euro-středozezemních dohod, zůstal v platnosti a byl i podmínkou plného zapojení do EPS, ale byl doplněn o novou sadu kooperačních, evaluačních a kontrolních mechanismů.

Evropská komise vypracovala o nečlenských zemích participujících na EPS hodnotící zprávy. Hodnotící zprávy analyzují politickou a ekonomickou situaci v jednotlivých zemích, institucionální aspekty politických systémů, stav soudnictví a dodržování lidských práv. Podrobně se zabývají ekonomickými aspekty, podávají rozbor vybraných hospodářských sektorů. Jednotlivé linky hodnotících zpráv je analýza možností na prohloubení vztahů mezi Unií a hodnocenou zemí. Zpráva Komise je předána Radě, na níž je rozhodnutí, zda je zájmem evropské zahraniční politiky pokračovat v prohlubování vztahů, což bylo ve všech případech s výjimkou Alžírsko, Libye a Sýrie, států, které se z rozdílných důvodů plně nezapojily do EPS.

Dalším nástrojem, který přinesla EPS, je akční plán, jehož přijetí je podmíněno existencí asociační smlouvy. Ten vychází z hodnotící zprávy a je výsledkem jednání mezi Unií a nečlenským státem v rámci příslušné asociační či kooperační rady. EPS tedy využívá institucionální strukturu BP:ESP. Akční plány jsou strukturovány dle tematických oblastí spolupráce mezi EU a participujícím státem, obsahují oblasti politického dialogu a možných politických reforem, rozvoj hospodářských a obchodních styků i záležitosti občanské společnosti a sociálního rozvoje daných zemí. Realizace vytyčených úkolů v jednotlivých sektorech je průběžně monitorována ve specializovaných výborech v rámci Evropské komise. Akční plány pokrývají krátkodobé a střednědobé úkoly (realizované v průběhu 3-5 let) evropské zahraniční politiky. Ve zkoumaném období byly uskutečňovány akční plány dohodnuté mezi EU a těmito arabskými státy ve Středozezemí: Egyptem, Jordánskem, Libanonem Marokem, Tuniskem. Realizován byl i akční plán mezi EU a Palestinskou samosprávou.

Pro evaluaci spolupráce a efektivnější naplňování akčních plánů přináší EPS zprávy o pokroku. Ty každoročně hodnotí dosažené výsledky v implementaci úkolů akčních plánů a přinášejí připomínky, na co by se Unie a daný stát měly při další spolupráci soustředit.

1.4.4 Finanční kapacity a nástroje

Evropská unie je, společně se Spojenými státy, největším poskytovatelem humanitární i rozvojové pomoci arabským státům ve Středozezemí. K financování konvenční a strukturální zahraniční politiky v prostoru arabského Středozezemí v období

1995-2012 bylo využíváno vícero zdrojů k tomu Uní vyhrazených. Fungování Euro-středozevního partnerství a Barcelonského procesu bylo zajištěno pomocí programu Středozevní rozvojové asistence (MEDA), které postupně nahradily předchozí finanční protokoly a jež měly poskytnout zdroje potřebné k dosažení cílů obou iniciativ.

1.4.4.1 Středozevní rozvojová asistence

Středozevní rozvojová asistence, rozdělená do dvou programů MEDA I. a MEDA II., byla hlavním finančním instrumentem BP:ESP, po krátkou dobu i jižní dimenze EPS. Její působnost je ohraničena lety 1995-2006, kdy byla nahrazena Evropským nástrojem sousedství a partnerství v rámci EPS. Programy MEDA byly modelovány jako obdoba programu PHARE, který spolufinancoval evropskou zahraniční politiku ve střední a východní Evropě. Podobně jako v případě post-komunistických států střední a východní Evropy byly prostředky programu MEDA I. a MEDA II. směřovány především na podporu ekonomické transformace a liberalizačních reforem, které doplňovaly socioekonomická opatření na zmírnění jejich dopadů. Důležitým principem Středozevní rozvojové asistence byla podpora privátních subjektů a občanské společnosti (Evropská komise 2007).

Do programu MEDA I. pro období 1995-1999 bylo alokováno téměř 4,5 miliardy euro, z nichž se podařilo využít asi 3,5 miliardy, tedy okolo 80% celkových prostředků. Tuto částku doplnily úvěry poskytované Evropskou investiční bankou, které ve zmíněném období činily 4,8 miliardy euro. V období 2000-2006, kdy fungoval program MEDA II., Unie navýšila alokované prostředky na 5,3 miliardy euro. V tomto období se zvýšila schopnost partnerů čerpat prostředky z programu, celkově se podařilo využít 5,1 miliardy euro. Evropská investiční banka poskytla další úvěry ve výši 6,4 miliardy euro, společně s vlastními investicemi, které činily 1 miliardy euro. V období 1995-1999 získaly arabské státy bilaterálně 86% čerpaných prostředků, 12% bylo věnováno na regionální aktivity. Mezi léty 2000 a 2006 vzrostl poměr prostředků vynaložených na regionální aktivity na 18% (Evropská komise 2009).

Středozevní rozvojová asistence se od počátku potýkala s problémy arabských států při čerpání prostředků, jako byla vysoká byrokratická zátěž na straně EU nebo nejasnosti při využívání peněz na straně arabských partnerů. V roce 1997 Unie představila organizační rámec pro čerpání prostředků. Charakteristikami tohoto rámce bylo jmenování národního koordinátora pro každou partnerskou zemi, který měl řídit čerpání prostředků a jejich využívání, a rozšíření potencionálních příjemců asistence na

subjekty z řad privátního sektoru a občanské společnosti. Na tomto řešení se Unie dohodla se všemi arabskými státy jižního a východní Středozeří s výjimkou Libye, která odmítla participovat na BP:ESP.

Prostředky z programů MEDA byly poskytovány ve formě grantů, na základě stanovených priorit v Národních indikativních programech a Regionálních indikativních programech, dohodnutých mezi EU a středozeřími partnery. Evropská unie se snažila zakomponovat do systému poskytování finanční asistence kondicionalitu při nakládání s těmito prostředky a podmínila svou ochotu je poskytovat pokrokem v oblasti strukturálních reforem, především ekonomických. Součástí kondicionality byly i jisté parametry v oblasti dodržování lidských práv. Unie rovněž kladla důraz na koordinaci a spolupráci programů MEDA s Evropskou investiční bankou a také s Mezinárodním měnovým fondem a Světovou bankou. Některé středozeří arabské státy podnikaly strukturální reformy dozorované brettonwoodskými institucemi už od 80. let minulého století (Egypt, Jordánsko, Maroko a Tunisko), přičemž evropská zahraniční politika se snažila toto úsilí podpořit (Salama 2005: 76-80).

Základním klíčem pro alokaci finančních prostředků jednotlivým partnerům byly Národní indikativní programy, jmenující priority spolupráce mezi Unií a partnerskou zemí. Mezi další ukazatele, které rozhodovaly o výši asistence, patřily strategická důležitost země pro EU, její velikost, demografie, ochota ke spolupráci a její efektivita a dosažený pokrok při implementaci stanovené agendy. Komplexně měl tento přístup motivovat arabské země k aktivnější spolupráci při plnění cílů evropské konvenční i strukturální zahraniční politiky (Institut Medea 2013b).

1.4.4.2 Evropský nástroj sousedství a partnerství

Od 1. ledna 2007 byla Středozeří rozvojová asistence nahrazena Evropským nástrojem sousedství a partnerství (*European Neighbourhood Partnership Instrument*, ENPI). ENPI je hlavní finanční mechanismus pro fungování EPS, která mimo jižního a východního Středozeří pokrývá i bývalé sovětské republiky ve východní Evropě a Zakavkazsku.⁷⁵ Pro období 2007-2013 bylo Unií alokováno 12 miliard euro, ENPI je spravován generálním ředitelstvím EuropeAid v rámci struktury Evropské komise. I když Evropská unie zdůrazňuje, že ENPI je mnohem sofistikovanější nástroj než předchozí programy, jeho fungování v mnoha ohledech odráží praxi předchozích

⁷⁵ ENPI slouží i k financování spolupráce s Ruskou federací.

programů MEDA I. a MEDA II. Naprostá většina prostředků je vyčleněna pro spolupráci na bilaterální bázi, ačkoliv i zde je zohledněna regionální dimenze spolupráce.

Mezi inovace, které přineslo zřízení ENPI, patří podpora přeshraniční spolupráce, které mají zamezit vytváření bariér mezi Uníí a jejím sousedstvím a stimulovat spolupráci na místní a oblastní úrovni, politických reforem⁷⁶ a rozšířené poskytování expertní podpory⁷⁷. Na tyto aktivity bylo vyčleněno 1,18 miliardy euro. Dále vznikl Investiční nástroj sousedství (*Neighbourhood Investment Facility*) k podpoře rozvoje energetiky a dopravy, pro který Komise vyčlenila v období 2006-2013 700 milionů euro a vyzvala členské státy k pravidelným příspěvkům do tohoto nástroje (Evropská komise 2013a).

ENPI je obdobně jako v případě programů MEDA doplněn úvěry od Evropské investiční banky. Už v roce 2002 Evropská investiční banka vytvořila Nástroj pro eurostředozemní investice a partnerství (*Facility for Euro-Mediterranean Investment and Partnership*), za účelem lepší koordinace a efektivnosti při poskytování úvěrů partnerským zemím. Od října 2002 do konce roku 2011 bylo v jižním a východním Středozeří skrze tento nástroj investováno 13 miliard euro a podařilo se přilákat dalších 35 miliard euro z externích zdrojů (mezinárodní finanční instituce, bilaterální agentury, privátní sektor). V průběhu let dokázaly z arabských zemí ve Středozeří nejvíce získat Tunisko a Maroko (European Investment Bank 2013a). Úvěry jsou cíleny na podporu projektů v oblastech energetiky, dopravy a telekomunikací, životního prostředí a sociálních služeb. V soukromém sektoru Evropská investiční banka podporuje malé a středně velké podniky a rozvoj průmyslu (European Investment Bank 2013b).

1.4.4.3 Finanční aspekty misí SZBP

Financování evropské zahraniční politiky v oblasti SZBP a SBOP nedoznalo v Lisabonské smlouvě žádných změn. Výdaje v oblasti obrany či s vojenskými důsledky jsou hrazeny z prostředků členských států, ostatní položky jsou financovány z rozpočtu EU. Lisabonská smlouva přinesla dva nové mechanismy pro financování operací v naléhavých případech. Naléhavé akce, jejichž realizace je závislá na prostředcích z unijního rozpočtu, mají těžit z procedury rychlého financování, jejíž parametry nastaví

⁷⁶ Z důvodu často zjištěné senzitivity partnerů Unie preferuje termín „vládnutí“ (governance).

⁷⁷ Prostřednictvím programů TAIEX (cílené expertní asistence), twinning (dlouhodobá spolupráce) a účasti partnerských států v programech a agenturách EU.

Rada EU. Prvotní financování urgentních akcí, kde situace vyžaduje prostředky členských států, má možnost využít zdroje z fondu doplňovaného právě z prostředků členských zemí (Europa – EU website 2010b).

Evropská unie realizovala v prostoru arabského Středozeří v období 1995-2014 tři civilní mise⁷⁸, vojenskou žádnou. Všechny tři mise stále probíhají. Z hlediska finančních nákladů si mise EUBAM Rafah prozatím vyžádala (od listopadu 2005 do konce roku 2013) okolo 26 milionů euro, což znamená asi 3,3 milionů euro ročně, přičemž náklady byly od roku 2012 redukovány navázáním mise na zastoupení Unie v Izraeli (Geoffrey Van Orden 2012). Fungování mise EUPOL COPPS stojí Unii téměř 10 milionů euro ročně, což znamená, že náklady od ledna 2006 do konce roku 2013 činí asi 80 milionů euro (Rada Evropské unie 2013c). Roční předpokládané náklady mise EUBAM Libya jsou 30 milionů euro. Celkově už Evropská unie Libyi v období 2011-2013 darovala 95 milionů euro, což ji v žebříčku dárců řadí na první místo (European External Action Service 2013e).

⁷⁸ Jedná se o misi EUBAM Rafah na hraničním přechodu mezi Egyptem a pásmem Gazy a EUPOL COPPS, jejímž cílem je poskytovat výcvik a asistenci policii Státu Palestina. Mise EUBAM Libya má pomoci zlepšit bezpečnostní situaci v této post-konfliktní zemi.

1.5 Shrnutí kapitoly

V této kapitole jsme analyzovali vnitřní dimenzi evropské zahraniční politiky v arabském Středozeří. Kapitola ukázala, že pro formulaci prioritních zájmů EU v oblasti a strategické vedení sehrávají nezastupitelnou roli aktéři, kteří reprezentují mezivládní rozměr evropské integrace: Evropská rada a Rada ministrů. Jejich dosah je zvláště zřetelný v konvenční dimenzi evropské zahraniční politiky. Nicméně i Evropská komise, ač jí původně nebyla vyhrazena silná zahraničněpolitická role, byla během zkoumaného období nenahraditelným aktérem především pro implementaci evropské zahraniční politiky a také v její strukturální dimenzi, jež vyžaduje dlouhodobé působení. Role Evropského parlamentu byla během celé periody 1995-2014 spíše okrajová. Práce nových aktérů, jejichž existence je zakotvena v Lisabonské smlouvě, se nestačila ve sledovaném období na fungování evropské zahraniční politiky v arabském Středozeří dostatečně projevit, a to i z důvodu jejich personálního obsazení (vysoká představitelka pro zahraniční věci a bezpečnostní politiku Catherine Ashtonová).

Kapitola rovněž identifikovala a analyzovala zájmy EU ve zkoumané oblasti. Dělí je na konvenční a strukturální, přičemž mezi konvenční patří především skutečně jádrové zájmy, kterým Unie po celé období přikládala mimořádnou důležitost. Jde o politickou stabilitu zemí arabského Středomoří, nerušené dodávky fosilních paliv, zachování obchodní převahy a boj proti ilegální migraci. Analýza prokázala, že prosazování těchto jádrových zájmů šlo místy na úkor strukturálních zájmů evropské zahraniční politiky, jako byla podpora demokratizace, dodržování lidských práv, rozvoj politického, společenského a kulturního pluralismu, asistence při ekonomickém rozvoji oblasti a zvyšování životní úrovně jeho obyvatel, či sblížení perspektiv obyvatel jižních, východních a severních břehů Středomoří.

Rozhodovací mechanismy evropské zahraniční politiky vůči zkoumané oblasti se řídily souborem platných smluv regulujících fungování evropského integračního modelu a Společné zahraniční a bezpečnostní politiky EU. Nad tento rámec se do zahraniční politiky promítaly rozhodovací mechanismy regulující fungování jednotlivých iniciativ, jako byly Barcelonský proces: Euro-středomořské partnerství, Evropská politika sousedství a Barcelonský proces: Unie pro Středozeří.

Evropská zahraniční politika v arabském Středozeří mohla využívat rozmanitých kapacit a nástrojů, institucionálních a finančních. Analýza však ukázala, že část institucionálních kapacit je paralyzována různými politickými rozpory, především na nejvyšší úrovni hlav států a ministrů zahraničí, což negativně ovlivňuje fungování

především Barcelonského procesu: Unie pro Středozeemí. Evropské aktivity v arabském Středomoří jsou financovány z různých zdrojů, jež reflektují jednotlivé iniciativy a zájmy EU.

3. IMPLEMENTACE EVROPSKÉ ZAHRANIČNÍ POLITIKY V ARABSKÉM STŘEDOZEMÍ

Následující část disertační práce se zaměřuje na implementaci evropské zahraniční politiky v prostoru arabského jižního a východního Středozeří. Implementace agendy Barcelonského procesu: Euro-středozeřínského partnerství, Evropské politiky sousedství a Barcelonského procesu: Unie pro Středozeří je vzájemně chronologicky i tematicky propojena, vzhledem ke kontinuitě zájmů a cílů Unie v oblasti. Naprostá většina opatření, jež jsou obsahem EPS, byla deklarována už během předešlého období v rámci BP:ESP. Jejich implementace na sebe úzce navazuje a je i přímo podmíněna návazností asociačních smluv (BP:ESP) a akčních plánů (EPS). Původně francouzská iniciativa Středozeřínské unie byla po dohodě členských států inkorporována do již existujícího rámce evropské zahraniční politiky v jižním a východním Středozeří, pod novým názvem BP:UPS. Ve sféře implementace obohatila předešlou evropskou zahraniční politiku o nové, *projektově* zaměřené aktivity, řízené částečně nezávislým sekretariátem se sídlem v Barceloně. Spektrum implementace evropské zahraniční politiky v arabském Středozeří doplňují aktivity rozvíjené mezivládní metodou spolupráce pod hlavičkou SZBP a aktivity členských států zpětně propojené se zahraniční politikou na evropské úrovni.

V předchozí části práce jsme ukázali, že evropská zahraniční politika je, řečeno terminologií období předcházejícího podpisu a implementaci Lisabonské smlouvy, *multiplířová*, tedy že její součástí jsou aktivity rozvíjené mezivládní i komunitární metodou spolupráce ve třech někdejších pilířích evropské integrace. Podobná propojenost však neplatí pro jednotlivé dimenze evropské zahraniční politiky v arabském Středozeří: politicko-bezpečnostní, ekonomicko-finanční a sociálně-kulturní. Přestože je agenda těchto dimenzí do značné míry komplementární, především ve smyslu strukturální zahraniční politiky, jejíž ambicí je dlouhodobá, trvale udržitelná transformace politických, bezpečnostních, ekonomických, sociálních a dalších struktur v prostoru arabského Středozeří, implementace jednotlivých *košů* BP:ESP je do značné míry oddělená. Politicko-bezpečnostní, ekonomicko-finanční a sociálně kulturní dimenze evropské zahraniční politiky v jižním a východním Středozeří fungují autonomně (Biscop 2007: 199).

Naše analýza implementace evropské zahraniční politiky reflektuje toto vnitřní členění a postupně se věnuje politicko-bezpečnostním, ekonomicko-finančním a sociálně-kulturním oblastem. V těch je zkoumána zahraniční politika tvořená mezivládní i komunitární metodou na úrovni EU i relevantní zahraniční politika členských států zpětně přenesená a zakomponovaná na unijní úroveň. V oblasti politicko-bezpečnostní se zaměřujeme na problematiku evropské podpory demokratizace, politického pluralismu a využívání politické kondicionality, evropského příspěvku k řešení a prevenci konfliktů v arabském Středozeří a společného boje proti terorismu v této oblasti. Analýza ekonomicko-finanční dimenze se soustředí vzájemný obchod mezi EU a arabskými partnery a evropskou podporu ekonomické integrace jižního a východního Středomoří. Dalším analyzovaným bodem je energetika. V sociálně-kulturní oblasti se práce věnuje jednomu z nejdůležitějších faktorů vztahů, přinejmenším z pohledu veřejného mínění uvnitř EU – otázce migrace a evropského boje proti nelegální migraci. V této oblasti reflektujeme také problematiku občanské společnosti, respektive evropské podpory jejího rozvoje a dialogu EU se subjekty občanské společnosti v zemích arabského Středozeří, přičemž se tato problematika částečně dotýká demokratizačního obsahu evropské strukturální zahraniční politiky.

3.1 Politicko-bezpečnostní dimenze

3.1.1 Demokratizace nebo podpora režimů?

Implementace evropské zahraniční politiky ve Středozeří se během celého analyzovaného období potýkala s rozporem mezi unijním akcentem demokracie a politického pluralismu a konstantně vysokou mírou autoritářství u arabských partnerů v jižním sousedství. Tento rozpor akcentovala i situace ve střední a východní Evropě, kde unijní angažmá provázel i nesporný postup tamních postkomunistických států na cestě k demokracii a politické pluralitě. EU stála v arabském Středozeří před volbou, zda obětovat demokratizační obsah své strukturální zahraniční politiky v zájmu konstruktivních a kooperativních vztahů s režimy v arabských státech (což do jisté míry znamenalo obětovat strukturální zahraniční politiku jako takovou) či zda riskovat ohrožení vlastních jádrových zájmů jejich možnou destabilizací.

Podpora demokratizace, politického pluralismu, vlády práva, svobody slova a dodržování lidských práv patřila ke konstantním prvkům evropské zahraniční politiky po celé analyzované období (Evropská komise 2003; Rada Evropské unie 2000; Rada Evropské unie 2004; Evropská komise 2005; Evropská komise 2006; Evropská komise 2011a; Evropská komise 2013b; European External Action Service 2013c) a představovala nenahraditelnou součást strukturální dimenze evropské zahraniční politiky v arabském Středozeří, zvláště když Unie opakovaně zdůrazňovala souvislost mezi nedostatkem demokracie a konfliktností a násilností tohoto prostoru. Už na počátku ESP:BP v listopadu 1995 měla EU řadu nástrojů, jak podporovat demokratizaci, pluralismus a respekt k lidským a politickým právům ve třetích zemích. Patřily mezi ně například odkazy na nutný respekt k lidským právům v asociačních smlouvách, politický dialog, nástroje v rámci SZBP (jako například společné strategie, společné postoje, společné akce)⁷⁹, vysílání pozorovatelů k volbám ve třetích zemích a také negativní opatření, od posunutí schůzek s představiteli problematického režimu po přerušování spolupráce, spojené s využíváním politické kondicionality v evropské zahraniční politice (Evropská komise 1995).

Zmíněný rozpor mezi demokratizací a potřebou politické stability v jižním sousedství se EU snažila vyřešit volbou střední cesty, jež měla spočívat ve velmi uměřeném tlaku na demokratizaci bez ohrožení politické stability. Od startu BP:ESM až

⁷⁹ Nahrazené po roce 2009 strategickými cíli a zájmy EU, činnostmi EU, postoji EU a způsoby realizace činností a postojů EU (Europa – EU website 2010d).

do startu arabských intifád na počátku roku 2011 Unie jednoznačně odmítala revoluční cestu změny režimu. Preferovala duální a gradualistický přístup socializace elit arabských středomořských režimů prostřednictvím politického dialogu a institucionalizace vztahů s EU v rámci iniciativ BP:ESP, EPS a BP:UPS a podpory občanské společnosti, kterou považovala za klíčovou pro rozvoj demokracie a plurality ve zkoumané oblasti (Balfour 2007: 11). Tento přístup vedl některé autory k hodnocení, že celý demokratizační program stál velmi nízko v hodnocení priorit evropské zahraniční politiky ze strany představitelů Unie a členských států (Youngs 2005).

Představitelé režimů z arabského Středozeří, od hlav států přes ministry zahraničí a dalších portfejí po další vysoké představitele vládnoucích kruhů, se pravidelně setkávali se zástupci EU a členských států při jednání mezivládních konferencí a dalších ad hoc setkání. Vztahy mezi Unií a partnery z jižního sousedství byly institucionalizovány v několika tělesech, jejichž vytvoření bylo podmíněno fungováním BP:ESP a BP:UPS a také prováděním asociačních smluv. Byly tak vytvořeny podmínky pro intenzivní a pravidelné kontakty s většinou arabských států v jižním sousedství, které měly přispět k osvojení evropských politických standardů partnery z jižního sousedství.⁸⁰

Implementace demokratizačního obsahu evropské zahraniční politiky – skrze socializaci arabských politických elit, politický dialog a institucionalizaci vztahů – nepřinesla výsledky. Autoritářství arabských států ve Středomoří, patrné při startu BP:ESP v listopadu 1995, zůstalo až do startu arabských intifád na začátku 2011 intaktní. Události tzv. arabského jara rozhodně nebyly plodem gradualistické politiky podpory demokratizace, jak koncipovala svou zahraniční politiku EU, a ve zpětné perspektivě tří let od jejich počátku jen velmi omezeně vedly k větší míře demokracie a pluralismu. V analyzovaném období lze v arabském Středozeří sledovat mnohem více cizelaci tamního autoritářství než pohyb směrem k větší demokracii a pluralismu.⁸¹

⁸⁰ Výjimku tvořila Kaddáfího Libye, která odmítla participovat na BP:ESP i EPS a až později získala pozorovatelský status BP:UPS.

⁸¹ Podle údajů organizace Freedom House, jež vlastní metodikou měří míru politických práv a občanských svobod v dané zemi, byly nejdemokratičtějšími zeměmi arabského Středozeří v období 1995-1996 Jordánsko (politická práva 4, občanské svobody 4) a Maroko (5; 5) hodnocené jako „částečně svobodné“. Na opačném konci se nacházely Libye a Sýrie, obě hodnocené s nejhorsším možným výsledkem jako „nesvobodné“. Během celého období 1995-2013 Freedom House zaznamenává střídavé posuny v hodnocení některých států ve směru od „nesvobodný“ k „částečně svobodný“ a naopak, nikdy však k hodnocení „svobodný“. Největší posun směrem k větší demokracii prodělalo po roce 2011 „částečně svobodné“ Tunisko (politická práva 3, občanské svobody 4), které tímto zaznamenává i nejlepší hodnocení za všech států během celého sledovaného období (Freedom House 2014a)

3.1.1.1 Problémy evropského pojetí demokratizace

Neefektivita demokratizační linie evropské zahraniční politiky pramení z několika inherentních nedostatků v její implementaci. Výrazně slabším komponentem evropské zahraniční politiky v politické socializaci aktérů z arabských států jižního sousedství bylo zapojení představitelů opozičních proudů. Unie až do počátku roku 2011 projevovala v kontaktech s opozicí výraznou zdrženlivost, ve zřejmé snaze nevzbudit nevoli vládnoucích režimů. Evropské styky s opozicí se omezovaly na sekulární liberální a levicové formace. Tento přístup ovšem nerespektoval politickou realitu arabského Středozeří, kde téměř ve všech státech tvořili nejsilnější opozici uskupení hlásící se k politickému islámu⁸². Jak už jsme zmínili v první části – EU zaujala vůči politickému islámu v jižním sousedství a priori negativní stanovisko. Logické to bylo u islamistických subjektů, které zpochybňovaly vybrané priority evropské zahraniční politiky (demokracii, mírové řešení konfliktů, konec diskriminace na základě pohlaví, konfese atd.). Avšak Unie odmítala zahájit politický dialog i s těmi islamisty, kteří uznali demokracii, pluralismus a nenásilí za základy své politické činnosti (jako například egyptské Muslimské bratrstvo) či dokonce s těmi, kteří si tyto zásady osvojili, následně byli kooptováni vládnoucími režimy a oficiálně se účastnili více či méně demokratických voleb (jako příklady můžeme uvést marockou Stranu spravedlnosti a rozvoje či jordánskou Frontu islámské akce).

Vzhledem k opoziční síle islamismu představovalo zapojení těchto subjektů do politického dialogu i velmi delikátní otázku evropské zahraniční politiky *vis-à-vis* vládnoucím autoritám. Během celého období 1995-2011 se dialog mezi EU a islamistickými subjekty omezoval na váhavé nesystematické kontakty, realizované pouze s vědomím, že nezhorší vztahy mezi EU a vládnoucím režimem (Kausch – Youngs 2009: 968-970). Přesto Unie nejpozději od roku 2004 uznávala nutnost politického dialogu se všemi politickými subjekty v arabském Středozeří, které odmítají násilí jakožto prostředek politického boje a jsou otevřené demokratickým metodám politického působení⁸³, a také význam některých těchto islamistických formací a proudů při izolaci a potírání militantních uskupení inspirovaných konceptem al-Káida (Rada Evropské unie 2005a).

⁸² Politickému islámu (islamismu), jeho možné definici a konkrétním projevům ve zkoumané oblasti se věnuje oddíl 4.4 Islamismus v závěrečné kapitole práce.

⁸³ „Zapojit nenásilné politické organizace a hnutí občanské společnosti na všech společenských úrovních, přičemž toho zapojení bude otevřené pro všechny organizace angažované pro nenásilné a demokratické prostředky.“ (Rada Evropské unie 2004).

S odporem EU vůči islamistickým subjektům se pojí i jedno z nejzásadnějších zpochybnění demokracie – důležité struktury podporované a nesené evropskou zahraniční politikou – po parlamentních volbách na Palestinských územích v lednu 2006. Unie zde vložila velké množství politického kapitálu do organizace demokratických a soutěživých voleb, jež měly přispět ke konsolidaci Palestinských území po ukončení tzv. druhé intifády. Ve volbách, které tehdejší komisařka pro vnější vztahy Benita Ferrero-Waldnerová označila za „soutěživé a věrohodné“ (Evropa – EU website 2006), přesvědčivě zvítězilo Hnutí islámského odporu, známější pod akronymem Hamás.

EU odmítla respektovat výsledek této volby, na jejichž organizaci a financování se významně podílela, a připojila se k americkým a izraelským snahám o izolaci Hamásu po jeho volebním vítězství. Hamás nepochybně zastával ve vztahu k Izraeli a tzv. mírovému procesu některá stanoviska, která byla v příkrém rozporu s pozicí Unie, avšak ta se ani nepokusila zapojit tuto islamistickou formaci do politického dialogu se záměrem kultivovat její pozice a socializovat předáky Hamásu obdobně jako představitele arabských režimů. Islamistické hnutí, vybavené demokratickým mandátem z vítězných voleb, bylo ostrakizováno obdobně jako další subjekty nacházející svůj referenční zdroj v politickém islámu. Unie tímto vyslala významný vzkaz dalším islamistickým formacím v arabském Středozeří, že ani vítězství v demokratických a soutěživých volbách je nestaví v očích EU do pozice legitimního aktéra (Elshobaki et al. 2008).

Demokratizační obsah evropské zahraniční politiky oslabovala také role některých členských států, které požívaly blízkých a kooperativních vztahů s autoritativními režimy. V tomto kontextu je především důležité zmínit roli Francie – členského státu s nezastupitelnou rolí pro formulaci evropské zahraniční politiky v arabském Středozeří – která kromě evropské dimenze své zahraniční politiky vůči zkoumané oblasti disponuje i výraznou bilaterální vazbou na některé arabské státy ve Středomoří (jde o bývalé francouzské kolonie a departementy – Alžírsko, Maroko a Tunisko). Francouzským zájmem bylo udržení a kultivace nadstandartních vztahů s těmito režimy, nikoliv destabilizace blízkých partnerů v jižním sousedství.⁸⁴ Proto se

⁸⁴ Francouzský přístup k Maghribu v některých aspektech připomíná komplexní a veřejnosti ukryvané vazby této země k mnoha bývalým koloniím v subsaharské Africe, jež jsou běžně označovány jako *Françafrique*. Viz vynikající dvoudílný film dokumentaristy Patricka Benqueta *Françafrique: La raison d'Etat a Françafrique: L'Argent Roi* (Compagnie des Phares et Balises 2014).

je snažila chránit před případnou kritikou a negativními opatřeními ze strany EU v souvislosti s jejich nepolevujícím autoritářstvím a porušováním lidských práv.

3.1.1.2 Užívání politické kondicionality

Otázka projekce národních zájmů členských států na úroveň evropské zahraniční politiky je mimořádně důležitá i v otázce politické kondicionality, jež má partnery motivovat k větší spolupráci při realizaci evropských zahraničněpolitických cílů. Systematické užívání kondicionality je pro evropskou zahraniční politiku typické, nicméně EU není prvním aktérem, který ji v prostoru arabského Středozeří uplatňuje. Už v 80. letech minulého století byla finanční pomoc mezinárodních finančních institucí Egyptu, Jordánsku a Maroku vázána na implementaci neoliberalních reformních kroků (privatizace, omezení veřejných služeb atd.). Kondicionalitou rozumíme spojení jistých kroků, vnímaných jako výhodné pro daný stát, se splněním předem definovaných podmínek, ať už v oblasti politické (posílení demokratických principů), právního státu (vláda práva, větší dodržování lidských práv) nebo v hospodářských otázkách (privatizace, liberalizace obchodu). Kondicionalitu dělíme na pozitivní a negativní, kdy první značí příslib výhod při splnění předem definovaných podmínek, druhá pak omezení nebo zrušení těchto výhod, pokud daný stát tyto podmínky neplní či porušuje (Smith 1998: 257-258).

Politická kondicionalita nejvýrazněji doprovázela evropskou zahraniční politiku vůči oblasti střední a východní Evropy, která byla završena vstupem osmi států tohoto prostoru do Unie v květnu 2004. Tato zahraniční politika s výrazným strukturálním obsahem je tvůrci evropské zahraniční politiky hodnocena jako úspěšná, její pozitivní hodnocení vedlo Evropskou komisi k označení rozšiřování jakožto „nesporně nejúspěšnějšího zahraničněpolitického nástroje Unie“ (Evropská komise 2003). Inspirace pozitivními zkušenostmi ze střední a východní Evropy se projevila i prostoru jižního sousedství. Evropská unie s různou intenzitou akcentovala využívání politické kondicionality během celého sledovaného období 1995-2014. Můžeme přitom sledovat obecný trend k většímu důrazu (přinejmenším verbálnímu) na četnější a efektivnější využívání kondicionality. Explicitní důraz na politickou kondicionalitu je i součástí evropské reakce na arabské intifády po roce 2011 a deklarace principu „více za více“ (*more for more*) jako základního pilíře EPS (Evropská komise 2011b).

S využíváním politické kondicionality vůči státům arabského Středozeří se pojí několik specifik. Autoritativnost arabských režimů a excesy páchané jejich represivními

složkami postavily EU před dilema, jakým způsobem se k partnerům v jižním a východním Středozeří postavit. Zda je zapojit do evropských zahraničněpolitických aktivit a i díky pozitivní politické kondicionalitě prosadit implementaci evropských představ a očekávání, nebo zaujmout pevnější stanovisko a trvat na splnění předpokladů, které by EU umožnily aktivněji s danou zemí spolupracovat. Empiricky přitom není možné doložit, jaký ze zmíněných přístupů je obecně efektivnější a tato otázka nadále zůstane jedním ze zásadních dilemat současné zahraničněpolitické praxe (Balfour 2012: 18). Nicméně, jak už jsme uvedli v předchozí části práce, pro EU nebylo reálné se svými sousedy v jižním a východním Středozeří nespolečně pracovat a vývoj ve zkoumaném období ukázal, že Unie jednoznačně preferovala zapojení i značně problematických partnerů do evropských zahraničněpolitických aktivit bez předchozích podmínek a negativní kondicionality.⁸⁵ K těm se uchýlila až v krajních situacích.⁸⁶

EU a členské státy se zdráhaly zapojit do evropské zahraniční politiky v tomto prostoru negativní politickou kondicionalitu, kde je možné doložit jen případy týkající se dvou zemí, Libye a Sýrie⁸⁷, z nichž jedna byla pro evropské zahraničněpolitické iniciativy až do března 2011 zcela okrajová a druhá záměrně udržovala svou participaci na nejnižší nutné úrovni. Přitom již asociační smlouvy uzavřené v rámci BP:ESP Unii umožňovaly přijmout punitivní opatření vůči státům, jež by porušovaly základní lidská práva, a v následujících letech EU svá očekávání v politické a sociální oblasti dále upřesňovala. Nikdy se tak ovšem nestalo, přestože represivní složky arabských států poskytly EU k podobnému postupu celou řadu příležitostí. Unie a členské státy nebyly ochotné využívat celé škály opatření (od zastavení finančních transferů po celkové přerušování vztahů), které jim jejich postavení *vis-à-vis* jižnímu a východnímu Středozeří umožňovalo.

Jedním z důležitých faktorů, které komplikují využití negativní politické kondicionality v evropské zahraniční politice, jsou limitované kompetence unijních

⁸⁵ Aktuálním příkladem je evropský postoj k vojenskému převratu v Egyptě a svržení prvního demokraticky zvoleného prezidenta země Muhammada Musrího. Přes výhrady vůči puči a krvavým represím, které ho provázejí, se EU opět rozhodla neuplatňovat negativní kondicionalitu a nadále s egyptskými autoritami kooperovat v zájmu podpory „egyptské lidu, který usiluje o dokončení demokratické tranzice a naplnění aspirací revoluce z roku 2011“ (European External Action Service 2014b).

⁸⁶ Naproti tomu v oblasti střední a východní Evropy Unie neváhala negativní politickou kondicionalitu uplatnit. Šlo například o opatření vůči Slovensku během vlády Vladimíra Mečiaru nebo Bělorusku v důsledku autoritativního režimu Alexandra Lukašenka.

⁸⁷ Jde o sankce vůči Libyi v 90. letech minulého století, vztahující se na komplicitu libyjského režimu v případech mezinárodního terorismu, a sankce proti Sýrii související s krvavými represemi proti protestům v období po březnu 2011.

institucí při implementaci tohoto typu politiky. Pro uvalení sankcí a další „negativní“ opatření vůči třetímu státu či jeho vybraným představitelům, jejichž přijetí se řídí procedurami v rámci SZBP, je třeba nalézt jednomyslnou shodu mezi členskými státy EU (European External Action Service 2014c). Společný postup celé Unie mohou blokovat už zmíněné bilaterální vazby členských států na arabské režimy, jak tomu bylo v případě Francie a zemí Maghribu. Touto cestou může členský stát s partikulárními zájmy v prostoru arabského Středozeří blokovat vůli Komise nebo dalších členských států k podobnému postupu. Nalezení jednotné politické vůle nezbytné pro efektivní negativně podmíněnou zahraniční politiku se tak stává velmi komplikované.

Inspirace zkušenostmi ze střední a východní Evropy pro využití politické kondicionality v arabském Středozeří měla jen omezenou platnost. Především proto, že pro tyto státy není otevřena možnost vstupu do EU, klíčové pobídky post-komunistickým státům pro spolupráci při implementaci politických cílů evropské zahraniční politiky. Tento fakt demonstrovalo už odmítnutí marocké žádosti o vstup roku 1987. Spolupráce s EU a členskými státy v tomto ohledu postrádá dostatečně atraktivní finální vyústění a neumožňuje Unii využívat kondicionalitu v takové míře, jako tomu bylo u států střední a východní Evropy.

Problémem se také ukázalo citlivé vnímání suverenity ze strany států arabského Středozeří, jež všechny prošly různou mírou kolonizace za strany někdejších evropských mocností. Jejich vlády, bez výjimky nedemokratické, byly obzvláště citlivé na evropská „doporučení“ právě v oblasti politických práv a respektování demokratických principů. Mnohdy je vnímaly jako vměšování do vnitřních záležitostí a podmiňování, pozitivní či negativní, implementace politických cílů evropské zahraniční politiky jako nedůstojný nebo nelegitimní nátlak, který narušuje atmosféru spolupráce mezi partnery. Svou roli v tom nepochybně sehrála i americká zahraniční politika po teroristických útocích z 11. září 2001 a silová změna režimu v Iráku v dubnu 2003, kterou se cítily ohroženy i další arabské režimy. Tvůrci evropské zahraniční politiky podlehlí klamnému dojmu, že „kondicionalita, rozvinutá v kontextu vztahu dárce-příjemce v rámci rozvojové spolupráce a rozšiřování EU, může být vyvezena do politik, které spadají pod tradičnější zahraničněpolitické domény“ (Balfour 2012: 17).

3.1.1.3 Evropská reakce na vývoj od roku 2011

EU byla podobně jako ostatní aktéři mezinárodních vztahů zpočátku zaskočena náhlou lidovou mobilizací a problémy, do kterých se dostaly arabské autoritativní

režimy ve Středomoří. Pád domněle stabilních režimů v Tunisku a Egyptě, násilí v Libyi a Sýrii a protesty v Jordánsku a Maroku významně překreslily politickou mapu jižního sousedství. Unie byla nucena postavit se k mnoha problémům pramenících z nově vzniklé situace, z nichž demokratizačního obsahu evropské zahraniční politiky se týkala nutnost skloubit podporu politických tranzicí (Egypt a Tunisko, v jistém smyslu i Libye a Sýrie), reforem shora (Maroko) a udržení korektních a kooperativních vztahů s režimy, které revolučnímu náporu odolaly (Alžírsko, Jordánsko).

Další novinkou po roce 2011 byla nutnost včlenit islamistické subjekty do implementace evropské zahraniční politiky. Islamisté výrazně posílili po sérii relativně svobodných a soutěživých voleb v Tunisku⁸⁸, Maroku⁸⁹ a Egyptě⁹⁰, kde všude triumfovaly islamistické formace těžící z politického a sociálního kapitálu nashromážděného během dlouhých let v opozici proti diktaturám. Pro evropskou zahraniční politiku už nebylo dále udržitelné islamisty ostrakizovat a islamističtí reprezentanti z výše jmenovaných zemí začali participovat v politickém dialogu mezi EU a státy jižního sousedství. Tento stav podtrhlo i vítězství Muhammada Mursího, kandidáta Muslimského bratrstva, v prvních demokratických prezidentských volbách v historii Egypta. Mursí se během roku svého vládnutí stal pro evropskou zahraniční politiku pravidelným partnerem v politickém dialogu, který vedla především vysoká představitelka Ashtonová (Rada Evropské unie 2013d). Arabské intifády rozbořily velké tabu evropské zahraniční politiky v arabském Středozeří – spolupráci se subjekty využívajícími při politické a sociální mobilizaci islámskou symboliku.

Jádrem evropské reakce na vývoj po roce 2011 byla reforma EPS a prozatím nejsilnější důraz na užívání pozitivní politické kondicionality v rámci evropské zahraniční politiky vůči státům arabského Středozeří - koncept „více za více“, poprvé deklarovaným v březnu 2011. EU a členské státy byly nuceny reagovat na změněnou politickou realitu a pád partnerských režimů v Tunisku a Egyptě úpravou své zahraniční politiky. Dilema mezi podporou států, které se vydaly na cestu politických reforem, a zachováním vztahů se zeměmi, ve kterých se režimům podařilo ubránit status quo, Unie řešila vynalezením termínu „hluboká demokracie“ (*deep democracy*) – jakožto ideálního konečného cíle reformujících se politických systémů. Postup na této cestě měl být patřičně podpořen incentivami v podobě nadstandardních finančních transferů,

⁸⁸ Říjen 2011, vítězství dříve ilegálního hnutí an-Nahda (BBC 2011b).

⁸⁹ Listopad 2011, vítězství kooptované islamistické Strany spravedlnosti a rozvoje (BBC 2011c).

⁹⁰ Listopad 2011 – leden 2012, islamistické strany, především Muslimské bratrstvo a salafisté, získaly v parlamentních volbách dvě třetiny všech křesel (BBC 2012a).

rozvojové pomoci, další liberalizace obchodní výměny a také usnadnění vstupu obyvatel těchto států do EU. Naproti tomu vztahy Unie se státy, které se nevydaly revoluční a reformní cestou, měly zůstat na původní úrovni. EU se takto rozhodla zabránit tomu, aby změny v některých státech arabského Středozeří negativně ovlivňovaly její vztahy s dalšími zeměmi v tomto prostoru (Balfour 2012: 23).

EU v reakci na arabské intifády navýšila objem finančních prostředků pro země procházející politickou tranzicí v ENPI a zřídila program SPRING (*Support for Partnership, Reforms and Inclusive Growth*).⁹¹ Tyto peníze byly přímo vázány na vývoj v konkrétních zemích a princip „více za více“. Další pobídkou spojenou s postupem směrem k „hluboké a udržitelné demokracii“ je možné povýšení *dohod o volném obchodě* obsažených v asociačních dohod uzavřených v rámci ESP na *hluboké a komplexní dohody o volném obchodě*, jež představují největší nynější možné otevření obchodních vztahů mezi EU a třetí zemí. Rozhovory o těchto dohodách započaly v prosinci 2011 s Egyptem, Jordánskem, Marokem a Tuniskem, přičemž se jedná o dlouhodobý úkol, ve kterém nejdále postoupily Maroko a Tunisko (Dreyer 2012: 27-46).

Pravděpodobně neproblematičtějším bodem pozitivní kondicionality „více za více“ je otázka mobility, respektive jejího usnadnění pro obyvatele arabského Středozeří, pokud se rozhodnou vydat za studiem a prací do zemí EU. V současné době – poznamenané ekonomickou krizí v Evropě i jižním sousedství, rostoucí evropskou obavou z migrantů a nepolevujícím ekonomickým tlakem na obyvatele arabského Středozeří, kteří jsou nuceni opustit domov a vydat se za prací do zahraničí – je obtížné si představit větší uvolnění pravidel pro vstup občanů tamních arabských států do EU. Tomu odpovídají i nabízené *partnerství mobility*, jež jsou platformou dialogu mezi EU a třetím státem bez konkrétních závazků ze strany Unie a členských států. Ve sledovaném období fungovalo partnerství mobility mezi EU a Marockým královstvím (Evropská komise 2014a).

Je příznačné pro novou demokratizační dimenzi evropské zahraniční politiky po roce 2011, že ačkoliv má být základem odpovědi EU na arabské intifády, všechny tři incentive pozitivní kondicionality jsou závislé na politické vůli členských států. Rozpor mezi partikulárními zájmy některých členů a obecným cílem evropské zahraniční politiky, kterým je demokratizace jižního sousedství, přetrvává. Setrvalá zůstává také

⁹¹ ENPI byl navýšen o 1,2 miliardy Euro, z programu SPRING bylo možné využít v období 2011-2013 540 milionů Euro (Evropská komise 2013b)

evropská preference pozitivní kondicionality před negativní, jak potvrzuje vývoj v Egyptě po svržení prezidenta Mursího v červenci 2013. Vojenský převrat, krvavá represe oponentů, drastické porušování lidských i politických práv mnoha Egyptanů, ani očividně problematické prezidentské volby v květnu 2014 se nestaly důvodem pro uvalení negativních opatření vůči Egyptu a Unie se nadále snaží ovlivňovat situaci dialogem a kooperací s egyptskými autoritami.

3.1.2 Řešení a prevence konfliktů

Jižní a východní Středomoří dlouhodobě patří k jedné z nejnásilnějších oblastí na světě. Jak už jsme uvedli v první části práce: každý stát arabského Středozeří byl buď agresorem, nebo se stal obětí agrese jiného státu v této oblasti. Tuto nelichotivou bilanci doplňují konflikty vnitrostátní, které si vyžádaly i větší počet obětí na životech. Nejnásilnějšími konflikty ve sledovaném období 1995-2014 byly občanská válka v Alžírsku (1992-postupně končí po roce 2000), povstání proti režimu Muamara Kaddáfího (2011), konflikty mezi egyptským státem a islamistickými militanty (90. léta), občanská válka v Sýrii (od 2011), válka mezi Izraelem a libanonským hnutím Hizballáh (2006) a periodicky se opakující násilí mezi Izraelem a Palestinci po většinu zkoumaného období.⁹²

Politickou a bezpečnostní situaci v arabském Středozeří ovlivňovaly třenice pramenící z hranic vytvořených v koloniálním období evropskými mocnostmi bez ohledu na místní politickou, ekonomickou, sociální a kulturní situaci a také dva konflikty pramenící z nezvládnuté dekolonizace v období po roce 1945. Jde o izraelsko-arabský a izraelsko-palestinský konflikt, dlouhodobě komplikující vývoj ve východním Středomoří, a konflikt o Západní Saharu, bývalé španělské území, které si nárokuje Maroko. Spor o Západní Saharu znemožňuje intenzivnější spolupráci a bližší vztahy mezi Marokem a Alžírskem, což ovlivňuje situaci v celém Maghribu.

Konfliktům v arabském Středozeří, potažmo v celé oblasti severní Afriky a Blízkého východu, se dostává značné diplomatické a mediální pozornosti (paradoxně například ve srovnání s konflikty ve střední Africe, při kterých zahynulo ve stejném časové období mnohem více lidí). Zájem o konflikty v arabském Středomoří pramení

⁹² Počty obětí jsou spíše odhadovány a bývají předmětem intenzivních polemik zainteresovaných stran. Ze jmenovaných konfliktů nepochybně vynikají svou vražedností občanské války v Alžírsku (okolo 150000 obětí) a (stále probíhající) v Sýrii (v polovině roku 2014 se odhady lidských ztrát pohybují mezi 120000 až 150000 obětí). Ve sledovaném období 1995-2013 si mezistátní a vnitrostátní násilí v arabském Středozeří vyžádalo více než 300000 obětí (Schulhofer-Wohl 2007: 106; Reid Sarkees – Whelon Wayman 2010; Zenko 2014).

z blízkosti největších světových zásob fosilních paliv, existence Izraele a jeho propojení s evropskou a americkou historií i přítomností, rivalit globálních a regionálních velmocí a také z tradičního mnohostranného zájmu o tuto oblast v Evropě a Spojených státech, souvisejícího mimo jiné se zakotveností křesťanské historie a tradice v části středomořského prostoru.

Řešení a prevence konfliktů v arabském Středomoří se ukázaly být jedním z prioritních úkolů evropské zahraniční politiky v celém sledovaném období, přičemž je možné pozorovat rostoucí důraz na tuto problematiku, úměrně k nové eskalaci izraelsko-palestinského konfliktu a vytváření nových ohnisek napětí a bezpečnostních hrozeb v jižním sousedství. Zatímco Barcelonská deklarace z listopadu 1995 explicitně zmiňuje pouze izraelsko-palestinský a izraelsko-arabský konflikt v kontextu postupujícího „mírového procesu“, další referenční materiály evropské zahraniční politiky pro oblast arabského Středozeří postupně akcentují stále větší šíři úkolů při řešení a prevenci konfliktů (Evropská komise 2003; Rada Evropské unie 2000; Rada Evropské unie 2004; Evropská komise 2005; Evropská komise 2006; Evropská komise 2011a; Evropská komise 2013b; European External Action Service 2013c).⁹³ Dokument Evropská politika sousedství: směrem k posílenému partnerství z března 2013 konstatuje, že „konflikty zůstávají problémem v některých částech evropského sousedství, s rizikem, že podkopávají rodící se reformní proces. Posílení míru a stability za použití všech civilních a vojenských nástrojů dostupných EU je naléhavou nezbytností, které si není možné nevšímat“ (Evropská komise 2013a).

Evropský přístup k řešení a prevenci konfliktů v arabském Středozeří spočívá na čtyřech pilířích. Těmi jsou socializace arabských partnerů (a Izraele) v rámci evropských zahraničněpolitických iniciativ, kde dochází k politickému dialogu mezi státy sousedství a EU i mezi arabskými partnery navzájem, přímá finanční podpora při řešení konfliktů a během post-konfliktní rekonstrukce, politický tlak a případně sankce vůči participujícím stranám a konečně civilní a vojenské mise EU schvalované v rámci procedur SZBP/SBOP. Konečným cílem implementace evropské zahraniční politiky v této oblasti je prevence konfliktů v arabském Středozeří včetně minimalizace hrozby

⁹³ Problematika konfliktů v sousedství EU tvoří i jednu z důležitých priorit Evropské bezpečnostní strategie z roku 2003: „Násilné nebo „zamrzlé“ konflikty, které přetrvávají na našich hranicích, ohrožují stabilitu regionu. Ničí lidské životy a sociální i fyzické infrastruktury. Ohrožují menšiny, základní svobody a lidská práva. Konflikty mohou vést k extremismu, terorismu a selhání státu; jsou příležitostí pro organizovanou trestnou činnost. Nedostatečná bezpečnost regionu může podnítit zájem o zbraně hromadného ničení. Nejlepším způsobem, jak se postavit často těžko definovatelným novým hrozbám, je někdy řešení starších problémů regionálního konfliktu“ (Rada Evropské unie 2003).

agrese nějakého státu sousedství vůči členskému státu Unie, řešení probíhajících sporů a konfliktů, vytvoření funkčních partnerských vztahů přinášejících větší míru bezpečnosti a ochrana občanů EU nacházejících se v zemích arabského Středomoří (Biscop 2007: 198).

Součástí řešení a prevence konfliktů v oblasti je i bezpečnostní spolupráce s tamními arabskými státy, která však v mnoha ohledech zůstala za očekáváním evropských představitelů. Zatímco v oblasti boje proti terorismu byla navázána aktivní spolupráce, otázky zapojení arabských armád do aktivit v rámci SZBP/SBOP⁹⁴, omezení zbrojení, sdílení zpravodajských informací, větší informovanosti partnerů o vojenských záležitostech dalších stran zůstaly na minimální úrovni nebo se je vůbec nepodařilo realizovat. Arabští partneři, nacházející se ve zcela jiném bezpečnostním prostředí než členské státy Unie, nehodlali riskovat ohrožení své národní bezpečnosti a nadále považovali své sousedy a mnohdy i některé členské státy EU za potenciální hrozbu a nikoliv za partnery. Ve světle současného západního intervencionismu (Irák, Libye, Sýrie), jehož součástí jsou i členské státy Unie, mohly arabské státy vnímat SBOP jako ohrožení své bezpečnosti a suverenity. Problémy plynuly také odlišného postavení a chápání role ozbrojených sil v členských zemích EU a mezi arabskými partnery.

Při pohledu na bezpečnostní situaci v arabském Středozeří v posledním roce a půl sledovaného období (2013 – červen 2014) je třeba konstatovat, že tento prostor nadále zůstává velmi konfliktním a násilným. Z tohoto úhlu pohledu se implementace evropské zahraniční politiky v oblasti řešení a prevence konfliktů neukázala příliš efektivní. Přetrvávajícím problémem implementace zůstává součinnost členských států s EU i institucí Unie navzájem. Potřebné koordinace a soudržnosti všech těchto aktérů dosud nebylo dosaženo (Biscop 2007: 196). Implementaci evropské zahraniční politiky rovněž nepropívá konvenční slabost EU, jenž není schopna (nebo ochotna) doprovodit svou strukturální zahraniční politiku hodnověrným použitím (nebo hrozbou použití) silových prostředků. Jak ale ukazuje americká zkušenost z širšího prostoru severní Afriky a západní Asie, ani aktér s nepoměrně většími konvenčními kapacitami není schopen řešit některé vleklé konflikty v této části světa (Irák, Afghánistán).

⁹⁴ S nímž se počítalo v případě „vzorových partnerů“ Jordánska, Maroka a Tuniska.

3.1.2.1 Izraelsko-palestinský konflikt

Historie pokusů o řešení izraelsko-palestinského a izraelsko-arabského konfliktu hraje během 90. let minulého století roli zásadního impulzu pro rozvoj evropské zahraniční politika v jižním a východním Středozeří. Zároveň se jedná o diplomaticky nejexponovanější bod arabského Středozeří, kde se evropská zahraniční politika střetávala se zájmy dalších regionálních a globálních velmocí. EU, potažmo Evropské společenství, můžeme v jistém smyslu považovat za novátorského aktéra při řešení izraelsko-palestinského konfliktu. V Benátské deklaraci z roku 1980 vyjádřili představitelé členských států ES závazek k mírovému řešení konfliktu, které musí respektovat přijaté rezoluce OSN, právo Izraele na bezpečnost a právo palestinského národa na vlastní stát. Ačkoliv jde o v současnosti široce uznávané zásady pro řešení situace mezi Izraelem a Palestinci, ve své době šlo o přelomový dokument, především v tom smyslu, že evropští lídři uznali právo palestinského národa na nezávislou státní existenci. To vyvolalo prudký odpor židovského státu a také USA, odpor, který představitelé ES respektovali a až do uzavření Dohod z Osla neprojevovali vis-à-vis izraelsko-palestinskému konfliktu žádnou významnější aktivitu.

Při jednáních mezi izraelskou reprezentací a zástupci Organizace pro osvobození Palestiny (OOP) nehrálo ES žádnou roli. Přesto se po uzavření Dohod z Osla v září 1993 rozhodla vznikající „mírový proces“, založený na principu tzv. dvoustátního řešení, aktivně podpořit. Naděje na řešení vleklého izraelsko-palestinského (a izraelsko-arabského) konfliktu úzce souvisela s novým zájmem EU o oblast arabského Středozeří. Normalizace vztahů mezi židovským státem a arabskými sousedy se měla stát důležitým komponentem nového jižního a východního Středozeří jakožto prostoru mírového soužití a ekonomické spolupráce. Tvůrci evropské zahraniční politiky „střídavě zdůrazňovali společný úděl Evropy s lidmi v regionu a její odpovědnost za posilování míru, demokracie a rozvoje mezi jejími sousedy, nebo evropské bezpečnostní a ekonomické zájmy, které vyžadují společný socioekonomický rozvoj i politický pokrok v regionu, nejvíce pak mírové usměrňování arabsko-izraelského konfliktu“ (Perthes 2000, citováno dle Musu 2007: 125).

Vědoma si své konvenční slabosti a dominantní, klíčové role Spojených států pro garantování výsledků „mírového procesu“, se evropská zahraniční politika soustředila na podporu palestinské samosprávy, jež se měla stát zárodkem budoucí palestinské státní existence. Jádrem evropské zahraniční politiky na Palestinských územích leželo ve strukturální dimenzi. EU finančně i expertízou podporovala vytváření

politických, bezpečnostních, ekonomických, právních a administrativních struktur, které měly umožnit palestinské samosprávě začít postupně fungovat jako nezávislá státní entita, což byl cíl sám o sobě.

Zároveň tato politika umožňovala Unii významně ovlivňovat podobu budoucího palestinského státu, aby byl schopen koexistovat a kooperovat s Izraelem. Kromě přímé podpory kapacit palestinské samosprávy se evropská zahraniční politika soustředila na budování infrastruktury, posilování vzdělávacího systému, konání demokratických voleb atd. Odhodlání Unie ovlivňovat situaci na Palestinských územích dosvědčuje fakt, že sama poskytla polovinu finančních prostředků, jež dorazily ze zahraničí na podporu „mírového procesu“ (Keukeleire – MacNaughtan 2008: 223).⁹⁵ Významná role EU při pokusech o řešení izraelsko-palestinského konfliktu byla mezinárodně potvrzena členstvím Unie v tzv. blízkovýchodním Kvartetu, který vznikl roku 2002 a sdružuje kromě EU Spojené státy, Rusko a OSN. Úkolem Kvartetu je podporovat vyřešení konfliktu prostřednictvím dvoustátního řešení.

Vůli EU posilovat „mírový proces“ založený na paralelní existenci Izraele a demokratického, nezávislého a životaschopného palestinského státu potvrzuje i její ochota zapojit palestinskou samosprávu do evropských zahraničněpolitických iniciativ, jinak vyhrazených pro státní entity (rostoucí zahraničněpolitické postavení Palestinské samosprávy demonstroval i fakt, že řada evropských států zřídila v druhé polovině 90. let své zastupitelské úřady v Ramalláhu, tamní Styčný úřad České republiky byl ustaven roku 2000). Palestinská samospráva takto aktivně participovala na BP:ESP i EPS. Mezi EU a Palestinskou samosprávou byla roku 1997 podepsána prozatímní asociační dohoda, akční plán v rámci EPS vstoupil v platnost v polovině roku 2005. Evropská zahraniční politika tímto v jistém smyslu předbíhala událostem, protože Palestinskou samosprávu a Palestinská území v žádném případě nemůžeme považovat za suverénní státní útvar. Evropská zahraniční politika se v tomto případě řídila podle politické úvahy se záměrem přispět k řešení izraelsko-palestinského konfliktu.

Rozsáhlá a propracovaná strukturální zahraniční politika na Palestinských územích se po roce 2000 stala obětí externích faktorů: nové eskalace izraelsko-

⁹⁵ V období 1994-1999 poskytla EU palestinské straně průměrně 137 milionů euro ročně, v období 2000-2005 se tato podpora zvýšila na průměrných 250 milionů euro ročně. Vítězství hnutí Hamás v legislativních volbách a jeho ozbrojené převzetí moci v pásnu Gazy poté načas snížilo evropskou podporu. V roce 2012 se podpora EU palestinské straně pohybovala okolo 300 milionů euro (Evropská komise 2013c).

palestinského konfliktu⁹⁶ a po roce 2005 krvavého rozkolu mezi vedoucími silami palestinské politické scény. Realizace hlavního principu „mírového procesu“ – dvoustranní řešení – se v roce 2013 zdála být vzdálenější než v roce 1995, především v důsledku nepřekonaného rozkolu mezi Palestinci a pokračující výstavbě ilegálních židovských osad na Palestinských územích, podporované částí izraelské vládnoucí garnitury. Za zásadní nedostatek evropského příspěvku k řešení izraelsko-palestinského konfliktu je nutné považovat neochotu využívat negativní kondicionalitu ve vztahu k palestinské samosprávě a Izraeli v situaci, kdy se preference obou stran výrazně liší od deklarovaných cílů evropské zahraniční politiky.

Tento fakt vyplývá mimo jiné i z částečně odlišných perspektiv členských států vůči izraelsko-palestinskému konfliktu. V případě opakované eskalace násilí mezi Izraelem a hnutím Hamás v Gaze (nejintenzivnější srážky probíhaly v letech 2008-2009, 2012 a 2014) členské státy opakovaně hodnotily nastalou situaci jinak – zatímco některé státy vyzývaly k okamžitému ukončení vojenských operací (Hamásu i Izraele) na základě humanitárních důvodů, jiné projevovaly více pochopení pro masivní údery židovského státu proti cílům v Gaze, které měly zabránit vojenskému křídlu hnutí Hamás ostřelovat izraelské území neřízenými raketami země-země. K těmto státům patřila i Česká republika, která na začátku svého předsednictví v Radě EU v první polovině roku 2009 označila izraelské údery za „sebeobranu“, aby pak po kritice některých unijních partnerů zlehčila toto prohlášení jakožto „nedorozumění“ a vrátila se k původní linii celé EU, jež vyzývala k okamžitému příměří (České předsednictví v Radě EU 2009).

EUPOL COPPS

EU po uzavření Dohod z Osla roku 1993 a především po startu BP:ESP v listopadu 1995 rozhodla výrazně podpořit „mírový proces“ mezi Izraelem a Palestinci, především finanční a expertní pomocí při budování základů plánovaného palestinského státu. Eskalace násilí mezi stranami od září 2000 do roku 2005 znamenala závažný problém a neúspěch evropské zahraniční politiky, protože prakticky paralyzovala a do značné míry destruovala evropské aktivity na Palestinských autonomních územích.⁹⁷

⁹⁶ Během tzv. Druhé palestinské intifády.

⁹⁷ Období od září 2000 do postupného uklidnění situace roku 2005 je nazýváno jako Druhá intifáda či Intifáda al-Aksá, podle historicky a symbolicky významné mešity v Jeruzalémě, která je nyní pod izraelskou kontrolou. Jiskrou pro zažehnutí nahromaděné frustrace se stala provokativní návštěva izraelského extrémně pravicového politika a bývalého generála Ariela Šarona, odpovědného mimo jiné za

Došlo mimo jiné k systematickému ničení infrastrukturních projektů financovaných z evropských zdrojů.⁹⁸ Únava obou stran vedoucí ke zklidnění situace během roku 2005 byla vnímána jako nová šance pro implementaci cílů evropské zahraniční politiky na palestinských územích.

Civilní mise EUPOL COPPS (*European Union Police Mission for the Palestinian Territories*) byla koncipována jako evropský příspěvek k obnovení veřejného pořádku, bezpečnosti a vlády práva na palestinských územích. Svou činnost odstartovala v lednu 2006 (Rada EU 2005b). Členové mise se snaží asistovat palestinské policii, bezpečnostním silám a justičnímu systému v zájmu zefektivňování jejich práce, při dodržování mezinárodních, Uníí uznávaných standardů. Pozornost je věnována všem fázím policejního a soudního procesu: vyšetřování, žalobě, práci soudů, možnostem obhajoby, lidským právům obžalovaných, nápravnému systému i institucionálnímu posílení ministerstva spravedlnosti. Hlavní důraz při činnosti mise je kladen na pomoc palestinské policii. EUPOL COPPS se podílí na výcviku policistů na akademii v Jerichu, podporuje práci vyšetřovatelů a snaží se asistovat při rozvoji personálního systému. Důležitým prvkem mise jsou i dodávky materiálu pro palestinskou policii (Eupol Copps 2014). Mise se snaží podporovat iniciativu palestinských partnerů, aby výsledky její práce byly udržitelné i po případném ukončení.

Tým EUPOL COPPS obsahuje 71 členů ze zemí EU a 41 lokálních pracovníků, její roční rozpočet pro období 2013-2014 je ve výši 9,5 milionu euro (European External Action Service 2014d). Politický a bezpečnostní vývoj na palestinských územích omezil působnost EUPOL COPPS na území Západního břehu, pásmo Gazy ovládané od června 2007 hnutím Hamás je mimo její dosah. Situaci mise zkomplikoval i rozklad Palestinské samosprávy související s násilným konfliktem mezi Hamásem a hnutím Fatah, které si udrželo kontrolu na Západním břehem. V zájmu legitimacy mise bylo žádoucí udržet si co možná největší odstup od tohoto konfliktu. V červenci 2013 Rada EU rozhodla o prodloužení působení mise o další rok (společně s formálním prodloužením dlouhodobě nefunkční mise EUBAM Rafah). Úkolem mise pro

masakry Palestinců v Bejrútu roku 1982, na Chrámové hoře ve východním Jeruzalémě. Druhou intifádu provázelo množství palestinských teroristických útoků a izraelských represálií, při kterých zahynuly tisíce lidí.

⁹⁸ Například letiště v Rafahu na hranicích mezi Egyptem a pásmem Gazy – jediné letiště pro celou Gazu – bylo dvakrát vybudováno z evropských zdrojů a dvakrát zničeno izraelskou armádou, v letech 2001 a 2006 (BBC 2005a).

nadcházející období zůstává podpora reforem a rozvoje palestinské policie a justičního systému (ISIS Europe 2013a).

EUBAM Rafah

Civilní mise EUBAM Rafah (*European Union Border Assistance Mission for the Rafah Crossing Point*) započala svou práci v listopadu 2005 na hraničním přechodu Rafah, který spojuje pásmo Gazy s Egyptem. Rovněž mise EUBAM Rafah byla koncipována jako příspěvek evropské zahraniční politiky ke stabilizaci a konsolidaci bezpečnostní situace na palestinských územích po skončení tzv. Intifády al-Aksá. Cílem mise bylo asistovat při provozu hraničního přechodu a přítomností evropského personálu zvýšit důvěru mezi příslušnými izraelskými a palestinskými autoritami na hranicích mezi Gazou a Egyptem (Rada EU 2005c). Pohraniční oblast mezi egyptským Sinajským poloostrovem a Gazou je známá ilegálním dovozem nejrůznějšího zboží, které pomáhá zlepšovat tíživou socioekonomickou situaci v přelidněném pásmu.⁹⁹ Pašovány jsou ovšem i zbraně pro palestinské ozbrojené formace útočícími na židovský stát, včetně ozbrojeného křídla hnutí Hamás Brigády mučedníka Izz ud-Dína Kasáma (*katáib uš-šahíd izz ud-dín al-kasám*), což je samozřejmě zdrojem obav izraelských představitelů.

Avšak celý koncept mise byl zpochybněn po palestinských parlamentních volbách v lednu 2006, ve kterých přesvědčivě zvítězil Hamás a vytvořil vládu, a především násilným ovládnutím pásma Gazy ozbrojenci hnutí v červnu 2007. EU neuznala legitimitu vítěze voleb a ostře protestovala proti postupu hnutí v červnu 2007. V reakci na násilí v Gaze Unie 13. června 2007 přerušila činnost mise a redukovala její personál ze 70 na současných osm členů (čtyři z EU a čtyři místní). Evropští představitelé se rozhodli misi pouze pozastavit a zmenšit počet jejích členů, což má umožnit uchování operační kapacity a okamžité zahájení činnosti, pokud to vnější politické a bezpečnostní podmínky dovolí. Personál EUBAM Rafah je také nápomocen při realizaci ostatních aktivit evropské zahraniční politiky na palestinských územích (ISIS Europe 2013a).

Rada EU v prosinci 2012 vyjádřila připravenost k zapojení se do zlepšování situace v pásmu Gazy, včetně obnovení činnosti mise EUBAM Rafah. Mise nyní disponuje plánem na rychlé obnovení svých kapacit v případě příhodných externích

⁹⁹ Rozloha pásma Gazy je 360 km², kde žije téměř 1,8 milionu Palestinců (Central Intelligence Agency 2014).

podmínek, které EU průběžně sleduje. Je ovšem třeba konstatovat, že rychlá aktivace mise je jen málo pravděpodobná. Gaza je nadále pod kontrolou hnutí Hamás, politické, ekonomické a sociální podmínky jsou pro obyvatele pásma v situaci přísné izraelské blokády stále horší. Mezi stranami dochází ke konfrontacím, s periodickými eskalacemi násilí.¹⁰⁰ Od ledna 2011 se rovněž postupně zhoršuje bezpečnostní situace na Sinajském poloostrově, který se stal zázemím pro ozbrojené pašerácké gangy i islamistické militanty, čemuž egyptské bezpečnostní síly prozatím nedokáží účinně čelit. Důsledky bezpečnostního vakua na Sinaji se projevují i na hranicích s Gazou, s negativními důsledky pro celou oblast.

3.1.2.2 Maghrib

Bezpečnostní situaci v západní části arabského Středomoří ve sledovaném období ovlivňovaly především dva konflikty: občanská válka v Alžírsku a spor o Západní Saharu. Na rozdíl od viditelné úlohy evropské zahraniční politiky ve východní části jižního sousedství, vůči konfliktům v Maghribu EU zvolila diskrétnější přístup. Unijní prioritou bylo nedopustit zhoršení vztahů s maghribskými státy a minimalizovat negativní důsledky konfliktů pro bezpečnost samotné EU.

Občanská válka v Alžírsku započala po zrušeném druhém kole legislativních voleb v prosinci 1991, ve kterých drtivě vítězila islamistická strana Islámská fronta spásy (*al-džabha al-islámíja lil-inqádh, Front Islamique du Salut*). Vládnoucí režim, jehož těžiště leží v armádě, odmítl připustit vítězství islamistů a provedl státní převrat, který odstartoval brutální krveprolévání. Zvěrstev se dopouštěly obě strany, alžírský konflikt se stal známý svou nepřehledností, i z důvodu smrtelného nebezpečí pro novináře pracující v zemi. Ostrá fáze občanské války trvala od roku 1992 do roku 2000, avšak i v následujících letech nebyla bezpečnostní situace v Alžírsku příliš dobrá, celkově zahynulo kolem 150 tisíc lidí.

Evropská zahraniční politika do konfliktu prakticky nezasáhla, Unie se omezila na verbální výzvy k usmíření a opatření k minimalizaci dopadů situace v Alžírsku na vnitřní bezpečnost EU. Avšak i v tomto případě postupovaly členské státy takřka výlučně na národní úrovni a přijaté kroky příslušejí spíše do sféry boje proti terorismu

¹⁰⁰ Z nichž nejvýznamnější byly na přelomu let 2008-2009 a v březnu a říjnu 2012.

než prevence a řešení konfliktů.¹⁰¹ Ve výsledku můžeme konstatovat, že evropská zahraniční politika jen minimálně přispěla k řešení občanské války v Alžírsku. Mnoho Alžírčanů dodnes obviňuje evropské partnery z podílu na destabilizaci země v letech 1990-1992, která byla následně ponechána svému osudu. Zmíněný sentiment se objevuje i ve výroku Chalídy Túmí, alžírské ministryně kultury, feministické aktivistky a principiální odpůrkyně islamismu, o průběhu občanské války: „Tento odpor jsme vedli po deset let sami, absolutně sami, proti naprosté nepřízni osudu.“¹⁰²

Významnější, byť opět limitovanou úlohu sehrála evropská zahraniční politika v otázce nezvládnuté dekolonizace Západní Sahary. Západní Sahara je bývalá španělská kolonie, pás území v severozápadní Africe ohraničený ze severu Marokem, z východu Alžírskem, z jihu Mauretánií a ze západu Atlantickým oceánem. Po odchodu Španělů se tu rozhořel vleklý konflikt o kontrolu tohoto teritoria bohatého na fosfáty mezi Marokem, Mauretánií a částí místního obyvatelstva reprezentovaného frontou Polisario, podporovanou Alžírskem. V roce 1991 bylo pod patronátem OSN uzavřeno příměří mezi Marokem a frontou Polisario, to ale nevedlo k trvalému řešení konfliktu. Polisario nadále považuje marockou kontrolu nad Západní Saharou za okupaci, v Alžírsku žije množství uprchlíků z tohoto území. Západní Sahara po celé sledované období 1995-2013 přetrvává jako politický a částečně i bezpečnostní problém mezi Marokem a Alžírskem.¹⁰³

Na rozdíl od prominentní a viditelné role EU při řešení izraelsko-palestinského konfliktu, v případě Západní Sahary unijní představitelé zvolili mnohem diskrétnější roli. Tento postup pramení z několika příčin. Patří mezi ně divergentní postoje jižních členských států ke konfliktu, kdy Španělsko sympatizuje s tím, co pokládá za národněosvobozenecý boj fronty Polisario proti marocké okupaci, zatímco Francie podporuje marocký nárok a na každý pád vnímá konflikt jako interní spor mezi Marokem a Alžírskem (Darbouche – Colombo 2010: 6-7). Dalším důvodem je úzká spolupráce mezi EU a Marokem, maghribské království je považováno za vzorového partnera Unie v arabském Středozeří. Maroko je velmi citlivé na jakýkoliv zahraniční zájem o Západní Saharu, který může považovat za nežádoucí vměšování, což by mohlo výrazně komplikovat bilaterální vazbu mezi EU a Marokem. V neposlední řadě sehrává

¹⁰¹ Nejsilněji se situace v Alžírsku dotýkala Francie, vzhledem k historické propojenosti a přítomnosti velké alžírské komunity v zemi. V roce 1995 došlo v bombovým útokům a politicky motivovaným vraždám v Paříži, které přímo souvisely s konfliktem (Le Point 2007).

¹⁰² Vyjádření Chalídy Túmí se objevuje v druhé části dokumentu *Algeria: Test of Power* katarské televize Al Jazeera English, který už byl stažen z internetových stránek <http://www.aljazeera.com/> (červen 2014).

¹⁰³ Více o konfliktu např. Zunes – Mundy 2010.

konflikt o Západní Saharu mnohem méně frekventovanou roli v mezinárodních vztazích než problémy mezi Izraelem, Palestinci a sousedními arabskými státy.

Nejaktivnější unijní institucí vůči Západní Sahaře byl Evropský parlament, když někteří jeho členové – především levicoví poslanci – otevřeně nazývali marockou přítomnost okupací a vyzývali Maroko k okamžitému řešení situace. Nicméně během klíčových hlasování (asociační dohoda a dohoda o rybolovu mezi EU a Marokem) poslanci EP odmítli otázkou Západní Sahary komplikovat vztahy s Marokem. Oproti poslancům EP se Evropská komise úzkostlivě vyhýbala zaujmout jasné stanovisko vůči marocké přítomnosti na území Západní Sahary. Přesto je EU prostřednictvím komise největším donorem finančních prostředků pro humanitární pomoc uprchlíkům z tohoto území, kteří přežívají v táborech na alžírské straně hranice. Tato pomoc se ve sledovaném období zvyšovala, ze 7 milionů euro v roce 1999 na téměř 16 milionů euro v roce 2002 (Vaquer i Fanés 2007: 150-153).

Evropské společenství a EU původně viděli Západní Saharu jako africký konflikt a unijní představitelé zdůrazňovali roli OSN při jeho řešení. Během sledovaného období 1995-2013 EU nadále spoléhala na spolupráci s OSN, přičemž se evropským představitelům podařilo začlenit do řešení konfliktu některé významné aspekty, jako jsou mechanismy na zvýšení důvěry mezi zneprátenými stranami a důraz na humanitární pomoc a propuštění zajatců (Vaquer i Fanés 2007: 155). Celkově se však EU nadále brání aktivnější roli v konfliktu, která by mohla zapříčinit zhoršení vztahů s maghribskými státy a zvýraznit rozdílný pohled členských států na marockou přítomnost na Západní Sahaře.

3.1.2.3 Libye

Vlna arabských intifád od roku 2011 dorazila do Libye na přelomu ledna a února téhož roku. Vzpoura proti desítky let trvající vládě plukovníka Kaddáfího se brzy přeměnila v násilný konflikt, do kterého postupně zasáhla řada států včetně členských zemí Unie.¹⁰⁴ Evropská zahraniční politika se od počátku postavila proti Kaddáfího

¹⁰⁴ Lidové povstání v Libyi bylo inspirováno podobnými událostmi v Tunisku a Egyptě. Jeho epicentrum se nacházelo ve východní polovině země, která se během Kaddáfího režimu cítila být marginalizována. Směřováno bylo proti více než čtyři dekadý trvající autoritativní vládě Kaddáfího, absenci politických svobod, korupci a sociálním nerovnostem, porušování lidských práv a zpočátku také proti tribalismu ovládajícímu libyjskou společnost. Pokojné demonstrace v lednu 2011 byly záhy doprovázeny srážkami s libyjskou bezpečností, obě strany se uchýlily k násilí. Na přelomu února-března už povstalci kontrolovali východní polovinu země a některé izolované body na západě. Vládní síly však v březnu podnikly úspěšnou protiofenzívu a postupně směřovaly k dobytí hlavního centra povstání, východní metropole

snahám povstání vojensky porazit, unijní představitelé na začátku března schválili zbrojní embargo a ekonomické sankce proti libyjskému režimu (European External Action Service 2011). Během další eskalace konfliktu v polovině března patřily Francie, Velká Británie a Itálie k prvním aktérům, kteří iniciovali (nebo se připojili) kontroverzní letecké a raketové údery, které si fakticky kladly za cíl porážku Kaddáfího ozbrojených sil. Příznačně – EU zpočátku nebyla pro tyto členy platformou pro diskuze o společném vojenském postupu, jenž vyžadoval rychlou reakci. Prvotní letecké a raketové útoky proti libyjským vojenským zařízením byly záležitostí ad hoc koalice Spojených států, některých členských států Unie a několika států mimo EU.

Především Francie a Velká Británie, evropské vojenské velmoci, sehrály důležitou úlohu při podpoře povstání. Vojenský zásah započal 19. března nálety francouzského letectva na Kaddáfího jednotky útočící na centrum povstání v Benghází. Svůj postup z hlediska mezinárodního práva útočící státy odůvodnily rezolucí Rady bezpečnosti OSN 1973, která autorizovala zřízení „bezletové zóny“ nad Libyí v zájmu ochrany civilistů před útoky vládního letectva. Ačkoliv se k vojenské akci v Libyi postupně připojilo množství dalších zemí, včetně Spojených států, a přešla pod velení NATO, Francie a Velké Británie si po celou dobu spojeneckých akcí udržely prominentní politickou úlohu hlavních podporovatelů libyjského povstání. Ta byla symbolicky korunována návštěvou francouzského prezidenta Sarkozyho a britského premiéra Camerona ve východním městě Benghází v září 2011, kde se jim dostalo nadšeného přijetí a také příslibu preference francouzských a britských firem při rozvíjení ropného bohatství od nových libyjských autorit (BBC 2011d).

Francouzský a britský aktivismus při zásahu v Libyi nebyl sdílen všemi členskými státy EU. I proto Francie a Británie postupovaly na bázi mezivládní spolupráce mezi zeměmi nakloněnými vojenskému zásahu, přičemž se operace nakonec dostala pod vedení NATO. EU nebyla z více důvodů považována za vhodnou platformu pro vyjednávání a implementaci vojenské operace, úvodní reakce evropské zahraniční politiky na krizi v Libyi byla znovu poznamenána odlišnými pozicemi členských států a nekoherentním postupem evropských institucí (Koenig 2011). Na eskalaci konfliktu v Libyi reagovala i celá Unie, její reakce však vzbudila další otázky o efektivitě a akceschopnosti její SZBP/SBOP.

Benghází. Jejich postup 19. března zastavily letecké útoky koalice převážně západních států, od tohoto okamžiku se vládní síly dostaly do defenzivy. Sám Kaddáfí umírá 20. října 2011.

Evropská zahraniční politika podpořila odstranění Kaddáfího režimu i stabilizaci nového libyjského státu, ve sledovaném období neúspěšnou. EU otevřela svůj kontaktní úřad na libyjské půdě v květnu 2011 v Běnhází, od listopadu téhož roku existuje zastoupení Unie v hlavním městě Tripolisu. Unijní představitelé rozhodli o dvou misích SZBP/SBOP, vojenské – jež nebyla realizována – a civilní – probíhající od května 2013. Unie dále jasně podpořila nové libyjské autority v jejich snaze o kontrolu celé země, což je úkol, který se jim do konce roku 2013 nepodařilo realizovat. Od roku 2011 EU poskytla Libyjcům humanitární pomoc za více než 80 milionů euro, jež spočívala v dodávkách základních potřeb, ošetření raněných, pomoci uprchlíkům a financování odminování oblastí, kde proběhly boje. V letech 2012 a 2013 Unie věnovala 30 milionů euro na podporu usmíření mezi Libyjci, uspořádání demokratických voleb a podporu respektu k lidským právům, společně s posílením administrativních a institucionálních kapacit libyjského státu, které byly během Kaddáfího tribalistického režimu značně opomíjeny (European External Action Service 2014e). Eroze autority státu a exploze násilí mezi milicemi, především v první polovině roku 2014, naznačují, že evropské úsilí v Libyi prozatím nepřináší výsledky.

EUBAM Libya

Civilní misi EUBAM Libya (*European Union Border Assistance Mission in Libya*) schválila Rada EU v květnu 2013. EUBAM Libya předcházely plány na vyslání vojenské mise během ostré fáze konfliktu. Rada ministrů schválila 1. dubna 2011 přípravy vojenské mise SZBP/SBOP EUFOR Libya, jejímž úkolem měla být podpora humanitárních aktivit OSN i jiných organizací a zajištění bezpečného pohybu uprchlíků (Rada Evropské unie 2011d). Její aktivace závisela na žádosti Úřadu pro koordinaci humanitární činnosti OSN, což byla bezprecedentní podmínka. Podmíněnost vojenské mise žádostí jednoho úřadu OSN od aktéra, který má ambici se stát důležitým hráčem mezinárodních vztahů, nutně vyvolává podezření, že členské státy se ve skutečnosti chtěly vyhnout faktické realizaci mise. Pokud tomu tak bylo, uspěly. Mise EUFOR Libya nikdy nebyla realizována, což znovu posílilo vnímání Unie, její SZBP/SBOP a také nově ustavené Evropské služby pro vnější činnost jako nepřilíš relevantních aktérů mezinárodní bezpečnosti. Pád režimu plukovníka Kaddáfího byl logicky interpretován jako úspěch francouzské a britské zahraniční politiky, ve kterém evropská dimenze sehrála jen okrajovou úlohu.

V kontextu nekoherentní evropské odpovědi na konflikt v Libyi se rodily plány na civilní misi EUBAM Libya. Její plánování a implementace vychází rovněž z uvědomění, že po Kaddáfího smrti čelí Libye novým problémům poválečného smíření, obnovení bezpečnosti a rekonstrukce státu, kde může být pro evropskou zahraniční politiku potenciál sehrát aktivnější a efektivnější roli než během leteckých útoků a ostrých bojů mezi zneprátenými stranami. Libye se po více než dvou letech od ukončení leteckých útoků vedených NATO nachází ve stavu vnitřní anarchie. Vláda v Tripolisu nemá autoritu nad množstvím milic, povětšinou zformovaných na kmenové bázi, které se nepodařilo po svržení Kaddáfího odzbrojit. Velkým problémem se z pohledu evropských partnerů stala ochrana libyjských hranic, která prakticky zkolabovala. Země se stala centrem obchodu se zbraněmi, které směřují k islamistickým militantům v sahelském pásmu, Sýrii a dalších zemích arabského jižního sousedství.¹⁰⁵ Libyjské autority nejsou schopné bojovat proti ilegální migraci z jihu na sever, což je pro EU otázka prvořadě důležitosti. Ilegální migraci jsou postiženy především geograficky blízka Itálie a Malta.¹⁰⁶

EUBAM Libya je koncipován jako civilní mise, jejímž úkolem je podpora libyjských sil v jejich úsilí o zabezpečení pozemních a námořních hranic i vzdušného prostoru. Pozemní hranice měří 4348 km, námořní 1770 km.¹⁰⁷ Mise bude mít při plném stavu 110 členů, kteří budou sídlit v hlavním městě Tripolisu a nebudou mít žádné exekutivní pravomoci. V rozporu s dřívějšími předpoklady nebudou členové mise působit na jihu Libye, většina aktivit EUBAM Libya se bude konat v Tripolisu. EU byla nucena tohoto rozhodnutí učinit s ohledem na špatnou bezpečnostní situaci v zemi, jež se až do konce zkoumaného období neustále zhoršovala. Mise je plánována na dva roky, roční rozpočet se bude pohybovat kolem 30 milionů euro. Její cíle budou naplňovány přenosem znalostí a expertízou, nikoliv financováním aktivit libyjských partnerů (ISIS Europe 2013b).

¹⁰⁵ Kolaps autority libyjského státu, neexistující ochrana hranic a pašování zbraní se staly přímými důsledky konfliktu v Mali, který si nakonec vyžádal intervenci francouzské armády. EU momentálně realizuje v sahelském pásmu dvě mise SZBP/SBOP, civilní EUCAP Sahel Niger a vojenskou EUTM Mali, jejichž nasazení souviselo s libyjskou krizí.

¹⁰⁶ Maltský premiér Joseph Muscat varoval v říjnu 2013, v souvislosti se sérií námořních havárií lodí převážejících ilegální migranty, před přeměnou Středozemního moře ve hřbitov. V souladu s italským stanoviskem vyzval k celoevropské součinnosti při řešení migračního tlaku v oblasti Středozemí (BBC 2013c).

¹⁰⁷ Libye sdílí pozemní hranice Alžírskem a Tuniskem na západě, Egyptem na východě. Nejvíce problematickou je jižní hranice se zeměmi sahelského pásma Nigerem, Čadem a Súdánem, což jsou nekonsolidované post-koloniální státy poznamenané vnitřními konflikty.

V prvních měsících mise její členové navštívili množství lokalit, jež jsou zásadní pro ochranu libyjských hranic, a uspořádali několik školení pro pracovníky ochrany hranic, z nichž nejdůležitější se uskutečnilo v oáze Ghadámis, která leží na souběhu alžírské, libyjské a tuniské hranice. Další semináře, tentokrát věnované ochraně námořní hranice, byly konány v Tripolisu. EUBAM Libya, ve spolupráci s agenturou Frontex, uspořádala školení několika libyjských institucí zabývajících se ochranou hranic ve Varšavě. Obsah tréninkových a školících programů mise pokrývá celou problematiku tzv. integrovaného řízení hranic¹⁰⁸, celkově má přispět ke konsolidaci státu, ekonomickému rozvoji, boji proti organizovanému zločinu a terorismu v Libyi i jejím okolí. Ačkoliv je mandát mise limitován pouze na území Libye, slibuje si EU její pozitivní příspěvek ke stabilizaci širší oblasti v jejím okolí. Za tímto účelem mise motivuje a nabádá libyjské složky k těsnější spolupráci s autoritami sousedních zemí.

3.1.2.4 Libanon

Konflikty a bezpečnostní problémy v Libanonu zaměstnávaly evropskou zahraniční politiku po celé sledované období. Vztahy mezi Uníí a autoritami v Bejrútu byly do značné míry ovlivněny i postojem Unie k s izraelské a syrské okupaci libanonského území.¹⁰⁹ Během 90. let minulého století tato malá země ve východním Středomoří procházela post-konfliktní rekonstrukcí po ničivé patnáctileté občanské válce, jež byla narušována občasnou eskalací násilí mezi různými silami libanonské politiky a mezi Libanonem a Izraelem, kteří jsou formálně od roku 1948 stále ve válečném stavu. Samotné zapojení Libanonu do ESP:BP bylo ze strany evropské zahraniční politiky součástí implementace politiky zaměřené na řešení a prevenci konfliktů, související s ukončením arabsko-izraelského konfliktu a ekonomickým rozvojem arabského Středozeří.

Stabilita čtyřmilionového Libanonu je však do značné míry závislá na jeho sousedech. Z tohoto úhlu pohledu se bezpečnostní situace od roku 2005 až do konce

¹⁰⁸ Model ochrany vnějších hranic uplatňovaný v členských zemích EU, který propojuje aparát sloužící k přímé ochraně hranic s dalšími složkami, jehož rozšíření do vybraných zemí sousedství je cílem evropské zahraniční politiky. Tento model má být evropskou odpovědí na rozporné trendy ekonomické globalizace, migrace, obav z terorismu a organizovaného zločinu, které si žádají efektivní kontrolu hranic umožňující snadnou propustnost pro obchod a zároveň poskytující bezpečí pro občany uvnitř Unie. Integrované řízení hranic je „delikátním pokusem o sňatek mezi bezpečnostními obavami a ulehčováním obchodní výměny“ (Hobbing 2005: 1).

¹⁰⁹ Izrael okupoval jižní Libanon do května 2000, kdy byl kvůli sílicímu vojenskému tlaku hnutí Hizballáh nucen své síly stáhnout. Syrské jednotky okupovaly zemi cedrů do dubna 2005, kdy se je Damašek rozhodl po silném mezinárodním tlaku stáhnout.

analyzovaného období neustále zhoršovala. Zásadním impulzem byla vražda bývalého premiéra a jednoho z nejbohatších Libanonců Rafíka Harírího v únoru 2005, dodnes přes množství obviňování stále neobjasněná. Atentát na Harírího mobilizoval a sjednotil odpůrce syrské okupace, jejich masové protesty byly nazvány jako „cedrová revoluce“. Evropská zahraniční politika podpořila požadavky protestujících na odchod syrských jednotek, který byl nakonec realizován v dubnu 2005. Evropský postoj byl značně ovlivněn Francií a jejím tehdejším prezidentem Jacquesem Chiracem, kterého s Harírím pojilo přátelství (Guitta 2005).¹¹⁰ Avšak „cedrová revoluce“ znepokojila a mobilizovala stejně tak početné podporovatele syrské přítomnosti a výrazně polarizovala politickou situaci v zemi. Pozici evropské zahraniční politiky tak nelze v kontextu prevence násilného konfliktu v tradičně konfesně fragmentované společnosti Libanonu hodnotit jako prozíravou.

Nejhorší eskalaci násilí zažil Libanon v létě 2006 během války mezi Izraelem a hnutím Hizballáh. Během července a srpna došlo k otevřené válce spojené s intenzivním izraelským bombardováním Libanonu. Ačkoliv si letectvo židovského státu prioritně vybíralo cíle spojené se šíitským hnutím, značně poškozena byla i základní libanonská infrastruktura. Konflikt si vyžádal asi 1500 obětí na obou stranách, přes milión lidí muselo opustit své domovy. Evropská zahraniční politika aktivně zasáhla do řešení konfliktní situace. Už během bojů Unie začala poskytovat finanční prostředky na humanitární aktivity. Po přijetí rezoluce RB OSN 1701 byly v jižním Libanonu rozmístěny mírové síly OSN (*United Nations Interim Force in Lebanon*), jejichž jádro poskytly evropské státy. Čtyři největší kontingenty vyslala Itálie, Francie, Německo (pouze pro námořní část mise) a Španělsko, dohromady přes osm tisíc vojáků - z celkového počtu 15 tisíc mužů (Sharp 2006: 5). Evropské státy tímto vyslaly jasný signál, že hodlají hrát důležitou úlohu v dalším vývoji bezpečnostní situace ve východním Středozeří a to i za cenu nasazení ozbrojených sil.¹¹¹

¹¹⁰ Přátelské kontakty mezi Chiracem a Harírím rovněž ovlivnily evropský postoj k hnutí Hizballáh, odlišný od Izraele a Spojených států, pro které bylo šíitské hnutí teroristickou organizací. EU Hizballáh po většinu sledovaného období považovala za legitimního aktéra libanonské politické scény, byť kritizovala protiizraelské postoje hnutí. V červnu 2009 se dokonce Javier Solana v Bejrútu sešel s představiteli hnutí (BBC 2009). Harírí si uvědomoval, že v situaci, kdy je šíitské hnutí významnou a plně integrovanou silou libanonské politiky, by jeho označení za teroristickou organizaci ze strany EU velmi ztížilo libanonskou kooperaci s EU. V červenci 2013 Unie pod izraelským a americkým tlakem označila za teroristickou skupinu vojenské křídlo hnutí, což jí nadále umožňuje udržovat kontakty s civilními představiteli Hizballáhu.

¹¹¹ Opačně působí úvahy evropských představitelů v roce 2013, že by členské státy mohly stáhnout své jednotky z mise UNIFIL, pokud jim libanonská vláda nebude moci v kontextu syrské války zaručit bezpečnost. Evropská strana rovněž znejistěla z důvodu označení vojenského křídla Hizballáhu za

Další vývoj bohužel potvrdil, že vražda Rafíka Harírího, stažení syrské armády, nová konfrontace s Izraelem a rostoucí sektářská nevraživost mezi sunnitskými a šíitskými muslimy (jev pozorovatelný v celé oblasti Blízkého východu) rozvrátily křehkou stabilitu libanonského státu. Ničivé boje v palestinském uprchlickém táboře Nahr al-Bárid v květnu 2007 a přestřelky mezi pro a proti syrskými politickými silami v Bejrútu v květnu 2008 posilovaly křehkost existence libanonského státu. Evropská zahraniční politika udržovala linii podpory bejrútské vládě a nevměšování sousedních států do vnitřních záležitostí Libanonu. EU poskytla politickou i finanční podporu libanonským autoritám ke stabilizaci situace v zemi a v období 2009-2011 se v zemi podařilo udržovat relativně klidný stav (Bandini 2012).

Zásadně negativním faktorem pro udržení míru v zemi se stal konflikt v Sýrii po roce 2011. Libanon se brzy stal destinací statisíců syrských uprchlíků a také množství opozičních ozbrojenců, kteří přecházejí hranice a využívají libanonské území jako zázemí pro vedení války proti režimu Bašára al-Asada. Násilí v Sýrii rovněž vyostřuje animozity mezi sunnity a šíity, především na zbídačených předměstích severního Tripolisu a v blízkosti syrských hranic v údolí Bikáa. Země zaznamenala několik bombových útoků, převážně proti šíitským cílům, a přestřelek mezi armádou a sunnitskými militanty. EU se snaží posílit autoritu libanonské vlády a její kapacitu postavit se prosakování syrského konfliktu do Libanonu. Delegace EU v zemi vede dialog se všemi relevantními politickými silami, včetně politických představitelů hnutí Hizballáh. V letech 2011-2013 věnovala 665 miliónů euro na pomoc syrským uprchlíkům v zemi, Francie se s Bejrútem dohodla na zbrojní zakázce pro libanonskou armádu v hodnotě 3 miliardy amerických dolarů (Tsitsopoulos 2014: 2).

3.1.2.5 Sýrie

Bezpochyby nejtragičtější kapitola arabských intifád po roce 2011 a nejnebezpečnější konflikt pro bezpečnost arabského Středozeří i vnitřní bezpečnost EU v období 1995-2014 se odehrává v Sýrii. Tamní události začaly v březnu 2011 převážně pokojnými demonstracemi mladých lidí, inspirovaných revolucí v Egyptě, na které syrský režim reagoval směsicí brutální represe a nedostatečných ústupků. Zatímco masové demonstrace postupně slábly, ke slovu se dostaly ozbrojené formace vytvořené na základě klanových, lokálních a ideologických parametrů. V letech 2012 až 2014 se

teroristickou organizaci v polovině roku 2013, které má silné pozice ve stejné oblasti, kde působí evropská vojáci (Fiske 2013).

Sýrie nacházela ve stavu ničivé občanské války, která si do konce sledovaného období vyžádala přes 150 tisíc životů, a perspektiva jejího ukončení se jeví jako velmi vzdálená. Dvě velká syrská města, Aleppo a Homs, leží v troskách, boji bylo citelně zasáhnuto i hlavní město Damašek.

V zemi se pohybuje několik tisíc zahraničních militantů, jenž inspirování extremistickou ideologií přicházejí vést „svatou“ válku se syrským režimem. Značný podíl mezi nimi mají občané EU.¹¹² Masová přítomnost syrských a zahraničních džihádistů má dalekosáhlé implikace pro bezpečnostní situaci v celém jižním sousedství a vnitřní bezpečnost Unie. Syrská válka se od roku 2012 stala globální džihádistickou kauzou, už v roce 2013 přitáhla větší množství islamistických internacionalistů než konflikt v Afghánistánu během 80. let minulého století nebo odpor proti americké přítomnosti v Iráku po roce 2003. Novou kvalitu pak přinesly aktivity uskupení Islámský stát (dříve Islámský stát v Iráku a Levantě), které kombinací šokujících válečných úspěchů a neméně šokujících válečných zločinů získaly globální pozornost. Je jen otázkou času, kdy se zahraniční militanti ze Sýrie přesunou do dalších míst, včetně území EU.

Evropská zahraniční politika zaujala po startu protestů podobné stanovisko jako v případě Libye. Unijní představitelé vinili syrský režim z masového porušování lidských práv a vyzývali syrského prezidenta Bašára al-Asada k reformám, následně pak k rezignaci. Nejméně aktivněji si v tomto směru opět počínaly evropské vojenské velmoci Francie a Velká Británie, přičemž obdobně jako během války v Libyi byla EU pouze doplňkem mezivládní spolupráce USA, Francie, Británie, Turecka a několika arabských států. Aktivnějšímu angažmá Unie při pokusech o řešení syrského konfliktu bránily odlišné názory na události v zemi. Zatímco Paříž a Londýn požadovaly tvrdé vystoupení proti režimu Bašára al-Asada, některé další členské země (včetně České Republiky) zaujaly mnohem méně jednoznačné stanovisko.

V květnu 2011 EU zmrazila dlouhotrvající a komplikované rozhovory o asociační smlouvě a ukončila spolupráci se Sýrií v rámci EPS. Rovněž Evropská investiční banka zmrazila úvěry a technickou pomoc Damašku. Evropský tlak záhy doplnilo zbrojní embargo a cílené sankce proti vysokým představitelům syrského

¹¹² Počet evropských militantů bojujících v řadách džihádistických formací (především v Islámském státu v Iráku a Levantě a Frontě an-nusra) odhaduje vlivný norský odborník na mezinárodní terorismus a džihádistickou subkulturu Thomas Hegghammer na zhruba dva tisíce (Hegghammer 2013). Objevily se ovšem i odůvodněné obavy, že počet evropských džihádistů v Sýrii může být mnohem vyšší (Rosenthal 2014). Mnozí z nich se podílejí na nejhorších zločinech protivládních sil od začátku konfliktu (únosy, mučení, vraždy, dekapitace zajatců, znásilňování atd.).

režimu. EU rovněž podpořila americko-ruské řešení krize po chemickém útoku na předměstích Damašku v srpnu 2013, spočívající v likvidaci chemických zbraní v držení syrského režimu. Evropská zahraniční politika byla od počátku vtažena do těžko řešitelného rozporu. Na jednu stranu vyjadřovala podporu politickému řešení konfliktu, podpořila americko-ruskou rezoluci RB OSN 2118 a rozhovory o budoucnosti Sýrie konané na počátku roku 2014 ve Švýcarsku. Na straně druhé uznala Národní koalici syrských revolučních a opozičních sil – nesourodé uskupení povětšinou exilové opozice s malým vlivem na dění v Sýrii – za „legitimního představitele syrského lidu“, čímž se jednoznačně přihlásila k podpoře svržení syrského prezidenta. V situaci, kdy politické řešení není představitelné bez vlády v Damašku, tato kombinace oslabuje manévrovací možnosti evropské diplomacie (European External Action Service 2014f).

Tváří tvář prudce se zhoršující bezpečnostní a humanitární situaci v Sýrii Unie vyjádřila podporu nezávislosti, suverenity a teritoriální integrity země, v níž probíhá stupňující se dezintegrace na základě náboženských a etnických štěpných linií. Zvláště naléhavou se stala otázka kurdské komunity, která konfliktu využila k faktické nezávislosti na vládě v Damašku, což je znepokojující vývoj především pro sousední Turecko. EU společně s členskými státy uvolnila 2,6 miliardy euro na zmírnění humanitární katastrofy v důsledku války, čímž se stala největším dárce humanitární pomoci. Přes 2,5 milionu Syřanů bylo nuceno opustit své domovy a uchýlit se do zahraničí, především do Jordánska, Libanonu a Turecka, kde žijí především v uprchlických táborech a u příbuzných. Evropská pomoc hraje zásadní roli pro poskytování základní pomoci těmto lidem (European External Action Service 2014f).

3.1.3 Boj proti terorismu

Terorismus v prostoru arabského Středozeří představuje pro EU konstantní zahraničněpolitické (a rovněž vnitřní) téma po celé zkoumané období, které se objevuje v takřka všech relevantních dokumentech evropské zahraniční politiky vůči jižnímu sousedství (Evropská komise 2003; Rada Evropské unie 2000; Rada Evropské unie 2004; Evropská komise 2005; Evropská komise 2006; Evropská komise 2011a; European External Action Service 2013c). Explicitně se o hrozbě terorismu zmiňuje Evropská bezpečnostní strategie z roku 2003 i zpráva o jejím provádění z roku 2008. Oba dokumenty zařazují terorismus mezi nejvýznamnější hrozby, jakým Unie čelí. Prioritu protiteroristické politiky potvrzuje i dokument Euro-středomořská pravidla jak čelit terorismu mezi EU a signatářskými zeměmi ESP:BP, přijatá na mezivládní konferenci

v Barceloně konané roku 2005 u příležitosti desátého výročí podpisu Barcelonské deklarace. Ve vztazích mezi EU a arabskými středomořskými státy se terorismus s postupem let stával stále důležitějším faktorem vztahů, obzvláště po útocích z 11. září v New Yorku a Washingtonu a po „arabském jaru“ 2011, úměrně tomu, jak se jistý typ militantů a terorismu stával stále silnějším problémem pro vnitřní bezpečnost států arabského Středozeří.

Období 1995-2014 můžeme z hlediska evropských obav a přístupu k terorismu rozdělit na periody 1995-2001 a 2001-2014. V prvním případě byl protiteroristický obsah evropské zahraniční politiky ovlivněn především předchozí zkušeností s teroristickými aktivitami majícími původ v arabském Středozeří, spojenými s izraelsko-palestinským a izraelsko-arabským konfliktem, občanskou válkou v Libanonu, libyjskou zahraniční politikou během Kaddáfího režimu či krvavými konflikty v Alžírsku a Egyptě během 90. let minulého století. Společným jmenovatelem tohoto typu terorismu je úzká spojitost většiny případů s konkrétním konfliktem či kauzou (palestinský národní boj, izraelsko-arabský konflikt o dominanci v regionu, antikolonialismus, odpor proti diktaturám atd.) a také značný nesoulad mezi evropskými a arabskými partnery v otázce co je a co není terorismus. Ten byl obzvláště markantní v případě izraelsko-palestinského konfliktu, kde arabské státy povětšinou odmítaly definovat útoky palestinských nacionalistických a islamistických skupin proti izraelským vojenským i civilním cílům jako nelegitimní, tedy teroristické.

Nepochopení mezi evropskými a arabskými partnery vládlo také v otázce udělování politických azylů některým představitelům islamistické opozice, kteří byli ochotni pozvednout proti režimům zbraně, jak se stalo například v Alžírsku a Egyptě. Zatímco vůči politickému islámu zaujala evropská zahraniční politika odmítavé stanovisko, přinejmenším do roku 2011, část islamistů obdržela z humanitárních důvodů azyl ve členských zemích EU. Proslulá se stala azylová politika Velké Británie¹¹³, naproti tomu Francie se dokázala více vcítit do postoje arabských partnerů. Režimy v arabském Středozeří považovaly tyto osobnosti inspirátory terorismu (a v některých případech tomu tak skutečně bylo) a protestovaly proti evropskému přístupu, což nepřispělo ke klíčovému prvku koordinace protiteroristických politik – důvěře. Perspektivy obou stran se sblížily v období po roce 2001, kdy EU a členské

¹¹³ Tato azylová politika byla v médiích označena jako „Londonistán“, podle vysoké koncentrace význačných osobností islamistických hnutí na britském území. Britská otevřenost vůči takto profilovaným aktivistům skončila po teroristických útocích ve Spojených státech 11. září 2001.

státy zaujaly podobně nekompromisní postoj jako partneři z arabského Středozeří (Galli 2008: 9-10).

Období po útocích ve Spojených státech 11. září 2001 je spojeno především s bojem proti mezinárodním teroristickým sítím, jež jsou odvozeny nebo inspirovány konceptem al-Káida, a jimi inspirovaným aktérům v arabském Středozeří. Tento typ terorismu přímo zasáhl i EU, nechvalně známé jsou útoky na železnici v Madridu (březen 2004) a autobusy v Londýně (červenec 2005). Na rozdíl od předchozího období nevyplývá tento druh terorismu z nějakého konkrétního národního kontextu v arabském Středozeří, ačkoliv má tendenci využívat lokálních rozporů a křivd k rozdmýchání či intenzifikaci násilné konfrontace. Tento fakt usnadnil spolupráci mezi evropskými a arabskými partnery, kteří nebyli svazováni politickou citlivostí tématu (jako v případě izraelsko-palestinského konfliktu) a rovněž se aktivitami mezinárodních džihádistických skupin¹¹⁴ cítili ohroženi.¹¹⁵

Evropské vnímání teroristické hrozby se dále změnilo v souvislosti v arabskými intifádami po roce 2011. Ty rozvrátily dva do té doby bezpečnostně stabilní státy arabského Středozeří, Libyi a Sýrii. Obě geograficky blízké země se staly základnami džihádistických sítí ohrožujících bezpečnost EU i svých sousedů v oblasti, jak na to upozorňuje výroční zpráva Europolu z roku 2013. V Libyi se od té doby odehrálo několik útoků proti občanům a cílům spojeným s EU. Za zvláště nebezpečný trend Europol považuje džihádistickou turistiku občanů EU. Zatímco do roku 2011 vyhledávalo nevelké množství těchto osob vzdálené a těžko dostupné oblasti (Afghánistán, Pákistán, Somálsko, Jemen), konflikt v Sýrii jim nabídl možnost připojit se k militantním uskupením skrze snadné letecké spojení do Turecka a několik hodin pozemní cesty k syrské hranici. Z konfliktu v Sýrii se stala globální islamistická kauza přitahující militanty z celého světa, v zemi nyní působí více zahraničních bojovníků, než tomu bylo v Iráku po roce 2003 nebo v Afghánistánu během sovětské okupace v 80. letech minulého století.¹¹⁶ Přítomnost občanů EU v něm a zkušenosti, které si z něj

¹¹⁴ Ideové ukotvení militantních uskupení inspirovaných konceptem al-Káida je předmětem rozsáhlé odborné debaty. Snad nejčastěji je v současnosti používán termín *salafíja džihádíja*, jež implikuje extremistický výklad sunnitské větve islámu s důrazem na *džihád* chápaný jako ozbrojený boj.

¹¹⁵ Oboustranné ohrožení EU i arabských partnerů mezinárodním *džihádistickým* terorismem podtrhly sebevražedné útoky v marocké Casablance v květnu 2003. Vyšetřování ukázalo, že klíčovou roli při plánování a organizaci útoků měly osoby žijící na území EU v Belgii a Nizozemí (Magharebia 2013).

¹¹⁶ V únoru 2014 americký ministr zahraničí John Kerry jejich počet odhadl na sedm až jedenáct tisíc (Goodenough 2014). V druhé polovině roku 2013 v Sýrii působilo několik stovek militantů z členských zemí EU, především z Francie, Velké Británie, Belgie, Nizozemí a Německa (Cardash – Cilluffo – Marret 2013).

odvezou, představují v současnosti jedno z nejzávažnějších ohrožení vnitřní bezpečnosti Unie terorismem (European Police Office 2014). Arabské Středozemí se po roce 2011 stalo vyhledávanou destinací evropských náboženských militantů, což je bezprecedentní situace ve vzájemných vztazích.

Ze zhodnocení všech podob terorismu v arabském Středozemí vychází Eurostředomořské pravidla jak čelit terorismu (*Euro-Mediterranean Code of Conduct on Countering Terrorism*) z roku 2005, jejichž ustanovení jsou založena na kompromisu mezi partnery. EU a státy arabského Středozemí v nich považují terorismus za společnou hrozbu a zdůrazňují potřebu společného, mezinárodního postupu v boji proti němu. Vyzvednuta je role OSN jakožto platformy pro dosažení celosvětového konsenzu v boji proti tomuto fenoménu. Dokument se však důsledně vyhýbá přesnější specifikaci co je a není terorismus, čímž odráží přetrvávající odlišné hodnocení už zmíněných případů evropskými a arabskými partnery (Rada Evropské unie 2005d).

Implementace evropské protiteroristické politiky v arabském Středozemí zahrnuje čtyři základní oblasti: policejní spolupráci a prosazování práva, justiční spolupráci, kooperaci při zajišťování hranic a opatření proti financování teroristických aktivit (MacKenzie – Kaunert – Léonard 2013: 139-140). Takový přístup se samozřejmě neobejde bez dialogu a aktivní spolupráce s tanními vládnoucími autoritami. V oblasti, kde po naprostou většinu zkoumaného období vládly autoritativní režimy, existuje riziko kompromitace evropské zahraniční politiky komplicitou na represivním a mnohdy brutálním postupu těchto autorit při potírání terorismu, které může být snadno využito k perzekuci veškeré opozice vůči diktaturám. Společný boj proti terorismu s arabskými partnery ohrožuje další dimenze evropské zahraniční politiky a také jeden z důležitých nástrojů při její implementaci – politickou kondicionalitu. Zde pramení jeden z rysů evropské zahraniční politiky v arabském Středozemí – napětí mezi žádoucími dlouhodobými – strukturálními politickými, ekonomickými a sociálními změnami a potřebou neprodleně zajistit bezpečnost EU spoluprací s vládnoucími režimy.

Pro efektivní spolupráci policejních složek na evropské úrovni je nutná spolupráce mezi Evropským policejním úřadem (Europol) a policií příslušné partnerské země. Je příznačné, že v současnosti neexistuje žádná smluvně podložená spolupráce mezi Europolem a zemí arabského Středozemí, přičemž nejbližší uzavření této smlouvy je Maroko, v jehož akčním plánu v rámci EPS se objevuje příslušné ustanovení. Problémem jsou zcela odlišné standardy práce policie členských zemí EU a arabských

partnerů. Nejpálčivější otázkou se stala ochrana dat, kde si arabské policie nezískaly důvěru evropských partnerů, že jsou schopné dostát evropským požadavkům. Tento stav trval po celé zkoumané období. Podobně jako spolupráce policie se vyvíjela kooperace Unie s justičními orgány států arabského Středozeří. I zde se evropská zahraniční politika potýkala s odlišnými standardy práce arabských partnerů, u kterých není zajištěna dostatečně nezávislost justice na výkonné moci. Velkou roli opět hrála otázka ochrany dat (MacKenzie – Kaunert – Léonard 2013: 142).

Podobně skromné výsledky má spolupráce pro zvýšení vzájemné koordinace ochrany hranic, jejíž důležitost podtrhuje nejen hrozba terorismu, ale především masové nelegální migrace. Navzdory tomu byla implementována jen dílčí opatření v oblasti námořní a letecké dopravy, která v žádném případě neodrážejí exponovanost této problematiky mezi EU a zeměmi arabského Středozeří. Největšího pokroku bylo dosaženo v oblasti boje proti financování terorismu, která se dotýká citlivé problematiky islámských charit a neformálního transakčního systému *hawála*¹¹⁷. Efektivní spolupráce mezi EU a arabskými partnery byla podpořena i přijetím uznávaných mezinárodních standardů a také značným tlakem Spojených států a EU na státy severní Afriky a Blízkého východu. Opatření v boji proti financování terorismu jsou obsahem všech akčních plánů uzavřených s arabskými státy ve Středozeří (MacKenzie – Kaunert – Léonard 2013: 143-145).

Ochota arabských partnerů ke spolupráci s Unií při potírání terorismu se různí podle úrovně vzájemných vztahů a také podle charakteru teroristické hrozby. V asociačních smlouvách uzavřených v rámci ESP:BP se objevují pasáže o společném boji proti terorismu u Alžírska a Egypta, což souvisí s násilnými konflikty mezi režimy a islamistickou opozicí v těchto zemích, které eskalovaly v 90. letech.¹¹⁸ Ustanovení věnovaná boji proti terorismu se objevují i v jednotlivých akčních plánech. Dominantní postavení měly v evropské protiteroristické politice státy Maghribu. Maghrib je

¹¹⁷ Pojmenování je odvozeno z arabského slova *hawála*, které znamená směnu. Jde o finanční transakční systém založený na důvěře, který je široce využíván mimo jiné obyvateli arabského Středozeří pro zasílání remitencí svým rodinným příslušníkům z EU do zemí původu. Po útocích z 11. září v USA se objevily podezření, že tímto systémem prošly i peníze na financování mezinárodního terorismu. Více o kontroverzním zahrnutí *hawála* do problematiky boje proti terorismu například Passas 2006.

¹¹⁸ *Euro-Mediterranean Agreement Establishing an Association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Arab Republic of Egypt, of the other part; Euro-Mediterranean Agreement establishing an Association between the European Community and its Member States, of the one part, and the People's Democratic Republic of Algeria, of the other part*

výslovně uveden jako prioritní oblast i v závěrech Rady EU z června 2011, které přicházejí s návrhy k zefektivnění evropské protiteroristické politiky.¹¹⁹

Navzdory ústřednímu postavení boje proti terorismu v evropské zahraniční politice v prostoru arabského Středozeří je implementace konkrétních opatření zdoluhavá a celková spolupráce partnerů zůstává relativně omezená. Hlavní důvody tohoto stavu je nutné hledat v odlišných metodách a standardech boje proti terorismu mezi partnery. Arabské státy ve Středozeří, jejich bezpečnostní složky a justiční orgány nemají dostatečnou institucionální kapacitu nebo jejich práce neodpovídá standardům běžným u členských států EU. Výsledkem je malá důvěra a ochota evropské strany úzce spolupracovat s arabskými partnery. Zvláště závažnými se staly otázky ochrany dat a porušování lidských práv. Další faktorem je nedůvěra mezi státy arabského Středozeří, která často znemožňuje smysluplnou kooperaci mezi nimi.

V neposlední řadě je tu otázka národních protiteroristických politik jednotlivých členských států Unie, které mohou být v kontradikci s evropskou zahraniční politikou a jež jsou nadále primární pro obranu členských zemí před terorismem. Toto riziko je obzvláště velké u států, které disponují řadou kontaktů na arabské partnery, které se mohou výrazně vymykat standardům EU. Příkladem může být ne zcela průzračná vazba mezi Francií a režimy v Alžírsku, Maroku a Tunisku (Joffé 2008) nebo již zmíněná solitérní azylová politika Velké Británie v 90. letech minulého století, která umožnila získat britský azyl řadě prominentních osobností islamistického proudu, z nichž některé byly podezřelé z podpory či dokonce přímé účasti na teroristických akcích v arabském Středozeří.

Snad nejdůležitější je však stále nedostatečně rozvinutá protiteroristická politika na straně EU, byť v období po roce 2001 se Unie postupně stala více důvěryhodným partnerem v otázkách boje proti terorismu ve vztahu k členským státům i třetím zemím. Problém důvěry mezi zainteresovanými stranami je zde kritický, podobně jako ve vztahu EU k arabským partnerům. Je proto i logické, že vývoj evropské protiteroristické politiky je velmi gradualistický, což se odrazilo i do implementace protiteroristických opatření v prostoru arabského Středozeří. Na poli boje proti terorismu EU nadále zůstává víceméně marginálním hráčem (Renard 2014).

¹¹⁹ Jedná se o zajištění potřebné expertízy a finančních prostředků pro delegace EU v prioritních regionech evropského boje proti terorismu (Rada EU 2011e).

3.2 Ekonomicko-finanční dimenze

3.2.1 Obchod a podpora ekonomické integrace

3.2.1.1 Obchod¹²⁰

Obchodní vztahy mezi EU a arabskými státy jižního a východního Středozeří odrážejí hlubokou nerovnost mezi partnery a blíží se tak vztahu hospodářského centra a periferie.¹²¹ V tomto ohledu se arabské státy blíží mnoha dalším postkoloniálním státům, především v subsaharské Africe. Unie je hlavním obchodním partnerem pro všech osm zemí arabského Středozeří, u tří zemí Maghribu tvoří obchod s EU více než polovinu celkového zahraničního obchodu (Alžírsko, Maroko, Tunisko). V roce 2011 měl celkový evropský dovoz z této oblasti hodnotu 85,7 miliard euro, zatímco evropský export činil 73,7 miliard euro, což na první pohled ukazuje aktivní bilanci arabských středomořských států při obchodování s EU.¹²² Avšak s výjimkou Alžírska a Libye – jejichž ekonomika je založena na exportu fosilních paliv - zaznamenávají všechny země při obchodování s EU dlouhodobě vysoké deficity (v letech 2010 a 2011 měl příslušný obchodní deficit hodnotu 13% HDP Tuniska, 22% HDP Maroka a 37% HDP Libanonu). Celkový deficit arabských států ve Středozeří při obchodování s EU by byl propastný, pokud bychom vyjmuli fosilní paliva z obchodní bilance. Nerovnost mezi partnery ilustruje podíl obchodní výměny se zeměmi arabského Středozeří na obchodování EU, tvořící přibližně 4,8% celkového zahraničního obchodu Unie.¹²³

Hlavní položky ve vývozu zemí arabského Středozeří do EU jsou nezpracované suroviny, fosilní paliva, textilní výrobky a některé další typy průmyslového zboží. Nejdůležitějšími komoditami evropského exportu do arabského Středozeří jsou strojní zařízení, dopravní prostředky, chemikálie a další průmyslové zboží. Libanon a Sýrie (před začátkem konfliktu) importovaly z EU asi třetinu svého dovozu energií, všechny

¹²⁰ Data v části věnované obchodu jsou převzata nebo vypočteny z *Pocketbook on Euro-Mediterranean Statistics 2013 edition* (Eurostat 2013) a z materiálů Evropské komise (Evropská komise 2014b). Další zdroje jsou uvedeny v textu.

¹²¹ Teorie závislosti zdůrazňuje jednostrannou konfiguraci vztahů mezi státy centra a periferie (politická a ekonomická závislost periferie na centru), kterou doprovází nerozvinuté vztahy mezi státy periferie. Obchodním vztahům centra a periferie odpovídá i termín používaný v politické ekonomii „hub and spoke“, užívaný i k popisu ekonomické reality vytvářené bilaterálními asociačními smlouvami mezi EU a zeměmi sousedství (Tovias 2001).

¹²² U Libye a Sýrie jsou využita data z roku 2010, před začátkem ozbrojených konfliktů. Hodnoty nezahrnují Palestinská území.

¹²³ Jedná se údaj, jenž nezapočítává obchodní výměnu s dalšími aktéry ve Středozeří (Izraelem, Palestinskými územími a Tureckem).

arabské středozevní státy dovážely výrobky evropského potravinářského průmyslu. V období 2001 až 2011 rostla hodnota obchodovaného zboží mezi EU a arabskými státy jižního sousedství, avšak v případě arabského exportu do Unie hrál podstatnou roli nárůst cen fosilních paliv po roce 2001.

Mezi arabskými státy jižního sousedství existují v obchodní závislosti na EU značné rozdíly. Obecně můžeme konstatovat, že především maghribské země jsou v obtížnější pozici, protože jsou geograficky vzdálené od arabského jádra a značných ekonomických možností, jaké nabízí vazba na Arabský poloostrov a Turecko. Proto jsou více orientovány na obchod a ekonomickou integraci s EU. Není náhodné, že dva maghribské státy, Maroko a Tunisko, učinily z ekonomické a politické orientace na EU svou dlouhodobou strategickou volbu. Specifický případ představuje Alžírsko, které je třetím největším dodavatelem fosilních paliv na evropský trh (energie tvoří přes 95% alžírského exportu do EU) a vykazuje vysoký obchodní přebytek.

Tabulka 4: Procentuální podíly obchodu s EU na celkovém exportu a importu (2010)

Stát	Podíl vývozu do EU na celkovém exportu (%)	Podíl dovozu z EU na celkovém importu (%)
Alžírsko	49,1	51,1
Egypt	29,9	32,3
Jordánsko	3,7	19,9
Libanon	18,1	35,8
Libye	X	X
Maroko	59,7	49,2
Sýrie	40,5	25,3
Tunisko	73,2	61,2

Šestimilionová Libye, hrající efemérní roli v evropských zahraničněpolitických iniciativách v období 1995-2011 a následně oslabená násilným konfliktem a hrozbou dezintegrace po pádu Kaddáfího režimu, může podobně jako Alžírsko profitovat z exportu fosilních paliv. Další arabské státy jižního sousedství – Egypt, Jordánsko, Sýrie a Libanon, které jsou geograficky v jádru Blízkého východu – mají větší možnosti diverzifikace svého zahraničního obchodu, což mimo jiné oslabovalo jejich ekonomickou a politickou vazbu na Unii. Tento faktor se projevil obzvláště u Egypta a Jordánska, arabských zemí, které se rovněž aktivně snažily o ekonomickou integraci a politickou spolupráci s EU, avšak v jejich případě nelze hovořit o vztahu k Unii jako o strategické volbě jako v případě Maroka a Tuniska.

Vysokou úroveň obchodní propojenosti mezi Uníí a arabským Středozezemí doprovází neobvykle slabá obchodní výměna mezi tamními státy. Jižní a východní Středozezemí dlouhodobě vykazuje jednu z nejnižších úrovní ekonomické integrace a vzájemného obchodu v současném světě, což tamní státy motivuje ve vyhledávání jiných obchodních partnerů a forem integrace – z nich ekonomická integrace s EU je nepochybně na prvním místě. Neuspokojivá povaha obchodních vztahů mezi státy jižního sousedství je důsledkem mnoha problémů.

Ekonomové zdůrazňují nedostatečnou komplementaritu ekonomik arabských států, která brání intenzivnější obchodní výměně, omezenou velikost a strukturu arabských trhů, dominanci veřejného sektoru, nedostatečnou dopravní infrastrukturu a velký rozptyl cel a tarifů, jež působí jako inhibitor těsnější ekonomické integrace. Hospodářské bariéry doplňuje celá řada problémů politických: dlouhotrvající regionální konflikty, absence regionálního vedení, uzavřený a autoritativní charakter arabských režimů a institucionální nastavení regionálních institucí (Behr 2010: 19-20). Nedostatečná ekonomická provázanost arabského Středozezemí má své historické kořeny v koloniálním období, kdy příslušná zámořská území byla jednostranně orientována na obchod s evropskými metropolemi, zatímco vzájemný obchodní kontakt byl (záměrně) minimální. Tato situace pokračovala v období po zisku nezávislosti a její projevy můžeme pozorovat i ve zkoumaném období 1995-2013.¹²⁴

Rozvoj obchodních vztahů uvnitř arabského Středozezemí byl v postkoloniálním období blokován politickými a vojenskými konflikty mezi tamními státy, ochrannými opatřeními na ochranu vnitřního trhu v podobě cel a tarifů a nedostatečnou infrastrukturní vybaveností – která je orientována na export-import do zemí světového ekonomického a politického centra. Během celého zkoumaného období činil procentuální podíl obchodu mezi arabskými zeměmi jižního sousedství na jejich celkovém zahraničním obchodě kolem pěti až šesti procent, což je mnohem méně než ve většině oblastí současného světa (De Wulf – Maliszewska 2009: 42).¹²⁵ Podíl zemí arabského Středozezemí na světovém obchodě je méně než pět procent, rovněž množství přímých zahraničních investic do této oblasti je dlouhodobě malé (celosvětově pouhé jedno až dvě procenta). Nízký je i objem přímých zahraničních investic přicházejících z EU, kromě Maroka jsou pro arabské země ve Středozezemí přínosnější investice ze států

¹²⁴ Navzdory (alespoň smluvně) rozsáhlé liberalizaci prozrazuje povaha obchodních vztahů arabských států ve Středomoří typický vzorec ekonomické závislosti postkoloniálních států na bývalých koloniálních metropolích a obecně na vyspělém ekonomicko-politickém jádru.

¹²⁵ U zemí východní Asie to je 30%, v případě EU téměř 70%

Arabského poloostrova (De Wulf – Maliszewska 2009: 59). Objem evropských investic dále zmenšily politické turbulence po roce 2011.

3.2.1.2 Ekonomická integrace

V roce 1999 nizozemský badatel Paul Aarts napsal v práci věnované možnostem regionální integrace zemí Blízkého východu a severní Afriky: „Co už můžeme vidět je situace, kde je mnohem méně soutěžení mezi arabskými státy o celkovou převahu, ale mnohem více rivality mezi dvojicemi států o prvenství ve vztazích s nearabskými partnery. ... Ve zkratce, arabské státy nekoordinují, ony naopak soutěží. V dohledné budoucnosti bude jejich dominantní strategií bilateralismus, nikoliv regionalismus nebo multilateralismus. ... Severní vrstva, Záliv, Levanta a Maghrib, každý může postupovat po stále odlišnějších cestách. Subregionální dohody – pokud mají vůbec nějaký význam – a některé formy funkční spolupráce budou nejvyššími dosažitelnými formami regionalismu“ (Aarts 1999: 921). Patnáct let po publikování textu můžeme konstatovat, že autorem naznačené trendy plně odrážejí vývoj regionální integrace arabského Středozeří i strategii, kterou EU zvolila pro implementaci tohoto rozměru své zahraniční politiky ve zkoumaném období.

Evropská unie, jakožto nejrozvinutější integrační projekt současnosti, představuje celosvětově standardní referenční zdroj pro regionální ekonomickou a případně politickou integraci. Podpora integračních procesů je logicky zásadní součástí evropské zahraniční politiky (Evropská komise 2003; Rada Evropské unie 2000; Rada Evropské unie 2004; Evropská komise 2005; Evropská komise 2006; Evropská komise 2011a; Evropská komise 2013b; European External Action Service 2013c). Nejinak tomu bylo i v prostoru arabského Středozeří a to po celé sledované období 1995-2014, kdy se EU snažila akcelarovat především ekonomickou integraci mezi jižním sousedstvím a Unií. Evropská strategie podpory regionální integrace vychází z vlastní pozitivní zkušenosti po roce 1945, kdy se na evropském kontinentě osvědčilo upřednostnění integrace ekonomické, doplněnou o socializaci politických špiček a mechanismy na vytvoření důvěry mezi evropskými státy, posléze rozvinuté do užší politické integrace.

V odborných debatách nacházíme různé odpovědi na otázku, zda je Středomoří celistvým regionem nebo zda ho tvoří více odlišných částí.¹²⁶ V kontextu evropské

¹²⁶ Zjednodušeně můžeme hlasy promlouvající do těchto debat rozřadit do dvou táborů. Jedni jsou přesvědčeni i integrální jednotě celého Středozeří, jeho evropské, africké i asijské části. Druzí tuto

zahraniční politiky ve zkoumaném období musíme odlišit dvě roviny procesu, který nazýváme regionální integrací: integraci mezi EU a státy jižního sousedství (osa sever-jih) a integraci mezi zeměmi jižního sousedství, tedy mezi tamními arabskými státy, případně i Izraelem a Tureckem (osa jih-jih). Přestože vytčený integrační cíl evropské zahraniční politiky – zóna volného obchodu pokrývající celou oblast – spojuje obě integrační osy ve Středozeří, implementace evropské zahraniční politiky na podporu regionální integrace reflektovala dualitu zdejšího integračního procesu.

Z implementace v letech 1995-2014 přirozeně vyplývá jednoznačná priorita osy sever-jih z pohledu EU. Tento pragmatický přístup vyplývá i z dvouznačnosti obou podob integrace, kdy pokrok v jedné z dimenzí neznamená lepší podmínky pro druhý typ integrace. Rychlá a úspěšná integrace na arabské ose jih-jih, jež předpokládá i zapojení hospodářsky silných a stále ekonomicky a politicky vlivnějších zemí sdružených v Radě pro spolupráci arabských států v Zálivu, představuje jedno z největších nebezpečí pro evropské integrační snahy ve Středozeří, které by do značné míry učinila zbytnými. Naopak přetrvávající zaostávání integrace na ose jih-jih představuje pro arabské středomořské státy významnou motivaci pro integraci s evropskými partnery. Evropská zahraniční politika v žádném případě neměla zájem podporovat integraci na ose jih-jih na úkor ekonomické integrace zemí arabského Středozeří s EU. Druhotně je také nepravděpodobné, že by EU podpořila integraci na ose jih-jih, která by vylučovala Izrael (Behr 2010: 31).

Integrace na ose sever-jih

Cílem vytčeným při startu ESP:BP bylo vytvoření Euro-středomořské zóny volného obchodu do roku 2010, založené na bilaterálních smlouvách mezi EU a státy jižního sousedství společně s postupující integrací na ose jih-jih. Ta měla odstranit bariéry v obchodě a investicích mezi všemi aktéry ve Středomoří, aby odpovídaly standardům Světové obchodní organizace. Postupná liberalizace obchodu s průmyslovými výrobky a zemědělskými produkty měla být základem pro integraci na ose sever-jih. Plán odrážel široce a ambiciózně koncipované záměry BP:ESP, formulované regionálně v kontextu celého Středozeří (European External Action Service 2014d). Tohoto cíle však nebylo dosaženo ani v Unii stanoveném termínu, ani

jednotu zpochybňují, nejčastěji z důvodu odlišné historické zkušenosti a také odlišného dominantního náboženství obyvatel severních a jižního břehů Středozeří moře (rozběr různých pojetí středomořské oblasti podává například Pace 2006)

do konce zkoumaného období a jeho realizace je pomalá a obtížná. Základem ekonomické integrace EU se zeměmi arabského Středozeří se staly Euro-středozeří asociční smlouvy uzavřené v rámci ESP:BP po roce 1995, jež Unie uzavřela se všemi státy arabského Středozeří kromě Libye a Sýrie. Je však třeba zdůraznit, že ačkoliv se nepodařilo kompletně realizovat stanovené cíle ESP:BP a ekonomická integrace mezi Uníí a státy arabského Středozeří zůstává v řadě ohledů za očekáváním tvůrců evropské zahraniční politiky, přesto se podařilo ekonomickou integraci na ose sever-jih posunout do pokročilejšího stádia než na ose jih-jih.

Tabulka 5: Smluvní rámec pro integraci na ose sever-jih (Evropská komise 2014c; European External Action Service 2014g)

Stát	Asociační smlouva (ESP:BP)	Akční plán (EPS)	Hluboká a komplexní dohoda o volném obchodě
Alžírsko	2005	není	není
Egypt	2004	2007	příprava k vyjednávání od prosince 2011
Jordánsko	2002	2005	příprava k vyjednávání od prosince 2011
Libanon	2006	2007	není
Libye	není	není	není
Maroko	2000	2005	vyjednávání od 1. března 2013
Sýrie	dojednána; nepodepsána	není	není
Tunisko	1998	2005	příprava k vyjednávání od prosince 2011
<i>Palestinská samospráva</i>	<i>1997</i>	<i>2005</i>	<i>není</i>

Obchodní ustanovení asocičních smluv do současnosti liberalizovaly v zásadě pouze obchod se zbožím, i tam však někteří aktéři narážejí na různá přechodná období.¹²⁷ Obrovským a prozatím nepřekonaným problémem se ukázala být otázka obchodu se zemědělskými produkty, kde se především jižní členské státy obávají přílišné konkurence ze zemí jižního sousedství a nejsou ochotné přistoupit na zmírnění evropských ochranných opatření.¹²⁸ Po celé zkoumané období 1995-2014 nebyla liberalizace obchodu se zemědělskými produkty proveditelná, což je mimořádně frustrující pro některé arabské středomořské státy, pro které by tento krok znamenal významnou ekonomickou pobídku. Velmi malého pokroku bylo dosaženo v otázce liberalizace obchodu se službami. Neuspokojivý stav ekonomické integrace na ose sever-jih má řešit několik dojednávaných nebo plánovaných dohod na bilaterálním základě. Ty mají partnery dále posunout v otázkách zemědělských produktů, obchodu se službami, duševního vlastnictví, akreditace a přijetí průmyslových produktů a sblížení regulačních opatření (Evropská komise 2014b).

¹²⁷ Přechodná období nejdříve překonalo Tunisko v roce 2008, následováno Marokem roku 2012.

¹²⁸ Jistého pokroku bylo dosaženo pouze v případě Jordánska a Maroka, díky bilaterálním smlouvám v roce 2006 a 2012 (Evropská komise 2014a)

Problémy ekonomické dimenze ESP:BP, především nedostatečný pokrok v liberalizaci obchodu na ose sever-jih, rozdílná připravenost arabských států implementovat evropské požadavky a značné obtíže, které jejich implementace přinášela arabským státům jižního sousedství¹²⁹, vedly tvůrce evropské zahraniční politiky (vedle dalších důvodů) ke spuštění EPS. EPS opustila regionální étos BP:ESP, naopak zdůraznila důležitost bilaterální spolupráce mezi Unií a partnerským státem jižního sousedství a také specifické podmínky a požadavky jednotlivých zemí arabského Středozeří. Nejen v ekonomické oblasti EPS znamenala ústup od široce, holisticky pojatého partnerství mezi EU a jižním sousedstvím směrem k diferenciované, bilaterální spolupráci Unie s vybranými zeměmi arabského Středozeří. Intenzita a hloubka spolupráce zde záleží především na ochotě arabských zemí se zahraničněpoliticky a ekonomicky orientovat na EU.

Podstatou EPS je bilaterální spolupráce na bázi „společných“ akčních plánů, dohodnutých oběma partnery, čímž měl být zdůrazněn podíl zemí jižního sousedství v celé iniciativě. V letech 2005-2007 vešlo v platnost pět akčních plánů se státy arabského Středozeří a také akční plán s Palestinskou samosprávou. Ekonomické pasáže akčních plánů jsou zaměřeny na další hospodářské a politické reformy, které by měly usnadnit postupné zavedení Euro-středozeří zóny volného obchodu. Z jejich povahy vyplývá, že jsou výrazně technicistně zaměřeny, aby umožnily další prohloubení ekonomické integrace na ose sever-jih v dosud málo dotčených otázkách – obchod se službami, ochrana duševního vlastnictví, harmonizace legislativy a regulačních opatření.

Původně francouzská iniciativa BP:UPS obohatila integrační proces na ose sever-jih o propracovanější institucionální strukturu, která se ovšem záhy ukázala být nefunkční. Z ekonomického hlediska přinesla intenzifikaci spolupráce mezi vládami a veřejnými institucemi, mnoha subjekty soukromého sektoru, experty z akademické sféry, mezinárodními organizacemi a finančními institucemi na základě čtyř prioritních ekonomických os schválených na summitu v Marseille v listopadu 2008, na které se soustředila spolupráce zainteresovaných stran. Patří mezi ně životní prostředí – obnova

¹²⁹ Mezi hlavní patřily propad životní úrovně širokých lidových vrstev existenčně závislých na vládních subvencích, růst nezaměstnanosti, nárůst migračních tlaků, destrukce střední třídy a vzrůstající nerovnost při distribuci zdrojů ve společnosti. Otázka, zda integrace na ose sever-jih přispěla podstatnou měrou k ekonomickému rozvoji arabského Středozeří, nemá jednoznačnou odpověď (Khader 2001: 273-277).

a vyčištění Středozemního moře¹³⁰, doprava – vytvoření pozemních a námořních cest, podpora a rozvoj malého a středního podnikání¹³¹ a energetika – alternativní zdroje energie.

Novým nástrojem pro hlubší diferenciaci partnerů se stal pokročilý status (*advanced status*), umožňující dále motivovat již aktivně kooperující státy k ještě hlubší integraci na ose sever-jih. Pokročilý status nabízí další intenzifikaci ekonomické integrace se vzorovými partnery, včetně podílu na vnitřním trhu Unie. Ve zkoumaném období ho dosáhly tři arabské státy: Maroko (2008), Jordánsko (2010), Tunisko (2012). Iniciativa ovšem trpí značnou (záměrnou) vágností. Někteří autoři upozorňují na malou přidanou hodnotu pokročilého statusu – pro Unii i partnerský stát. Existuje tu nebezpečí, že pokročilý status je pouze „papírovým tygrem“, kterým Unie maskuje svou neochotu pokročit v integraci arabských států za již stanované meze (Jaidi 2009; Kausch 2010).

Nejnověji se EU snaží prohloubit vztahy se čtyřmi vybranými arabskými zeměmi ve Středozemí pomocí Hlubokých a komplexních dohod o volném obchodě, které mají výhledově nahradit asociační smlouvy. Ze všech států sousedství uzavřela tuto dohodu s EU pouze Moldávie, rozhovory probíhají mezi EU a Gruzií. Z arabského

¹³⁰ Program Udržitelné řízení vodních zdrojů a vyčištění Středozemního moře má napomoci rozvíjet v prostoru Středozemí efektivní a udržitelné nakládání s vodními zdroji. Jde o ekonomicky i sociálně velmi naléhavou problematiku, pro arabské Středozemí v kontextu velmi omezených zdrojů vody v aridních oblastech severní Afriky a západní Asie a souběžné populační exploze v minulých desetiletích. Přes sto projektů v této oblasti čerpá prostředky z finančního instrumentu EU Horizont 2020. Projekty se soustředí na vyčištění Středozemního moře, efektivní využívání vody a s ním spojené technologie, rovnováhu mezi nabídkou a poptávkou v dodávkách vody, konzervaci a rehabilitaci životního prostředí a adaptaci na změny klimatu. Program má i svou expertní a „politickou“ část: předávání technických znalostí, posilování institucí a reformy v oblasti zákonodárství, s důrazem na podíl privátního sektoru (European Institute of the Mediterranean 2010)

¹³¹ Středozemní oblast je dlouhodobě postižena vysokou nezaměstnaností, zvláště mladých lidí. Tento problém se dotýká nejen států jižního sousedství, kde slušný růst HDP nebyl doprovázen odpovídající tvorbou pracovních míst, ale i členských států EU. Program na podporu podnikání se zaměřuje na rozvoj mikro, malého a středního podnikání, protože drtivá většina firem ve Středozemí patří právě do těchto kategorií a právě ony se mají stát základnou pro tvorbu nových pracovních míst. Podstatou programu je poskytování finanční podpory pro tyto firmy, které postrádají jinou reálnou možnost získat kapitál pro své podnikání. Podmínkou je tržní orientace a zabránění duplikace jiných programů. Součástí programu je i expertní podpora pro podnikatele z jižního a východního Středozemí. Podobně jako program zabývající se řízením vodních zdrojů má i podpora rozvoje mikro, malého a středního podnikání „politickou“ rovinu, ať už jde o legislativní normy nebo o ovlivňování celkového politického a socioekonomického klima ve státech arabského Středozemí, jež mnohdy rozvoji podnikání nepřispívá (European Institute of the Mediterranean 2010).

Vlajkovou lodí této osy je dlouhodobý program Med4Jobs, jež se soustředí na zvyšování kvalifikace a zaměstnatelnosti žen a mladých lidí, kteří jsou nejvíce ohroženi dlouhodobou nezaměstnaností. Součástí iniciativy je také podpora podnikavosti mladých lidí a rozvoje privátního sektoru. Med4Jobs je zaměřen na potencionální uchazeče o zaměstnání i na zaměstnavatele a to rekvalifikačními programy, zprostředkováním pracovní příležitosti i podporou malých a středně velkých firem pro vytváření nových pracovních míst (UFM Secretariat 2013a).

Středozezemí je nejbližší tomuto typu asociace Maroko, případně Tunisko, naopak v případě Egypta můžeme v současnosti hovořit o pouze teoretické šanci na uzavření hluboké a komplexní dohody o volném obchodě mezi EU a Káhirou. Případné přijetí dohody mezi EU a některou z těchto zemí dále posílí diferenciaci zemí arabského Středozezemí z pohledu evropské zahraniční politiky.

Integrace na ose jih-jih

Podle původních plánů ESP:BP na ekonomickou integraci středozezemního regionu měla integrace na ose jih-jih komplementárně doplňovat integraci mezi EU a jižním sousedstvím. Záhy po spuštění ESP:BP se ukázalo, že tato představa nebyla příliš realistická. Ekonomické integraci na ose jih-jih bránily značné politické, ekonomické i logistické důvody. V první řadě vleklé konflikty (izraelsko-palestinský, izraelsko-arabský a konflikt o Západní Saharu), politická rivalita mezi státy jižního sousedství, zcela neuspokojivá ekonomická propojenost tamních zemí i nedostatečná infrastruktura neumožňující intenzivnější obchodní výměnu, přičemž poslední dva jmenované faktory reflektují strukturální deficit v postavení tamních států ve světové ekonomice a závislost na obchodu s externími aktéry mimo arabské Středozezemí (*vztah hub and spoke*).

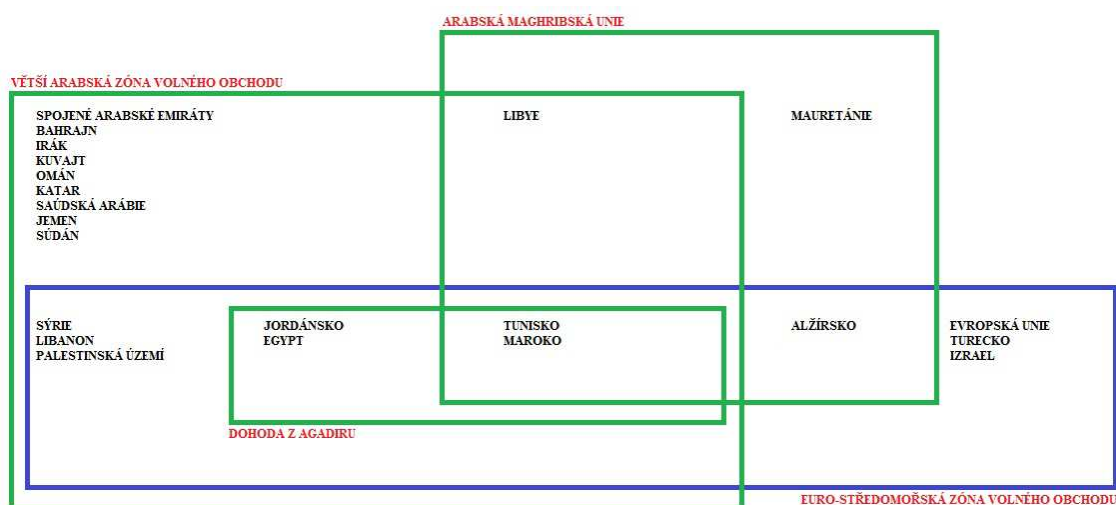
Celosvětově patří arabské Středozezemí mezi ty části světa, které jsou nejméně poznamenány ekonomickou a politickou integrací. Arabská liga, ačkoliv je jednou z nejstarších regionálních organizací, nikdy nedokázala rozvinout sofistikovanější institucionální strukturu, ani být nositelem vlastních politik (Behr – Jokela 2011: 34-35). Přestože ekonomická integrace na ose jih-jih nenaplnila očekávání tvůrců evropské zahraniční politiky, přece jen ve zkoumaném období došlo v tomto ohledu k jistému rozvoji. V současnosti jsou země jižního sousedství, vedle integrace na ose sever-jih, svázány soustavou dohod o liberalizaci vzájemných obchodních vztahů, z nichž některé geograficky přesahují středomořský prostor.

Ekonomická integrace na ose jih-jih se částečně překrývá se snahou o arabskou zónu volného obchodu, přičemž první pokusy o její realizaci se datují už do poloviny minulého století. Jejím prozatímním vrcholem je Větší arabská zóna volného obchodu fungující od roku 2005, jež liberalizuje obchod s průmyslovými a zemědělskými výrobky mezi arabskými státy. Tato zóna spojuje většinu arabských států¹³², nicméně

¹³² Jediným státem arabského Středomoří, který členství odmítl, je Alžírsko.

její potenciál se z nejrůznějších důvodů zatím nepodařilo naplnit a zůstává příkladem tzv. mělké integrace. Jak už bylo uvedeno, malá efektivita panarabské zóny volného obchodu není pro evropskou zahraniční politiku nutně špatnou zprávou. Naopak, představuje významnou pobídku především pro arabské státy ve Středozeří, aby se integrovaly v jiných strukturách, jako je Světová obchodní organizace, bilaterální dohody o volném obchodu nebo v unijních iniciativách, přičemž integrace s EU na ose sever-jih je bezesporu nejvýznamnější volbou (Behr 2010: 23-25).

Tabulka 6: Překrývající se podoby ekonomické integrace ve Středozeří (Behr 2010: 13)

Velká očekávání přinesl i další integrační projekt, Arabská maghribská unie, na jejímž spuštění se dohodly Alžírsko, Libye, Maroko, Mauretánie a Tunisko roku 1989. Avšak už na začátku roku 1992 se Alžírsko ponořilo do krvavé dekády občanské války, jež znemožnila jakékoliv integrační snahy. Arabská maghribská unie zůstává nenaplněným záměrem, který uvízl v projektové fázi. Integrace Maghribu dlouhodobě ztroskotávala nejen na špatné bezpečnostní situaci v jeho nejrozlehlejší zemi, ale i na politických rozporech a rivalitě mezi Marokem a Alžírskem, ve kterých hraje zásadní roli dlouhotrvající konflikt o Západní Saharu, využívaný alžírským i marockým režimem k ospravedlňování paralýzy integrace maghribského prostoru (Martinez 2006: 8). Celý projekt se v posledních letech dočkal jistého restartu, avšak jeho budoucnost zůstává nejasná. Ačkoliv ekonomická integrace Maghribu dává jasný ekonomický smysl, politické problémy nadále přetrvávají a maghribské státy se stále více rozcházejí ve svých politických a ekonomických strategiích. Zatímco Maroko a Tunisko učinily jasnou strategickou volbu v integraci na ose sever-jih a staly se „vzorovými partnery“

EU, Alžírsko je v tomto ohledu mnohem zdrženlivější. Zablokovaná integrace Maghribu tím potvrzuje fakt, že aktivity evropské zahraniční politiky nemusejí být komplementární s užší integrací na ose jih-jih.

Reakcí na neuspokojivé výsledky ekonomické integrace na ose jih-jih a současně její nezbytnost pro vytvoření Euro-středomořské zóny volného obchodu stojí za podpisem Dohody z Agadiru z roku 2001 mezi Egyptem, Jordánskem, Marokem a Tuniskem. Tyto státy, aktivně postupující v integraci na ose sever-jih, se rozhodly mezi sebou vytvořit komplementární dohodu o volném obchodě, kterou EU – na rozdíl od panarabské zóny volného obchodu – politicky i finančně podpořila. Organizačně je Dohoda z Agadiru podepřena institucionální strukturou spočívající komisi ministrů zahraničí participujících států, komisí ministrů obchodu, technickou komisí a s ní souvisejícím stálým sekretariátem („technickou jednotkou“). Teoreticky se každý člen Větší arabské zóny volného obchodu, který s EU podepsal asociační smlouvu nebo dohodu o volném obchodu, může k Dohodě z Agadiru připojit, stejně tak participace Turecka a Izraele není vyloučena, reálně však členství židovského státu není politicky průchodné (Wippel 2005: 8-10).

Problémem Dohody z Agadiru je její omezenost na čtyři z osmi arabských států ve Středozeří, politické otřesy ve zmíněných státech po roce 2011 a také konkurenční zaměření vůči panarabské zóně volného obchodu, které se ovšem signatáři dohody rovněž účastní. Maroko a Tunisko se dlouhodobě profilují jako vzoroví partneři EU, orientace na aktivity evropské zahraniční politiky pro ně představuje strategickou volbu. Evropská orientace Egypta a Jordánska je v případě těchto států vyvažována kooperací se zeměmi Rady pro spolupráci arabských států v Zálivu, respektive panarabskou zónou volného obchodu, kterou Unie vnímá jako možné ohrožení jí dominovaných integračních projektů ve Středozeří. Naopak Dohoda z Agadiru nepředstavuje nebezpečí pro integraci na ose sever-jih a proto se jí dostalo aktivní podpory ze strany EU. Zda bude Dohoda z Agadiru odpovědí na pomalé tempo integrace na ose jih-jih a přispěje ke vzniku Euro-středomořské zóny volného obchodu, ukáže až vývoj v následujících letech (Willenberg 2009: 15-18).

3.2.2 Energetika

Prostor arabského Středozeří je mimořádně důležitý pro energetickou bezpečnost EU, přestože tamní státy neoplývají takovými ložisky fosilních paliv jako

země kolem Perského zálivu.¹³³ Z hlediska zásob jsou pro evropský trh relevantní Alžírsko a Libye, ostatní státy jsou pouze marginálními exportéry. Druhý důležitý faktor spočívá v geografické blízkosti arabského Středozeří k celosvětovému centru produkce fosilních paliv, oblasti Perského zálivu. Členské státy Unie jsou důležitými konzumenty tamní energie, například ropy ze Saúdské Arábie nebo zemního plynu z Kataru. Dodávky z těchto zemí jsou dopravovány po moři přes oblast arabského Středozeří a mezi evropské strategické zájmy patří průchodnost a bezpečnost tamních námořních cest, v první řadě Suezského průplavu. V neposlední řadě skýtá arabské sousedství značný potenciál v nově objevených zásobách fosilních paliv ve východním Středomoří a také pro rozvoj alternativních zdrojů energie. Především z těchto důvodů byl na energetiku kladen důraz v zásadních dokumentech evropské zahraniční politiky v arabském Středozeří, často ve spojitosti nutností vylepšit kvalitu a bezpečnost dopravní infrastruktury a námořních tras (Evropská komise 2003; Rada Evropské unie 2000; Rada Evropské unie 2004; Evropská komise 2005; Evropská komise 2006; Evropská komise 2011a; Evropská komise 2013b; European External Action Service 2013c).

Zemní plyn

Pro dodávky fosilních paliv a energetickou bezpečnost EU je bezpochyby nejdůležitějším státem arabského Středozeří Alžírsko, disponující rozsáhlými konvenčními a nekonvenčními ložisky zemního plynu i příslušnou infrastrukturou pro jeho vývoz. Alžírsko disponuje druhými největšími prokázanými zásobami zemního plynu na africkém kontinentu (po Nigérii), více než dvojnásobnými oproti zásobám Norska (Lanthemann 2013). Země Unie importují zemní plyn ze třech severoafrických zemí (vedle Alžírska i z Egypta a Libye), nicméně alžírský podíl v těchto dodávkách dosahuje 90%. Alžírský státní koncern Sonatrach je třetím největším vývozcem zemního plynu do zemí Unie a souběžně s postupným vyčerpáváním zásob fosilních paliv v Severním moři důležitost alžírských dodávek dále poroste (Evropská komise 2013d). Alžírské postavení v obchodu se zemním plynem z něj pro EU činí významnou protiváhu ruských dodávek, obzvláště se světle dvou faktorů: toky energie z Alžírska

¹³³ Státy Blízkého východu a severní Afriky, představující asi pět procent světové populace, disponují 66% prokázaných ložisek ropy a 45% prokázaných ložisek zemního plynu. Naprostá většina ropy a převážná část plynu se však nachází ve státech kolem Perského zálivu, nikoliv v arabském Středozeří (Aoun 2009: 145).

nevedou přes problémové země a alžírský režim ve sledovaném období nikdy nepoužil „plynovou kartu“ ke stupňování požadavků vis-à-vis EU.

Evropské zahraničněpolitické aktivity vůči Alžírsku komplikovala ničivá občanská válka, kterou země procházela při startu ESP:BP, postupně končící až v prvních letech nového tisíciletí. Asociační smlouva byla podepsána až v září 2005, země se zapojila do EPS, nicméně během sledovaného období se mezi Unií a Alžírskem nepodařilo dohodnout akční plán.¹³⁴ Roli tu sehrává i antikolonialismus, jeden ze zdrojů legitimacy vlády v Alžíru, jenž zůstává konstantním, byť poněkud vyčpělým, faktorem alžírské politiky. Bezpečnostní a politické problémy ztěžují rozvoj alžírského exportního potenciálu. Alžírsko není příliš otevřené zahraničnímu kapitálu, parciálně kvůli dominantnímu antikoloniálnímu étosu, zčásti kvůli nejisté bezpečnostní situaci, zčásti kvůli rozbujele korupci. Až poslední dva roky námi sledovaného období přinesly jistou změnu a větší otevřenost Alžírska zahraničním investicím (Lantheimann 2013).

Setrvalým problémem zůstává nejistá bezpečnostní situace, především na saharském jihu země, kde operují skupiny militantů inspirovaných konceptem al-Káida. Tento fakt podtrhlo obsazení plynárenského zařízení v Ajn Amnás militanty v lednu 2013, jež skončilo útokem speciálních sil alžírské armády. Během osvobozovací akce zahynulo 37 zahraničních rukojmí, mezi nimi i občané EU – zařízení v Ajn Amnás provozovala alžírská státní společnost Sonatrach společně s britskou BP a norskou Statoil, nejvíce mrtvých zahraničních rukojmí bylo z Velké Británie (BBC 2013d). Obtíže při zabezpečení alžírského jihu způsobuje nejen geografická velikost prostoru, ale především sousedství s rozsáhlým pásmem Sahelu, kterým zmítá povstání Tuaregů, banditismus a útoky nábožensky inspirovaných militantů a kde od ledna 2013 zasahuje i francouzská armáda, mimo jiné s podporou evropské výcvikové mise EUTM-Mali.

Alžírský export zemního plynu do EU zajišťují tři plynovody a dva přístavní terminály vybavené pro zpracování a vývoz zkapalněného plynu (LNG). Tři v současnosti operující plynovody spojující Alžírsko s Evropou jsou (seřazeny sestupně podle kapacity) Trans-Mediterranean směřující do Itálie přes Tunisko, Maghreb-Europe Gas, vedoucí přes Maroko do španělské Cordoby, a MEDGAS, přímá linka mezi Alžírskem a Španělskem. Obchod s LNG zajišťují přístavy Arzew na západě a Skikda na východě země, další dva terminály pro LNG jsou v současnosti ve výstavbě. Alžírskou pozici by mohl významně posílit už dohodnutý projekt výstavby trans-

¹³⁴ Vzájemné konzultace o akčním plánu započaly se značným zpožděním roku 2012.

saharského plynovodu spojujícího maghribskou zemi s Nigérií - země disponuje největšími prokázanými ložisky zemního plynu v Africe – jehož dokončení je plánováno na rok 2015. Projekt ale naráží na logistické a bezpečnostní potíže, které výrazně zvyšují jeho odhadovanou cenu (Layachi 2013: 9-11).

Relevantním doplňkem (nikoliv alternativou) alžírských dodávek zemního plynu do EU mohou být libyjská ložiska této suroviny. Libyjský potenciál zůstal během celého sledovaného období nevyužit, politické turbulence a nejistá bezpečnostní situace po roce 2011 dokonce vedly k poklesu libyjského exportu fosilních paliv. Obnovení dodávek a jejich navýšení brání především chaotická politická a bezpečnostní situace a autonomistické tendence v oblastech disponujících největšími ložisky ropy a zemního plynu (na východě země). Na rozdíl od Alžírsko má Libye potenciál být i vývozcem ropy, jako jediný stát arabského Středozeří disponuje významnějšími prokázanými ložisky této suroviny (přičemž libyjská ropa je chemicky velice kvalitní). V současnosti je vybudován jeden plynovod mezi Libyí a EU (Greenstream vedoucí do přístavu Gela na Sicílii) a jeden terminál na zpracování a export LNG (Ratner et al. 2013: 25-26).

V posledních letech zkoumaného období se objevily zprávy o rozsáhlých ložiscích zemního plynu pod mořskou hladinou ve východním Středozeří, v teritoriálních vodách Egypta, Izraele, Libanonu, Sýrie a také členu EU Kypru a dlouholetého aspiranta na členství Turecka.¹³⁵ Východní Středozeří by se tak mohlo stát důležitým zdrojem pro import energií do zemí Unie, ačkoliv prozatím prokázané rezervy nejsou schopné nahradit ruské a alžírské dodávky. Skrývá však také výrazné nebezpečí mezistátního konfliktu kvůli komplikovaným vztahům zemí této oblasti, především Izraele, Libanonu a Sýrie.¹³⁶ Sporná námořní hranice mezi Izraelem a Libanonem – států, mezi nimiž stále technicky existuje válečný stav – představovala nejvýznamnější riziko během zkoumaného období, je ale pravděpodobné, že po ukončení vnitřních turbulencí se do sporu razantněji vloží i Egypt a Sýrie. Zásoby zemního plynu ve východním Středozeří tak vedle ekonomického potenciálu představují i dlouhodobou výzvu pro evropskou zahraniční politiku, aby přispěla k politickému a nenásilnému řešení sporů.

¹³⁵ Největším beneficentem nálezů je zatím Izrael. Roku 2013 zde začala americko-izraelská těžební společnost produkci z pole Tamar (Noble Energy 2014).

¹³⁶ Turecko-kyperské a turecko-izraelské spory pak přesahují výzkumný rámec předkládané disertační práce.

Alternativní energie: Středozevní solární plán

Kromě fosilních paliv se evropská zahraniční politika soustředí na středomořský potenciál rozvoje alternativních zdrojů energie. Jednoznačnou prioritou participujících států na poli rozvoje alternativních zdrojů energie je Středozevní solární plán, se záměrem, aby byly vytvořeny podmínky pro rozsáhlé a udržitelné využívání obnovitelných zdrojů energie, především energie solární, ve Středozevní. Středozevní solární plán byl spuštěn již na pařížském summitu BP:UFM v červenci 2008, společně s celou zahraničněpolitickou iniciativou. Hlavní cíle programu jsou instalace nových zařízení na produkci energie z obnovitelných zdrojů ve státech arabského Středozevní (v celkové kapacitě 20 gigawatt) včetně rozvodných cest¹³⁷, větší využití obnovitelných zdrojů v domácí konzumaci energie v zemích sousedství, větší efektivita a racionalizace spotřeby energie ve státech arabského Středozevní a tvorba nových pracovních míst a podpora industriálního využití zelených technologií v regionu. Stejně jako ostatní ekonomické osy BP:UFM má i energetická osa politický obsah, kterým je podpora integrace energetického trhu v jižní sousedství a tím i podpora regionální integrace. Úspěšná realizace Středozevního solárního plánu, technicky i legislativně náročného programu, je závislá na efektivní regionální koordinaci a spolupráci států v jižním a východním Středozevní (UFM Secretariat 2012a).

Doprava

Oblast širšího Blízkého východu a severní Afriky oplývá geografickým prvkem se zásadními strategickými dopady – přítomností mořských úžin nenahraditelných pro námořní dopravu. Patří mezi ně (od západu) Gibraltarský průliv mezi Španělskem a Marokem, turecké úžiny Bospor, Dardanely oddělující Evropu od Asie, Suezský průplav umožňující přechod mezi Středozevním a Rudým mořem, průliv Báb al-Mandab mezi Jemenem a východní Afrikou a pravděpodobně nejstrategičtější bod současného světa, Hormuzský průliv, bránu do a z Perského zálivu, kudy denně projde čtvrtina obchodované ropy. Nejdůležitějším úkolem evropské zahraniční politiky v arabském Středozevní je v tomto ohledu udržení plynulého provozu Suezského průplavu, což se úzce dotýká vztahů v Egyptem a vnitřní stability nejlidnatější arabské země. Ve sledovaném období 1995-2013 k významnému přerušení kanálu nedošlo. Nicméně svržení režimu prezidenta Mubáraka v únoru 2011 a krvavý vojenský převrat

¹³⁷ Počítá se s exportem této energie do států Unie.

v červenci a srpnu 2013, společně se stupňujícím se násilím na Sinajském poloostrově, jež přerůstá do guerillových útoků proti reprezentantům egyptského státu, otevírá prostor pro úvahy, jak předejít možnému uzavření strategické vodní cesty.

Pozemní a námořní infrastruktura

Rozvoj dopravní infrastruktury ve středomořské oblasti, která má usnadnit transport obchodovaného zboží a energií mezi Unií a tamními státy. Cílem *dopravní osy BP:UFM* je postupné vybudování komplexní dopravní infrastruktury a to především v jižním a východním Středozeří, které v tomto ohledu za státy EU výrazně zaostává. Jedná se o silniční, železniční i námořní dopravu, budování či rehabilitaci železničních tratí, mezinárodních dálnic a infrastruktury přístavů. Ambicí participujících států je přenést část objemu silniční dopravy na moře. Primární motivace programu je ekonomická, nicméně jeho realizace má přispět k dalším cílům evropské zahraniční politiky, jako jsou podpora regionální integrace a redukce chudoby. Příklady konkrétních realizovaných projektů je dokončení dvou dálnic, které protnou Maghrib z marockého Agádíru do Rás Adždíru na tunisko-libyjské hranici a pobřežní pásmo z marocké Wadždy skrze Alžírsko do tuniského města Bú Sálím (UFM Secretariat 2012b), a vybudování železničních tratí v Jordánsko, jež se mají stát součástí integrované železniční sítě v jižním sousedství (UFM Secretariat 2013b). Setrvalými problémy této ekonomické osy je nedostatečné financování a malá kooperace mezi arabskými státy jižního a východního Středozeří (European Institute of the Mediterranean 2010).

3.3 Sociálně-kulturní dimenze

3.3.1 Migrace

Námořní tragédie poblíž italského ostrova Lampedusa, při které v říjnu 2013 zahynulo přes 360 běženců převážně z východní Afriky (BBC 2013e), znovu upozornila na nejzávažnější sociální problém arabského jižního sousedství z pohledu EU – nelegální migraci. Ačkoliv ke zmíněné tragédii došlo až na konci námi zkoumaného období, migrační tlaky z prostoru arabského Středomoří zaujímaly důležité místo v agendě evropské zahraniční politiky po celé toto období už od startu ESP:BP v listopadu 1995 a periodicky roste jejich důležitost pro evropskou politiku v návaznosti na bezpečnostní, ekonomické a sociální krize v jižním sousedství a zhoršenou ekonomickou kondici mnoha členských států Unie.¹³⁸ Tvůrci evropské zahraniční politiky opakovaně artikulovali migraci jako klíčové téma spolupráce EU a zemí arabského Středomoří (Evropská komise 2003; Rada Evropské unie 2000; Rada Evropské unie 2004; Evropská komise 2005; Evropská komise 2006; Evropská komise 2011a; Evropská komise 2013b; European External Action Service 2013c), přičemž pojmem spolupráce je vyjádřena asistence arabských zemí při prevenci nelegální migrace do zemí Unie.

Legální a ilegální migrace obyvatel arabského Středomoří do EU vyplývá ze sociální, demografické a bezpečnostní situace v jižním sousedství. Evropské země představují v očích migrantů šanci na zlepšení životní úrovně, zvláště pak jihoevropské a západoevropské členské státy.¹³⁹ Souběžně arabské státy disponují velmi mladým obyvatelstvem. Porodnost sice v posledních letech zvolna klesá, nicméně průměr šesti dětí na ženu z 80. let minulého století vytvořil obrovské množství mladých lidí do 35 let, kteří dnes představují většinu obyvatelstva všech států arabského Středozeří. Procentuální počet mladých lidí v populacích arabských států vyvrcholil koncem roku 2010 (kategorie 15-24 let), avšak i v dalších letech budou mít tyto státy výrazně mladší obyvatelstvo než členské státy EU (Mirkin 2013: 12-14). Desítky milionů mladých lidí vytvářejí tlak na tvorbu nových pracovních míst a to v zemích, kde nezaměstnanost zvláště této kategorie lidí vstupujících na pracovní trh představuje dlouhodobý

¹³⁸ Přes 80% nelegálních migrantů přichází po roce 2011 do EU přes středozeří prostor (Manrique Gill 2014: 5)

¹³⁹ Největší množství migrantů ve zkoumané oblasti pochází ze zemí Maghribu, pro které jsou hlavními destinacemi Francie, Španělsko a Itálie. Migrace obyvatel dalších států arabského Středozeří je řádově nižší a z pohledu cílové destinace více diverzifikovaná (Fargues 2013).

strukturální problém. Nacházíme se v situaci, kdy arabské Středozezemí definují státy s výrazně mladou populací, vysokou mírou chudoby a nezaměstnanosti, přičemž geograficky blízko se nachází členské státy EU, jež pro mnoho mladých Arabů nabízejí možné řešení problému. Situaci dále komplikují ozbrojené konflikty, které po roce 2011 propukly v Libyi a Sýrii, jež vytvářejí další tlak, aby lidé opustili své domovy.

Nelegální migranti z jižního sousedství putují do EU převážně po pěti cestách, jež společně reprezentují 83,1% pohybu běženců v tomto prostoru v roce 2013.¹⁴⁰ Trasy využívají nejen občané arabských států, ale i lidé pocházející ze subsaharské Afriky a ze střední Asie. Preference jednotlivých tras migranty ve zkoumaném období výrazně oscilovaly. Po mnoho let byla nejfrekventovanější „západní středomořská cesta“ přes Alžírsko a Maroko, v souvislosti s početnými komunitami lidí pocházejících z Maghribu uvnitř EU. Avšak po arabských intifádách roku 2011 hraje jednoznačně nejdůležitější úlohu „centrální středomořská cesta“ přes Tunisko a Libyi, kudy se pohybuje více než polovina migrantů z arabského Středozezemí. Význam centrální trasy narostl v souvislosti s dezintegrací libyjského státu po pádu Kaddáfího režimu, nicméně frekventovanost cest se v čase mění především v závislosti na krizích v jižním sousedství a úrovni spolupráce mezi EU a arabskými zeměmi v této otázce. Obecně však můžeme hovořit o setrvalém migračním tlaku z jižního sousedství severním směrem a neustálých defenzivních opatřeních ze strany Unie.

Evropský přístup k migračním tlakům z arabského Středozezemí byl tvořen ze dvou dimenzí. Evropská zahraniční politika se na jedné straně snažila bránit ilegální migraci prostřednictvím posilování ochrany vnější hranice Unie a důslednějším postihem nelegálních migrantů na půdě členských států, na druhé straně se od roku 2005 snažila o zefektivnění legálních možností migrace pro obyvatele jižního sousedství, větší respekt k jejich lidským právům a také o propojenost mobility s ekonomickým a sociálním rozvojem této oblasti (Globální přístup k migraci a mobilitě). Komplexní evropský přístup k problematice migrace z jižního sousedství však byl po celé analyzované období podrýván napětím mezi evropskou politikou a politikami jednotlivých členských států, které si v otázkách migrace a azylu ponechaly rozhodující pravomoci. Rozpor mezi prioritami evropské zahraniční politiky a úzce

¹⁴⁰ Podle údajů agentury Frontex vede „západoafrická trasa“ (0,2% migrantů) přes Maroko a Mauretánii; „západní středomořská cesta“ (5,9% migrantů) přes Alžírsko a Maroko; „centrální středomořská cesta“ (51,6% migrantů) přes Libyi a Tunisko; „apulijská a kalábrijská cesta“ (6,3% migrantů) přes Egypt a Turecko; a konečně „východní středomořská cesta“ (19,1% migrantů) přes Libanon, Sýrii a Turecko (Manrique Gil 2014: 6).

chápanými národními zájmy některých členských států prakticky znemožnil efektivní koordinaci a soulad evropských politik v této oblasti.¹⁴¹

Primárním evropským prostředkem k ochraně vnější hranice je agentura Frontex, doklad sílicí militarizace nelegální migrace ve Středozeří a prolínání tohoto problému s námořní bezpečností v tomto prostoru (a tím i problematiky ochrany hranic a azylové politiky se SZBP/SBOP). Agentura podnikla od roku 2006 řadu společných civilních i vojenských operací k ochraně evropských hranic ve Středozeří.¹⁴² Frontex byl v letech 2004-2006 vybudován jako mechanismus rychlé reakce v případě krizí a také jako koordinační mechanismus mezi jednotlivými složkami ochrany hranic členských zemí. Agentura byla na sklonku zkoumaného období doplněna o Evropský systém sledování hranic (*European Border Surveillance System*, Eurosur), spočívající v efektivnějším sdílení dat mezi členskými státy v oblasti ochrany hranic a využívající moderní sledovací systémy. Oby prvky symbolizují reaktivní přístup k problematice ilegální migrace, jeho propojenost s bezpečnostní a obranou, a jeho pronikání do vod jižního a východního Středomoří.

Nebezpečí sekuritizace a militarizace problematiky migrace plyne ze ztrát na životech a bezohlednosti vůči migrujícím lidem, s obzvláště negativními důsledky v případě politických uprchlíků. Evropská zahraniční politika tím riskuje delegitimizaci důležité části své strukturální zahraniční politiky – respektu a dodržování lidských práv – když její počínání při boji proti ilegální migraci očividně nedodržuje standardy běžné uvnitř EU. Je příznačné, že v debatách při vzniku Frontex nebyla přítomna lidská práva migrantů. Pod rétorikou evropské solidarity se prosadila implementace silového řešení ilegální migrace. Objevily se podložené názory, že bezpečnostní přístup k migraci a zvláště aktivity Frontex učinily pro migranty ze Středozeří moře nebezpečnější místo, než bylo předtím – jen v krizovém roce 2011 utonulo podle úřadu vysokého

¹⁴¹ Příkladem mohou být dohody mezi Itálií a Kaddáfího Libyí, uzavřené během námi sledovaného období. Jejich podstatou bylo možnost okamžitého předání italskou stranou zachycených ilegálních migrantů libyjským bezpečnostním složkám, aniž by v Itálii proběhlo řízení o udělení azylu. Italská vláda tolerovala surové zacházení libyjské strany s migranty, které vedlo i k množství úmrtí. Libyjský režim, nechvalně známý porušováním lidských práv, se pro Itálii stal hlavním spojence při blokaci „centrální středomořské cesty“ pro migranty ze sub-saharské Afriky (Heinitz 2013: 14-16).

¹⁴² Nejvýznamnější operace Frontex ve spolupráci s členskými státy v prostoru jižního sousedství: Frontex Aeneas („apulijská a kalábrijská cesta“), Frontex Indalo („západní středomořská cesta“), Frontex Hammer (navyšování kapacit k zásahu v případě vážné migrační krize), Frontex Hera I.-III. („západoafrická trasa“, ochrana Kanárských ostrovů), Frontex Hermes („centrální středomořská cesta“), Frontex Nautilus („centrální středomořská cesta“), Frontex Poseidon („východní středomořská cesta“) (Frontex 2014).

komisaře OSN pro uprchlíky v této oblasti okolo 1500 lidí, skutečná čísla ale budou pravděpodobně vyšší (Heinitz 2013: 12).

Implementaci efektivní evropské politiky zaměřené na boj proti ilegální migraci ztěžovala dualita kompetencí, kdy některé aspekty migrace jsou v kompetenci členských států, jiné se přesunuly na úroveň celé Unie. Tento stav se projevoval po celé zkoumané období. Kompetenční spory a roztříštěnost evropské politiky měla zefektivnit iniciativa Globální přístup k migraci a mobilitě (*Global Approach to Migration and Mobility*, GAMM), spuštěná roku 2005, prodloužená roku 2011, jež měla být základním prvkem evropské odpovědi na migrační vlnu související s násilím a nestabilitou v arabském Středozeří. Podstatou GAMM je spolupráce mezi EU a třetími zeměmi, přičemž hlavním nástrojem jsou smluvní Partnerství mobility (*Mobility Partnership*), detailně upravující podmínky spolupráce v oblastech legální migrace, prevence a boje proti ilegální migraci a s ní spojeného organizovaného zločinu a posílení rozvojových efektů migrace pro nečlenské státy (Evropská komise 2014d). Odlišné mocenské postavení EU a arabských států a odlišné zájmy partnerů však napovídají, že jádrem Partnerství mobility byla a je evropská snaha bránit se před ilegální migrací z jižního sousedství. Pouze země respektující a aktivně plnící podmínky EU mohou požívat jistých výhod nabízených evropskou zahraniční politikou.¹⁴³

Na tragédii u Lampedusy reagovala koncem roku 2013 Evropská komise zřízením Středomořské operační skupiny (*Mediterranean Task Force*), pověřené zabránit opakování podobných neštěstí a zefektivnit regulaci migrace ve Středozeří. V prosinci téhož roku přišla operační skupina s návrhem krátkodobých i dlouhodobých opatření za tímto účelem, které byly promptně schváleny Radou. Mezi nejdůležitější patří posílení spolupráce se státy arabského Středozeří v otázkách migrace (důraz je kladen na země s problematickou kontrolou celého teritoria – Libye, Egypt) a podpis či implementace Partnerství mobility s Jordánskem, Marokem a Tuniskem; regionální programy na ochranu a další usídlování běženců; posílení možnosti legálního přístupu do EU; boj proti pašerákům, převaděčům a dalším sítím organizovaného zločinu, jež se obohacují na zoufalé situaci běženců; posílení ochrany hranic a sledování situace na moři, aby se zabránilo dalším námořním neštěstím; solidarita a pomoc s členskými

¹⁴³ Problematickým bodem je i malá právní hodnota Partnerství mobility, které jsou politickými deklamacemi mimo evropské i mezinárodní právo, čímž nejsou pro členské státy EU závazné. Státy arabského Středozeří se tak snadno mohou dostat do situace, kdy budou příkladně plnit požadavky ze strany EU, aniž by jim byla nabídnuta smysluplná protihodnota. I tento fakt vyplývá z ostražitosti členských států před kompetencemi Komise a Evropského parlamentu v citlivých otázkách migrace a azylu (Carrera 2011: 4)

státy, které jsou vystaveny migrační vlně – například v případě Itálie a ostrova Lampedusa po revoluci v Tunisku v lednu 2011 (Evropská komise 2013e).

Zpráva o implementaci GAMM za léta 2012 a 2013 chválí pokrok učiněný v tomto období ve srovnání se situací krizového roku 2011. Přesto jedinou zemí arabského Středozeří, se kterou bylo uzavřeno Partnerství mobility, je Maroko. Na podporu realizace podepsaného dokumentu EU vyčlenila 11 milionů euro. Blízko podpisu je Partnerství mobility s Tuniskem a Jordánskem. Zájem o dialog v tomto směru projevil Alžírsko, naopak Egypt se vyjádřil negativně. Nejvíce problematická situace přetrvává ve vztahu k Libyi a Sýrii. Politická a bezpečnostní situace v Libyi, determinovaná bojem ozbrojených skupin o kontrolu zbytků libyjského státu po svržení předchozího autoritativního režimu, neumožňovala efektivní spolupráci v této oblasti, ačkoliv EU spustila misi SZBP EUBAM Libya, zaměřující se na posílení ochrany libyjských hranic. Unie poskytla dalších 40 milionů euro v souvislosti s rostoucím tlakem nelegální migrace z Libye. Ještě komplikovanější byla situace ve vztahu k Sýrii, kde občanská válka rozložila tamní státní instituce a EU nebyla v žádném formálním či neformálním kontaktu s vládou v Damašku (Evropská komise 2014e).

Humanitární krize v Sýrii po roce 2011 názorně ukázala nechuť členských států přijímat na svém území migranty z jižního sousedství a to ani v případě, že opustili domovy z politických nebo bezpečnostních důvodů. Rovněž podtrhla postavení EU jakožto největšího dáorce humanitární pomoci, což ovšem celkově malá schopnost evropské zahraniční politiky výrazně promluvit do rozsáhlé mezinárodní humanitární katastrofy s globálními implikacemi ve svém bezprostředním sousedství (pro ilustraci: cesta automobilem ze syrského Aleppa k řecké nebo bulharské hranici trvá podle internetové aplikace Google Mapy 18 hodin). Válka v Sýrii mimo jiné přinesla dramatickou devastaci řady měst (Aleppo, Homs, předměstí Damašku atd.), vylidnění venkova a cílené útoky vůči civilnímu obyvatelstvu. Náboženské a sektářské podtóny násilí zvýraznily nutnost celých komunit uprchnout z místa svého bydliště. Obrovské množství lidí muselo opustit své domovy a uprchnout do jiných států nebo na bezpečnější místa v samotné Sýrii. Nejnovější odhady z poloviny roku 2014 hovoří o třech milionech Syřanů, kteří už ze země odešli, a o více než čtyřech milionech lidí, kteří byli nuceni opustit své domovy, ale nadále zůstávají v zemi (UNHCR 2014).

Do počátku ničivého konfliktu Sýrie nepatřila k významným zdrojům migrantů směřujících do zemí Unie. Málo kvalifikovaní Syřané dávali přednost ekonomické migraci do Libanonu a ekonomicky silných zemí Arabského poloostrova, zatímco

syrské ekonomické elity preferovaly Spojené státy. Sýrie byla také významnou cílovou zemí, když do ní směřovalo velké množství Iráčanů prchajících před násilím po americké invazi v březnu 2003 (Fargues 2013: 215). Násilí od března 2011 mělo gradualistický vývoj a skutečná exploze v počtu syrských uprchlíků přišla až v průběhu roku 2012. I toto zpoždění přispělo k velice zdrženlivé odpovědi EU v otázce možného vpuštění většího počtu uprchlíků ze Sýrie na území členských zemí, protože v té době už Unie a členské státy čelily migračním důsledkům občanské války v Libyi, které vyvolaly až panické reakce veřejnosti a představitelů některých členských států a dokonce úvahy o restriktivních opatřeních v otázce svobody pohybu osob uvnitř EU. Kromě toho se opět projevil nesoulad mezi přístupem Komise a členských států.¹⁴⁴

Ze tří milionů syrských uprchlíků jich naprostá většina zamířila do sousedního Jordánska, Libanonu a Turecka. Ve srovnání s masou uprchlíků v těchto zemích je 124 tisíc z nich, kteří do poloviny roku 2014 našli útočiště v zemích EU, vcelku minimální údaj: jedná se o čtyři procenta z celkového počtu syrských uprchlíků mimo hranice Sýrie. Více než polovina z nich našla útočiště ve dvou zemích – Německu a Švédsku – jež byly jako jediné ochotny přijmout početnější skupinu Syřanů. Komise čas od času vyzvala členské státy, aby následovaly jejich příkladu, s minimální odezvou národních vlád. Tvrdý postoj zaujalo Bulharsko a Řecko, odkud jsou hlášeny případy špatného zacházení a brutality vůči Syřanům pokoušejícím se přejít pozemní hranici mezi těmito státy a Tureckem. Důsledkem neochoty členských zemí EU přijmout na svém území syrské uprchlíky je ovšem zvýšený tlak nelegální migrace, když se lidé uchylují ke stále zoufalejším pokusům dostat se na teritoria Unie (Guterres 2014).

Unie kompenzovala neochotu nabídnout syrským uprchlíkům útočiště na svém území poskytováním významných finančních částek na zlepšení situace těchto lidí převážně ve zmíněných sousedních zemích, kde se nacházejí rozlehlé uprchlické tábory. Do konce sledovaného období EU takto profinancovala přes půl druhé miliardy euro, což se rovná polovině celkové sumy poskytnuté mezinárodními donory za tímto účelem (Migration Policy Centre 2014). Evropská zahraniční politika se tímto přihlásila k zavedení postavení EU jakožto globálně nejvýznamnějšímu poskytovateli humanitární pomoci. Naopak v otázce migrace jasně převážil restriktivní přístup prosazovaný členskými státy a podněty ze strany Komise směrem k větší otevřenosti je

¹⁴⁴ V listopadu 2012 evropská komisařka pro mezinárodní spolupráci a humanitární pomoc Kristalina Georgijeva uvedla: „Minulý rok v Libyi jsme se nepřiměřeně obávali libyjských uprchlíků směřujících do Evropy. V tuto chvíli máme podobnou situaci ohledně Sýrie“ (Migration Policy Centre 2014).

třeba hodnotit jako neúspěšné. Nicméně vysoký komisař OSN pro uprchlíky António Guterres vyjádřil v polovině roku 2014 přesvědčení, že evropská asistence při zmírňování bídy a utrpení syrských uprchlíků ve třetích zemích – jakkoliv významná – už není dostačující a bylo by pro všechny strany vhodnější, kdyby Unie na svém území legálně, promyšleně a organizovaně přijala větší počet Syřanů, než když bude čelit nevyhnutelnému tlaku masivní nelegální migrace (Guterres 2014).

3.3.2 Občanská společnost jako substitut demokratizace?

Podpora a kooperace se zástupci občanské společnosti arabského Středomoří představovaly konstantní téma evropské zahraniční politiky v jižním sousedství od spuštění Barcelonského procesu, byť důraz na tuto problematiku v průběhu času výrazně osciloval.¹⁴⁵ EU pojímala občanskou společnost v arabských zemích jako nositele některých důležitých struktur prosazovaných evropskou zahraniční politikou (například svoboda slova a shromažďování nebo rovnost mezi muži a ženami), přičemž aktivity subjektů občanské společnosti měly posilovat efektivitu evropské politiky i v politicko-bezpečnostní dimenzi, kdy by mnoho prvotně „nepolitických“ struktur v konečném důsledku posilovalo politickou emancipaci tamních obyvatel. Dále měly kontakty na nestátní úrovni pomoci odstranit vzájemné předsudky mezi partnery a sblížit politické, sociální a kulturní perspektivy obyvatel severních, jižních a východních břehů Středomoří (Evropská komise 2003; Rada Evropské unie 2000; Rada Evropské unie 2004; Evropská komise 2005; Evropská komise 2006; Evropská komise 2011a; Evropská komise 2013b; European External Action Service 2013c). Deklaratorní důraz na podporu občanské společnosti se však po většinu analyzovaného období nepromítl do efektivní implementace stanovených cílů a evropská zahraniční politika trpěla v této oblasti značnou nekonzistentností v definici a výběru arabských partnerů.

Implementace evropské zahraniční politiky v této oblasti spočívala v selekci vhodných subjektů z řad občanské společnosti arabského Středozeří, jejich podpoře prostřednictvím financování rozličných aktivit a předávání evropského *know-how* (například formou workshopů, seminářů a konferencí na evropské půdě). Důležitým aspektem byla spolupráce mezi evropskými a arabskými subjekty občanské společnosti.

¹⁴⁵ V Barcelonské deklaraci je role občanské společnosti pro politický a sociální rozvoj arabského Středozeří označena jako „nepostradatelná“. Naproti tomu v primárně francouzské iniciativě BP:UPS není ponechán pro nestátní aktéry téměř žádný prostor. Význam občanské společnosti opět roste neočekávaných arabských intifádách roku 2011.

V ideálním případě by arabská občanská společnost za podpory EU vytvořila prostor pro aktivity nezávislé na libovůli autoritativních režimů, kde by mohla získávat poznatky o demokracii a promýšlet pluralitní a demokratické alternativy vůči existujícím politickým systémům, přičemž by postupně pro tyto myšlenky získávala stále větší počet svých spoluobčanů (Hawthorne 2004: 5). Definici tohoto konceptu nepochybně ovlivnila skutečnost rychlého růstu počtu a aktivit arabské občanské společnosti během zkoumaného období 1995-2014.¹⁴⁶

K ničemu takovému však během celého sledovaného období nedošlo. Základními problémy evropské spolupráce a podpory arabské občanské společnosti byla jednoznačná – a v kontextu dalších cílů této politiky logická – preference kontaktů a dialogu s arabskými partnery na státní úrovni a kritéria pro výběr tamních partnerů. EU je přirozeně mnohem lépe nastavena pro spolupráci se státními subjekty než s nestátní sférou. Tento fakt dále posilovala skutečnost, jak už jsme uvedli v předchozí části práce, že tvůrci evropské zahraniční politiky byli nuceni a souběžně i chtěli brát ohledy na pozici vládnoucích autoritativních režimů. Vždy pozorní představitelé arabských režimů mohli považovat evropské výzvy k rozvoji občanské společnosti za vměšování do vnitřních záležitostí daného státu v souvislosti s verbálním provázáním problematiky občanské společnosti s demokratizací ze strany evropských partnerů.¹⁴⁷

Druhý závažný deficit implementace této výšece evropské zahraniční politiky – výběr partnerů z řad arabské občanské společnosti – spočíval v příliš omezené a silně normativně zatížené evropské definici konceptu občanské společnosti v zemích arabského Středozeří. Evropská zahraniční politika nedostatečně docenila odlišnosti ve fungování subjektů občanské společnosti v demokratickém a autoritativním kontextu (Burgat 2009: 617). Přes odlišnou situaci v každé z osmi zemí této oblasti můžeme tamní občanskou společnost zjednodušeně rozčlenit do pěti sektorů (Hawthorne 2004: 6). Každý z těchto sektorů představuje specifický autonomní prvek občanských společností zemí arabského Středomoří. Zásadní chybou evropské zahraniční politiky

¹⁴⁶ Toto období bylo z perspektivy rozvoje občanské společnosti v arabském Středozeří velmi plodné, zvláště v některých zemích (Egypt, Maroko, Tunisko) zaznamenal počet nevládních organizací během necelých dvou dekád takřka exponenciální růst. Podle oficiálních údajů příslušných úřadů existovalo v arabském Středozeří roku 2008 81 537 nevládních organizací – Alžírsko (1000), Egypt (27 068), Jordánsko (1189), Libanon (3360), Libye (130), Maroko (38 500), Sýrie (1225), Tunisko (9065) (Kandil 2010; Kandil 2011: 49).

¹⁴⁷ Proto aktivity občanské společnosti financované EU v arabském Středozeří (prostřednictvím Evropské iniciativy 2000-2006 a Evropského instrumentu pro demokracii a lidská práva 2007-2013) měly „nepolitický“ ráz, jako například ochrana ohrožených dětí na ulici, boj proti marginalizaci žen nebo podpora obětí mučení (EIDHR 2014).

v této oblasti bylo nedostatečné zhodnocení šířky, významu a rozmanitosti všech pěti sektorů, jež se negativně projevilo v jejím neuspokojivém dosahu a efektivitě během sledovaného období.

Prvním, nejvíce tradičním a rozšířeným je sektor islámský zahrnující široké spektrum aktérů – od drobných pietistických skupin po početná politizovaná hnutí. Ačkoliv jejich hlavním posláním je posilování a propagace víry, portfolio jejich aktivit je velice rozsáhlé – od významné vzdělávací, sociální, charitativní činnosti až například po propagaci udržování čistoty veřejného prostoru či provozování manželských poraden. Islámský sektor občanské společnosti je primárním zdrojem vlivu islámských struktur při organizaci veřejného života v arabském Středozeří. Krajiní evropská nedůvěra k subjektům, v jejichž organizaci a mobilizaci hraje důležitou roli islámská symbolika, ovlivnila výběr partnerů z řad občanské společnosti, s nimiž byla evropská zahraniční politika ochotna vést dialog a spolupracovat. Identifikace těchto subjektů s islámskou vírou a její symbolikou je předem diskvalifikovala z institucionalizovaného dialogu s EU.¹⁴⁸ Výsledkem ovšem byl drasticky nereprezentativní výběr zástupců arabské občanské společnosti, přinejmenším do přelomového roku 2011.

Druhým sektorem arabských občanských společností jsou organizace poskytující služby občanům jako nabídka výhodných půjček, podpora drobného podnikání, příprava na povolání, vzdělávání atd. Tyto služby většinou poskytují i islámské subjekty, tudíž jsou obdobně zaměřené, ale laické organizace obvykle štědře podporované západními donory včetně EU jakožto konkurence islamismu. Třetím sektorem jsou odbory a profesní organizace (právníků, lékařů atd.), často velmi početné, politizované a vlivné. Například v Egyptě byly ve zkoumaném období profesní organizace skutečnou politickou arénou pro boj mezi islamisty a levicí v jinak bedlivě kontrolovaném a depolitizovaném autoritativním režimu. Tento sektor občanské společnosti byl na okraji zájmu evropské zahraniční politiky. Čtvrtý sektor tvoří skupiny a sítě vzájemné pomoci a solidarity – například mezi migranty z venkova do velkých měst, kterýžto jev masově provázal ekonomický rozvoj arabských středomořských států od 60. let minulého století, nebo mezi lidmi ze stejného regionu či sociálního prostředí. Tyto subjekty jsou neformálně organizované a většinou nemají žádné kontakty s vládami států, kde působí, ani jakoukoliv vazbu na evropskou zahraniční politiku (Hawthorne 2004: 7-8). Jejich

¹⁴⁸ Evropská nechce podporovat, vést dialog a koordinovat činnost s islámským sektorem občanské společnosti vyvěrala spíše ze zabudovaného instinktivního odporu vůči takto profilovaným sdružením, než z jasně definované a deklarované společné evropské linie (Youngs 2004: 19).

zapojení do implementace evropské zahraniční politiky by z evropské strany vyžadovalo objevení inovativních metod působení, vzhledem k jejich neformální organizaci a „ne-institucionálnímu“ založení.

Konečně pátým sektorem občanské společnosti zemí arabského Středozeří jsou skupiny a organizace zaměřující se na propagaci demokracie, pluralismu, respektu k lidským právům, rovnosti mezi pohlavími atd. Právě tento pátý sektor mnohdy tvůrcům evropské zahraniční politiky i v západním diskurzu splýval s arabskou občanskou společností jako takovou, ačkoliv v žádném případě netvořil její největší součást (Hawthorne 2004: 8). Nepoměrně velká část evropských finančních prostředků a pozornosti byla nasměrována vůči takto pojatým nevládním organizacím, ačkoliv jejich vliv ve společnostech arabského Středozeří byl mnohdy mizivý. Některé nevládní organizace tohoto typu byly orientovány pouze na účel získání evropských finančních prostředků, část z nich byla založena a řízena zpravodajskými službami arabských autoritativních režimů.¹⁴⁹ Důležitou úlohu v evropské ochotě podporovat tyto organizace sehrál fakt, že většina z nich se záhy naučila používat stejný jazyk, jakým jsou formulovány cíle evropské zahraniční politiky.

Souběžně působila zřetelně normativní evropská definice občanské společnosti, jíž odpovídaly pouze ty subjekty, které vyjadřovaly stejné názory, jako měla EU. Ve zkoumaném prostoru to byli především sekulární liberálové a levice společně s „apolitickými“ organizacemi hájícími specifické kauzy, jako například práva žen či ochranu životního prostředí. Specifickým záměrem (nebo důsledkem) takto pojaté definice občanské společnosti bylo znemožnění participace jejího islámského sektoru na evropských aktivitách a nutno dodat, že do roku 2011 žádné islámské nebo islamistické subjekty na programech či institucionalizovaném dialogu s EU neparticipovaly. Evropská zahraniční politika vědomě posilovala dojem *třetí síly* v politickém a společenském životě zemí arabského Středozeří, jež měla být alternativou vůči autoritativním režimům a na ně napojeným subjektům na jedné straně a islámským a islamistickým formacím na straně druhé.¹⁵⁰ Již v období před rokem 2011 se ale

¹⁴⁹ Ačkoliv členy rozsáhlých zpravodajských služeb arabských režimů (*muchabarát*) musely být prostoupeny nevládní organizace ze všech zemí zkoumaného regionu, největší známosti dosáhly formace založené a řízené tuniskými zpravodajci, poprvé odhalené roku 1996. Jejich společným jmenovatelem byl přídomek „bez hranic“ (Mladí doktoři bez hranic, Psychologové bez hranic, Právníci bez hranic atd.). Tuniská zpravodajská služba je systematicky vysílala na workshopy, semináře a konference do členských zemí EU, aby reportovaly o způsobu, jakým se na těchto akcích hovoří o Tunisku (Pitner 2000).

¹⁵⁰ Arabské autoritativní režimy ochotně přistoupily na evropskou rétoriku podpory občanské společnosti a samy založily množství „státem organizovaných nevládních organizací“ (*government organized non-governmental organization*, GONGO), typických pro nedemokratické země po celém světě. Oblíbenou

ukazovalo, že třetí síla v podobě levice a liberálů postrádá skutečnou lidovou podporu a je příslovečným papírovým tygrem evropských demokratizačních aktivit (Burgat 2009: 628-629). Ve skutečnosti arabské autoritativní režimy ochotně mýtus třetí síly podporovaly, při vědomí, že skutečná politická, společenská a kulturní alternativa – organizovaná a mobilizující na základě islámské symboliky – je evropskou zahraniční politikou ostrakizována.¹⁵¹ Vývoj po roce 2011 spojený s masivním posílením islámských a islamistických subjektů koncept třetí síly jakožto mýtu potvrdil.

V období do roku 2011 EU řešila výše uvedené problémy progresivní ztrátou zájmu o navázání kontaktů a spolupráci s arabskou občanskou společností a zvýšeným důrazem na normativní definici konceptu občanské společnosti (Jünemann 2012: 2). Optimistickou atmosféru 90. let, s důrazem na rozvoj občanské společnosti a prospektivní demokratizaci arabského Středozeří, vystřídal mnohem technokratičtější přístup po spuštění EPS a především BP:UPS, přičemž se vytrácel důraz na dosah evropské zahraniční politiky na nestátní úroveň. BP:UPS vycházel ze striktně mezistátního přístupu a je příznačné, že prioritní osy Sarkozyho iniciativy se dotýkaly problematiky občanské společnosti jen okrajově (postavení žen). Z evropské zahraniční politiky v arabském Středozeří se stal elitářský projekt, mentálně a emocionálně se jižní a východní břehy Středomoří stále více vzdalovaly od těch severních, přičemž podobný vývoj odporoval původnímu duchu BP:ESP vyjádřenému v Barcelonské deklaraci.

Výsledkem negativních trendů byl do roku 2011 propad hodnověrnosti a legitimacy evropské zahraniční politiky, která byla podrývána rozporem mezi rétorikou a akcí. Deklaratorní důraz podpory a rozvoje občanské společnosti nebyl doprovázen implementací konkrétních opatření v tomto směru a evropský étos demokratizace politického a společenského života a ideové plurality zpochybňovalo vyloučení podstatné části politických, společenských a kulturních sil v arabských zemích, které

doménou arabských GONGO ve Středozeří byl boj za ženská práva, který byl režimy považován i za vhodné pole působnosti pro manželky autoritářů. Prominentní roli v tomto směru hrály především egyptská první dáma Suzanne Mubarak, tuniská Lejla Trabelsí a jordánská královna Ránjá. Dlužno dodat, že přes pokřivení původního smyslu pojmu „nevládní organizace“ jejich aktivity přinesly čas od času hmatatelné výsledky v dané problematice (Azzam 2014).

¹⁵¹ Arabské režimy, které byly v procesu cizelace autoritářství nejúspěšnější – jako Jordánsko, Maroko, Tunisko a částečně Egypt – vědomě podporovaly rozvoj liberálně a levicově laděných laických nevládních organizací, jejichž podpora jim získávala uznání evropských partnerů. Podmínkou bylo respektování mantinelů vymezených režimy těmito organizacím (tedy žádná přímá kritika vládnoucího autoritáře). Například v marocké monarchii králové Hasan II. i jeho syn Muhammad VI. podporovali aktivity nevládních laických organizací v oblasti boje proti korupci a rovnosti mezi muži a ženami (Ottaway – Riley 2006).

využívaly islámskou symboliku nebo nebyly organizačně schopné zahájit institucionalizovaný dialog s EU. Závislost implementace dalších cílů evropské zahraniční politiky na arabských autoritativních režimech oslabil důvěryhodnost a legitimitu EU na nestátní úrovni, s negativními dopady pro její strukturální dimenzi. Održenosť evropské zahraniční politiky od nestátních aktérů posílila šok z vlny intifád v arabském Středozeří roku 2011, které jako první postihly partnery (Tunisko a Egypt), kteří příčinnivě kooperovali s evropskou zahraniční politikou na rozvoji občanské společnosti reprezentované třetí silou režimu neškodných liberálů a levice.

Destabilizace dlouhotrvajících autoritativních režimů a vlna změn v arabském Středozeří po roce 2011 představovala nejen potvrzení nedostatečné implementace evropské zahraniční politiky v oblasti dialogu a spolupráce s tamní občanskou společností, ale i šanci k reflexi a restartu této politiky. EU v období 2011-2014 rozvinula další dva nástroje na podporu občanské společnosti s jasnými přesahy do demokratizačního obsahu své zahraniční politiky. Zárodky Evropské nadace pro demokracii (European Endowment for Democracy; EED) a Zařízení občanské společnosti (Civil Society Facility; CSF) probleskovaly už před arabskými intifádami od roku 2008, je nicméně nepochybné, že právě dramatický vývoj v jižním sousedství definitivně napomohl jejich konstituci.

Hodnocení EED i CSF by bylo po krátké době od jejich operacionalizace předčasné. Záměrem tvůrců evropské zahraniční politiky je prostřednictvím EED přinést pohotovější a politicky odvážnější podporu subjektů občanské společnosti, které ve svých zemích usilují o demokratizaci politického a společenského života, přičemž nový nástroj má fungovat nezávisle na unijních institucích i členských státech. EED odstraňuje byrokratické překážky evropské podpory, které jsou pro většinu reprezentantů občanské společnosti v arabském Středozeří obtížně překonatelné, obzvláště v situaci násilných konfliktů (Libye, Sýrie). Nicméně od počátku se nad novým nástrojem vznáší několik otázek, z nichž nejdůležitější je otázka financí. Zájem členských států financovat EED byl pouze vlažný a znepokojujícím faktem je, že v roce 2013 mezi přispívajícími státy stále chyběla Francie, Velká Británie, Itálie a Španělsko (MFA Republic of Poland 2014). Naopak velkou podporu se EED dostává ze strany Polska, což odráží i fakt, že výkonným ředitelem nadace se stal polský diplomat Jerzy Pomianowski (MFA Republic of Poland 2013).¹⁵²

¹⁵² Polský aktivismus může naznačovat výsadní postavení východního sousedství v aktivitách EED a malý akcent na arabské Středozeří, které nepatří mezi polské zahraničněpolitické priority.

Fungování CSF je rozděleno do tří způsobů podpory subjektů občanské společnosti. Podpora subjektům na národní úrovni má vést k rozšiřování kapacit a posílení jejich vlivu ve společnostech, v nichž působí. Druhým typem podporovaných aktivit je přeshraniční, regionální spolupráce nevládních organizací, jak mezi státy sousedství, tak mezi subjekty ze sousedství a členských zemí Unie. Třetím typem podpory je financování stáží v unijních institucích a výměny zkušeností mezi partnery ze zemí sousedství a EU. Obecným cílem je podpora rozvoje občanské společnosti, která se bude aktivně podílet na veřejných debatách o demokracii, lidských právech, sociální inkluzi a vládě práva, s kapacitou ovlivnit politiky a rozhodovací proces. Rozpočet CSF pro období 2011-2012 byl 40 milionů euro (jižní i východní sousedství) a 11 milionů euro pro rok 2013 jen v jižním sousedství (Evropská komise 2013f; EU Neighbourhood Info Centre 2014a).

Potvrzením znovuobjeveného zájmu evropské zahraniční politiky o arabskou občanskou společnost ve Středozeří bylo setkání prvního Fóra občanské společnosti v Bruselu v dubnu 2014. Komisař zodpovědný za politiku sousedství Štefan Fülle na něm vymezil priority EU pro dialog a podporu občanské společnosti v jižním sousedství pro příští léta, jež vycházejí z evropské reflexe přístupu před rokem 2011 a průběhu arabských intifád. EU chce navázat na už existující platformy spolupráci; zvýšit koordinaci, posílit inkluzivní dialog a výměnu informací; zajistit odpovídající trénink pro subjekty občanské společnosti; zaměřit se na roli médií a pozitivní roli, kterou mohou sehrát pro posílení občanské společnosti; a v neposlední řadě vytvořit platformu pro případné řešení konfliktů a sblížení odlišných perspektiv mezi partnery (EU Neighbourhood Info Centre 2014b).

Dosáhnout toho chce prostřednictvím fungování EED a CSF, kooperací mezi představiteli občanské společnosti a vládních struktur, vytvořením tematických „komunit“ pro diskuzi o problémech (jako jsou nezaměstnanost, migrace, rovnost pohlaví, životní prostředí atd.) a organizací dalších workshopů pro vzájemné učení všech partnerů (EU Neighbourhood Info Centre 2014b). Z Fülleho vystoupení je zřejmé, že evropská reflexe neúspěšné implementace tohoto výseku zahraniční politiky v období 1995-2011 nespočívá v objevení nového přístupu k arabské občanské společnosti, ale v opětovném důrazu na přístup a metody, které byly nedostatečně či málo efektivně implementovány v předchozím období.

3.4 Shrnutí kapitoly

Druhá analytická kapitola práce zaměřila pozornost na implementaci evropské zahraniční politiky v arabském Středozeří. Implementaci rozděluje do dimenzí politicko-bezpečnostní, ekonomicko-finanční a sociálně-kulturní. V politicko-bezpečnostní dimenzi jsme dospěli ke zjištění, že evropská zahraniční politika do přelomového roku 2011 jednoznačně dávala přednost stabilitě arabských autoritativních režimů před možnými destabilizačními změnami. Při užívání politické kondicionality upřednostňovaly EU a členské státy kondicionalitu pozitivní. Důležitou roli v tomto postupu sehrávala nemožnost vstupu do EU pro arabské středomořské státy, čímž evropská zahraniční politika přicházela o možnost účinné motivace a tlaku. Na vývoj po roce 2011 Unie reagovala opětovným důrazem na už existující formy asistence a spolupráce, společně s rozšířenými možnostmi uplatnění pozitivní kondicionality.

Důležitým komponentem politicko-bezpečnostní dimenze evropské zahraniční politiky bylo řešení konfliktů. EU se angažovala ve většině velkých konfliktů v této oblasti, mimo jiné i působením misí v rámci Společné zahraniční a bezpečnostní politiky. Analýza ukázala, že evropské aktivity jsou přes dílčí úspěchy v tomto směru víceméně neúspěšné a arabské Středozeří nadále zůstává jedním z nejkonfliktnějších míst současného světa. Řada problémů provází také evropský boj proti mezinárodnímu terorismu a komplikovanou spoluprací s arabskými partnery při potírání tohoto fenoménu.

Analýza ekonomicko-finanční dimenze implementace evropské zahraniční politiky ukázala, že Unie prosazuje selektivní liberalizaci obchodu s arabskými partnery, jež jí má napomoci k udržení obchodní převahy. Země arabského Středomoří jsou na EU jako obchodním partnerovi velmi závislé. Podpora ekonomické integrace ze strany EU má dvě roviny. Unie podporuje tamní integraci za podmínky, že nepředstavuje ohrožení pro její obchodní dominanci. I z tohoto důvodu je intra-arabská ekonomická integrace ve Středozeří (osa jih-jih) značně zpozdilejší než integrace mezi EU a většinou arabských středomořských států (osa sever-jih). V otázkách energetiky se evropská zahraniční politika soustředila na bezpečnost dodávek fosilních paliv a rozvoj infrastrukturních kapacit pro jejich dovoz a také na rozvoj projektů alternativních zdrojů energie (solární energie).

Implementace v sociálně-kulturní dimenzi evropské zahraniční politiky spočívala především v boji proti ilegální migraci, mnohem menší pozornost byla věnována opatřením k podpoře občanské společnosti v arabských partnerských zemích.

Analýza prozradila, že Unie zřetelně inklinovala k silovému postupu a represivním opatřením v boji proti ilegální migraci, což se odrazilo na fungování evropské agentury Frontex. Klíčové rozhodování v otázkách migrace si podržely členské státy, po celé sledované období neochotné přijmout na svém území větší počty migrantů ze zkoumané oblasti. Evropská podpora rozvoje občanské společnosti byla po většinu sledovaného období selektivně cílena na menšinový výsek občanské společnosti v arabských zemích. Výsledkem takovéto implementace byla malá efektivita evropské zahraniční politiky. Opětovný důraz na toto téma a více inkluzivní přístup při kooperaci s občanskou společností Unie nastolila po roce 2011, nicméně její nové iniciativy musí teprve prokázat svou efektivitu a úspěšnost.

4. AKTÉŘI A STRUKTURY

Osm arabských států jižního a východního Středozeří spojuje řada dlouhodobých politických, ekonomických, sociálních i kulturních charakteristik, přestože by bylo zavádějící hovořit o „regionu“ arabského Středozeří – část charakteristik nacházíme i v širším okruhu arabských zemí, případně v celém prostoru severní Afriky a západní Asie. Arabské státy (společně s nestátními Palestinskými územími) reprezentovaly v roce 2013 96,5% obyvatelstva jižního sousedství EU (210,4 milionů), kde jedinou nearabskou zemí je Izrael se 7,7 miliony obyvatel (US Census Bureau 2014). V prostoru arabského Středozeří vystupují aktéři, kteří mají výrazně odlišné zájmy, než má EU a její členské státy, a vývoj států v této oblasti je formován strukturami, jež se liší od struktur podporovaných evropskou zahraniční politikou. Partikulární podmínky jednotlivých arabských zemí jižního a východního Středozeří se liší, nicméně můžeme identifikovat několik aktérů a struktur, které jsou pro situaci v arabském jižním sousedství typické a s nimiž se evropská zahraniční politika setkává ve všech osmi zemích. Právě tyto aktéry a struktury analyzuje následující část práce, která se přidrží dělení na politicko-bezpečnostní, ekonomicko-finanční a sociálně-kulturní oblast, vycházející z evropské zahraničněpolitické praxe.

V politicko-bezpečnostní oblasti analyzujeme dominantní politickou strukturu zkoumané oblasti, jíž je autoritářství. Přes všechny rozdíly mezi státním zřízením tamních států a ideologickým zabarvením jejich rétoriky je autoritářství všeobecný a ústřední organizační princip politických režimů zemí arabského Středozeří. Ekonomicko-finanční oblast je věnována souboru ekonomických struktur, které primárně spolupůsobily v hospodářském životě arabského Středomoří po celé zkoumané období a jež nazýváme neoliberalismus, klientelismus a ekonomická globalizace. V sociálně-kulturní oblasti práce analyzuje dva okruhy aktérů. Média a komunikační technologie, jež díky existenci moderní spisovné arabštiny významně spoluutvářejí společné intelektuální milieu obyvatel zkoumaných států, a důsledky rekordně vysokého zastoupení mladých lidí do 35 let v jejich populaci, jež je výsledkem obdobného demografického vývoje arabského Středozeří v předchozích dekáдах. Zvláštní pozornost je věnována souboru aktérů a struktur, který nazýváme jako islamismus, projevujícím se ve všech zemích zkoumané oblasti. Působení islamismu se projevuje na politické i společenské úrovni, není proto možné jej redukovat na

fenomén politicko-bezpečnostní či sociálně-kulturní. Uzavírá proto tuto část práce a je analyzován komplexně se všemi svými důsledky pro vývoj arabského Středomoří.

4.1 Politicko-bezpečnostní oblast

4.1.1 Autoritářství

Milióny protestujících vyšly v roce 2011 do ulic arabského Středozeří. Tuniská, egyptská, libyjská, marocká, syrská a jordánská města se zaplnila masami převážně mladých lidí, kteří často poprvé v životě veřejně artikulovali politické požadavky. Jejich motivaci většinou vyjadřovala všeobecná hesla „svoboda“ (*huríja*), „důstojnost“ (*karáma*) a „sociální spravedlnost“ (*adála idžtimáíja*). První dvě se vztahují k dlouhodobým problémům v politicko-bezpečnostní situaci zkoumané oblasti, která byla po celé sledované období definována vysokou mírou autoritářství a zvlášť bezpečnostních složek vládnoucích režimů. Autoritářství bylo základním organizačním prvkem, hlavní strukturou definující fungování politických systémů arabského Středozeří. Navzdory značným politickým rozdílům mezi tamními státy vycházejícím z historických odlišností jejich konstituce se všechny organizovaly na základě autoritativních struktur.

V předešlých kapitolách jsme uvedli, že žádný arabský stát v analyzovaném období 1995-2014 neměl demokratickou formu vlády. Více či méně represivní autoritativní režimy vládly ve všech arabských státech jižního a východního Středozeří, kde autoritářství zůstávalo nejtypičtější politickou strukturou.¹⁵³ Tento stav odpovídá celkovému trendu politického vývoje širší oblasti severní Afriky a Blízkého východu po rozpadu Sovětského svazu. Podle údajů organizace Freedom House z 21 zemí této části světa, kterou v roce 2013 obývalo 403 milionů lidí, žila pouhá dvě procenta z nich ve svobodném politickém systému (Izrael). V žádném z těchto států podle dat Freedom House nepanuje svoboda tisku (Freedom House 2014b). Ačkoliv úroveň dodržování/porušování lidských práv se mezi státy arabského Středozeří významně liší (a měnila se během zkoumaného období i v kontextu jednotlivých států), podle organizace Human Rights Watch se každá vláda v tomto prostoru uchyluje k represí, proti politickým protivníkům nebo vůči rozličně definovaným menšinám (Human Rights Watch 2014).¹⁵⁴

¹⁵³ S jistou výjimkou Libanonu, jehož ústřední moc je natolik slabá, že není možné hovořit o autoritativním režimu. Avšak ani libanonský politický systém, organizovaný na základě konfesních a sektářských štěpných linií, není možné považovat za demokratický, spíše jde o komplex autoritativně řízených konfesních a sektářských komunit.

¹⁵⁴ Nejlepší situace v tomto ohledu panuje v Maroku a Tunisku, nejhorší potom v Egyptě, Libyi a Sýrii.

Dominance autoritativní formy vlády v arabském Středozeří vyplynula z politického, ekonomického a sociálního vývoje po zisku nezávislosti na evropských koloniálních mocnostech v období po druhé světové válce.¹⁵⁵ Ačkoliv časový rozsah tohoto vývoje částečně přesahuje chronologické vymezení práce, můžeme ho ve stručnosti zarámovat do čtyř period, z nichž první tři se skládají ze dvou dekád, čtvrtá – stále probíhající – potom začíná rokem 2011. Během 50. a 60. let 20. století byl politický vývoj arabského Středozeří formován popularitou a expanzí panarabismu a etatistických forem ekonomického rozvoje, zosobněného a exportovaného po roce 1956 egyptským prezidentem Gamálem Abd an-Násirem, a defenzivním odporem monarchistických režimů vůči tomuto proudu. Lokální variace násirismu – jenž je kombinací autoritářského politického systému, socialisticky zabarvených forem státem řízeného ekonomického rozvoje a odporu vůči „externím“ silám (kolonialismus, sionismus) – byly v těchto letech převažující odpovědí na potřebu modernizace v arabských středomořských státech. Naproti tomu monarchie (Jordánsko, Libye, Maroko) se snažily uhájit svou vlastní existenci, jak se podařilo v případě jordánského a marockého režimu. Jedná se o období značné politické nestability, kdy docházelo k častým převratům a střídání režimů, institucionální kapacity států byly většinou velmi slabé, obzvláště ve srovnání s následujícím obdobím.

V 70. a 80. letech 20. století došlo ke stabilizaci režimů a prudkému nárůstu jejich kontrolních a represivních kapacit. Násirismus a jeho deriváty ztratily na přitažlivosti, především kvůli zdrcující porážce arabských států ve válce s Izraelem v červnu 1967, a konzervativní režimy (Jordánsko a Maroko) se postupně stabilizovaly. Další válka mezi arabskými státy a Izraelem v říjnu 1973 odstartovala první raketový růst cen fosilních paliv, příliv petrodolarů z monarchií Arabského poloostrova se projevil i ve většině ekonomik arabského Středozeří, což posílilo represivní a kooptační schopnosti jejich režimů. Pád cen fosilních paliv v 80. letech naopak tyto schopnosti výrazně oslabil, což se projevilo zvýšeným vnitropolitickým pnutím (zvláště v Alžírsku, Egyptě a Sýrii). S výjimkou Libanonu, jenž procházel vleklou občanskou válkou a jako státní entita přestal existovat, nedošlo v arabském Středozeří k žádnému úspěšnému převratu. Naopak významně zesílila efektivní kontrola a represe reálných i potencionálních opozičních sil a rozvinuly se kapacity zpravodajských služeb

¹⁵⁵ Země arabského Středozeří získaly formální politickou nezávislost v následujícím pořadí: Egypt 1922, Libanon 1943, Jordánsko 1946, Sýrie 1946, Libye 1951, Maroko 1956, Tunisko 1956, Alžírsko 1962 (BBC 2014b)

(*muchabarát*) zaměřených na sledování „vnitřního nepřítele“. Během tohoto období vznikly – opět s výjimkou Libanonu – všechny režimy, se kterými byla evropská zahraniční politika ve sledované časové periodě nucena kooperovat.

Třetí perioda ve vývoji režimů arabského Středozeší začíná roku 1991 (kdy zaniká Sovětský svaz a irácká armáda je rozdrčena koalici vedenou Spojenými státy) a končí na začátku roku 2011. Právě toto období je úzce spojeno s působením evropské zahraniční politiky po startu ESP:BP v listopadu 1995. Dvě dekády po ukončení studené války byly poznamenány jak dramatickými změnami v oblasti mezinárodních vztahů, tak i pozoruhodnou kontinuitou vládnoucích režimů a tedy způsobu vlády v arabském Středozeší (a celé širší oblasti Blízkého východu), které se tímto způsobem odlišilo od jiných částí světa procházejících od 70. let minulého století politickými tranzicemi (Latinská Amerika, střední a východní Evropa, subsaharská Afrika). Základní konstantou celého období byla snaha režimů uchovat základy autoritativních systémů intaktní a zároveň se přizpůsobovat vnějším i vnitřním politickým, ekonomickým a sociálním změnám. Arabské režimy se nemohly otevřeně postavit převažujícímu globálnímu étosu demokracie a vnějším tlakům Spojených států a EU na svou demokratizaci, proto imitovaly politické přechody k demokratické formě vlády, aniž by ohrozily podstatu autoritativních systémů. V své snaze byly až překvapivě úspěšné, proto americký politolog Daniel Brumberg nazval toto období „tranzicí nikam“ (Brumberg 2003).

Nynější éra politického vývoje arabského Středozeší odstartovala v lednu 2011. Sebeupálení mladého prodavače zeleniny v provinčním tuniském městě uvolnilo dlouhodobě nahromaděnou frustraci v této severoafrické zemi (Abouzeid 2011). Dlouholetý tuniský autoritář Zín ud-Dín Ben Alí podlehl 14. ledna tlaku masových protestů a odletěl ze země. Události v Tunisku záhy inspirovaly obyvatele dalších arabských zemí a události nabraly rychlý spád. Dlouhotrvající a domněle stabilní autoritativní režimy se otrásaly prudkou mobilizací širokých lidových vrstev. Na začátku února odstoupil egyptský prezident Husní Mubáarak, jehož režim progresivně ztrácel kontrolu nad vývojem v zemi. V sousední Libyi se vlna lidové mobilizace změnila na úpornou občanskou válku, ve které se nakonec díky pomoci západních států a monarchií Perského zálivu rebelům podařilo v říjnu 2011 zabít čtyři desítky let vládnoucího Muammara Kaddáfího. Lidové protesty v Sýrii proti režimu prezidenta Bašára al-Asada se postupně změnily na krvavý konflikt mezi vládou v Damašku a stovkami povstaleckých milic, jehož konec je v době psaní této práce

(druhá polovina roku 2014) v nedohlednu. Méně intenzivní lidové protesty donutily k politickým a ekonomickým ústupkům režimy i v Alžírsku, Jordánsku a Maroku.

Události roku 2011 bezesporu znamenají výrazný politický předěl ve vývoji arabského Středozeří, nicméně další vývoj ukázal, že autoritářství nadále představuje základní politickou strukturu této oblasti. Podle dat Freedom House učinilo na cestě k demokracii největší pokrok desetimilionové Tunisko.¹⁵⁶ Vývoj v nejlidnatější arabské zemi, Egyptě, naopak nabral opačnou tendenci. Po svržení demokraticky zvoleného prezidenta a vlády armádou v červenci 2013 nabral politický systém ostře autoritativní, represivní kurz, což se odrazilo i v hodnocení americké nevládní organizace.¹⁵⁷ V Libyi a ještě dramatičtěji v Sýrii proběhl rozklad státního zřízení a fragmentace země, které negativně ovlivňují další politický vývoj. V Alžírsku, Jordánsku a Maroku režimy dokázaly zvládnout situaci a reagovat další cizelací politického systému bez narušení jeho autoritativních základů. Specifické postavení opět zaujímal Libanon, jehož fragmentovaný politický systém neumožnil protestujícím mobilizovat se proti partikulárnímu politickému vůdci či kauze. Sled událostí po roce 2011 ukázal, že autoritativní forma vlády je hluboce zakořeněna v politické realitě arabského jižního a východního Středozeří, přičemž svržení vládnoucích režimů může situaci v oblasti politických práv a občanských svobod dále zhoršit.

4.1.1.1 Charakter autoritativních režimů arabského Středozeří

Tématu odolnosti a cizelace arabského autoritářství v období 1991-2011 byla mezi politology a specialisty na oblast severní Afriky a Blízkého východu věnována značná pozornost. Většina studií se soustředila na podmínky panující v zemích tohoto regionu, které brání tranzicím k pluralitnější politice a demokracii, nebo na schopnosti autoritativních režimů čelit požadavkům na demokratizaci.¹⁵⁸ Mezi badateli panuje konsenzus, že v periodě 1991-2011 nedošlo v arabském Středozeří k autentickému posunu k pluralitní politice, ale k transformaci autoritativních režimů v tom smyslu, aby byly schopné uchovat si svůj autoritativní charakter a souběžně obstát vůči novým výzvám v podobě demografie, globalizace, informační revoluce či externím tlakům na politické změny. Nešlo tedy o období stagnace, ale změn – v některých případech

¹⁵⁶ V roce 2010 byla tamní úroveň politických práv hodnocena nejhorším ukazatelem sedm, úroveň občanských svobod pětkou. V roce 2013 byly obě kritéria ohodnoceny trojkou, celá země byla tedy označena za „částečně svobodnou“.

¹⁵⁷ Egypt byl v roce 2013 hodnocen jako „nesvobodný“.

¹⁵⁸ Například Posusney – Angrist 2005; Schlumberger 2008; King 2009; Bellin 2012 a mnozí další.

dynamických. Pro uchování autoritativního charakteru vlád nestačila pouhá represe, režimy se vydaly cestou politických, ekonomických a sociálních reforem. Podoba „přechodů“ v arabských státech sehrála důležitou roli pro přehodnocení některých postulátů tranzitologie, především toho, že stát procházející politickou tranzicí by měl být považován za zemi na cestě k demokracii (Carrothers 2002). Nejen v souvislosti se zeměmi arabského Středozeří se v politické vědě objevila nová terminologie pro popis autoritářství 21. století: kompetitivní autoritářství, hybridní režimy atd.

Charakteristickými rysy autoritativních struktur dominujících politice arabského Středozeří, jak se stabilizovaly v 70. a 80. letech minulého století, je ústřední postavení mocenského centra v podobě několika osobností¹⁵⁹, jejichž moc není založena na demokratické legitimitě v podobě voleb, slabá institucionalizace politického systému a existence pretoriánských ozbrojených jednotek, určených specificky k ochraně a zachování vládnoucího systému. Konaná volební klání, v případě některých voleb v Egyptě, Jordánsku a Maroku dokonce do značné míry svobodná a velmi soutěživá, neohrožovala základy autoritativního systému, protože legislativa byla vždy v podřízeném postavení vůči vládnoucím elitám. Parlamenty arabského Středomoří neměly de facto žádnou moc k reformě autoritativního systému a byly určeny k potvrzování už předem učiněných rozhodnutí. Moderní politické instituce byly suplovány nejrůznějšími formami loajalit mocenského jádra, povětšinou primordiálními (rodina, klan, kmen), konfesními nebo stavovskými (příslušnost k ozbrojeným silám, tradičním elitám), které zaručovaly vnitřní kohezi režimů v případě vnitropolitického i zahraničněpolitického ohrožení. Klasické ozbrojené síly byly oslabeny existencí elitních jednotek, jejichž úkolem bylo chránit režimy před množstvím bezpečnostních hrozeb, včetně státního převratu provedeného armádou. Takto pojaté pretoriánské síly měly přednostní přístup ke kvalitnímu výcviku, výzbroji a nejrůznějším materiálním výhodám.

Velmi diskutovaným faktorem politického vývoje arabského Středozeří se na přelomu 20. a 21. století stala generační výměna hlav států v některých zemích a obecněji kooptace a recyklace elit autoritativních režimů zapojením mladších ročníků do jejich fungování. Výměna hlav států se týkala monarchií Jordánska a Maroka, kde předání moci z otce na syna nevzbuzovalo takové kontroverze, republik Egypta a Sýrie a velmi specifického příkladu Libye. Ve sledovaném období 1995-2013 se generační

¹⁵⁹ Jádra politických režimů arabského Středomoří byly tvořeny z malého počtu osob (5-20), v jejichž rukou bylo všechno zásadní rozhodování. Vyjma několika výjimek šlo pouze o muže (Perthes 2004).

výměna v čele režimu zdařila v Jordánsku, Maroku a Sýrii¹⁶⁰, události roku 2011 ji zmařily v Egyptě a Libyi.¹⁶¹ S časovým odstupem můžeme konstatovat, že předání moci z otce na syna nevedlo v žádné zemi arabského Středozeří k rozvoji pluralitní politiky a reformám, které by ohrozily autoritativní charakter tamních režimů. Naděje vkládané do obecnější generační výměny elit ve smyslu demokratizace se ukázaly jako liché. Mladší generace představitelů arabských režimů, která byla na místa různé důležitosti inkorporována do vládnoucích kruhů, sice mnohdy nesla rozmanitě pojatou ideu modernizace – ta ovšem v ani jednom případě nezahrnovala demokratizaci a narušení autoritativních základů státní moci (Perthes 2004).

Ochrana autoritářské podstaty režimů v konečném důsledku spočívala na zpravodajských službách a pretoriánských ozbrojených složkách. Podle Evy Bellinové (2005) závisí schopnosti kontrolních a represivních institucí arabských režimů na jejich financování a mezinárodních sítích podpory. V těch hrály zásadní roli Spojené státy a EU, které mnoho arabských režimů začaly z různých důvodů (boj proti terorismu, nelegální migraci atd.) považovat na nenahraditelné partnery. Jejich vůle bránit režim spočívá v charakteru represivních složek (patrimoniální nebo institucionalizované) a velikosti hrozby. Od patrimoniálně organizovaných represivních složek lze očekávat větší vůli k obraně režimu, s jehož stabilitou je bezprostředně spojena jejich existence, přičemž ochota zakročit proti protestujícím se přirozeně odvíjí od síly opoziční mobilizace. Oba tyto předpoklady byly potvrzeny v průběhu arabských intifád 2011, kdy patrimoniálně organizované bezpečnostní složky v Sýrii a Libyi projevíly výrazně větší vůli bránit příslušné režimy i za cenu krvavých represí než jejich kolegové v Tunisku a Egyptě. Stejně tak síla mobilizace a velikost demonstrací sehrály důležitou roli ve schopnosti alžírských, jordánských a marockých bezpečnostních složek vypořádat se s protesty, zatímco v Tunisku a Egyptě represivní síly narazily na masu demonstrantů, kterou nebyly schopné překonat.

Uvedenou typologii přehledně demonstruje syrský režim a jeho zkušenost od března 2011. Systém vlády vytvořený Háfizem al-Asadem (*asadíja*) v období 1995-2011 bezpečně ovládal kdysi nestabilní zemi a bez větších problémů prošel generační

¹⁶⁰ Roku 1999 vystřídal v Jordánsku krále Husajna jeho syn Abdulláh, v Maroku krále Hasana II. jeho syn Muhammad VI., o rok později pak po smrti Háfize al-Asada byl novým prezidentem zvolen jeho syn Bašár al-Asad. Egyptsko-americký politolog Saad ud-Dín Ibráhím v souvislosti s předáním moci z otce na syna v republikánském zřízení poprvé použil termín *džumlukíja* (republikánská monarchie). Slovo vzniklo spojením arabských slov *džumhúríja* (republika) a *malikíja* (monarchie).

¹⁶¹ Následnictví v Libyi a Egyptě nikdy nebylo oficiálně potvrzeno, nicméně do této role se dlouhodobě stylizoval syn Husního Mubárika Gamál a syn Muammara Kaddáfího Sajf ul-Islám.

obměnou, po roce 2011 pak prokázal pozoruhodnou kohezi *vis-à-vis* bezprecedentnímu vnitřnímu i vnějšímu ohrožení jeho samotné existence. Syrský režim se konstituoval na začátku 70. let minulého století. Jeho jádro vždy tvořilo několik mužů (do 20) spojených primordiálními (rodina, klan), konfesními (alawité) a stavovskými (ozbrojené síly) vazbami.¹⁶² Složení mocenského jádra se v průběhu let měnilo, ale vždy obsahovalo vedoucí představitele zpravodajských služeb a elitních jednotek armády. Instituce syrské republiky (prezidentství, vláda, parlament, odbory atd.) a legální politické strany (několik stran sdružených v období československé Národní fronty s vedoucí úlohou vládnoucí Arabské socialistické strany obrody) vždy maskovaly fakt, že skutečná moc patřila omezenému jádru nepodléhajícímu ústavním zákonům a veřejné kontrole.

Podle dostupných informací o tomto velmi uzavřeném režimu činili zásadní rozhodnutí vždy prezidenti Háfiz a Bašár al-Asad po předchozích konzultacích s příslušníky vládnoucí elity. Tento model bez úhony přečkal i předání moci z otce na syna v polovině roku 2000 a generační výměnu na některých klíčových postech (bezpečnost). Skutečnou páteří režimu byly rozsáhlé zpravodajské služby a elitní ozbrojené oddíly, jež zachránily vládu Háfize al-Asada během islamistické rebelie na počátku 80. let a zarputile bojují i proti povstání po roce 2011. Koncentrace moci v rukou několika mužů, pro které neplatí žádné právní normy a neváhají při ohrožení své moci použít extrémní násilí, je jedním ze základních prvků současné imploze syrského státu (Seale 1995; Hinnebusch 2002; Leverett 2005).

4.1.1.2 Obrana a cizelace režimů

Opevňování autoritativního základu arabských režimů jižního a východního Středozeří nebylo řízeno na základě předem promyšleného scénáře, spíše vycházelo z metody pokusu a omylu. Režimy kontrolovaně rozšiřovaly politickou participaci občanů, obzvláště v podobě více či méně svobodných voleb, a zmírňovaly perzekuci hlavního opozičního proudu – islamismu – pod podmínkou, že jeho představitelé byli svolní ke kooptaci daným režimem. Představitelé režimů rovněž záhy rozpoznali, že autoritativní charakter politického systému není v rozporu s posílením státních kapacit,

¹⁶² Uvnitř syrského režimu nalezneme mnoho osobností pokrevně či manželskými svazky spřízněných s rodinami al-Asad a Machlúf (rodina matky prezidenta Bašára al-Asada). Alawité jsou islámskou sektou blízkou šíitskému islámu, v Sýrii představují asi 10% obyvatel, jejich jádrové území leží v horách u Středozeří moře. Mezi klíčové muže režimu, kteří nebyli alawité, ani nebyli příbuzní s rodinami al-Asad a Machlúf, patřil například dlouholetý sunnitský ministr obrany Mustafa Tlás, jehož pojila s Háfizem al-Asadem dlouholetá armádní kolegalita už z období před převzetím moci.

výkonnosti a efektivity veřejných služeb. Naopak zachování režimu může na aktivitě v tomto směru přímo záviset. Všechny státy arabského Středomoří (snad s výjimkou Libye) proto ve sledovaném období podnikly řadu kroků při reformách veřejné správy, vzdělávacího sektoru a trhu práce (Heydemann 2007: 1). V mnoha případech byly podobné reformní kroky expertně i finančně podporovány EU, čímž se evropská zahraniční politika proti svému původnímu smyslu podílela na cizelaci autoritářství v jižním sousedství. Schopnost arabských vlád přeměrovat externí tlaky do aktivit, které posilovaly efektivitu autoritativních režimů, byla jednou z jejich největších úspěchů v období 1991-2011.

Součástí procesu cizelace autoritářství v arabském Středozeří byla i diverzifikace mezinárodních vazeb režimů. Orientace na Spojené státy a EU byla vyvažována obchodními, investičními a politickými vazbami na další aktéry mezinárodních vztahů. Pro tamní arabské státy byly mimořádně důležité vztahy s kulturně blízkými monarchiemi Perského zálivu, jejichž politická a ekonomická váha rostla ve sledovaném období regionálně i globálně a které zároveň patří mezi nejméně demokratické země v globálním měřítku. Důležitou roli hrála v tomto procesu také Čína, jakožto důležitý ekonomický partner a také referenční zdroj úspěšného ekonomického rozvoje v podmínkách nedemokratického politického systému.¹⁶³ Každá země arabského Středozeří volila vlastní strategii diverzifikace mezinárodních vazeb, která vycházela i z její pozice v období před rokem 1991, nicméně obecně můžeme konstatovat, že arabské režimy prokázaly značné schopnosti ve vyhledávání politické a ekonomické podpory od zahraničních aktérů. Jejich diplomatické snažení však nebylo ve svém přizpůsobování se novým podmínkám po roce 1991 stejně úspěšné. Nacházíme tu korelaci mezi kooperací příslušného autoritativního režimu s evropskou zahraniční politikou a úspěšností daného režimu v upgradu autoritativního systému. Režimy, které jsou odbornou literaturou hodnocené v této disciplíně jako úspěšné, jsou zároveň i vzorovými či alespoň aktivními partnery EU – Egypt, Jordánsko, Maroko, Tunisko.¹⁶⁴

Přizpůsobování autoritativních režimů podmínkám doby vycházelo z jejich schopnosti inspirovat se u dalších autoritativních režimů v regionu i mimo něj a rovněž

¹⁶³ Tzv. čínský model se otevřeně stal vzorem pro syrský režim prezidenta Bašára al-Asada, který po roce 2000 usiloval o reformu mnoha oblastí života v Sýrii, avšak narušení základů moci jím reprezentovaného režimu nepřípadalo pro syrské představitele v úvahu (pro bližší diskuzi o reformním snažení Bašára al-Asada viz například Lust-Okar 2006).

¹⁶⁴ Tuto skutečnost vystihuje výrok nejmenovaného syrského politického analytika v rozhovoru s americkým politologem Stevem Heydemannem: „Tunisko je náš vzor. Jen se na ně podívejte! Jsou mnohem represivnější než my, ale Západ je miluje. Musíme zjistit, jak to dělají.“ (Heydemann 2007: 1).

poučit se z jejich chyb. Adaptabilita a schopnost inovace provázela fungování autoritativních režimů v jižním sousedství po celé období 1991-2011, stejně jako vzájemné předávání zkušeností mezi jejich představiteli a represivními složkami. Můžeme konstatovat, že ve zkoumaném období 1995-2014 bylo autoritářství dominantní politickou strukturou arabského Středozeří, navzdory otřesům po roce 2011. Z této struktury vycházely relativně stálé organizační principy a pravidla hry v politickém životě zkoumané oblasti, které se navzdory specifickým rysům každé země nacházely ve všech arabských státech jižního a východního Středozeří.

Typickým příkladem počínání autoritativního režimu metodou pokus-omyl byl vztah egyptského státu za vlády Husního Mubáraka k tamnímu hnutí Muslimských bratří (*ichwán ul-muslimún*), který ilustruje kontrolované rozšiřování politické soutěže a taktiku režimů při neutralizaci islamistické opozice. Dlouhodobě bylo Muslimské bratrstvo nejpočetnější a nejlépe organizovanou opoziční silou v zemi, která měla široké ekonomické a sociální zázemí, nebylo tedy možné ji pouze potlačit či ignorovat. Mubárakův režim vůči němu zvolil taktiku střídavé represe a kooptace, jež měla Bratrstvu znemožnit získat moc, zároveň ale si kladla za cíl částečně uvolnit nahromaděnou politickou frustraci Egyptanů a vytvořit zdání pluralitnějšího politického systému účasti hnutí ve volbách a jeho přítomností v parlamentu.¹⁶⁵ Nutno dodat, že tato taktika se pro režim neobešla bez komplikací. Po vcelku benevolentním přístupu v 80. letech minulého století – kdy se islamisté účastnili legislativních voleb na kandidátkách vládou oficiálně povolených stran – režim v následující dekádě vůči hnutí přitvrdil represe. Především šlo o reakci na útoky islamistických militantů na představitele státu a zahraniční turisty, které výrazně zhoršily bezpečnostní situaci v zemi, za tyto činy ovšem hnutí neneslo přímou odpovědnost. Islamisté reagovali bojkotem parlamentních voleb roku 1995, kdy se v zemi dále zostřily represe po neúspěšném atentátu na prezidenta Mubáraka v etiopské Addis Abebě (International Crisis Group 2004).

Opětovné pokusy o kontrolovaný politický pluralismus a kooptaci islamistů začal režim rozvíjet ke konci poslední dekády minulého století, zčásti i pod tlakem evropské zahraniční politiky v rámci nové spuštěného BP:ESP. Muslimské bratrstvo se zúčastnilo parlamentních voleb roku 2000, tentokrát jeho členové kandidovali jako

¹⁶⁵ V egyptském politickém systému působili i jiné, oficiálně povolené opoziční strany. Jednalo se však o elitářské formace bez početnějšího členstva a podporovatelů, které pro naprostou většinu Egyptanů nepředstavovaly skutečnou opoziční alternativu. Z etablovaných subjektů tuto roli mohlo sehrát jen hnutí Muslimských bratří – i z perspektivy režimní taktiky. Více o roli a fungování Muslimského bratrstva v 80. a 90. letech minulého století například Wickham 2002.

nezávislí – oficiálně bylo hnutí nadále nelegálním subjektem. Tolerance režimu nicméně měla jasné mantinely. Přítomnost islamistů v nevlivném parlamentu neznamenal pro fungování autoritativního systému v Egyptě žádné ohrožení, avšak účast islamistů na šířeji ideově podloženém protestním hnutí „Dost“ (*kifája*), které si vytklo za cíl zabránit znovuzvolení Mubáranka v prezidentských volbách roku 2005, už blahosklonně tolerováno nebylo a ve vězení skončily tisíce členů a aktivistů Bratrstva. Zmiňované období bylo ovšem také ve znamení svržení režimu Saddáma Husajna v Iráku v dubnu 2003 a silného tlaku Spojených států a EU na demokratizaci států arabského Středozeří, když jejich autoritářské režimy byly označeny za jeden z kořenů terorismu, jenž zasáhl i západní státy (International Crisis Group 2003). Proto bylo pro Mubárankův režim nemožné dále přitvrdit represe vůči Bratrstvu, naopak v listopadu a prosinci 2005 uskutečnil nejsvobodnější parlamentní volby během jeho trvání v letech 1981-2011. Kandidáti Bratrstva si v nich navzdory policejní šikaně a občasnému násilí, když se bezpečnostní síly pokoušely odradit voliče v oblastech silné podpory hnutí, vedli velmi dobře a celkově získali pětinu všech křesel (BBC 2005b). Režim byl šokován a jeho nervozitu dále umocnilo překvapivé vítězství palestinského hnutí Hamás, které je s egyptským Muslimským bratrstvem historicky spjaté, v palestinských parlamentních volbách v lednu 2006.

Pro egyptský režim znamenala zkušenost z parlamentních voleb 2005 omyl, který nehodlal opakovat. Během několika měsíců po zmíněných volbách zaměnil taktiku kooptace za represí a egyptské bezpečnostní složky znovu zaútočily na organizaci Muslimských bratří, z nichž mnoho se ocitlo za mřížemi. V následujících letech byla vojenskými soudy – jež omezovaly práva obhajoby – odsouzena většina předních osobností Bratrstva, včetně budoucího islamistického prezidenta Muhammada Mursího. Režim nadále vyznával rétoriku rozšiřování politického pluralismu, nicméně při organizaci dalších parlamentních voleb v listopadu 2010 byl mnohem obezřetnější. V evidentně zmanipulovaných volbách, které provázelo násilí ze strany represivních složek státu, se kandidátům Bratrstva nepodařilo získat ani jeden mandát, což při vědomí masové obliby a široké sociální základy Bratrstva muselo na Egyptěany nutně působit kuriózně (BBC 2010). Pozdní mubárankovský režim opětovně vsadil na represí a totální vytačení islamistů z oficiální politické arény. Omezený politický pluralismus a kontrolovanou účast islamistů ve volbách považoval za příliš riskantní pro nerušené fungování autoritativního systému. Eliminaci působení Muslimského bratrstva na politické scéně přerušila až revoluce v lednu a únoru 2011.

Vztah egyptského režimu a Muslimského bratrstva ilustruje metody a mnohdy i tápání vládnoucího autoritativního systému v arabském Středozeří vis-à-vis islamistické opozici, kterou není možné vzhledem k vnitřním i mezinárodním okolnostem možné potlačit represivními složkami – k tomu se režim odhodlal až od druhé poloviny roku 2013. Obdobně bychom v tomto kontextu mohli uvést vztah marockého režimu ke dvěma hlavními reprezentantům islamismu v království, parlamentní a vládní Straně spravedlnosti a rozvoje a poloilegálnímu hnutí Spravedlnost a dobročinnost, nebo jordánského k politické větvi tamního Muslimského bratrstva Frontě islámské akce. Autoritativní režimy byly nuceny pružně uzpůsobovat taktiku vůči islamistickým oponentům, aby ochránily základy vlády intaktní a souběžně kontrolovaně rozšiřovaly možnosti politické participace. Bezpochyby se při tomto procesu inspirovaly a nechávaly ovlivnit vývojem v jiných částech arabského Středozeří, jako tomu bylo v případě reakce egyptského režimu na volební vítězství palestinského hnutí Hamás po lednu 2006.

Poslední kapitolou ve vztazích mezi Bratrstvem a státní mocí v Egyptě představuje vývoj od února 2011 do konce zkoumaného období. Islamisté záhy po svržení Mubáraka, kdy moc přejala vojenská junta, začali dominovat politickému životu v zemi. Muslimské bratrstvo, respektive z něj vycházející Strana svobody a spravedlnosti a jeho prezidentský kandidát, zvítězili ve všech hlasováních konaných mezi únorem 2011 a červencem 2013. V červnu 2012 končí vojenská vláda a prezidentského úřadu se ujímá prezidentský kandidát Bratrstva Muhammad Mursí, kdysi vězeň Mubárakova režimu. Šlo o symbolickou a emociální chvíli pro všechny členy a podporovatele hnutí, která měla znamenat definitivní rozchod s autoritativním systémem předcházejících desetiletí. Vývoj však šel jinou cestou. Vláda Mursího a jeho kabinetu ostře polarizovala politickou situaci v zemi a nedokázala najít cestu z tíživé ekonomické situace. Egyptská města v druhé polovině roku 2012 a první polovině roku 2013 znovu zažívala masové protesty, tentokrát proti Bratrstvu, které organizovalo vlastní protidemonstrace. Rostoucích obtíží islamistické vlády využila armáda vedená Mursího ministrem obrany Abd ul-Fattáhem Sísím k provedení státního převratu v červenci 2013, po kterém následovala krvavá represe proti Bratrstvu a jeho přívržencům, bezprecedentní svou brutalitou. V září 2013 režim soudně Bratrstvu zakázal veškerou aktivitu a zkonfiskoval jeho majetek, v prosinci pak vláda prohlásila hnutí za „teroristickou organizaci“ (BBC 2013f). Symbolickou tečku za tímto vývojem udělaly prezidentské volby v květnu 2014, ve kterých Sísí přesvědčivě zvítězil

v hlasování poznamenaném násilím a represemi proti islamistickému politickému táboru.

Dramatický osud Bratrstva v letech 2011 až 2014, jeho prudký vzestup i pád, otevírají otázky o egyptské revoluci v únoru 2011 – zda se jednalo o skutečný pád režimu či o taktický postup armádního velení, které obětovalo zestárlého a nemocného Mubáraka, aby zachránilo autoritativní charakter egyptského režimu, spojený s mocí a privilegií vojenských špiček. Egyptské události upozorňují na fakt, že přes otřesy arabských intifád zůstává autoritářství základní politickou strukturou jižního a východního Středozeří.

4.2 Ekonomicko-finanční oblast

4.2.1 Selektivní neoliberalismus, klientelismus a ekonomická globalizace

V analyzovaném období se ekonomická politika arabských zemí jižního a východního Středozeří řídila soustavou struktur podporovaných evropskou zahraniční politikou, Spojenými státy a mezinárodními finančními institucemi (Mezinárodní měnový fond, Světová banka).¹⁶⁶ V jádru této ekonomické politiky byla privatizace státních podniků a dalšího majetku, deregulace cen, omezení výdajů na veřejný sektor a eliminace státních subvencí na paliva a základní potraviny, liberalizace zahraničního obchodu a důraz na vedoucí roli privátního sektoru v rozvojové strategii daného státu. Arabské Středomoří tímto nevybočovalo z převažujícího světového ekonomického paradigmatu dominujícího od 80. let minulého století.¹⁶⁷ Nutnost příklonu k neoliberální ekonomické politice představovala velkou výzvu pro vládnoucí režimy. Tato výzva měla dvě roviny: nastavení ekonomických reforem a rozvoje privátního sektoru takovým způsobem, aby přinášely finanční benefity vládnoucím kruhům, a kontrola politických důsledků negativních dopadů těchto reforem na obyvatelstvo.

Vládám arabského Středozeří – přinejmenším do startu arabských intifád 2011 – se dařilo designovat neoliberální ekonomické reformy a rozvoj privátního sektoru tak, aby přinášely finanční benefity vládnoucím elitám a posilovaly sociální základnu vládnoucích režimů. Docházelo k selektivní ekonomické liberalizaci a selektivní privatizaci, které přinášely prosperitu podnikatelům přímo napojeným na vládnoucí režimy a sociálním vrstvám podporujícím stávající politické a ekonomické systémy. Privatizována byla především odvětví slibující rychlé a výrazné zisky, jimiž byly v analyzovaném období například telekomunikace a mobilní sítě.¹⁶⁸ Vládám se podařilo zapojit podstatnou část privátního sektoru, jenž silně podporoval podobný způsob ekonomické liberalizace přinášející vyvoleným tučné zisky. Režimům se tímto podařilo neutralizovat požadavky na plnou liberalizaci, spojenou s voláním po transparentnosti

¹⁶⁶ Čtyři země arabského Středozeří jsou členy Světové obchodní organizace – Egypt, Jordánsko, Maroko, Tunisko, čtyři mají status pozorovatele – Alžírsko, Libanon, Libye, Sýrie (WTO 2014).

¹⁶⁷ Toto paradigma je mnoha autory nazýváno jako neoliberalismus, obzvláště v kritickém kontextu. Neoliberalismus se stal jedním z nejužívanějších termínů v odborné literatuře zaměřené na politickou ekonomii a rozvojové strategie států. Přes mnohoznačnost a mnohdy ostré diskuze o jeho významu ho v práci v tomto kontextu užíváme také (Boas – Gans-Morse 2009).

¹⁶⁸ Selektivní privatizace mnohdy zpochybňovala logiku celého procesu. Například v Egyptě byly privatizovány ty odvětví a podniky, které slibovaly rychlý zisk, zatímco ztrátu generující podniky si stát ponechal a pokoušel se je restrukturalizovat (Sfakianakis 2004: 77-100).

a větší demokratičnosti politických i ekonomických procesů, a souběžně posílit pocit loajality u nikoliv nevýznamné části společnosti (Heydemann 2007: 14). V konečném důsledku tak v arabském Středozeří převážil specifický druh neoliberalismu, jenž přinášel tučné zisky elitám režimů a jejich lojalistům a naopak nastavoval velice drsnou tvář nízkopříjmovým a neprivilegovaným vrstvám. Proto jej nazýváme selektivním.

Jedním z typických produktů selektivní ekonomické liberalizace bylo astronomické bohatnutí osobností blízce napojených na nejvyšší kruhy vládnoucích režimů, někdy přímo pokrevním poutem. Mezi nejznámější případy takovýchto podnikatelů a podnikatelek – členů vládnoucí rodiny – patřil Rámí Machlúf, nejbohatší člověk v Sýrii a bratranec prezidenta Bašára al-Asada¹⁶⁹, Lejla Trabelsí, nejbohatší osoba v Tunisku a manželka prezidenta Zín ud-Dína Ben Alího¹⁷⁰, a Gamál Mubárak, mladší syn a pravděpodobný následník prezidenta Husního Mubáraka, obklopený kohortou na něj napojených neoliberálních ekonomů a byznysmenů¹⁷¹. Tyto osobnosti představovaly viditelné špičky široce rozšířené sítě nepotismu a klientelismu, jež prorůstala všemi arabskými režimy a prospívala z plodů selektivní ekonomické liberalizace prostřednictvím kontaktu na centra moci. Zároveň ale závažně podryvaly legitimitu režimů a představovaly viditelné terče lidového hněvu, jak se jasně ukázalo během arabských intifád.

Důležitým faktorem selektivní ekonomické liberalizace tvořily rozsáhlé klientelistické sítě obklopující známé, viditelné beneficienty tohoto procesu, které stejně jako oni usilovaly o získávání nejrůznějších rent. Z perspektivy stability a opory režimů

¹⁶⁹ Rodina Machlúfů je se syrským prezidentem spojena skrze jeho matku Anísu. Portfolio Rámího Machlúfa zahrnuje mobilní síť Syriatel, dvě banky, provoz bezcelních zón, stavební společnost, televize a další aktivity. Existuje obtížně verifikovatelná domněnka, že bez jeho svolení nemohla v Sýrii působit žádná zahraniční společnost. Na počátku lidových protestů během jara 2011 se pobočky Syriatelu staly prvními terči útoků demonstrantů. V červnu 2011 Machlúf vystoupil s prohlášením, že se stahuje z podnikání a bude se věnovat charitě, což je jen velmi málo uvěřitelné. Na každý pád se od té doby držel stranou pozornosti médií (BBC 2012b).

¹⁷⁰ Původně kadeřnice bez formálního vzdělání, proslulá chamtivostí a tvrdostí při obchodních jednáních. V lednu 2011 byla nucena společně s manželem uprchnout ze země do Saúdské Arábie. V Tunisku byla odsouzena na 35 let vězení a momentálně je hledaná Interpolem (BBC 2011e).

¹⁷¹ V 90. letech Gamál Mubárak působil jako investiční bankéř v Bank of America, jež byla největším věřitelem egyptského státu. Z této pozice se podílel na podvodném schématu, kdy egyptské státní banky odkupovaly od Bank of America za nevýhodných podmínek egyptské dluhy. Profitoval Gamál a jeho zaměstnavatel. Prezidentův syn toto schéma později doplnil o vlastní společnost se sídlem na Bahamách, která sama skupovala za nízké ceny egyptské dluhy a prodávala je Bank of America, která je následně prodávala egyptským bankám. Gamál se tak obohacoval na úkor egyptského státu i svého zaměstnavatele. Během poslední dekády vlády Husního Mubáraka se Gamál obklopil skupinou vlivných a ambiciózních podnikatelů, kteří se prezentovali jako budoucnost egyptské ekonomiky. Podnikání se věnoval i Gamálův starší bratr Aláa (Cook 2012: 169-173).

plnily ještě důležitější funkci než medializovaní kapitáni obchodu a průmyslu, často opovrhovaní a nenávidění širokou veřejností. Jejich prostřednictvím přetékala část kapitálu k méně prominentním subjektům privátního sektoru, pohybujícím se na periferii nejvlivnějších politických a podnikatelských osobností a rodin, čímž obsáhly mnohem větší segment společnosti daného státu. Selektivní privatizace a ekonomická liberalizace posilovaly pevnost režimů a to díky neoliberálním reformám, které teoreticky měly být k fungování autoritářství protikladné, jež umožňovaly odměnit lojalisty a postihovat opoziční osobnosti a segmenty společnosti (Heydemann 2007: 15).

Charakteristickým rysem selektivní liberalizace a ekonomického rozvoje arabského Středozeří ve sledovaném období obecně byla existence institucí a struktur s význačnou rolí v hospodářském životě země, pro které ovšem platily jiná pravidla a zákony než pro zbytek privátní sféry. Typickou institucí tohoto typu představovaly armády, které se od 90. let minulého století aktivně zapojily do obchodní a výrobní sféry.¹⁷² Výmluvný je případ egyptské armády, početně nejsilnější arabské armády vůbec, o které je zároveň díky událostem po roce 2011 známo více informací než například o armádě alžírské nebo marocké. Vojensko-průmyslový komplex se v Egyptě zabýval širokou škálou ekonomických aktivit, její výrobní sektor zahrnuje zbraně, televizory, domácí spotřebiče nebo produkty potravinářského průmyslu. Armáda provozuje benzínové pumpy, vlastní hotely i celá letoviska, je velkým vlastníkem půdy. Zároveň poskytuje řadu služeb pro egyptskou nižší střední třídu a chudé, jako jsou výroba a prodej levného chleba a dalších základních potravin nebo distribuce nekvalitního, ale levného benzínu. Její ekonomické zájmy byly před domácí i zahraniční konkurencí bedlivě střeženy Mubárakovým režimem a nedotknutelnými zůstaly i po revoluci v únoru 2011. Jakákoliv veřejná kontrola nad armádou a jejími financemi nepřicházela podle jejího velení v úvahu (International Crisis Group 2012: 20-23).¹⁷³

Jiným typem struktury se zásadní rolí v ekonomickém životě státu, jehož fungování probíhá mimo standardní pravidla a zákony dané země, je marocký *machzin*. Machzin je neformální, paralelní klientelistická mocenská a ekonomická struktura

¹⁷² Reorientace armád na ekonomické aktivity byla přímo úměrná snižujícímu se riziku další arabsko-izraelské války a realistickému zhodnocení šancí arabských armád v potencionální konfrontaci s ozbrojenými silami židovského státu.

¹⁷³ Příznačné bylo varování generála Mahmúda Nasra, asistenta ministra obrany pro finanční záležitosti, před civilními pokusy o kontrolu hospodaření armády po předání moci nově zvolenému prezidentovi Mursímu: „Tyto peníze nejsou státu ... jsou výsledkem našeho potu za 30 let práce ... ozbrojené síly budou bojovat ... aby nedovolily žádné straně, ať už to bude kdokoliv, se přiblížit našim projektům“ (International Crisis Group 2012: 23).

marockého státu, jejíž hlavou je král. Instrukce marockého království (parlament, vláda) představují do jisté míry stafáž autoritativní moci založené na machzinu. V této paralelní mocenské struktuře jsou sdruženy takřka všechny vedoucí osobnosti politického a hospodářského života, jimž příslušnost k machzinu poskytuje skutečný vliv a příležitosti k obohacování. Machzin svým charakterem předpokládá korupci a umožňuje dotyčnému spravovat jemu svěřenou část veřejné sféry jako osobní léno, rozdíl mezi privátním a veřejným se zde stírá. Ideální příslušník machzinu se vyznačuje dvěma charakteristikami – loajalitou králi (a tedy režimu) a diskretností. Selektivní ekonomická liberalizace připravovala příležitost pro podnikavého ducha marockých politických a ekonomických elit, zatímco machzin byl ideální půdou pro zajištění vlivu nad ekonomickým rozhodováním režimu a tedy komparativní výhodu před případnou konkurencí (Maghraoui 2001: 12-14; Kausch 2008: 4).

Nejzásadnějším problémem spojeným s neoliberalními recepty arabských států jižního sousedství během celého sledovaného období bylo drastické zvyšování ekonomických nerovností mezi obyvateli, spojené s poklesem životní úrovně střední třídy, nárůstem městské chudiny z řad deklasovaných příslušníků střední třídy i migrantů z venkova a obrovská nezaměstnanost mladých lidí se středoškolskou i vysokoškolskou kvalifikací.¹⁷⁴ Zatímco vybrané sociální skupiny benefitovaly ze selektivní ekonomické liberalizace, dřívější střední třída závislá na státem placených pracovních místech se propadala do chudoby¹⁷⁵ a masy neprivilegovaných studentů státních středních škol a univerzit nemohly bez protekce (*wasta*) najít odpovídající uplatnění.¹⁷⁶ Tento problém se týkal všech zemí arabského Středozeří (snad s jistou výjimkou rentiérské Libye): států, které byly chváleny evropskou zahraniční politikou i mezinárodními finančními institucemi jako příčinliví následovníci neoliberalní strategie, zaznamenávající slušné makroekonomické výsledky (Egypt, Jordánsko, Maroko, Tunisko), i zemí, jež se z rozdílných důvodů vydaly touto rozvojovou cestou poněkud zdrženlivěji (Alžírsko, Libanon, Sýrie).

¹⁷⁴ Podle dat Světové banky jsou mezi zeměmi arabského Středozeří největší nerovnosti v příjmech obyvatel (srovnáno pomocí indexu Gini) v Maroku. Pro Libanon, Libyi a Sýrii nejsou data dostupná (World Bank 2014).

¹⁷⁵ Ve státní službě, na špatně placených úřednických místech, je dlouhodobě zaměstnáno velké množství pracovních sil. Řádově jde v celém arabském Středozeří o miliony pracujících. Do tohoto počtu nejsou započtení pracovníci ve státem vlastněných průmyslových podnicích nebo policii a armádě (Rivlin 2009: 21-22).

¹⁷⁶ Vynikající popis situace mladých vzdělaných Egyptanů bez práce podává třetí kapitola *Educated and Underemployed: The Rise of the Lumpen Intelligentsia* ve Wickham 2002.

Obavy z důsledků neoliberálního rozvojového modelu pro stabilitu režimů vedly jejich představitele k pokračování některých ekonomických politik předchozích desetiletí. Ekonomická politika arabských režimů tak sledovala dvě odlišné linie: selektivní ekonomickou liberalizaci, ze které profitovaly vybrané segmenty společnosti, a subvenční, ochranná opatření, jež měla ulehčovat situaci nízkopříjmovým skupinám obyvatelstva, mnohdy obětí předchozích neoliberálních opatření. Státní subvence měly udržet ceny základních potravin, bydlení, elektřiny nebo nekvalitního benzínu na dostupné úrovni pro široké masy prostých obyvatel arabských zemí jižního sousedství. Tento postup šel přímo proti převažujícímu neoliberálnímu étosu, byl kritizován na domácích i mezinárodních fórech, nicméně vládnoucí autority se obávaly erupce nespokojenosti už tak dosti zbídačelé městské chudiny a deklasované střední třídy.

Subvencování cen základních potravin a energií trvale zatěžovalo státní finance všech zemí arabského Středozeří a představovalo jednu z politicky nejvýbušnějších otázek.¹⁷⁷ Dotování cen základního zboží představovalo základní nástroj autoritativních režimů pro udržování sociálního smíru a týkal se jak příkladných neoliberálních reformátorů a vzorových partnerů EU (Egypt, Jordánsko, Maroko, Tunisko), tak i v tomto směru méně iniciativních zemí (Alžírsko, Libanon, Libye, Sýrie). Není překvapivé, že na začátku roku 2011, když vypukly intifády v Tunisku a Egyptě, se režimy v Alžírsku, Jordánsku, Libyi, Maroku a Sýrii pokusily vykoupit si cestu z problémů zvýšením subvencí na zmiňované komodity (Parkinson 2011). Problém přístupu nízkopříjmových vrstev k základním potravinám byl zostřován vzestupem světových cen některých základních zemědělských produktů (například pšenice), což režimy nemohly nijak ovlivnit. Přitom arabské země setrvale patří k největším světovým importérům potravin.¹⁷⁸

Ještě závažnější se z perspektivy státních financí stala otázka dotování cen levného paliva mazutu (*mazút*), všeobecně užívaného v arabských zemích na vaření a topení, v kontextu prudkého nárůstu cen ropy po roce 2001. Podle odhadů MMF vynaložily v roce 2011 státy severní Afriky a Blízkého východu 212 miliard na subvencování potravin a energií, což představuje kolem sedmi procent jejich společného

¹⁷⁷ Jaké politikum představují ceny potravin, ukázaly arabským režimům už hladové bouře v Egyptě roku 1977, jež musela potlačit armáda.

¹⁷⁸ Země severní Afriky a Blízkého východu dovážely na konci zkoumaného období 30% celkového objemu obchodované pšenice, což je celosvětově činí největšími dovozci této komodity. Největším importérem na světě je Egypt, v první dvacítky dovozců najdeme dále Alžírsko – 4, Maroko – 18 a Libyi – 20 (US Department of Agriculture 2014).

HDP. Čtyři pětiny z této částky šly na subvence energií, například Egypt vydává na dotování levných paliv 20% svého rozpočtu (Halime 2012). Je nasnadě, že mezinárodní finanční instituce vyzývají vlády arabského Středozeří k reformám (tedy k odbourání subvencí a zvyšování cen). V letech 2012 a 2013 byla podobná opatření přijata v reformní čtveřici zkoumané oblasti – Egyptě, Jordánsku, Maroku a Tunisku – přičemž kroky v tomto směru šly proti základnímu cíli režimů, kterým je uklidnění rozbouřené politické situace (Sdrlevich et al. 2014: 45-46).

V arabském Středozeří se vůči dominantní ekonomické strategii neoliberalismu objevil také organizovaný odpor nízkopříjmových vrstev pracujících, jimž deregulace cen, odbourávání subvenčních opatření vlád, zvyšování cen potravin společně s dalšími faktory snižovaly už tak nízkou životní úroveň. Nejsilnější byl tento odpor v Egyptě, kde se od roku 1998 do roku 2009 přes dva miliony pracujících podílelo na více než 3300 kolektivních protestech - stávkách, obsazování podniků, demonstracích (Beinin 2011: 181). Egypt se po celé zkoumané období orientoval na neoliberalní rozvojovou strategii formou selektivní privatizace a liberalizace, souběžně se zde silně projevoval klientelismus, ze kterého těžily podniky a osobnosti blízké vládnoucímu režimu. Makroekonomické ukazatele byly povzbudivé. Hrubý národní produkt vzrostl během Mubárákovy vlády 4,5krát, což patří mezi nejlepší výsledky všech rozvojových zemí. Tempo růstu egyptského HDP bylo okolo 7%, během ekonomické krize po roce 2008 se snížilo na stále úctyhodných 4,5%. Statisticky byl Egypt jednou z nejdynamičtější se rozvíjejících zemí – v globálním měřítku (Korotayev – Zinkina 2011: 140-142). Ekonomické reformy akcelerovaly po roce 2004, kdy se hospodářská politika země dostala do rukou lidem spojeným s Gamálem Mubárákem. Ti věřili v rigorózní uplatnění neoliberálních principů a během období 2004-2009 Egypt privatizoval 191 podniků v hodnotě sedmi miliard dolarů (Cook 2012: 176).

Problémem bylo, že slibný ekonomický rozvoj se nepromítal do zvyšování životní úrovně Egyptů, naopak dopad na nízkopříjmové vrstvy byl obecně velmi negativní. Egyptská měna ztrácela na hodnotě, potraviny a spotřební zboží prudce podražilo. V květnu 2008 země zažila hladové bouře, když tržní ceny chleba překročily kupní sílu Egyptů a státem provozované pekárny neprodukovaly dostatek subvencovaného. Vrcholem organizovaného odporu vůči hospodářské politice státu se pak staly stávky dělníků v textilním průmyslu ve městě Mahalla al-Kubrā mezi léty 2006 a 2008. V prosinci 2006 stávkovalo 27tisíc dělníků Mahalla Spinning and Weaving Company za zvýšení mezd a proti privatizaci závodu. Režim si tehdy

uvědomil vážnost situace a nepoužil proti dělníkům sílu, nicméně Mahalla al-Kubrā nadále zůstávala centrem disentu vůči režimu, jeho ekonomické politice a plánům reformátorů kolem Gamála Mubáraka. V dubnu 2008 tam bezpečnostní síly zabily při potlačování další stávky tři protestující (Cook 2012: 178-179). Dělnické hnutí v nilské deltě a nespokojenost širokých vrstev se snižováním životní úrovně, zostřovaná výstřelky nových zbohatlíků, představovaly stálý zdroj obav vládnoucího režimu a předešlu masového výbuchu nespokojenosti na začátku roku 2011. Avšak ani svržení Mubáraka neznamenalou úpravu egyptské rozvojové strategie a Mahalla al-Kubrā se záhy stala centrem odporu i vůči novému režimu ovládanému islamistickým Muslimským bratrstvem (Egypt Independent 2012).

Převažujícímu neoliberálnímu ekonomickému trendu se v arabském Středozeří ve velké míře vyhnuly Alžírsko a Libye. Umožnil jim to export fosilních paliv a z něho plynoucí finanční renta. Tyto dvě země jsou také jedinými tzv. rentiéřskými státy v oblasti. Za rentiéřský můžeme stát považovat tehdy, když podstatnou část svých příjmů (často přes 90%) generuje z renty získávané prodejem domácích zdrojů (většinou fosilních paliv) zahraničním klientům. Průmyslový sektor, díky kterému je renta získávána, typicky zaměstnává jen zlomek pracovních sil rentiéřského státu, dominující hospodářský sektor postrádá produktivní vazby na zbytek hospodářství.¹⁷⁹ Takovéto ekonomiky nepotřebují silný domácí výrobní sektor a vedlejší efekty závislosti na rentě jeho rozvoj i prakticky znemožňují. Důležitým aspektem je, že renta plyne do rukou vládnoucí elity, jež takto ovládá ekonomický i politický život daného státu (Beblawi 1987).

Paradoxně – navzdory přísunu finančního kapitálu z ropné a plynové renty – se rentiéřským státům v arabském Středozeří nevyhýbaly závažné ekonomické a sociální problémy příznačné pro ostatní země, které ovšem nedisponují signifikantními ložisky fosilních paliv. Rentiéřské Alžírsko se potýkalo s řadou podobných problémů jako ostatní lidnaté státy, které neměly možnost využívat rentu z fosilních paliv. Bolestným problémem alžírského hospodářství je vysoká nezaměstnanost zvláště mladých lidí, jev typický pro celé arabské Středomoří, jež sehrála i důležitou roli v krizi 90. let minulého

¹⁷⁹ V Alžírsku tvoří prodej ropy a zemního plynu 97% exportních příjmů, jejich těžba a distribuce ale nezaměstnává ani 2% pracovních sil (Aoun 2009: 155).

století.¹⁸⁰ Zde se prakticky odráží malá produktivní provázanost těžby a exportu fosilních paliv na zbytek ekonomiky. Libye požívala komparativní výhody relativně málo lidnaté země – 6 milionů obyvatel ve srovnání s 38,1 miliony Alžírčanů v roce 2013 (US Census Bureau 2014) – se značnými zásobami fosilních paliv a z toho plynoucí nejvyšší životní úrovně ze všech zemí arabského Středozeří, byť i tam byla nezaměstnanost mladých lidí závažným problémem. Hospodářský vývoj obou zemí brzdila také nutnost subvencovat ceny potravin a energií kvůli udržování politické stability. Ve světle událostí roku 2011 můžeme konstatovat, že alžírský režim byl v tomto ohledu výrazně úspěšnější.

¹⁸⁰ V letech 1999-2013 byla míra nezaměstnanosti v Alžírsku oficiálně mezi 9,8% až astronomickými 29,5% (v době války). Problém je ale ve skutečnosti mnohem závažnější, protože mnoho lidí je zaměstnáno jen formálně nebo v zaměstnáních, které je nejsou schopné uživit (Trading Economics 2014).

4.3 Sociálně-kulturní oblast

4.3.1 Média a komunikační technologie

Pro obyvatele arabského Středozeří došlo po roce 1990 k dramatickým proměnám situace v přístupu k informacím a v charakteru a dostupnosti médií. Dynamika těchto změn měla výrazné politické implikace, jež v analyzovaném období vyvrcholily během revolučního roku 2011 při arabských intifádách. Satelitní panarabské televize a nová internetová média se staly důležitými aktéry politického, společenského a kulturního vývoje v situaci, kdy se arabské režimy musely v krátkém časovém horizontu přizpůsobit technické nemožnosti blokování z jejich pohledu nevhodných nebo nepříznivých zpráv. Ačkoliv do dnešních dnů existují někdy výrazné rozdíly v mediální kultuře jednotlivých zemí arabského Středozeří¹⁸¹, poslední dvě dekády byly ve znamení nástupu nových technologií, které přinesly nové trendy, obdobné pro celou oblast. Média se stala jednou z nejvíce globalizovaných sfér zkoumané oblasti.

Na počátku 90. let byla většina obyvatel tamních států závislá na tisku a televizi vlastněné a důsledně kontrolované státem. Cenzura byla všudypřítomná, atraktivita a výpovědní hodnota domácího i zahraničního zpravodajství byla nikoliv nepodobná oficiálním médiím normalizovaného komunistického Československa 70. a 80. let minulého století. Prvořadý význam byl věnován informování o často banálních aktivitách lídra a hlavních představitelů vládnoucího režimu. Zpravodajství o okolním světě, arabském i nearabském, se podřizovalo ideologickým filtrům. Tato média tak více prozrazovala o povaze a zájmech vládního systému než o aktuálním dění, což se odrazilo na zájmu čtenářů, posluchačů a diváků.¹⁸²

Dusivou státní kontrolu nad tokem informací narušovalo jen rádio a částečně televize, jejichž vysílání mohlo překračovat státní hranice, avšak i tato média povětšinou sloužila politické propagandě.¹⁸³ Zlomovým okamžikem se stala americká vojenská akce proti Iráku v lednu a únoru 1991 po jeho agresi vůči Kuvajtu, přenášená americkou satelitní televizí CNN (*Cable News Network*), jejíž zpravodajství mohly díky

¹⁸¹ Tradice arabských tištěných médií sahá v této oblasti do první poloviny 19. století, pestrou nabídkou tištěných médií disponovaly ve zkoumaném období Maroko, Egypt a Libanon, kde se vyskytovala více rozvinutá pluralita názorů než v ostatních zemích arabského Středozeří.

¹⁸² Pozůstatkem tohoto typu médií v arabském Středozeří byl ještě v roce 2010 například oficiální deník syrského režimu *At-thawra* (Revoluce), jehož titulní stranu prakticky vždy opanoval text o aktivitách syrského prezidenta Bašára al-Asada (archiv autora).

¹⁸³ Jako egyptské rádio *Sawt ul-arab* (Hlas Arabů), populární v mnoha arabských zemích během 60. let minulého století, sloužící k propagaci panarabských, socialismem zbarvených idejí egyptského prezidenta Gamála Abd an-Násira.

licenci sledovat bez satelitních disků miliony Egyptanů a dalších obyvatel arabského Středozeří. Způsob informování o operaci Pouštní bouře doslova elektrizoval arabské publikum a dříve fádni státní televize byly nuceny přizpůsobovat se novému trendu aktuálnějších a atraktivněji podaných zpráv. Nezměnila se však jejich vlastnické struktura, až do dneška je naprostá většina arabských médií vlastněna státem nebo osobnostmi pevně svázanými s vládnoucími režimy (Abdulla 2011: 61-67).

Existence jednotné moderní spisovné arabštiny, srozumitelné pro většinu obyvatel arabského Středozeří, podpořila zájem arabských investorů o rozvoj satelitního vysílání, s perspektivním trhem více než 300 milionů diváků. Centrální úlohu vzhledem ke svým značným finančním možnostem přirozeně sehráli investoři z Arabského poloostrova, jmenovitě ze Saúdské Arábie a Kataru. V roce 1996 byla založena katarská satelitní televize Al-džazíra, první arabská zpravodajská stanice s nepřerušovaným vysíláním, jenž se během krátké doby stala neznámějším a nejvlivnějším médiem arabského světa. Al-džazíra se během několika let stala výrazným globálním fenoménem, jenž v očích mnoha Evropanů reprezentuje arabská média¹⁸⁴, a jsou jí přisuzovány důležité politické implikace. Přestože bývá kladně hodnocena pro otevírání tabuizovaných témat a poskytování prostoru pro širší spektrum názorů, než bylo do jejího založení obvyklé, způsob zpravodajství a agenda Al-džazíry vzbuzují silné kontroverze. Saúdskou odpovědí na existenci populární katarské televize, velice kritické k vnitřním poměrům i zahraniční politice království, se stala satelitní televize Al-arabíja spuštěná roku 2003, anglicky vysílající verze ji doplnila od roku 2007 (Al Arabiya 2014a). Al-arabíja je částečně zrcadlovým odrazem katarské předchůdkyně. Kanál je vlastněn státem a jeho ediční linie je zcela v souladu se saúdskou zahraniční politikou. Na rozdíl od Al-džazíry se saúdský kanál nesnaží otevírat kontroverzní témata a není tolik kritický vůči Izraeli a americké zahraniční politice na Blízkém východě.

Satelitní televize vlastněné investory z Kataru a Saúdské Arábie – jejichž obsah vysílání zdaleka není jen zpravodajský – jsou jednou z forem přenosu tamních religiálních, sociálních a kulturních struktur do zemí arabského Středozeří, kde podporují silnější roli náboženství v soukromém i veřejném životě, odrážející situaci na Arabském poloostrově. V tamních konzervativních monarchiích sehrávaly náboženské

¹⁸⁴ Katarští vlastníci tohoto faktu využili ke spuštění kanálu Al Jazeera English, který vysílá v anglickém jazyce. Forma, obsah a ediční linie anglického vysílání je přizpůsobena evropským a americkým divákům a výrazně se odlišuje od vysílání v arabštině.

struktury a aktéři odvozuující svou legitimitu z islámské tradice náboženských učenců (*álím*, pl. *ulamá*) oficiálně sankcionovanou roli vládnoucími režimy a obecně jsou tamní společnosti religióznější než společnosti arabského Středomoří. Moderní komunikační techniky a satelitní vysílání se tak zařadily mezi starší způsoby přenosu tamních struktur (např. návrat migrujících pracovníků z bohatých zemí Arabského poloostrova) do zkoumané oblasti. Sehrávají tak roli v šíření struktur, které jsou v mnoha případech v rozporu se strukturami nesenými evropskou zahraniční politikou, ať už jde o respekt k přirozené náboženské a společenské diverzitě, postavení žen ve společnosti či svobodě uměleckého projevu.¹⁸⁵

Katarská Al-džazíra – podnik plně vlastněný státem – se od počátku mohla opřít o štedré financování poskytované tehdejšími katarskými emírem Hamadem Bin Chalífou Ath-tháním¹⁸⁶, v důsledku čehož si mohla dovolit najmout vysoce kvalifikované zaměstnance propuštěné nedlouho předtím z arabského vysílání BBC. Ačkoliv původní projekt byl zamýšlen jako ziskový, během celého sledovaného období dotoval katarský emír vysílání Al-džazíry finanční injekcí přes 300 milionů amerických dolarů ročně. Vzhledem k majetkové struktuře a závislosti na podpoře katarského emíra nemůže být Al-džazíra v žádném případě považována za nezávislé médium. Na jejím fungování se podílí řada představitelů emirátu a svým způsobem je Al-džazíra pokračováním zrušeného katarského ministerstva informací. Její obsah a ediční linie vůči konkrétním kauzám jasně sledovaly katarskou zahraniční politiku. Druhou stranu téže mince tvoří fakt, že kritika Kataru a jeho vnitřního uspořádání byla pro televizi nemyslitelná. Samotné založení Al-džazíry bylo součástí katarské zahraničněpolitické ofenzívy namířené proti egyptskému, iránskému a saúdskému režimu, pravidelných cílů kritiky nové televize. Do povědomí západního obecnstva se Al-džazíra dostala vysíláním poselství hlavních představitelů konceptu mezinárodního terorismu al-Káida, Usámy Bin Ládina a Ajmána az-Zawáhirího, po útocích v New Yorku a Washingtonu v září 2001, nicméně i tuto ediční linii je třeba chápat především v kontextu vztahů Katar *vis-à-vis* Saúdská Arábie, kde byl Bin Ládin považován za úhlavního nepřítele saúdské vládnoucí rodiny, a nikoliv vynikajících katarsko-amerických vztahů (Fandy 2007: 47, 52).

¹⁸⁵ Především jde o struktury salafismu, jednoho z vlivných myšlenkových směrů současného islamismu, jež se velmi blíží oficiální a velmi konzervativní interpretaci sunnitské tradice v Saúdské Arábii.

¹⁸⁶ Ten se zmocnil vlády nad katarskou absolutní monarchií svržením svého otce rok před založením Al-džazíry. Dobrovolně odstoupil ve prospěch syna Tamíma v červnu 2013.

Z pohledu vývoje arabského Středozeří po roce 2011 v kontextu arabských satelitních kanálů a jejich vlivu na diváky je velmi zajímavý vztah Al-džazíry s Muslimským bratrstvem. Před rokem 2011 se katarský emirát stal exilovou základnou pro mnoho předáků Bratrstva z Egypta a dalších arabských zemí, kde autoritám pomáhali čelit ideologicko-náboženskému tlaku Saúdské Arábie. Vlastníci satelitní televize jim umožnili mít vliv i nad obsahem vysílání a někteří prominentní členové Bratrstva začali vystupovat s vlastními pořady.¹⁸⁷ Dokumenty Al-džazíry velebily historii Bratrstva a jeho zakladatele – egyptského kantora, politického aktivisty a schopného organizátora Hasana al-Banná – což vyvolávalo nelibost ve středomořských arabských státech jako je Egypt nebo Sýrie, kde Bratrstvo patřilo mezi hlavní opoziční síly a bylo zákonem zakázáno, v Sýrii bylo členství v této organizaci penalizováno trestem smrti (Fandy 2007: 48).

Po vypuknutí arabských intifád se zpravodajství Al-džazíry stalo důležitým zdrojem informací pro obyvatele arabského Středozeří, kteří byli fascinováni nečekaným pádem dlouholetých vládců. Al-džazíra ovšem nebyla jen zdrojem informací, její pokrytí intifád mělo i výrazně mobilizační obsah, který se stupňoval v přímé úměrnosti k zainteresovanosti vládců katarského emirátu.¹⁸⁸ Především v případě Egypta, Libye a Sýrie se televize proměnila v nástroj katarské zahraniční politiky do té míry, že očividně poškozovala své renomé získané v předchozích letech. Souběžně se ukazovala ideová náklonost Al-džazíry k islamistickému proudu reprezentovaným Muslimským bratrstvem.

V Egyptě, kde bylo zpravodajství katarské televize zásadním zdrojem informací během intifády v lednu a únoru 2011, se Al-džazíra rozhodla jednoznačně postavit na stranu demonstrantů proti režimu prezidenta Mubáraka. Po ovládnutí politické scény Muslimským bratrstvem vysílání bránilo režim prezidenta Muhammada Mursího. Během stupňujících se protestů proti jeho vládě v druhé polovině roku 2012 a první polovině roku 2013 se satelitní televize rozhodla omezit vysílání protivládních protestů, což ostře kontrastovalo s jejím pokrytím intifády proti Mubárakovi a perzekuce svrženého Bratrstva od července 2013 (Abdel Rahman 2012). Tento postoj usnadnil represí katarské televize po vojenském puči v červenci 2013. Nový vojenský režim nejenže Al-džazíře odebral licence k vysílání z Egypta, politizace a stranickost vysílání

¹⁸⁷ Nejznámějším z nich byl egyptský klerik Jusuf al-Qaradáwí s pořadem *šaría wa-l-haját* (Šaría a život).

¹⁸⁸ Jeden z pilířů zpravodajství Al-džazíry spočíval na poskytování prostoru protestujícím a opozičním aktivistům

Al-džazíry navíc zvýšily riziko perzekuce jejich zaměstnanců. Během krvavé represe vůči svrženému Muslimskému bratrstvu bylo v Egyptě zatčeno několik novinářů katarské televize, včetně australského reportéra Al Jazeera English, a obviněno z kontaktů s teroristickou organizací (za kterou nový režim označil poražené Muslimské bratrstvo). Přes mezinárodní kampaň na jejich podporu byli egyptským soudem odsouzeni a hrozí jim nebezpečí mnohaletého pobytu ve vězení (Miles 2013, BBC 2014c).

Obdobně i libyjskou intifádu a následný ozbrojený konflikt Al-džazíra pokrývala značně nerovnoměrně a stranicky, což podtrhl fakt, že Katar se stal důležitou součástí vojenské koalice usilující o likvidaci (režimu) Muammara Kaddáfího. Vrcholem politizace zpravodajství bylo v souvislosti s arabskými intifádami zpravodajství Al-džazíry o událostech v Sýrii po březnu 2011. Katarská televize projevovala své sympatie vzbouřencům natolik vehementně, že ji bylo možné označit za jeden z hlavních nástrojů mobilizace proti režimu Bašára al-Asada.¹⁸⁹ Tomuto trendu se přizpůsobila i linie Al Jazeera English.¹⁹⁰ Souběžně se stupňující se tragičností syrského konfliktu a jeho prominentností na mezinárodní scéně Al-džazíra stupňovala tón vysílání, kdy její arabské vysílání ignorovalo a dehumanizovalo oběti na straně lojalistů a – v rozporu s předcházející „antikoloniální“ linií stanice – volalo po zahraniční intervenci v Sýrii, jež by mohla odstranit syrský režim. Průběh syrské krize výrazně poškodil značku katarské satelitní televize: „Kdysi Al-džazíra seděla na trůnu arabských médií, nyní není o moc více než pobočkou královského dvora“ (Mahdi 2012).

4.3.2 Demografie¹⁹¹

Prudká lidová mobilizace spojená s dramatickými politickými změnami v arabském Středomoří po roce 2011 prozatím nejdůrazněji upozornila ve zkoumaném období na jeden z nejcharakterističtějších sociálních aspektů tamních zemí, kterým je

¹⁸⁹ Tato mobilizace sledovala v roce 2011 týdenní cyklus, vždy vrcholící pátečními masovými demonstracemi a srážkami se syrskými bezpečnostními silami. Oběti těchto srážek („mučedníci“) následně posloužily jako mobilizační apel pro další páteční kolo demonstrací a srážek. Vysílání Al-džazíry plně přijímalo terminologii demonstrantů a její pokrytí věrně kopírovalo týdenní cykly mobilizace a konfrontací.

¹⁹⁰ Způsob informování o syrské krizi vyvolal v Al-džazíře vnitřní pnutí, které mělo za následek nucené odchody některých zaměstnanců a nutnost disciplinace části zbylých, jak prozrazují jejich emaily zveřejněné po útoku syrských provládních hackerů (Kanaan 2012; Mahdi 2012).

¹⁹¹ Statistické údaje jsou v této části práce převzaty nebo vypočteny z dat portálu *United States Census Bureau* (US Census Bureau 2014). Ostatní prameny jsou označeny přímo v textu.

vysoký podíl mladých lidí do 35 let v demografické struktuře obyvatelstva. Jak už jsme upozornili v předchozí části práce, mladá populace arabských středoziemních států přináší výrazné implikace pro evropskou zahraniční politiku v otázce legální a ilegální migrace z jižního sousedství do členských zemí EU. Avšak populační exploze předchozích desetiletí a její výsledek, desítky milionů mladých lidí tvořících většinu obyvatel arabského Středozeří, mají zásadní důsledky i pro vnitropolitický a ekonomický rozvoj tamních států i schopnosti arabských autoritativních režimů efektivně kontrolovat a usměrňovat fungování státu a společnosti.

V roce spuštění BP:ESP žilo v arabském Středozeří 151,6 milionu obyvatel, na konci zkoumaného období to bylo už 210,5 milionu lidí (oba údaje započítávají obyvatele Palestinských území), což znamená nárůst tamní populace o 58,9 milionu během necelých dvou dekad.¹⁹² Více než čtvrtina obyvatel arabské většiny jižního sousedství se tedy narodila během konvenčního i strukturálního zahraničněpolitického působení EU a členských států po roce 1995. Z hlediska velikosti populace můžeme tamní státy rozřadit na velké (Egypt, Alžírsko, Maroko – nad 30 milionů obyvatel), střední (Sýrie, Tunisko – mezi 30 a 10 milionů obyvatel) a malé (Jordánsko, Libye, Libanon – do 10 milionů obyvatel). Ačkoliv se tamní státy velikostí své populace značně liší, věková struktura obyvatelstva velkých, středních i malých zemí je velmi podobná. Všechny populační pyramidy arabských středomořských zemí vykazují výrazné zastoupení mladých lidí. Věková kategorie do 35 let představuje ve zkoumaném regionu nejméně 55,9% (Tunisko) a nejvíce 71,3% (Sýrie) celkového obyvatelstva.¹⁹³ Průměrné zastoupení mladých lidí do 35 let je 63,9% všech obyvatel zkoumané oblasti. Arabské Středozeří z perspektivy věkového složení jeho obyvatel bezpochyby představuje jednu z nejmladších oblastí současného světa.

Prudký nárůst počtu obyvatel arabského Středozeří a vysoký počet mladých lidí jsou následky demografické revoluce předchozích desetiletí, jež kulminovala v 80. letech 20. století. Arabské státy ležící u Středozemního moře v tomto smyslu věrně odrážejí demografický vývoj ve všech arabských zemích severní Afriky a západní Asie, kde postupné zlepšování zdravotní péče a snižování dětské úmrtnosti dlouho

¹⁹² Seřazeno sestupně podle velikosti populace (2013, v milionech): Egypt (85,3), Alžírsko (38,1), Maroko (32,6), Sýrie (22,5), Tunisko (10,8), Jordánsko (6,5), Libye (6,0), Palestinská území (4,6), Libanon (4,1).

¹⁹³ Seřazeno sestupně podle podílu věkové kategorie lidí do 35 let (2013, v %): Sýrie (71,3), Jordánsko (69,8), Egypt (67,3), Libye (64,9), Alžírsko (64,2), Maroko (61,7), Libanon (56), Tunisko (55,9).

nedoprovázela pokles porodnosti.¹⁹⁴ V 80. letech minulého století vykazovaly arabské země rekordní průměrný počet dětí na jednu ženu (6,3), kdy vyvrcholil stoupající trend předchozích tří dekád (Mirkin 2013: 14). Představitelům arabských režimů tehdy začínalo být zřejmé, že podobné tempo není dlouhodobě udržitelné a mohlo by vést k ekonomické i politické katastrofě. Proto od 90. let podpořily programy směřující k redukci porodnosti (osvětové programy, vzdělávání žen, propagace antikoncepce atd.), které dnes z pohledu uplynulých 20 let můžeme zhodnotit jako úspěšné. Důležitou roli sehrály také vysoké finanční nároky pro založení rodiny v arabské kultuře, v situaci vysoké nezaměstnanosti mladých lidí a klesajících životních standardů širokých lidových vrstev.¹⁹⁵

Průměrný počet dětí na jednu ženu se v celoarabském měřítku podařilo do roku 2010 zredukovat na 3,4, což je však stále podstatně více než celosvětový průměr 2,5 dítěte na ženu (Mirkin 2013: 14). Je třeba zdůraznit, v rámci celého arabského světa patřily země arabského Středomoří v redukci přírůstu populace k těm neúspěšnějším. Na konci zkoumaného období (2013) mělo nejvyšší průměrný počet dětí na ženu Jordánsko (3,32), nejnižší Libanon (1,75).¹⁹⁶ Arabské intifády roku 2011 přišly v době, kdy kulminoval počet mladých lidí v celkové populaci (kolem roku 2010). V následujících letech se bude věková struktura obyvatel arabského Středozeří v důsledku poklesu porodnosti vyrovnávat. Nicméně modernizační proces a výrazné zlepšování zdravotní péče vytvořili velmi mladé obyvatelstvo, které v roce 2011 poprvé výrazně politicky promluvalo. Paradoxně bez modernizačního úsilí například Mubárokova Egypta by většina mladých protestujících na káhirském náměstí Tahrír, kteří se dovolávali sesazení či dokonce smrti stárnoucího autoritáře, zemřela v raném věku v důsledku vysoké dětské úmrtnosti (Korotayev – Zinkina 2011: 167-168).

¹⁹⁴ V demografii je používán termín „demografická past“, který označuje stádium socioekonomického vývoje, kdy vysoké přírůstky obyvatelstva (typické pro ekonomicky nerozvinuté země) doplňuje klesající dětská úmrtnost a prodloužování průměrného věku. Výsledkem je populační exploze v kontextu nedostatečně rozvinuté ekonomiky, kde tempo hospodářského rozvoje a zvyšování životní úrovně nejsou schopné držet krok s přílivem mladých lidí na pracovní trh, v důsledku čehož dochází k dalšímu poklesu životní úrovně. Definice demografické pasti věrně popisuje situaci, ve které se nacházejí státy arabského Středozeří.

¹⁹⁵ Ekonomické faktory vedly mimo jiné k rostoucímu průměrnému věku manželů. V arabských společnostech, které kombinací kulturních zvyků, náboženství i politických institucí dělají vše pro stigmatizaci mimomanželské sexuální aktivity žen, to automaticky znamená redukci porodnosti (Ouadah-Bedidi – Vallin – Bouchoucha 2012: 2).

¹⁹⁶ Seřazeno sestupně podle průměrného počtu dětí na ženu (2013): Jordánsko (3,32), Egypt (2,9), Alžírsko (2,78), Sýrie (2,77), Maroko (2,17), Libye (2,09), Tunisko (2,01), Libanon (1,75). Polovina států arabského Středomoří je tedy pod celosvětovým průměrem. Naopak slabý pokrok byl v tomto směru učiněn na Palestinských územích – Západní břeh (2,91), Gaza (4,41).

Jedním z důsledků masivního nárůstu obyvatelstva a vysokého počtu mladých lidí do 35 let ve společnosti jsou rekordně vysoké hodnoty nezaměstnanosti právě mladých lidí, kde se plně projevuje už zmíněná demografická past. Arabské ekonomiky mají dlouhodobý problém s tvorbou dostatečného počtu pracovních míst, v roce 2011 u nich nezaměstnanost postihovala průměrně 10,2% práceschopného obyvatelstva (6% celosvětově), avšak u mladé generace byl tento počet mnohem vyšší. Situaci dále zhoršily arabské intifády po roce 2011, které vedly ke zhoršení makroekonomické kondice mnoha států arabského Středozeří a k nárůstu nezaměstnanosti mladých na 27% v celoarabském průměru, což je největší hodnota celosvětově.¹⁹⁷ Tvorba dostatečného počtu pracovních míst, kde by se mohly uplatnit silné ročníky mladých lidí, je v kontextu ekonomik arabského Středozeří gigantickým úkolem. Podle odhadů Světové banky by k uplatnění nově vstupujících na trh práce v období 2000-2020 bylo nutné vytvořit v severní Africe a na Blízkém východě 80 milionů nových pracovních míst (Chaaban 2010: 13).

Podobná čísla u nezaměstnanosti mladých sice najdeme i u středomořských členských států EU, nicméně tam se nepotýkají se srovnatelnými nárůsty obyvatelstva a postižení se mohou spolehnout na relativně rozsáhlé sociální zabezpečení, zatímco jejich arabští vrstevníci podobnou oporu nemají. Specifikem zkoumané oblasti je také vysoká nezaměstnanost mladých kvalifikovaných lidí, jež je v některých zemích vyšší než je u jejich vrstevníků vykonávajících nekvalifikované manuální pozice – rovněž se jedná o světové unikum. Početná masa mladých, vzdělaných, nezaměstnaných a nesezdaných lidí, sdílejících povětšinou bydlení se svými rodiči, vytvořila v arabském Středozeří živnou půdu pro zásadní politické a sociální otřesy (Mirkin 2013: 22-25).

Populační explozi předchozích dekád provázelo vysoké tempo urbanizace. Některá města arabského Středozeří zažila rozsáhlou migrační vlnu z venkova, která násobně navýšila jejich velikost. Prim v tomto ohledu hrají ve zkoumané oblasti Sýrie a Palestinská území, kde se městská populace zvýšila během posledních 30 let třikrát (Mirkin 2013: 16). Symbolem rozsáhlé a chaotické urbanizace ve Středomoří je jeho největší město, egyptská Káhira se svými více než 17 miliony obyvatel, což ji řadí mezi

¹⁹⁷ Procentuální hodnoty nezaměstnanosti je třeba dát do kontextu s rekordními přírůstky obyvatelstva. Zatímco procentuální hodnoty zaznamenávaly během celého sledovaného období jen malé výkyvy, v absolutních číslech postihovala nezaměstnanost stále větší počet mladých lidí.

největší světové metropole.¹⁹⁸ Káhira je pulzujícím, živoucím pomníkem socioekonomických změn Egypta v poválečném období, jenž se skládá z historických (z období před evropskou kolonizací), formálních (urbanisticky a architektonicky centrálně plánovaných) a neformálních (postavených svépomocí bez oficiálního plánování) částí. Nejvíce obyvatel žije v neformálních čtvrtích, které ze všech stran obklopují centrální části města (přes neformálnost jejich výstavby nemůžeme většinu z nich označit za slumy). Tempo rozvoje města je závratné. V 60. letech 20. století měla káhirská oblast asi 4 miliony obyvatel, na začátku poslední dekády minulého století to bylo 11 milionů. Už v polovině 90. let se objevovaly katastrofické předpovědi o neudržitelnosti takového tempa a nutném bezpečnostním, ekonomickém a sociálním kolapsu města (Sims 2010: 12). V roce 2014 byla Káhira o dalších několik milionů lidnatější a předpovídaný kolaps stále nepřichází. Přes svou živelnost a syrovost je Káhira fungujícím organismem, řízeným z velké části neformálními, organicky vzniklými pravidly (Sims 2010).

Demografická revoluce a zásadně vysoké zastoupení mladých lidí v celkové populaci, jakým ve sledovaném období disponovaly a disponují země arabského Středozeří, může být z perspektivy politického a bezpečnostního vývoje značným destabilizačním faktorem. Potvrzuje to evropská zkušenost s obdobným demografickým vývojem v 19. a na počátku 20. století, jenž se jako první projevil ve Francii, přičemž podstatnou měrou přispěl k tehdejšímu politickým turbulencím na evropském kontinentu (Zagaglia 2013: 285).¹⁹⁹ Pozitivním aspektem populační exploze je možnost rychlého ekonomického rozvoje, zvláště při současné demografické situaci arabských států, které disponují velkým množstvím mladých lidí a souběžně už i udržitelnými přírůstky obyvatelstva díky redukci porodnosti. Ten je ovšem svázán s politickou stabilitou, problematickým bodem rozvoje zemí arabského Středozeří. Při arabských intifádách a násilí po roce 2011 hráli mladí muži narození po roce 1980 nepochybně klíčovou roli. Během tuniské a egyptské revoluce, občanských válkách v Libyi a Sýrii, masových protestech v Jordánsku a Maroku to byli aktivisté a militanti právě mladých generací, kteří byli hlavními nositeli vzdoru vůči vládnoucím autoritativním režimům.

¹⁹⁸ Uvedený údaj značí celkový počet obyvatel „Většího káhirského regionu“ v roce 2009. Vzhledem k předchozímu tempu nárůstu obyvatel přesáhl na konci sledovaného období číslo 18 milionů (Sims 2010: 83).

¹⁹⁹ Objevuje se i názor, že jedním z důvodů zahraničněpolitického chování císařského Německa, jež podstatně přispělo k rozpoutání první světové války a dalšímu katastrofálnímu vývoji německého státu, byla jeho demografická dynamika a vysoký podíl mladých lidí v celkové populaci.

Obecně můžeme konstatovat, že mladí muži bývají v určitých podmínkách typickými protagonisty kriminálního i politického násilí. Dva vzájemně se doplňující úhly pohledu na podmínky a důvody propuknutí násilného konfliktu operují s příležitostmi a motivy pro násilné jednání. Přítomnost velkého množství mladých mužů – žijících v relativní chudobě, nezaměstnaných nebo pod-zaměstnaných, s mizivými vyhlídkami sociálního vzestupu – zvyšuje riziko politického násilí. Zároveň přítomnost takto definované sociální skupiny usnadňuje růst ozbrojených skupin kombinujících politické a kriminální násilí, když si mohou vybírat z velké množiny potenciálních rekrutů. Rovněž pro pohled cílený na motivy je tato sociální skupina důležitá. Chudoba, sociální nerovnosti, nedostatek demokracie a pluralismu, nepřítomnost samosprávy nebo práv menšin bývají často zmiňované důvody pro vznik násilného konfliktu, jehož pravděpodobnost stoupá s přítomností velkého množství mladých lidí (často soustředěných v městských centrech vlivem překotné urbanizace²⁰⁰), kteří tyto problémy pociťují nejostřeji (Urdal 2012: 1-2).

Je zřejmé, že obě perspektivy mají v arabském Středozeří svou platnost. Aktuální násilné konflikty v Libyi a Sýrii, stejně jako už ukončené konfrontace v Alžírsku a Egyptě během 90. let minulého století, byly živeny směsí zmiňovaných pocitů nespravedlnosti a křivd společně s rozsáhlým rezervoárem mladých mužů ochotných riskovat vězení, mučení nebo smrt v násilných akcích proti vládnoucím autoritativním režimům (ať už jejich akce byly motivovány ideologicky nebo více či méně skrývanou touhou po obohacení). Při politickém násilí ve zkoumaném regionu se projevují rovněž patologické sociální jevy. Příkladem mohou být skupiny mladých mužů, obvykle mladších 20 let, které se v období 2011-2014 pravidelně utkávaly s egyptskými bezpečnostními složkami. Neartikulovaly přitom žádné politické požadavky, násilí pro ně bylo adrenalinovým sportem. Některé takto profilované skupiny byly spojené s fotbalovými kluby.²⁰¹

Pro politickou stabilitu byl mimořádně nepříznivý fakt, že mladí lidé do 35 let – tedy dvě třetiny společnosti zemí arabského Středozeří – neměli žádný podíl na správě svých zemí. Na začátku roku 2011 byl průměrný věk všech autoritativních vládců

²⁰⁰ Rychlá urbanizace, jakou ve sledovaném období zažívaly všechny země arabského Středomoří, rovněž patří k významným faktorům zvyšujících riziko násilného konfliktu, zvláště terorismu v podobě bombových útoků (Urdal 2012: 4). Sebevražedné bombové útoky nebo exploze na dálku odpálených náloží v městském prostředí zažily všechny zkoumané země.

²⁰¹ K nejtragičtějšmu incidentu došlo v únoru 2012 na fotbalovém stadionu ve městě Port Said, kde zahynulo 74 lidí. Událost měla silné politické pozadí a odehrála se přesně rok po srážkách v Káhiře během revoluce proti prezidentovi Mubárakovi (BBC 2013g)

zkoumané oblasti 63 let, nejstarším byl egyptský prezident 83letý Husní Mubárak a nejmladší byl 46letý syrský prezident Bašár al-Asad. Mezi jednotlivými režimy panovaly značné generační rozdíly, kdy Jordánsko, Maroko a Sýrie patřily k zemím, kde se na přelomu tisíciletí podařila generační výměna uvnitř vládnoucích režimů, zatímco Alžírsku, Egyptu, Libyi a Tunisku stále vládla garnitura narozená během koloniálního období, již vyneslo k moci angažmá ve vojenských složkách.²⁰² Generační solidarita se přirozeně projevila i na nižších rozhodovacích úrovních režimů, když si vládnoucí kruhy přivedly osobnosti, kterým důvěřovaly. Můžeme tak konstatovat, že politickou a ekonomickou moc ve státech arabského Středozeří držely ve sledovaném období dvě dominantní generace (ve věku 40-50 let a 70 a více let), přičemž na ty ostatní zbyla především opoziční role. V tomto smyslu můžeme dramatický politický vývoj arabského Středozeří po roce 2011 vnímat jako boj mladé generace o podíl na správě svých zemí.

Demografické faktory významně přispěly ke vzniku a dynamičnosti nejničivějšího násilného konfliktu arabského Středozeří v periodě 1995-2013 – občanské válce v Sýrii. Jak jsme už uvedli, v uplynulých třech dekadách se syrská populace ztrojnásobila. V roce 1970, kdy vojenský převrat vynesl k moci tehdejšího ministra obrany Háfize al-Asada, byla Sýrie málo lidnatou zemí s 6,3 milionu obyvatel. V roce 2000, kdy po třiceti letech v čele autoritativního režimu zemřel a prezidentského úřadu se chopil jeho syn Bašár, čítala syrská populace 16,5 milionu. V roce 2011, kdy se postupně spustila setrvalá imploze celé země, to už bylo 22,5 milionu. Sýrie byla na prvním místě v procentuálním zastoupení mladých lidí do 35 let v celkové populaci (71,3%), 46,2% obyvatel bylo mladších 20 let. Takové tempo populační exploze sebou přinášelo obrovské ekonomické, sociální a urbanistické potíže, zatímco obyvatelstvo nedostávalo v přísně kontrolovaném a represivním systému možnost projevit své problémy a nespokojenost. Ačkoliv příčiny syrské občanské války jsou velmi komplexní a kromě vnitřních proměnných nelze zapomínat ani na externí zásahy ze strany regionálních a globálních velmocí, demografická krize byla zásadním faktorem posilujícím ničivou dynamiku konfliktu.

Obě už zmíněné perspektivy na vznik násilného konfliktu operující s přítomností velkého množství mladých mužů mají v dynamice syrské války svou platnost. Autoritativnost režimu, chybějící pluralita, chudoba, rostoucí sociální nerovnosti

²⁰² Výjimku tvoří Libanon, jehož politický systém se výrazně liší od zbytku zkoumaných zemí.

(zvláště během vlády Bašára al-Asada) a další faktory prudce zvyšovaly motivaci části Syřanů k násilnému konfliktu, přičemž syrský politický systém jim nedával smysluplnou možnost artikulovat své požadavky a politicky se angažovat. Rychlý rozvoj početných povstaleckých milicí od začátku roku 2012 nepochybně úzce souvisí s velkým množstvím mladých mužů, žijících na venkově nebo na periferiích měst, jejichž vzdělávací a ekonomické možnosti byly značně omezené a připojení se k povstání proti vládnoucímu režimu znamenalo i šanci sociálního vzestupu. Typický profil ozbrojeného rebela proti režimu v Damašku je mladý muž arabského původu narozený po roce 1980, sunnitský muslim s rurálními kořeny. Vzhledem k exponenciálnímu růstu syrské populace v posledních třech dekadách a sunnitské arabské většině obyvatelstva (okolo 60%) představuje právě tato sociální skupina největší zdroj rekrutů pro ozbrojené formace.

Hlavními frontami syrské války se staly neutěšená předměstí velkých měst (Damašek, Aleppo, Homs atd.), kam v předchozích letech zamířily stovky tisíc migrantů z venkova. Tato předměstí spojovala dva světy – velká města, která těžila ze selektivní ekonomické liberalizace dekády 2001-2011, a zbídačený venkov trpící suchem a nezájmem režimu o jeho rozvoj, což byl jeden z charakteristických rysů vlády Bašára al-Asada.²⁰³ Rozsáhlé pásy nevhledných rezidenčních čtvrtí se staly centrem disentu. Rychlý nárůst obyvatelstva a přirozenou migraci z venkova do měst dále od roku 2006 akcelerovala drastická sucha, která doslova vylidňovala venkovské oblasti, jejichž obyvatelé přišli o prostředky pro svou obživu. Celkový počet lidí existenčně postižených suchem jde do milionů, asi jeden až dva miliony Syřanů kvůli suchu venkov zcela opustily a přesunuly se do měst. Jednou z nejpostiženějších oblastí byl Hawrán, zemědělský region jižně od hlavního města, kde v březnu 2011 odstartovaly ve městě Dará masové protesty. Do března 2011 byla Sýrie obecně považována za stát se silným a stabilním autoritativním režimem. Toto hodnocení přehlíželo fakt, že šlo o zemi sužovanou rapidním a nekontrolovaným přírůstkem obyvatelstva a rozsáhlými vnitřními migračními tlaky, zesílené environmentálními vlivy, přičemž tyto faktory podstatně přispěly k výbuchu násilí a ničivé občanské válce, která do roku 2014 přeměnila Sýrii ve zhroutilý stát (Femia – Werrell 2013: 25).

²⁰³ A poněkud paradoxní, pokud uvážíme, že z venkovských sídel vzešly prakticky všechny ústřední osobnosti režimu Háfize al-Asada (včetně jeho samotného) a rozvoj venkova byl jedním z hlavních pilířů podepírajících legitimitu represivního režimu.

4.4 Islamismus

Politicko-bezpečnostní, ale stejnou měrou sociálně-kulturní a v menší míře i ekonomicko-finanční situace arabského Středozeří byla ve sledovaných letech významně formována souborem aktérů a struktur, které při mobilizaci a aktivitách využívají islámskou symboliku (sunnitskou i šíitskou) a jež označujeme souhrnným termínem islamismus. Definice, co je islamismus a kteří aktéři ho zastupují, se ukazuje být velice obtížnou. Pod tímto termínem se skrývá velké množství aktérů, jejichž programatika i metodologie působení se značně liší.

Na konci zkoumaného období bývají odbornou literaturou v arabském Středozeří za islamistické označovány politické síly, které se chopily moci po intifádách 2011, režimy kooptované politické strany (vládní i opoziční), masová hnutí, nepolitické skupiny věnující se vzdělávacím, sociálním, humanitárním a proselytizačním (*daawa*) aktivitám, politicko-militární uskupení se silným nacionalistickým nebo komunitárním obsahem, početné militantní formace (pro něž se v relativně nedávné době vžilo označení „džihádistické“) i teroristické skupiny tvořené několika jednotlivci. Konkrétně tak dostáváme natolik různorodé portfolio osobností a sil, že ve zkoumané oblasti bývají za islamisty označováni mezi mnoha jinými například marocký premiér Abdalláh Benkírán, feministická aktivistka a spisovatelka Nádíja Jásín, politici libanonského hnutí Hizballáh nebo džihádisté formace Islámský stát na pomezí Sýrie a Iráku. Obrovské rozpětí politických, sociálních a kulturních sil ztěžuje možnosti rigorózní definice.

Stephen Keukeleire považuje islamismus za decentralizovanou strukturální sílu, u níž absence jasně definovaného centra a pestrá paleta proponentů neumenšuje její relevanci pro „strukturování“ arabského jižního sousedství. Islamismus v sobě nese relativně stále organizační principy a pravidla hry a ve všech státech arabského Středozeří i na Palestinských územích má autoritu a kapacitu stanovit pravidla hry a určovat, jak budou ostatní příslušné hry hrát, což je zvláště patrné na individuální a společenské úrovni. Vývoj po roce 2011 pak výrazně posílil relevanci islamismu na státní úrovni. Těžiště působení islamismu je rozmanité a sahá od individuální a společenské úrovně až k elitám a státům, sociální sítě a toky idejí a finančních prostředků se kombinují s jasně strukturovanými hierarchickými organizacemi, soft power a strukturální síla jsou místy doprovázeny užitím hard power, imateriální prvky

jako identita a víra se spojují s prvky materiálními, jako jsou sociální služby nebo podpora drobného podnikání (Keukeleire – MacNaughtan 2008: 322).

Decentralizovanou strukturální sílu islamismu můžeme definovat pomocí dvou základních charakteristik, jež jsou pro všechny reprezentanty tohoto politického, sociálního a kulturního směru typické. V první řadě je to základní, esenciální rys sdílený všemi reprezentanty islamismu, že islám, jakožto náboženský, politický a společenský systém, nabízí odpověď na závažné politické, ekonomické, sociální a kulturní problémy, jimž země s většinou muslimskou populací v posledních dekádách čelí.²⁰⁴ Toto přesvědčení se pojí s odmítnutím předchozích, dle islamistů importovaných a pro muslimy neautentických modelů rozvoje, jako je liberalismus, socialismus, komunismus nebo sekularismus, do kterých započítávají i významné směry arabského politického myšlení 50. a 60. let minulého století, jako byly násirismus či básismus. Společnostem v zemích arabského Středozeří, jejichž samotná národní existence je do značné míry výsledkem evropského imperialismu, islamisté nabízejí vlastní „autentickou“ odpověď na neuspokojivé výsledky politického, ekonomického a sociálního rozvoje po druhé světové válce.

Druhou charakteristikou proponentů islamismu je jejich příklon k normativnímu systému vycházejícímu z interpretace posvátných textů islámu. Islamistické subjekty jsou nositeli řady struktur, jež jsou odlišné od těch, které se snažila podporovat evropská zahraniční politika. Jde především o struktury derivované z islámské tradice (respektive z islamistického pojetí islámské tradice), ve které hraje ústřední roli *šaría*. Šaría nabízí soubor struktur pro regulaci politického, společenského i soukromého života, který je odvozen z posvátných textů a každodenní praxe muslimských společností formované během čtrnácti století historického vývoje islámu. Šaría je mezi zainteresovanými muslimy i mezi samotnými islamisty předmětem rozsáhlých polemik, je proto nutné zdůraznit, že se nejedná o kodifikovaný, exaktně vymezený právní systém. Politické, bezpečnostní, ekonomické, finanční, sociální a kulturní struktury odvozené z šarií a prosazované islamisty zdůrazňují dominanci náboženství nad politikou, náboženských odpovědí nad nenáboženskými řešeními (Keukeleire – MacNaughtan 2008: 323). Šaría je islamisty i mnohými muslimy chápána jako pozitivní síla, která chrání společnost i jednotlivce před libovůlí autoritativní moci (Azzam 2006: 1120). Nicméně islamistické

²⁰⁴ Hovoříme zde o časovém horizontu přibližně 90 let. Vznik první islamistické organizace, egyptského Muslimského bratrstva roku 1928, se pojí s vnějšími i vnitřními rozpory egyptské společnosti koloniálního období.

pojetí veřejného a soukromého života mnohdy popírá přirozený politický, sociální a kulturní pluralismus, čímž odporuje obsahu strukturální dimenze evropské zahraniční politiky.

Ve zkoumané oblasti je důležité si uvědomit vliv národních kontextů na programatiku a metodologii působení islamistických subjektů. Ačkoliv se islamisté tento faktor mnohdy snaží maskovat univerzalistickou rétorikou, jejich geneze a vývoj jsou pevně spjaty s politickými, ekonomickými a sociálními podmínkami států, ve kterých působí. Fakt, že islamistické subjekty jsou formovány a ovlivňovány podmínkami jednotlivých arabských států nás vede k poznání, že z této perspektivy je přesnější hovořit o *islamismech* (v oblasti arabského Středozeří tedy o islamismu alžírském, jordánském, egyptském atd.).²⁰⁵ Partikulárnost jednotlivých národních proponentů islamismu však nesmí zastírat fakt, že během historického vývoje lze v programatice a působení islamistických subjektů pozorovat obecné tendence a rysy, které nám umožňují označit příslušný subjekt za islamistický a jež společně formují decentralizovanou strukturální sílu hluboce poznamenávající politickou, ekonomickou a sociální situaci všech osmi zemí arabského Středozeří.

4.4.1 Politicko-bezpečnostní

Vlivu islamistických subjektů na politicko-bezpečnostní situaci v arabském Středozeří v letech 1995-2013 je dlouhodobě a oprávněně věnována značná pozornost. Do přelomového roku 2011 představoval islamismus nejdůležitější alternativu vůči vládnoucím autoritativním režimům, přičemž v některých zemích se v určité periodě stal doslova hegemonelem opozičních aktivit (Alžírsko, Egypt, Jordánsko). Politický vývoj a bezpečnostní situace tam byla definována snahou režimů o limitaci vlivu islamistických subjektů. Intifády roku 2011 přinesly kromě jiného i významný politický předěl spočívající ve faktu, že poprvé v historii arabského Středozeří se islamisté v několika zemích chopili vládní odpovědnosti. Ve světle nekonečných debat o vztahu islamistů a demokracie je příznačné, že ve všech případech kdy se islamisté po intifádách ujali moci – v Maroku, Tunisku a Egyptě – se tak stalo na základě svobodných a soutěživých voleb. Na druhé straně vývoj po roce 2011 ve Středozeří

²⁰⁵ Z této perspektivy se poněkud vymykají džihádistická uskupení, jako jsou ve zkoumané oblasti Islámský stát v Sýrii nebo lokální franšízy konceptu al-Káida (Fronta an-nusra v Sýrii nebo Al-Káida v islámském Maghribu působící převážně v Alžírsku). I tito proponenti „globálního džihádu“ však jsou formováni národními kontexty (občanská válka v Alžírsku, vnitřní imploze Sýrie po roce 2011). Důraz na národní kontexty islamistických formací klade v českém prostředí například Ondřej Beránek (2014).

posílil i aktivity militantních islamistických subjektů, což je signifikantní především pro Alžírsko, Egypt, Libanon, Libyi, a Sýrii.

Při klasifikaci islamistických subjektů v politicko-bezpečnostní dimenzi se přidržíme dělení dle jejich vztahu k násilí, jakožto prostředku politického boje, a jejich organizační vyspělosti. Ve zkoumané oblasti tak rozlišujeme organizačně mnohvrstevnaté islamistické politické strany a masová hnutí, která odmítají násilí a nedisponují ozbrojenými formacemi²⁰⁶, podobně organizačně vyspělé síly, jež kombinují politickou a vojenskou činnost a disponují vlastními paramilitárními křídly²⁰⁷, organizačně mnohem primitivnější ozbrojené milice profilující se islamistickou rétorikou²⁰⁸ a džihádistické skupiny, pro něž je násilí primárním prostředkem a zároveň cílem jako takovým.²⁰⁹

4.4.1.1 Nenásilné politické strany a masová hnutí s islamistickou agendou

Po většinu sledovaného období (1995-2011) se žádná z islamistických politických stran a masových hnutí bez ozbrojeného křídla nedokázala v arabském Středozeří chopit moci. Režimy jejich možnosti prosazení se (v kontextu široké lidové podpory) tlumily kombinací represe a kooptace. Formace spadající do této typologie islamistických sil požívaly ve svých zemích z právního hlediska odlišný status. Marocká Strana spravedlnosti a rozvoje, alžírské Hnutí pro mírovou společnost a jordánská Fronta islámské akce byly zcela legálními politickými stranami. Režimy proto sázely na spolupráci s vedoucími osobnostmi těchto stran a případně nutnosti na diskrétnější taktiky zastrahování, jako bylo například vydírání zpravodajskými službami. U dalších formací taktiku „cukru a biče“ usnadňoval fakt, že tyto reprezentanti islamismu stáli mimo zákon. Marocké hnutí Spravedlnost a dobročinnost a egyptské Muslimské bratrstvo (obě masové a sofistikovaně organizované síly) působily v právním vakuu – obě formace byly ilegální a souběžně široce tolerované státní mocí, v okamžiku represe však tvrdě perzekuované. Konečně tuniská An-nahda byla během Ben Alího režimu režimem likvidována (v případě některých jejích aktivistů doslova) a nebyly jí umožněny žádné tolerované aktivity.

²⁰⁶ Do této skupiny patří: Strana spravedlnosti a rozvoje a hnutí Spravedlnost a dobročinnost v Maroku; kooptované strany v Alžírsku (nejúspěšnější je Hnutí pro mírovou společnost); tuniská strana An-nahda; egyptské Muslimské bratrstvo a salafistická strana An-núr; jordánská Fronta islámské akce.

²⁰⁷ Hnutí Hizballáh v Libanonu a palestinské Hnutí islámského odporu (Hamás).

²⁰⁸ Množství milic v Libyi a Sýrii, kde k jejich rozvoji došlo v důsledku zhroutení tamních států.

²⁰⁹ Na konci zkoumaného období byly aktivní především formace Al-Káida v islámském Maghribu (Alžírsko); Fronta an-nusra (Sýrie a Libanon), Islámský stát v Iráku v Levantě (Sýrie a Libanon).

Příkladem kooptované islamistické strany je marocká Strany spravedlnosti a rozvoje (*hizb ul-adala wa-t-tanmíja, Parti de la Justice et du développement, PJD*). PJD od svého počátku roku 1998 profilovala jako umírněná islamistická strana plně respektující demokratická pravidla hry a politickou pluralitu království. Svou sílu čerpala z popularity mezi voliči a souběžně z dobrých kontaktů uvnitř vládnoucího režimu, kdy jeden ze zakladatelů PJD Abdelkrím Chátib patřil k neformální autoritativní struktuře *machzin*. Ideologicky je PJD liberálně-konzervativní stranou marockého politického systému, v ekonomice zastává liberální postoje, jež vyvažuje sociálním konzervativismem. Podobá se tak svému vzoru, kterým je stejnojmenná vládnoucí strana v Turecku. Osudy PJD byly výrazně spjaty s nástupem marockého krále Muhammada VI. roku 1999. Nový král se od počátku své vlády rozhodl liberalizovat politický život v zemi a kooptační snahy svého otce Hasana II., jež byly namířeny vůči levici, rozšířil i na část islamistické scény. PJD na sebe vzala úlohu kooptované strany splňující poptávku části voličů po islamistické straně a souběžně hrající podle pravidel hry stanovených režimem. To jí umožnilo legálně veřejně působit, na druhou stranu musela respektovat přání režimu. V legislativních volbách 2002 a 2007 se stala třetí, respektive druhou nejsilnější stranou v marockém parlamentu, avšak ani v jednom případě se nestala součástí vládnoucí koalice (Joffé 2007; Aljazeera English 2007).

Postavení islamistických politických stran a masových hnutí se výrazně proměnilo po startu arabských intifád na počátku 2011. Islamistická opozice (legální i ilegální) byla v mnoha zemích připravena těžit ze svého renomé a prestiže pramenících z dlouhých let v opozici vůči autoritativním režimům a dosah decentralizované strukturální síly islamismu se dále umocnil. Islamistické politické strany a masová hnutí představovaly největší a nejlépe organizované politické síly v Egyptě, Jordánsku, Maroku a Tunisku. V Tunisku a Egyptě, kde padli dlouholetí autoritativní vládcí, islamisté drtivě vítězili ve svobodných a soutěživých volbách. V Maroku, kde nedošlo k pádu královského režimu, islamisté rovněž zvítězili ve volbách a poprvé sestavili vládu. Další monarchie, Jordánsko, masovým protestům odolala a Fronta islámské akce se rozhodla nadále bojkotovat volební klání, z důvodu manipulace s volebními obvody a slabé moci parlamentu *vis-à-vis* králi (Aljazeera English 2013). Naopak v Libyi a Sýrii, kde intifády přerostly do krvavých občanských válek, získaly islamistické milice na bojištích prominentní úlohu a nenásilné islamistické subjekty byly nuceny buď přijmout realitu občanských válek, nebo odejít ze scény. V Libanonu se vyhroutil

vztah mezi sunnitskou a šíitskou komunitou, v čemž významnou roli hrála mobilizace islamistických subjektů. Jedinou zemí arabského Středozeří, kde islamistické formace neovládly veřejný prostor a politickou arénu, se stalo Alžírsko – země stále pronásledovaná příznaky konfliktu z 90. let minulého století. Tamní kooptovaná islamistická strana Hnutí pro mírovou společnost přijala pasivní roli stafáže moci armádních špiček.

V posledních dvou letech analyzovaného období se však objevilo několik náznaků, že islamistický triumf roku 2011 se bude podobat výbuchu supernovy, jejíž jas během krátké doby řádově klesá. Především se islamisté poprvé v historii zemí arabského Středozeří chopili vládní odpovědnosti (Egypt, Maroko, Tunisko), což je obvykle po jistém čase spojeno s poklesem popularity. Vývoj ukázal, že tomu tak bylo i v tomto případě. Marocká PJD využila vlny arabských intifád k vítězství v legislativních volbách v listopadu 2011, které byl král Muhammad VI. nucen vyhlásit. PJD získala 107 z 365 křesel v dolní komoře parlamentu a král pověřil sestavením vlády jejího předsedu Abdulláha Benkírána (BBC 2011f). Následující dva roky islamistické vlády však spíše ukazují, že Benkírán a PJD se nechaly vlákat do angažmá, kterému proti jejich vůli nadále dominuje král Muhammad VI., což zklamalo řadu jejich příznivců, doufajících v uskutečnění slibovaných reforem. Ty nepřicházejí a nezkušená PJD ztrácí podporu Maročanů, v důsledku čehož v ní propukají vnitřní konflikty, ostrá je také konkurence dalších parlamentních stran, žárlících na úspěch islamistů (Zaaiter 2012; Sakthivel 2013). Marocký režim, zosobněný králem a jeho neformální klientelistickou sítí *machzin*, tolerancí islamistické vlády částečně uvolnil narůstající politické a sociální tenze a souběžně zasadil prestiži nejnebezpečnější opoziční síly těžký úder. Muhammad VI. tímto způsobem pokračoval ve své politice vůči PJD z předchozího období, kdy mu legální kooptovaná islamistická strana sloužila k uvolnění napětí v marockém politickém systému, jemuž dominuje.

Obdobně hlavní tuniský reprezentant islamismu, hnutí An-nahda, těžil z dvou dekad principiální a čas od času mučednické opozice vůči represivnímu režimu prezidenta Ben Alího. An-nahda zúročila tento politický a sociální kapitál, když zvítězila v říjnu 2011 v prvních svobodných a soutěživých volbách v historii Tuniska, kdy získala 89 z 217 volených mandátů, čímž získala právo sestavit vládu. Avšak islamistická vláda vedená An-nahdou se brzy dostala do podobných problémů, jako Muslimské bratrstvo v Egyptě. Podporu širokých lidových vrstev ztrácela vzhledem

k neuspokojivému stavu ekonomiky a zhoršující se bezpečnostní situaci v zemi.²¹⁰ Podobně jako v případě egyptských islamistů i vláda An-nahdy v Tunisku brzy ostře polarizovala společnost a znepokojovala zásadové stoupence sekularizace státu triumfalistickou a islamistickou rétorikou.²¹¹ Na konci zkoumaného období, v říjnu 2013, proto lídři An-nahdy pod silným politickým a společenským tlakem souhlasili s předáním moci do rukou vlády nestraníků a technokratů, která má zpravovat do legislativních a prezidentských voleb na konci roku 2014 (Economist 2013). Za podstatně dramatictějších okolností, během vojenského převratu a krvavé represe, přišlo o moc i egyptské Muslimské bratrstvo, jehož pádu jsme se věnovali v předchozí části práce.

4.4.1.2 Islamistická hnutí s ozbrojenými křídly

V arabském Středozeří nalezneme sofistikovaně organizované formace s masovým členstvím a podporou, které vedle politických a sociálních aktivit disponují i vojenským křídlem. Dvě z nich - obě vznikly v kontextu ozbrojených konfliktů – představují klasické reprezentanty takto koncipovaných aktérů. Libanonské šíitské hnutí Hizballáh i palestinské Hnutí islámského odporu (Hamás) vznikly jako šíitská, respektive sunnitská islamistická vojensko-politická skupina se silným důrazem na obranu národní (Hamás) a náboženské (Hizballáh) komunity. Obě jsou propojeny s problematikou izraelsko-palestinského a izraelsko-arabského konfliktu a z důvodu ozbrojených akcí proti židovskému státu jsou Hamás (jako celek) i vojenské křídlo Hizballáhu považovány členskými státy EU za teroristické organizace.²¹² Jejich působení na jimi kontrolovaných teritoriích bylo ale značně mnohotvárné, čímž by redukce Hizballáhu a Hamás do sféry „terorismu“ byla výrazným zploštěním komplexní reality.

²¹⁰ Negativní vliv na bezpečnostní situaci v Tunisku měla občanská válka v sousední Libyi, odkud přes hranice mířily zbraně a uprchlíci. Obavy vzbuzoval také příliv tuniských dobrovolníků do řad džihádistických formací v Sýrii a perspektiva jejich návratu do domovské země. V polovině roku 2014 odhadovalo tuniské ministerstvo vnitřních věcí jejich počet na 2400 (Alarabiya 2014b).

²¹¹ Ti ji obviňovali z tiché podpory salafistických militantů, verbálně i fyzicky útočících na sekulární aktivisty, umělce, „nevhodně“ oděné ženy atd. Významným momentem byly vraždy opozičních levicových politiků Šukrího Belaída a Muhammada Bráhmího, obě provedené salafistickými útočníky. Důvěru nebudily ani nevhodné formulace politiků An-Nahdy o právech žen, které považovaly za „komplementární k mužům“ (Tajine 2012).

²¹² Zařazení Hizballáhu na seznam teroristických organizací bylo pro EU kontroverzním a intenzivně diskutovaným krokem. V situaci, kdy Hizballáh pravidelně participuje na práci libanonských vlád a jeho poslanci sedí v parlamentu, by jeho prohlášení za „teroristickou organizaci“ značně zkomplikovalo vztahy mezi Unií a partnerskou zemí. Výsledný krok tak byl přijat ze strany EU jako kompromisní řešení, které by nemělo znemožnit vztahy s Bejrútem.

Počátky Hizballáhu spadají do 80. let minulého století, kdy několik šíitských frakcí vytvořilo během libanonských válek 1975-1990 koherentnější formaci, která měla reflektovat íránský export islámské revoluce a izraelskou okupaci jižního Libanonu. Hnutí v této době smutně proslulo sebevražednými atentáty a politicky motivovanými únosy západních státních příslušníků (diplomatů, novinářů, pracovníků zpravodajských služeb atd.). Od 90. let, po ukončení občanské války, se Hizballáh postupně přeorientoval na novou realitu a vstoupil do polofeudální libanonské politiky, kde svým překonáním rodinných a kmenových vazeb působí jako progresivní prvek. Hnutí však odmítlo odevzdat zbraně jako ostatní libanonské milice, se závazkem, že jsou namířeny pouze proti Izraeli a nikoliv proti jiným libanonským frakcím.

Z Hizballáhu se postupně vyvinul prakticky autonomní prvek uvnitř slabého libanonského státu s vlastní rozsáhlou sítí sociálních služeb. Ve zkoumaném období tak Hizballáh provozoval školy, nemocnice a zdravotní střediska, vodárny, založil televizi *Al-manár* (Maják), řídil zpracování komunálního odpadu, dodávky elektřiny, výkup zemědělských plodin atd. Tyto aktivity, společně s faktickou bezpečnostní kontrolou velké části jižního Libanonu, údolí Bikáa a jižního Bejrútu, ho staví do pozice „státu ve státě“. Pevná provázanost Hizballáhu s běžnou správou území pod jeho kontrolou znamenala rovněž velmi příhodné podmínky pro prosazování islamistických struktur do každodenního života části Libanonců. Praktické kroky vedly Hizballáh ve zkoumaném období rovněž k proměně ideologické. Hnutí do značné opustilo univerzalistickou islamistickou rétoriku, akcentovalo libanonský nacionalismus, obranu historické šíitské komunity a spolupracovalo s dalšími politickými silami v zemi (šíitská strana Amal, část křesťanů pod vedením generála Míšála Awna). Za touto proměnou z velké části stojí osobnost duchovního Hasana Nasrulláha, od roku 1992 generálního tajemníka hnutí (Mandaville 2007: 213).

Prestiž uvnitř Libanonu i na celoarabské scéně přinášela jeho úspěšná konfrontace s Izraelem. Byla to především guerillová válka a vojensky stále sofistikovanější útoky šíitského hnutí, co přinutilo židovský stát ukončit okupaci jižního Libanonu v květnu 2000. Nejzávažnější eskalace násilí mezi Hizballáhem a Izraelem přišla v létě 2006, kdy se izraelské armádě nepodařilo během měsíc trvající masivní ofenzívy porazit jednotky hnutí a ukončit odpalování raket země-země z libanonského území na židovský stát. Při nepoměru sil mezi oběma stranami se Hizballáh logicky prohlásil za vítěze střetnutí, na jeho souboj s Izraelem však tvrdě doplatil celý Libanon, když izraelské letectvo způsobilo jeho infrastrukturu těžké škody. Přesto obliba

Hizballáhu u pro něj klíčových složek libanonské populace (šíitská komunita) neutrpěla a z Nasrulláha se na nějaký čas stala pravděpodobně nejpopulárnější osobnost arabské politiky od dob egyptského prezidenta Gamála Abd an-Násira.

Změnu postavení šíitského hnutí v Libanonu i celém arabském Středozeří přinesla občanská válka v sousední Sýrii. Sýrie pro Hizballáh představovala nenahraditelnou logistickou základnu, jež mu umožňovala pokračování konfrontace s Izraelem, a případný pád režimu Bašára al-Asada by znamenal její ztrátu. Počáteční zdrženlivý postoj Hizballáhu ke konfliktu v Sýrii nahradila od poloviny roku 2012 vojenská podpora, obzvláště v okolí hlavního města Damašku a u hranic s Libanonem. Na konci zkoumaného období šíitské hnutí naplno zabředlo do syrské války a tisíce jeho vojáků bojují na mnoha jejích frontách, bez perspektivy rychlého vítězství. Tento vývoj sebou přináší novou transformaci hnutí, které se tímto částečně vrací ke svým základům. Angažmá v Sýrii sebou přináší nový internacionalistický rozměr, který Hizballáh v 90. letech minulého století odložil ve prospěch libanonského nacionalismu. Změna priorit (odložení konfrontace s Izraelem) a zapojení se do regionálního konfliktu mezi Íránem a Saúdskou Arábií, pro něž je Sýrie bitevním polem, nevyhnutelně přineslo i polarizaci názorů na hnutí uvnitř Libanonu a v celém arabském Středozeří, kde Hizballáh ztratil možné sympatie sunnitských muslimů. Vojenský zásah v Sýrii tedy vedl k citelnému oslabení politických pozic hnutí (Sullivan 2014; International Crisis Group 2014).

4.4.1.3 Islamistické milice

Od roku 2011, souběžně s kolapsem státního zřízení v Libyi a Sýrii, se v arabském Středozeří objevilo množství ozbrojených milic, dramaticky zhoršujících bezpečnostní situaci ve zkoumané oblasti. Některé z nich zcela opomíjely politickou dimenzi svého působení, část z nich připomínaly spíše kriminální skupiny, jiné se však profilyovaly na základě islamistické rétoriky. Obecně můžeme konstatovat, že pokud už milice v Libyi a Sýrii využívaly nějakou ideologii a symboliku, pak je to v naprosté většině případů islamismus. V syrském případě tento stav odpovídá celkovému charakteru povstání proti režimu Bašára al-Asada, které je sunnitské, periferní a rurální. Řadoví členové těchto milic – málo vzdělaní mladí sunnitě z venkovského prostředí či marginalizovaných předměstí – nacházejí v islamistických strukturách základní politické a sociální principy pro jejich vizi post-asadovské Sýrie. Celkově jde o stovky uskupení, které se spojují do koalic a následně se opět štěpí, v závislosti na

momentálních zájmech svých lídrů a nabídce peněz, zbraní a kořisti. V Libyi jde o formace pouze sunnitské²¹³, v Sýrii nacházíme milice sunnitské i šíitské.²¹⁴ Společným znakem těchto islamistických milic je rudimentární organizace, minimální institucionalizace a fluidní členství.

Jednou z prvních islamisticky profilovaných milic v Sýrii, jež byly v západním diskurzu často řazeny do fiktivní množiny s názvem „Syrská svobodná armáda“, byla *Liwáa at-tawhíd* (což souběžně znamená Brigáda jednoty i Brigáda monoteismu). Vznik této formace se váže k počátku bojů o největší syrské město Aleppo v létě 2012.²¹⁵ Brigáda monoteismu na konci zkoumaného období disponovala asi osmi až deseti tisíci militantů, rozdělených do množství menších částečně nezávislých útvarů, a patřila k nejsilnějším ozbrojeným skupinám na severu Sýrie.²¹⁶ Většina jejích členů pochází z rurálních částí provincie Aleppo. Rudimentární ideologie Brigády monoteismu je příznačná pro mnoho dalších islamistických milic v Sýrii. Ačkoliv Brigáda monoteismu nedeklarovala zájem vytvořit náboženský stát, ani touhu postavit alawity, křesťany a další náboženské minority do podřízeného postavení vůči sunnitům (prvky typické pro programatiku džihádistických uskupení), veškerá její symbolika a ideologie vychází ze sunnitského islamismu. Její činnost se tak stává srozumitelnou pro politické a sociální milieu, které je jádrem povstání vůči Asadovu režimu, a umožňuje navázat spolupráci s dalšími islamistickými a džihádistickými formacemi. Brigádu monoteismu můžeme řadit mezi méně religiózní syrské povstalecké skupiny, většina dalších milicí užívá vypjatější islamistickou symboliku, přesto je i její symbolika zřetelně islamistická.

²¹³ Nejvíce ideologicky vyprofilovanou libyjskou milicí je *Ansár aš-šaría* (Následovníci šaría), sdružující salafistické militanty. Je podezřelá z útoku na americký konzulát v Běnchází na východě země v září 2012, při kterém zahynul velvyslanec J. Christopher Stevens (BBC 2014d).

²¹⁴ Na syrských bojištích působily stovky opozičních sunnitských islamistických milic, které se sdružovaly do koalic, jež měly přinést větší koordinaci jejich činnosti. Mezi největší koalice patří: *Al-džabha al-islámíja* (Islámská fronta), *Al-džajš al-mudžáhídín* (Armáda mudžáhídů), *Harakat hazzm* (Hnutí nezlomnosti) a *Fajlaq aš-šám* (Levantská legie). Vynikajícím způsobem monitoruje neustále se měnící scénu syrských sunnitských milicí švédský badatel Aron Lund na internetových stránkách projektu Syria in Crisis Carnegie Endowment for International Peace (<http://carnegieendowment.org/experts/?fa=913>). Na straně režimu Bašára al-Asada bojuje několik šíitských islamistických milic, svým rozsahem však hrají ve srovnání se syrskou armádou a libanonským Hizballáhem jen marginální roli.

²¹⁵ Pro syrské islamistické milice je příznačné jejich využívání internetu a sociálních sítí, kde informují o své existenci a fungování. Deklaraci vzniku Brigády monoteismu v červenci 2012 je možné nalézt na stránkách You Tube: *Al-ialán an taškíl liwáa at-tawhíd fí muháfazat halab*, vloženo uživatelem almrsd alsori (<https://www.youtube.com/watch?v=0A2mNa1zCpI>).

²¹⁶ V listopadu 2013 rozšířila řady už zmíněné koalice islamistických frakcí pod názvem Islámská fronta. Spojení předcházela smrt nejznámějšího vojenského velitele Brigády monoteismu Abd ul-Qádira as-Sáliha po úderu syrského letectva nedaleko Aleppa, která otřásla odhodláním a koherencí celé formace (BBC 2013h).

Praxe na jí ovládaných územích v provincii Aleppo vykazuje známky strohé interpretace šarií kombinované s brutální realitou syrské války (Lund 2012: 16-17).

4.4.1.4 Džihádistické formace

V prostoru arabského Středozeří existovaly ve zkoumaném období rovněž džihádistické formace, smutně vynikající svou mimořádnou násilností, extrémností politických a sociálních vizí a útoky vůči civilistům, kteří neodpovídali jejich politické a sociální utopii.²¹⁷ Od islamistických milic je odlišuje větší důraz na náboženskou ideologii, ambice budovat náboženský stát a zřetelná inspirace džihádistickým konceptem al-Káida, za jehož hlavního tvůrce je považován Saúdský Arab Usáma Bin Ládín. Na rozdíl od islamistických milic, které jsou plodem vývoje po roce 2011 a specifického kontextu Libye a Sýrie, se džihádistické skupiny vyskytovaly v celém období 1995-2013. Jejich existence postihla Alžírsko (Ozbrojená islámská skupina, *al-džamáa al-islámíja al-musallaha*, nověji Al-káida v islámském Maghribu, *tanzím al-qáida fí bilád al-maghrib al-islámí*), Egypt (Islámská skupina, *al-džamáa al-islámíja*), Libanon (Vojsko Levanty, *džund aš-šám* a Vítězství islámu, *fath al-islám*), Libyi (Libyjská islámská bojová skupina, *al-džamáa al-islámíja al-muqátila bilíbjá*) a Sýrii (Podpurná fronta pro lid Levanty, *džabhat an-nusra liahl aš-šám* [běžně označovaná jako Fronta an-nusra] a Islámský stát v Iráku a Levantě, *ad-dawla al-islámíja fí al-iráq wa aš-šám*). Můžeme tedy konstatovat, že tento zhoubný výrůstek islamismu představoval v jižním a východním Středomoří setrvalou bezpečnostní hrozbu.

Džihádistické formace pronikly do Sýrie v kontextu zhoršující se bezpečnostní situace v důsledku vládní represe protirežimních protestů a rostoucí militarizace povstání od března 2011 do poloviny roku 2012. Přesné okolnosti jejich příchodu jsou do jisté míry předmětem spekulací (a legend šířených samotnými účastníky). Jisté je, že v prvotní fázi sehráli důležitou roli syrští internacionalisté působící do té doby v Iráku, kteří využili oslabení režimu a přetížení jeho bezpečnostních sil k přenesení činnosti do mateřské země. Fronta an-nusra oznámila svou existenci videonahrávkou v lednu 2012 a představila se sérií spektakulárních bombových útoků (především v Damašku), útoků na vojáky a další bezpečnostní síly i únosů a vražd civilistů – novinářů, akademiků a dalších osobností spjatých se syrským státem (Lund 2012: 25-27). O původně

²¹⁷ Zásadním ideovým konceptem, který sunnitské džihádisty odlišuje od ostatních islamistů, je *takfír*. Džihádisté mají tendenci považovat jiné muslimy, kteří nenaplňují jejich extremistické představy, za nevěřící (*káfír*, plurál *kuffár*), čímž odůvodňují jejich zabíjení. Takto praxe je nazývána *takfír*.

relativně malé početnosti skupiny vypovídá fakt, že v průběhu roku 2012 jen zřídka sváděla otevřené boje se syrskou armádou. Naproti tomu od počátku bylo zřejmé její napojení na Irák, silná přítomnost v pohraničních oblastech na východě Sýrie a personální propojení s uskupením Islámský stát působícím v Iráku.²¹⁸

Významný přelom ve vývoji džihádistických formací v Sýrii přinesl rozkol mezi Frontou an-nusra a mateřskou organizací v Iráku, když její lídr Abú Bakr al-Baghdádí nařídil v polovině roku 2013 sjednocení obou uskupení pod jeho vedením a názvem Islámský stát v Iráku a Levantě (ISIL). Ambiciózní vedení Fronty an-nusra toto sjednocení odmítlo, v čemž se jí dostalo politické podpory formálního lídra al-Káida Egyptana Ajmána az-Zawáhirího, načež v Sýrii začala působit dvě džihádistická tělesa (Mortada 2013). Fronta an-nusra se stala franšízou konceptu al-Káida v Sýrii, zatímco ISIL zaujal nezávislou linii. Do konce roku 2013 se postupně ukazovalo, že ISIL má silnější zázemí na severovýchodě Sýrie, vyplývající z jeho irácké základny. Uskupení bylo schopné ovládnout město Rakka na severu Sýrie, jediné provinční centrum plně ovládané povstalci, kde do konce roku 2013 zřídilo některé basální struktury nové sunnitské státní entity, již ISIL plánuje vytvořit (BBC 2014e).²¹⁹ Obě džihádistické formace se vyznačují internacionálním charakterem, přičemž verbují do svých řad množství cizinců, z arabských i nearabských zemí.²²⁰ Aktivita džihádistických formací Fronta an-nusra a ISIL přinesly novou rovinu devastujícího konfliktu Sýrii (a Iráku) a jsou jedním z důvodů, proč je nutné syrskou válku považovat za konflikt s nejhrošími důsledky pro bezpečnost jižního a východního Středozeří i EU v celém zkoumaném období.

4.4.2 Sociálně-kulturní

Působení islamistických aktérů a sil není možné redukovat na oblast politicko-bezpečnostní. Rovněž sociálně-kulturní dimenze existujících podmínek v arabském

²¹⁸ Islámský stát v Iráku se stal dědicem konceptu al-Káida v této zemi, po smrti jeho zakladatele, jordánského militanta Abú Musaba az-Zarkáwího. Jako nejschopnější az-Zarkáwího dědic se postupně vyprofiloval Abú Bakr al-Baghdádí, relativně málo známá osobnost, jež se uplatnila v chaosu po americké okupaci Iráku od dubna 2003 do prosince 2011.

²¹⁹ Vývoj ISIL nabral rychlou dynamiku v roce 2014, kdy dokázal ovládnout rozsáhlé území na severovýchodě Iráku a tím de facto anulovat irácko-syrskou hranici. Ačkoliv rok 2014 přesahuje chronologické vymezení této práce, můžeme konstatovat, že během necelých dvou let se ISIL (jenž se od června 2014 přejmenoval na Islámský stát, *ad-dawla al-islámíja*) dokázal vypracovat v nejdůležitější a vojensky nejsilnější džihádistickou organizaci, jaká kdy v arabském Středozeří působila. K budování státu podle představ ISIL viz níže.

²²⁰ V polovině roku 2014 je počet Evropanů v řadách ISIL a Fronty an-nusra odhadován na asi 2000. Arabských džihádistů je v Sýrii násobně více, silně jsou zastoupeni především dobrovolníci z Tuniska, odkud jich v polovině roku 2014 přišlo okolo 2500.

Středomoří je islamisty a jimi prosazovanými strukturami silně poznamenána. Celé zkoumané období 1995-2013 je součástí nástupu silné vlny religiozity a obliby islamistického trendu ve všech tamních společnostech, byť její dosah se liší nejen v jednotlivých zemích, ale i sociálním statusem obyvatel.²²¹ Můžeme nicméně konstatovat, že v arabském Středozeří neexistuje země, jejíž společenský a kulturní život by nebyl ve zkoumaném období zásadně ovlivněn účinkem islamistických struktur. Intenzivní působení islamistů ve společenské a kulturní sféře nacházíme ve zkoumaném období 1995-2013 v naprosté většině arabského Středozeří, kde je souvislé muslimské osídlení. Islamistické struktury zde zapustily kořeny mezi sunnitskými i šíitskými muslimy.

Na oblibu a dosah islamistických struktur v sociální a kulturní dimenzi neměla vliv otázka státních kapacit. Islamisté se v těchto oblastech prosazují v konsolidovaných státech, kde je společenský a kulturní život do značné míry pod kontrolou vládnoucích režimů²²², v pauperizovaných oblastech států, jejichž kapacity byly selektivně oslabeny například ekonomickou stagnací, populační explozí či nezájmem o periferní oblasti obývané nízkopříjmovými kategoriemi obyvatelstva²²³, tak i konfliktních zónách, ve kterých se islamistické struktury často stávají jedinými organizačními principy rozvrácených a traumatizovaných společností.²²⁴

Islamistické struktury byly do společenského a kulturního života zemí arabského Středozeří implantovány dvojitým mechanismem, pro něž se v literatuře často užívá označení „islamizace shora“ a „islamizace zdola“.²²⁵ V prvním případě jde o situaci, kdy islamistické představy o kultuře a společnosti jsou prosazovány vládnoucí mocí, zatímco v druhém případě se jedná o strategii v situaci, kdy je vládnutí islamistům nedostupné a proto se soustředí na dlouhodobé prosazování islamistických struktur prostřednictvím sociální, vzdělávací, humanitární a další práce na společenské úrovni.²²⁶ Během celého sledovaného období 1995-2014 nacházíme ve zkoumané oblasti

²²¹ Nástup silnější religiozity a islamismu v arabských státech bývá v literatuře datován do roku 1967, kdy arabské režimy se sekulárním étosem utrpěly zničující porážku ve válce s Izraelem. V sociální a kulturní sféře je tento trend jasně patrný od 70. let minulého století.

²²² Zde můžeme uvést příklad Jordánska, Maroka a Tuniska.

²²³ Například lidová předměstí alžírských a egyptských měst, kde bezesporu nejlépe prozkoumanou oblastí je problematika lidových předměstí Káhiry.

²²⁴ Příkladem budiž situace v konfliktním (či post-konfliktním) Libanonu, Libyi a Sýrii.

²²⁵ Průkopníky obou termínů jsou francouzští badatelé Gilles Kepel a Olivier Roy (viz Roy 1994; Kepel 2003).

²²⁶ Islamizace zdola vychází z přesvědčení, že „dobrý“ společenský řád nevychází z institucionálního působení státu a jeho nařízení, ale z osobní zbožnosti a oddanosti sociálním a kulturním ideálům islamismu. Tento koncept vychází z přesvědčení, že „dobrou islámskou společnost není možné vytvořit nařízením shora, ale spíše kolektivizací individuálně zbožných muslimů“ (Mandaville 2007: 6).

praktické výsledky působení obou způsobů islamizace společnosti. Ačkoliv se v některých případech jasná hranice mezi dvěma mechanismy islamizace stírá (například v Egyptě v období 2012-2013, kdy se státní moci chopilo Muslimské bratrstvo), je možné konstatovat, že ve všech zemích jednoznačně dominovala „islamizace zdola“. Tento fakt nebyl způsoben jen odolností zdejších autoritativních režimů, které až do arabských intifád odolávaly náporu islamistické opozice. Ačkoliv se do roku 2011 žádná islamistická hnutí či strana v arabském Středozeří nechopily státní moci i v předcházejících letech docházelo k „islamizaci shora“ na základě nařízení státní moci. Pro deklaratorně sekulární režimy představovala „islamizace shora“ jednu z taktik, jak soupeřit s opozičními silami mobilizujícími na základě islámské symboliky.²²⁷ Přesto islamistické opoziční síly disponovaly při prosazování islamistických struktur mnohem větší legitimitou v očích obyvatelstva, což se odrazilo v efektivitě jimi prováděné „islamizace zdola“.

Mimořádnou roli při islamizaci společenské a kulturní sféry arabského Středozeří sehrál ve zkoumaném období salafismus (*salafija*)²²⁸. Tomuto ještě před deseti, patnácti lety mnohdy opomíjenému trendu islamismu je v současnosti věnována značná pozornost související především s menšinovou variantou salafismu, jež je spojena s džihádismem (*as-salafija al-džihádija*) a jež zmutovala do ideologických představ například syrských uskupení Fronta an-nusra nebo Islámský stát. Salafismus představuje ultraortodoxní směr v sunnitském islámu. Ambicí jeho vyznavačů je co možná nejvíce se přiblížit životu proroka Muhammada a jeho druhů, přičemž salafistická představa o reáliích sedmého století vychází z kombinace islámské tradice a mimořádného zápalu pro okázalé vnější projevy zbožnosti a osobitý životní styl (historizující oděvy pro muže i ženy, důraz na segregaci obou pohlaví, specifická osobní hygiena, totální zahalování žen, dokulata střižený plnovous u mužů atd.). Salafistické chápání doktrinnálních zásad islámu bývá velmi rigidní a obvykle vykazují netolerantní postoje vůči jiným směrům islámu než je sunnitská ortodoxie, odlišným konfesím i vůči sekularistům (blízká jim je i doktrína *takfír*). Pro většinu salafistů má individuální

²²⁷ Vládnoucí režimy si takto částečně osvojovaly islamistickou agendu, když podporovaly stavbu mešit a islámských kulturních center, posilovaly náboženský prvek ve školních osnovách, islamizovaly obsah vysílání státem kontrolovaných médií nebo upravovaly v tomto smyslu rodinné právo (a další právní normy). Tato taktika se ovšem ukázala být dvojsečnou, když kromě islámské legitimizace režimů rovněž vytvářela ještě příhodnější politické, společenské a kulturní milieu pro působení islamistických opozičních sil.

²²⁸ Pojem salafismus na sebe v průběhu 19. a 20. století bral odlišné významy. Vzhledem k chronologickému vymezení této práce se předložená definice salafismu vztahuje pouze ke zkoumanému období.

zbožnost větší hodnotu než zapojení do společenského dění. Proto často bývají považováni za apolitické, což ovšem není zcela přesné: svým působením v sociálně-kulturní dimenzi vytvářejí příhodné podhoubí pro islamistický aktivismus a úspěch islamistických společenských a kulturních struktur.²²⁹

Zdánlivá apolitičnost umožňovala salafistům se do velké míry vyhnout represím autoritativních režimů, které jich někdy využívaly jako protiváhu vůči politicky výřečnějším islamistům, například vůči Muslimskému bratrstvu v Egyptě. Nicméně po pádu některých autoritativních režimů se chopili příležitosti k vynucování svých vlastních společenských a kulturních představ u zbytku společnosti, která nesdílí jejich náboženský a společenský ideál, přičemž v některých případech neváhali sáhnout k násilí. Tunisko bylo jednou ze zemí, kde se síla salafismu významně projevila v období následujícím po arabských intifádách. Tamní salafisté se stali mobilizovanou a agresivní menšinou, vytvářející tlak na vládu (paradoxně islamistickou) i své spoluobčany, aby se podřídili jejich učením. V mnoha marginalizovaných a periferních oblastech Tuniska salafisté převzali úlohu státu a jeho služeb, aktivně postupující v „islamizaci zdola“ (International Crisis Group 2013). Zcela protizákonně tam vynucovali segregaci mužů a žen, postihovali konzumaci alkoholu, vyhledávali a trestali domnělé pachatele kriminálních činů atd.²³⁰

Salafismus se na společenské úrovni prosadil i v kontextu represivních autoritativních režimů. V Alžírsku tvořili salafisté početnou složku Fronty islámské spásy, jejíž volební vítězství v prvním kole legislativních voleb v prosinci 1991 a následný vojenský převrat a anulace výsledků uvrhly zemi do katastrofální občanské války. Ačkoliv režim ubránil své pozice a znemožnil realizaci islamistického politického projektu, salafismus navzdory represím zapustil pevné kořeny v části alžírské společnosti. Zčásti byla expanze alžírských salafistů odpovědí na nezdařený pokus o získání moci prostřednictvím FIS, zčásti reakcí na traumata občanské války. Důležité je v alžírském kontextu také spojení se Saúdskou Arábií prostřednictvím alžírských studentů na tamních náboženských školách, kteří se následně vrátili do vlasti inspirováni striktní saúdskou interpretací sunnitského islámu. Salafistická společenství

²²⁹ Salafisté většinou vyznávají spíše anti-politické než apolitické postoje. Odmítají principy demokracie a pluralismu, svobodné volby, politické instituce. Pokud právní systém a život společnosti odpovídají jejich pojetí přirozeného práva („Boží zákon“), jsou zcela indiferentní k charakteru politického systému.

²³⁰ Roli a taktiku salafistů po svržení Ben Alího režimu názorně přibližuje dokument BBC *The Battle for Bizerte* z roku 2013, kde přibližně 500 členná salafistická organizace *Ansár as-sunna* v přístavu Bizerte na sebe bere roli strážců „dobrých mravů“ a doplňuje práci tamní policie. Dokument byl v době dokončení této práce (listopad 2014) dostupný na internetových stránkách BBC na adrese: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-27703136>.

se v Alžírsku ve zkoumaném období nacházela ve velkých městech i v malých rurálních komunitách. Členství v nich bylo nekomplikované, povětšinou mladí lidé zde nacházejí solidaritu, nové přátele, partnery, psychologickou i finanční pomoc, asistenci při hledání bydlení či rozjezdu drobného podnikání. Tímto způsobem salafisté účinně prosazují řadu svých společenských struktur, jež jsou pro islamisty příkladem „dobrých mravů“ a společenské a kulturní harmonie (Boubekeur 2008: 13-15).

Učení salafismu našlo živnou půdu i v konfliktních oblastech, kde došlo ke kompletnímu zhroucení státních struktur. Takovou oblastí byl v letech 2012-2014 i pás území v severovýchodní Sýrii, táhnoucí se od Aleppa na východ k irácké hranici v provinciích Aleppo, Raqqa a Dejr az-zúr. Zatímco vojenská situace v provinciích Aleppo a Dejr az-zúr byla nepřehledná (vzájemné boje zde sváděly syrská armáda, ISIL i jiné skupiny povstalců), provincie Raqqa se záhy dostala pod naprostou kontrolu džihádistické formace ISIL. Stala se tak pro skupinu prvním místem, kde mohla realizovat své vize o fungování státu a společnosti. Jednou z prvních institucí zřizovaných ISIL byly improvizované soudy, rozhodující na základě salafistických vizí. Společenský řád zaváděný ISIL ve městě Raqqa a jejím okolí byl násilnější verzí představ salafistů působících v mírovějších podmínkách. Striktní segregace mužů a žen, zákaz alkoholu, hudby a kouření, drakonické fyzické tresty za majetkové a násilné trestné činy, diskriminace na základě pohlaví, konfesní a sektářské příslušnosti²³¹ – to vše tvořilo součást každodenní reality obyvatel provincie Raqqa na konci zkoumaného období. Mimořádná je však brutalita ISIL, s jakou prosazuje islamistické společenské struktury na spravovaných teritoriích. V průběhu roku 2013 z města Raqqa přicházejí otřesné zprávy o bičování, dekapitacích a ukřižování prováděných militanty ISIL, z nichž některé zločiny byly páčány militanty, kteří do Sýrie přišli z členských zemí EU (Sinjab 2013, Whewell 2013).

Vliv islamistických struktur při formování společenského a kulturního života ve zkoumaném období se silně projevil i v Egyptě, kde jeho typickou ukázkou jsou periferní lidové (*šaabí*) čtvrti Káhiry, jenž jsou obývány nižší střední třídou a nízkopříjmovými vrstvami. Jako rivalové i jako spojenci zde působili islamisté inklinující k Muslimskému bratrstvu a salafistická sdružení. V případě Káhiry a dalších egyptských měst můžeme hovořit o síti islamistických institucí (nezávislé mešity

²³¹ Křesťanská menšina pod vládou ISIL dostala na výběr ze tří možností: konverze k islámu, přijetí středověkého diskriminačního statusu *dhimní* nebo smrt. Status *dhimní* spočívá v omezení projevů křesťanské identity a placení pravidelné „daně“ za ochranu. Podle dostupných zpráv si většina křesťanů ve městě Raqqa zvolila právě tuto možnost (BBC 2014e).

nekontrolované státem, islamistické neziskové organizace a stejně ideově profilované organizace ziskové), které napomáhaly přenosu islamistických struktur mezi obyvatelstvo a efektivně vyplnily místo postupně uvolňované egyptským státem, jenž byl postupně „zešťhlován“ neoliberálními reformami (Wickham 2002: 95-97). Centry islamistických sítí byly obvykle nezávislé mešity, jejichž činnost a rétorika zdejších kazatelů nepodléhaly doзору egyptského Ministerstva náboženských nadací (*awqáf*), financované z prostředků privátních donorů. Tyto mešity nebyly pouze prostorem společných modliteb a zbožného rozjímání. Jejich činnost obvykle zahrnovala islamisticky profilované vzdělávání pro obě pohlaví, poradenství při problémech v manželství a dalších životních situacích, aktivity a celodenní péči o děti atd. Rovněž sloužily jako centrální řídicí jednotka pro síť dalších služeb – zdravotnické středisko, školku, charitu, knihkupectví a knihovnu. Veškerá výuka a služby byla řízena islamistickými ideovými východisky. Zvláště v chudších čtvrtích se nezávislé mešity staly skutečnými centry společenského života (Wickham 2002: 98). Islamisté pomocí svých sítí nashromáždili obrovský sociální kapitál, který umocňoval působení jimi prosazovaných struktur.

Mubárakův režim působení islamistů na společenské úrovni víceméně podporoval (na rozdíl od úrovně politické), proto byl rovněž benevolentnější k aktivitám „apolitických“ salafistických sdružení, která představovala konkurenty pro hlavní zdroj vládních obav – Muslimské bratrstvo. Salafistické sítě se pevně uchytily v Káhiře, Alexandrii i dalších egyptských městech, odkud se po revoluci v únoru 2011 staly oporou salafistických politických stran (Lacroix 2013: 2). Oproti Muslimskému bratrstvu nebyli salafisté cílem státní represe po vojenském převratu v červenci 2013, kdy armáda svrhla vládu islamistického prezidenta Muhammada Mursího. Nový vládce Egypta, generál Abd al-Fattáh as-Sísí, je známý svou osobní zbožností, kvůli které se i stal Mursího ministrem obrany. Nedalo se tedy očekávat, že jeho režim nabere výrazný sekularizační směr a bude komplikovat působení islamistů na společenské úrovni, egyptské Ministerstvo mládeže a sportu dokonce vydalo prohlášení, že bude bojovat proti ateismu mladých lidí (Ottaway 2014). První měsíce nové vlády napovídaly, že salafisté a další islamistické sítě budou moci nadále pokračovat ve svých aktivitách ve společenské a kulturní sféře i ve změněných poměrech pod podmínkou přetrvávající „apolitičnosti“.

4.5 Shrnutí kapitoly

Analýza aktérů a struktur, jež determinují podmínky v arabském Středozeří a působení evropské zahraniční politiky v tomto prostoru, se soustředila na politicko-bezpečnostní, ekonomicko-finanční a sociálně-kulturní pole. Kapitola nám ukázala, že autoritářství bylo základní politickou strukturou určující vývoj ve zkoumané oblasti, a to během celého sledovaného období 1995-2014. Tato struktura vyvěrá z historického vývoje po roce 1945 a navzdory odlišnosti jednotlivých zemí se v celém arabském Středozeří projevuje velmi obdobným způsobem (s výjimkou Libanonu). Žádný stát arabského Středomoří se v období 1995-2014 (ani po přelomovém roce 2011) nestal demokratickým. Naopak nám analýza ukázala schopnost autoritativních režimů reagovat v čase na měnící se podmínky a cizelovat své politické systémy směsí represe a imitace demokratických prvků (jako jsou například svobodné volby). Cizelace autoritativních systémů se neřídila podle předem připraveného plánu, spíše šlo o výsledek metody pokus-omyl.

Ekonomicko-finanční oblast ovládly v celém arabském Středozeří struktury selektivního neoliberalismu, klientelismu a projevy ekonomické globalizace. Hospodářský vývoj zkoumané oblasti byl v období 1995-2014 ve znamení selektivní liberalizace, privatizace a otevírání se světové ekonomice, ze kterých profitovaly privilegované vrstvy blízké vládnoucím autoritativním režimům. Charakteristickým rysem bylo astronomické bohatnutí osob úzce svázaných s režimy a vliv neformálních klientelistických struktur na ekonomické rozhodování. Ačkoliv v žádném případě nelze zkoumané období označit za dobu ekonomické stagnace (většina zemí vykazovala slušné nebo vynikající makroekonomické výsledky), hospodářský rozvoj nevedl ke zvyšování životní úrovně středně a nízkopříjmových vrstev, což se odrazilo na politických náladách mnoha obyvatel arabského Středozeří. Právě nízkopříjmové vrstvy a většinu starých středních tříd můžeme označit za hlavní oběti ekonomického rozvoje arabského Středozeří ve zkoumaném období.

Analýza sociálně-kulturní oblasti se soustředí na média a demografickou situaci v arabském Středomoří. Část reflektující média ukazuje rozmach a vliv panarabských satelitních kanálů, které jsou schopné ovlivňovat politickou situaci v arabských středomořských státech. Televize je rovněž pro jejich vlastníky (pocházející zpravidla ze zemí Arabského poloostrova) způsobem, jak podporovat své vlastní politické, společenské a kulturní struktury. Analýza demografické situace prozrazuje, jak vysoká míra porodnosti a mimořádně početné ročníky mladých lidí do 35 let přispěly ke

zhoršování problému nezaměstnanosti, ještě většímu odcizení mezi obyvatelstvem a vládnoucími režimy a revoluční situaci roku 2011. V případě Sýrie a její vnitřní imploze po roce 2011 demografická situace napomohla přeměně této země východního Středomoří ve zhroutený stát.

Závěrečná část třetí analytické kapitoly pojednává o islamismu. Analýza pojímá islamismus jako velmi specifický soubor aktérů a struktur, který má závažné dopady v politicko-bezpečnostní i sociálně kulturní oblasti a mnohdy představuje konkurenci pro evropskou strukturální zahraniční politiku. Práce přináší typologii islamistických subjektů z perspektivy jejich vztahu k násilí a organizační vyspělosti. V sociálně kulturní oblasti je zvláštní pozornost věnována salafismu, jenž sehrál zásadní roli při přenosu islamistických struktur mezi obyvatelstvo arabského Středozeří a představuje velmi vitální směr současného arabského společenského a kulturního života.

ZÁVĚR

Předložená disertační práce pojednávala o evropské zahraniční politice vůči arabskému Středozeří a podmínkám, které panují v tomto prostoru pro působení evropské zahraniční politiky. Jeden z hlavních přínosů práce autor spatřuje v jejím komplexním pojetí, jež spojuje výzkum evropské zahraniční politiky s výzkumem mezinárodních vztahů a vnitrostátních podmínek zemí Blízkého východu a severní Afriky, čímž přesahuje většinu realizovaného výzkumu nejen v českém prostředí, kde téma evropského působení v jižním sousedství Evropské unie není dostatečně reflektováno, ale i v zahraničí. Při analýze evropské zahraniční politiky autor využíval teoretický koncept konvenční a strukturální zahraniční politiky, jež v práci prokázal svou hodnotu jakožto nosný heuristicko-interpretativní rámec.

Autor pro práci definoval arabské Středozeří jako osm arabských států nacházejících se u Středozeří moře a považovaných evropskou zahraniční politikou za sousedství Evropské unie, což se odráží na jejich participaci na evropských zahraničněpolitických iniciativách (Barcelonský proces: Euro-středomořské partnerství, Evropská politika sousedství a Barcelonský proces: Unie pro Středozeří). Toto geografické vymezení se ukázalo být pro práci vhodné, navzdory obrovské diverzitě arabského Středozeří sdílejí totiž státy mnoho společných politických, bezpečnostních, ekonomických, sociálních a kulturních rysů a jsou tvůrci evropské zahraniční politiky zahrnuté do jedné množiny států jižního sousedství.

Chronologicky disertační práce pokrývala období od startu Barcelonského procesu: Euro-středozeří partnerství v listopadu 1995 do poloviny roku 2014. Stanovený časový rámec nám umožnil sledovat vývoj významné kapitoly evropské zahraniční politiky vůči tomuto prostoru, která přes existenci jednotlivých zahraničněpolitických iniciativ je z perspektivy kontinuity deklarovaných cílů a metodologie působení vzájemně neoddelitelná. Práce byla rozčleněna do čtyř částí. Úvodní teoreticko-metodologickou kapitolu doplnily tři kapitoly analytické věnující se jednotlivým dimenzím evropské zahraniční politiky: vnitřní dimenzi, implementaci zahraniční politiky a podmínkám v externím prostředí, vůči kterému je zahraniční politika cílena.

Interní dimenze

V první analytické kapitole práce jsme zaměřili pozornost na vnitřní dimenzi evropské zahraniční politiky v arabském Středozeří. Autor se postupně soustředil na evropské aktéry, jejich zájmy v dané oblasti, rozhodovací mechanismy a kapacity a nástroje. Analýza ukázala rozdílný vliv aktérů pro formulaci a vedení konvenční a strukturální zahraniční politiky, přičemž tyto rozdíly existovaly po celé zkoumané období 1995-2014. V konvenčním rozměru mají nezastupitelnou roli při strategickém vedení a implementaci aktéři, kteří reprezentují mezivládní rozměr evropské integrace: Evropská rada a Rada ministrů. Jejich dosah je zvláště zřetelný při řešení aktuálních krizí, politickém dialogu s arabskými partnery a hájení evropských zájmů jako je boj proti ilegální migraci ze zemí arabského Středomoří. Naproti tomu ve strukturálním rozměru evropské zahraniční politiky nacházíme důležitou roli Evropské komise.

Ač Komisi původně nebyla vyhrazena silná zahraničněpolitická role, byla během zkoumaného období nenahraditelným aktérem pro implementaci i formulaci evropské zahraniční politiky. Žádný jiný aktér rozvíjející evropskou zahraniční politiku nedisponuje tak rozsáhlým expertním zázemím a kapacitami pro dlouhodobé působení v arabském Středozeří, jehož cílem má být trvalý přenos evropských struktur. Pozici Evropského parlamentu můžeme během celé periody 1995-2014 charakterizovat jako spíše okrajovou. Práce nových aktérů, jež sebou přinesl vstup Lisabonské smlouvy v platnost, se nestačila ve sledovaném období na fungování evropské zahraniční politiky v arabském Středozeří dostatečně projevit, navzdory obrovskému potenciálu Evropské služby pro vnější činnost pro dosažení větší efektivity a koherence rozvíjené zahraniční politiky. Bylo tomu tak i z důvodu personálního obsazení, kdy vysoká představitelka pro zahraniční věci a bezpečnostní politiku Catherine Ashtonová nedokázala naplnit potenciál své funkce.

Druhá část kapitoly analyzovala zájmy EU ve zkoumané oblasti a identifikovala základní struktury nesené strukturální dimenzí evropské zahraniční politiky. Zájmy dělí na konvenční a strukturální, přičemž mezi konvenční patří ty, kterým Unie po celé sledované období přikládala mimořádnou důležitost. Proto je práce nazývá také jako jádrové. Jde o politickou stabilitu osmi zemí arabského Středomoří, nerušené dodávky fosilních paliv z a skrze tuto oblast, zachování dominance v obchodních vztazích a boj proti terorismu a masové ilegální migraci. Analýza prokázala, že prosazování těchto jádrových zájmů dostalo od tvůrců evropské zahraniční politiky větší prioritu než implementace její strukturální dimenze, jako byla podpora větší demokratizace

arabských režimů, pokrok v dodržování lidských práv, rozvoj politického, společenského a kulturního pluralismu, asistence při ekonomickém rozvoji oblasti vedoucí ke zvyšování životní úrovně jeho obyvatel a sdílené prosperitě obyvatel Evropské unie a jižního sousedství, či sblížení myšlenkových a životních perspektiv obyvatel jižních, východních a severních břehů Středomoří. V evropské zahraniční politice se v oblasti zájmů projevuje jasná kontinuita, kdy deklarované zájmy zůstávají po celé sledované období v zásadě konstantní, byť místy osciluje důraz, jaký na ně tvůrci zahraniční politiky kladli.

Třetí část kapitoly věnovaná rozhodovacím mechanismům konstatovala, že evropská zahraniční politika vůči zkoumané oblasti se řídila souborem platných smluv regulujících fungování evropského integračního modelu a Společné zahraniční a bezpečnostní politiky EU. Nad tento základní rámec se do zahraniční politiky promítaly dohodnuté rozhodovací mechanismy regulující fungování jednotlivých iniciativ, platné pro Barcelonský proces: Euro-středomořské partnerství, Evropská politika sousedství a Barcelonský proces: Unie pro Středozeší.

Závěrečná část první analytické kapitoly je zaměřena na rozmanité kapacity a nástroje, institucionální a finanční, jichž evropská zahraniční politika v arabském Středozeší využívá. Analýza ukázala, že část institucionálních kapacit je paralyzována přetrvávajícími politickými rozpory, především na nejvyšší úrovni hlav států a ministrů zahraničí, což negativně ovlivňuje fungování Barcelonského procesu: Unie pro Středozeší už od jeho vzniku roku 2008. Evropské aktivity v arabském Středomoří jsou financovány z různých zdrojů, jež reflektují jednotlivé iniciativy a zájmy EU. Poznatky třetí i čtvrté části první analytické kapitoly reflektují výraznou preferenci bilaterálních vazeb mezi Unií a arabskými partnerskými státy a naopak faktické problémy a upozadění multilaterálního rozměru evropské zahraniční politiky v arabském Středomoří.

Implementace

Druhá analytická kapitola práce zaměřila pozornost na implementaci evropské zahraniční politiky v arabském Středozeší v období 1995-2014. Implementaci rozděluje do tradičních dimenzí středomořské evropské politiky, pojmenovaných podle tzv. košů Barcelonského procesu: Euro-středozešího partnerství: politicko-bezpečnostní, ekonomicko-finanční a sociálně-kulturní. Implementace politicko-bezpečnostního obsahu evropské zahraniční politiky nás přivedla ke zjištění, že

evropská zahraniční politika do přelomového roku 2011 jednoznačně dávala přednost stabilitě vládnoucích autoritativních režimů před akcentem demokratizace, jež by mohla vést k destabilizačním změnám. EU a členské státy dávaly přednost pozitivní kondicionalitě před negativní, jíž se zdráhaly vis-à-vis arabským režimům využívat. Důležitou roli v evropské zahraniční politice sehrávala nemožnost vstupu do EU pro arabské středomořské státy, čímž evropská zahraniční politika přicházela o možnost účinné motivace a tlaku na místní autority. Na vývoj po roce 2011 Unie reagovala opětovným důrazem na už existující formy asistence a spolupráce, společně s rozšířenými možnostmi uplatnění pozitivní kondicionality. Negativní kondicionalita byla využita ve vztahu k libyjskému a syrskému režimu.

Důležitým komponentem politicko-bezpečnostní dimenze strukturální zahraniční politiky bylo řešení konfliktů. EU se diplomaticky nebo přímo angažovala v takřka všech velkých konfliktech v této oblasti, mimo jiné i působením civilních misí v rámci Společné zahraniční a bezpečnostní politiky. Analýza ukázala, že evropské aktivity jsou přes dílčí úspěchy v tomto směru víceméně neúspěšné a arabské Středozezemí nadále zůstává jedním z nejkonfliktnějších míst současného světa. Řada problémů provází také evropský boj proti mezinárodnímu terorismu a komplikovanou spoluprací s arabskými partnery při potírání tohoto fenoménu. Přehmaty v otázkách dodržování základních lidských práv ze strany evropských představitelů rovněž diskreditovaly část strukturální dimenze evropské zahraniční politiky.

Druhou částí této kapitoly se stala analýza ekonomicko-finanční dimenze implementace evropské zahraniční politiky. Prozradila, že Unie prosazovala selektivní liberalizaci obchodu s arabskými partnery, jež měla napomoci k udržení její obchodní převahy. Země arabského Středomoří jsou na EU jakožto obchodním partnerovi vysoce závislé. Podpora ekonomické integrace ze strany EU měla dvě roviny. Unie podporovala tamní ekonomickou integraci za podmínky, že nepředstavovala ohrožení jejího dominantního postavení. Proto Unie expertně i finančně podporovala Dohodu z Agadiru, zatímco k pokusům o panarabskou zónu volného obchodu se stavěla podezřívavě. I z důvodu tohoto evropského přístupu je intra-arabská ekonomická integrace ve Středozezemí („osa jih-jih“) značně zpozdilejší než integrace mezi EU a většinou arabských středomořských států („osa sever-jih“). V otázkách energetiky se evropská zahraniční politika soustředila na bezpečnost dodávek fosilních paliv (pocházejících z arabského Středomoří i zemí Arabského poloostrova), rozvoj

infrastrukturních kapacit pro jejich dovoz a také na rozvoj projektů alternativních zdrojů energie (solární energie).

Závěrečnou částí kapitoly věnované implementaci je sociálně-kulturní dimenze evropské zahraniční politiky. Její prioritní obsah spočíval v boji proti ilegální migraci, řádově menší pozornost byla věnována opatřením k podpoře občanské společnosti v zemích arabských partnerů. Analýza prozradila, že Unie zřetelně inklinovala k represivnímu postupu a silovým opatřením v boji proti ilegální migraci, což se odrazilo na fungování evropské agentury Frontex. Klíčové rozhodování v otázkách migrace si podržely členské státy po celé sledované období, neochotné přijmout na svém území větší počty migrantů ze zkoumané oblasti. Evropská podpora rozvoje občanské společnosti byla po většinu sledovaného období selektivně cílena na menšinový výsek občanské společnosti v arabských zemích, čímž neodrážela skutečnou situaci v tamních společnostech, jejichž důležitým výsekem byla islámská občanská společnost. Výsledkem takto pojaté implementace byla malá efektivita evropské zahraniční politiky a ztráta kontaktu s reálnou situací, jež se silně projevila během přelomového roku 2011. Opětovný důraz a více inkluzivní přístup Unie nastolila po arabských intifádách, nicméně její nové iniciativy musí teprve prokázat svou efektivitu a úspěšnost.

Aktéři a struktury externí dimenze

Třetí analytická kapitola, reflektující aktéry a struktury, jež determinují podmínky v arabském Středozeří a působení evropské zahraniční politiky v tomto prostoru, se přidržela rozdělení na politicko-bezpečnostní, ekonomicko-finanční a sociálně-kulturní pole. Část politicko-bezpečnostní demonstruje, že autoritářství bylo základní politickou strukturou určující vývoj ve zkoumané oblasti, a to během celého sledovaného období od listopadu 1995 až do poloviny roku 2014. Tato struktura vyvěrá z historického vývoje po roce 1945 a dalších strukturálních příčin v zemích Blízkého východu a severní Afriky, a navzdory odlišnosti jednotlivých zemí se v celém arabském Středozeří projevuje velmi obdobným způsobem (s jistou výjimkou v podobě Libanonu). Žádný stát arabského Středozeří se v období 1995-2014 (ani po intifádách roku 2011) nestal demokratickým. Naopak nám analýza ukázala schopnost autoritativních režimů reagovat v čase na měnící se podmínky a cizelovat své politické systémy směsí represe a imitace demokratických prvků (jako jsou například relativně

svobodné volby). Cizelace autoritativních systémů se ovšem neřídila podle nějakého předem připraveného schématu, spíše šlo o výsledek metody pokus-omyl.

Ekonomicko-finanční pole ovládly v celém arabském Středozeří struktury selektivního neoliberalismu, klientelismu a dopady ekonomické globalizace. Hospodářský vývoj zkoumané oblasti byl v období 1995-2014 ve znamení selektivní liberalizace, privatizace a otevírání se světové ekonomice, ze kterých profitovaly privilegované vrstvy svázané s vládnoucími autoritativními režimy, jež jim jako protihodnotu dodávaly potřebnou politickou stabilitu. Charakteristickým rysem bylo astronomické bohatnutí osob úzce svázaných s režimy a vliv neformálních klientelistických struktur na ekonomické rozhodování. Ačkoliv v žádném případě nelze zkoumané období označit za dobu ekonomické stagnace (většina zemí vykazovala slušné nebo dokonce vynikající makroekonomické výsledky), hospodářský rozvoj nepřispíval ke zvyšování životní úrovně středně a nízkopříjmových vrstev (tedy naprosté většiny obyvatel arabského Středomoří), což se mimo jiné odrazilo na politických náladách obyvatelstva a přispělo k revolučnímu výbuchu roku 2011. Nízkopříjmové vrstvy a většinu starých středních tříd (státem placené zaměstnance) můžeme označit za hlavní oběti ekonomického rozvoje arabského Středozeří ve zkoumaném období.

Analýza sociálně-kulturní oblasti se soustředila na média a demografickou situaci v arabském Středomoří. Část reflektující média ukazuje rozmach a vliv panarabských satelitních kanálů těžících z existence obecně srozumitelné moderní spisovné arabštiny, které jsou schopné ovlivňovat politickou situaci v arabských středomořských státech. Tyto televize jsou pro jejich vlastníky (pocházející zpravidla z ekonomicky silných zemí Arabského poloostrova) způsobem, jak podporovat své vlastní politické, společenské a kulturní struktury, mnohy protikladné těm, jež jsou nesený evropskou zahraniční politikou. Analýza demografické situace prozrazuje, jak vysoká míra porodnosti v arabských zemích a mimořádně početné ročníky mladých lidí do 35 let přispěly ke zhoršování ekonomických potíží a problému nezaměstnanosti, rostoucímu odcizení mezi obyvatelstvem a vládnoucími režimy a celkově slabé ovladatelnosti tamních společností, jež se projevila revoluční situací roku 2011. V případě Sýrie a její vnitřní imploze po roce 2011 demografická situace výrazně napomohla přeměně této části východního Středomoří ve zhroucený stát.

Závěrečná část třetí analytické kapitoly pojednává o islamismu, který práce považuje za jeden z určujících fenoménů vývoje arabského Středozeří ve zkoumaném

období. Analýza pojímá islamismus jako velmi specifický soubor velké množiny aktérů a struktur, který má závažné dopady v politicko-bezpečnostní (projevující se tzv. „islamizaci shora“) i sociálně-kulturní (kde převažuje tzv. „islamizace zdola“) oblasti. Práce přináší typologii islamistických subjektů fungujících v arabském Středozeří z perspektivy jejich vztahu k násilí a organizační vyspělosti. V sociálně-kulturní oblasti je zvláštní pozornost věnována salafismu, jenž sehrál zásadní roli při přenosu islamistických struktur mezi obyvatelstvo arabského Středozeří (islamizace zdola) a představuje velmi vitální směr arabského společenského a kulturního života v období po arabských intifádách 2011.

Výzkumné otázky a hypotéza

Na základě poznatků ze tří analytických kapitol práce autor považuje výzkumné otázky úvodu práce²³² za zodpovězené. V důsledku výše uvedeného je možné konstatovat, že se v práci podařilo verifikovat stanovenou hypotézu: *„Evropská zahraniční politika vůči arabským státům jižního a východního Středozeří v období 1995-2014 se rozvinula směrem k jednoznačnému upřednostnění bilaterální formy spolupráce a diferenciaci vztahů s jednotlivými arabskými státy. Tento vývoj vyplynul ze slabosti strukturální dimenze evropské zahraniční politiky a vnitrostátních a mezinárodních podmínek arabského Středozeří a byl posílen i událostmi tzv. arabského probuzení po r. 2011.“*

Z vývoje evropské zahraniční politiky v období listopad 1995 – červen 2014 je zřejmé, že nosná linie zahraniční politiky v arabském Středozeří spočívala v bilaterální spolupráci mezi EU a jednotlivými tamními zeměmi. Základy v tomto smyslu položily už Euro-středomořské asociační smlouvy v rámci Barcelonského procesu: Euro-středomořského partnerství, na něž tvůrci evropské zahraniční politiky navázali intenzivněji bilaterální Evropskou politikou sousedství. Souběžně docházelo ke stále silnější diferenciaci mezi arabskými partnerskými státy, ze které vykryštovali „vzoroví“ partneři Maroko a Tunisko, kteří z vazby na EU učinili strategickou volbu a jejichž úroveň vztahů s Uníí přesahuje v tomto smyslu ostatní státy zkoumané oblasti. Diferenciaci vztahů závisela na množství proměnných na straně EU i arabských partnerských států, především v politicko-bezpečnostní a ekonomicko-finanční dimenzi.

²³² Jakým vývojem prošla evropská zahraniční politika v prostoru jižního a východního Středozeří od r. 1995 do poloviny roku 2014 z hlediska pojetí, obsahu a cílů? Jak reagovala Evropská unie a její členské státy na změny v jižním a východním Středozeří od roku 2011? Jaké podmínky v současnosti existují pro rozvíjení evropské zahraniční politiky v prostoru arabského Středomoří?

Naproti tomu multilaterální dimenze evropského zahraničněpolitického počínání ve zkoumané oblasti stála po celou dobu zřetelně na okraji a nestala se základem pro evropskou zahraniční politiku ve zkoumaném regionu.

Bylo tomu tak z důvodu neúspěchu deklarované, ale neuskutečněné ambice transformovat prostor arabského Středomoří na základě struktur nesených evropskou zahraniční politikou, identifikovaných v práci v politicko-bezpečnostní, ekonomicko-finanční a sociálně-kulturní dimenzi, a přiblížit ho tak evropským standardům. Na základě zjištěných skutečností můžeme konstatovat, že tato transformace nebyla úspěšná a dominantní struktury (především politicko-bezpečnostní a sociálně-kulturní) arabského Středozeří v období 1995-2014 se liší od těch, které podporovala evropská strukturální zahraniční politika. K neúspěchu transformačních vizí tvůrců evropské zahraniční politiky zásadně přispěly dlouhodobé strukturální rysy arabského Středozeří dále zostřené po roce 2011 událostmi arabských intifád. Revoluční události roku 2011 dále intenzifikovaly rozdílnost podmínek v osmi zemích arabského Středozeří pro působení evropské zahraniční politiky a vedou evropské tvůrce zahraniční politiky k další diferenciaci mezi arabskými partnery. Cíle stanovené v úvodu disertační práce se tedy podařilo naplnit.

Limity práce a další směry výzkumu

Předložená disertační práce analyzuje evropskou zahraniční politiku vůči arabskému Středozeří a podmínky, které v tomto prostoru pro evropské zahraničněpolitické působení panují. Stanovený výzkumný rámec práce nezohledňuje vliv zahraničních politik dalších aktérů ve sledovaném prostoru, ať už se jedná o mocnosti regionální (Írán, Saúdská Arábie, Turecko) či globální (Čína, Spojené státy), z nichž každá disponuje vlastní osobitou strukturální zahraniční politikou. Konvenční i strukturální zahraničněpolitické působení dalších aktérů v osmi zemích arabského Středozeří, jejich vztah vis-à-vis evropským zahraničněpolitickým projektům a jejich vliv na obsah evropské zahraniční politiky představují nosná témata dalšího výzkumu sledovaného prostoru a vývoje evropské zahraniční politiky v něm.

Arabské intifády roku 2011 nepochybně znamenají počátek nové etapy ve vývoji arabského Středozeří (a širší oblasti zemí Blízkého východu a severní Afriky), jež souvisí se širšími globálními politickými a ekonomickými změnami. Předložená práce se soustředila na reakci evropské zahraniční politiky na změny po intifádách do poloviny roku 2014, nicméně její chronologický rámec znemožňuje analyzovat

dlouhodobější vliv revolučních událostí a nestability v jižním sousedství na vztahy EU a členských států s osmi arabskými státy jižního sousedství. Dlouhodobý dopad nové situace v jižním a východním Středomoří na politické, bezpečnostní, ekonomické a sociální vazby mezi partnery bude v následujících letech zásadním tématem výzkumu vztahů mezi EU a jižním sousedstvím.

Osm arabských států jižního sousedství je součástí širší skupiny států severní Afriky, západní Asie a východní Evropy, jež tvůrci evropské zahraniční politiky považují za sousedství EU a vůči nimž evropská zahraniční politika využívá podobnou metodologii svého působení. Přínosným námětem pro budoucí zkoumání je dát poznatky získané případovou studií evropské zahraniční politiky v arabském Středomoří do širší komparativní perspektivy vztahů Unie a jejích členských států se všemi zeměmi sousedství a analyzovat výsledky evropské zahraniční politiky v geograficky rozsáhlém prostoru evropského sousedství. Aktuálnost tohoto úkolu podtrhuje politická, bezpečnostní a ekonomická nestabilita celého sousedství Unie, která, ačkoliv vyvěrá z odlišných příčin, se zdaleka neomezuje pouze na jeho arabskou výseč.

SOUPIS PRAMENŮ A LITERATURY

Prameny

Aljazeera English (2007): Moroccan nationalists in poll win. *Aljazeera English*, 1. 6. 2015, <<http://www.aljazeera.com/focus/moroccoelections2007/2007/09/2008525122526993418.html>>.

Aljazeera English (2013): Thousands call for election boycott in Jordan. *Aljazeera English*, 1. 6. 2015, <<http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2013/01/201311814194824370.html>>.

Al Arabiya (2014a): About Al Arabiya News. *Al Arabiya*, 1. 6. 2015, <<http://english.alarabiya.net/tools/about.html>>.

Al Arabiya (2014b): Ministry: around 2,400 Tunisians fighting in Syria. *Al Arabiya*, 1. 6. 2015, <<http://english.alarabiya.net/en/News/2014/06/24/Ministry-around-2-400-Tunisians-fighting-in-Syria.html>>.

BBC (2005a): Years of delays at Gaza airport. *BBC News*, 1. 6. 2015, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4449461.stm>.

BBC (2005b): Egypt Islamists make record gains. *BBC News*, 1. 6. 2015, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4509682.stm>.

BBC (2009): EU's Solana meets Hezbollah in Beirut. *BBC News*, 1. 6. 2015, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/8099074.stm>>.

BBC (2010): Egypt election: Hosni Mubarak's NDP sweeps second round. *BBC News*, 1. 6. 2015, <<http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-11935368>>.

BBC (2011a): CIA 'secret prison' found in Romania - media reports. *BBC News*, 1. 6. 2015, <<http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-16093106>>.

BBC (2011b): Tunisia's Islamist Ennahda party wins historic poll. *BBC News*, 1. 6. 2015, <<http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-15487647>>.

BBC (2011c): Islamist PJD party wins Morocco poll. *BBC News*, 1. 6. 2015, <<http://www.bbc.com/news/world-africa-15902703>>.

BBC (2011d): Libya: Cameron and Sarkozy mobbed in Benghazi. *BBC News*, 1. 6. 2015, <<http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-14934352>>.

BBC (2011e): Tunisia's Ben Ali sentenced to jail in absentia. *BBC News*, 1. 6. 2015, <<http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-13850227>>.

BBC (2011f): Islamist PJD party wins Morocco poll. *BBC News*, 1. 6. 2015, <<http://www.bbc.com/news/world-africa-15902703>>.

BBC (2012a): Egypt's Islamist parties win elections to parliament. *BBC News*, 1. 6. 2015, <<http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-16665748>>.

BBC (2012b): Bashar al-Assad's inner circle. *BBC News*, 1. 6. 2015, <<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-13216195>>.

BBC (2013a): Syria arms embargo: EU divided despite consensus. *BBC*, 1. 6. 2015, <<http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-22688997>>.

BBC (2013b): Ousted Egypt leader Morsi in good health, says EU's Ashton. *BBC News*, 1. 6. 2015, <<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-23500117>>.

BBC (2013c): Mediterranean 'a cemetery' - Maltese PM Muscat. *BBC News*, 1. 6. 2015, <<http://www.bbc.com/news/world-europe-24502279>>.

BBC (2013d): Q&A: Hostage crisis in Algeria. *BBC News*, 1. 6. 2015, <<http://www.bbc.com/news/world-africa-21056884>>.

BBC (2013e): Lampedusa boat tragedy: Migrants 'raped and tortured'. *BBC News*, 1. 6. 2015, <<http://www.bbc.com/news/world-europe-24866338>>.

BBC (2013f): Egypt's Muslim Brotherhood declared 'terrorist group'. *BBC News*, 1. 6. 2015, <<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-25515932>>.

BBC (2013g): Egypt court backs Port Said football riot death sentences. *BBC News*, 1. 6. 2015, <<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-21722946>>.

BBC (2013h): Top Syrian rebel commander Abdul Qadir al-Saleh dies. *BBC News*, 1. 6. 2015, <<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-24984365>>.

BBC (2014a): Egypt election: Sisi secures landslide win. *BBC News*, 1. 6. 2015, <<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-27614776>>.

BBC (2014b): Country Profiles: Middle East. *BBC News*, 1. 6. 2015, <<http://www.bbc.com/news/world-africa-14118852>>.

BBC (2014c): Egypt trial: Outcry over al-Jazeera trio's sentencing. *BBC News*, 1. 6. 2015, <<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-27982732>>.

BBC (2014d): Guide to key Libyan militias. *BBC News*, 1. 6. 2015, <<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-19744533>>.

BBC (2014e): Syria crisis: ISIS imposes rules on Christians in Raqqa. *BBC News*, 1. 6. 2015, <<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-26366197>>.

Central Intelligence Agency (2014): Gaza Strip. *CIA*, 1. 6. 2015, <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/gz.html>>.

Compagnie des Phares et Balises (2014): Françafrique. *Compagnie des Phares et Balises*, 1. 6. 2015, <<http://www.phares-balises.fr/detail4.php?id=48/>>.

České předsednictví v Radě EU (2009): Official EU Presidency Statement concerning the situation in the Middle East. Praha: České předsednictví v Radě EU, 1. 6. 2015, <<http://www.eu2009.cz/en/news-and-documents/news/official-eu-presidency-statement-concerning-the-situation-in-4697/index.html>>.

České předsednictví v Radě EU (2011): Pracovní program českého předsednictví: Evropa bez bariér. Praha: České předsednictví v Radě EU, 1. 6. 2015, <http://www.eu2009.cz/assets/news-and-documents/news/cz-pres_programme_cs.pdf>.

Economist (2013): Keep that new democracy afloat. *The Economist*, 1. 6. 2015, <<http://www.economist.com/news/middle-east-and-africa/21587843-tunisia-islamists-seem-have-learned-their-egyptian-peers-debacle-keep>>.

Egypt Independent (2012): In opposition to Morsy, Mahalla declares autonomy. *Egypt Independent*, 1. 6. 2015, <<http://www.egyptindependent.com/news/opposition-morsy-mahalla-declares-autonomy>>.

EIDHR (2014): Success Stories - Middle East and Northern Africa. *EIDHR*, 1. 6. 2015, <<http://www.eidhr.eu/success-stories>>.

EU Neighbourhood Info Centre (2014a): Neighbourhood Civil Society Facility. EU Neighbourhood Info Centre, 1. 6. 2015, <http://www.enpi-info.eu/mainmed.php?id=393&id_type=10>.

EU Neighbourhood Info Centre (2014b): Füle outlines priorities of dialogue to support civil society in the Southern Mediterranean. EU Neighbourhood Info Centre, 1. 6. 2015, <http://www.enpi-info.eu/mainmed.php?id=37071&id_type=1&lang_id=450&subject=14>.

Eupol Copps (2014): Support Police Reform. *EUPOL COPPS*, 1. 6. 2015, <<http://eupolcopps.eu/en/node/1127>>.

Euractiv (2011): Commissioner apologises for Libya remarks. Euractiv, 1. 6. 2015, <<http://www.euractiv.com/global-europe/commissioner-apologises-libya-re-news-502774>>.

Euro-Mediterranean Agreement Establishing an Association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Arab Republic of Egypt, of the other part. 1. 6. 2015, <www.eeas.europa.eu/egypt/aa/06_aaa_en.pdf>.

Euro-Mediterranean Agreement establishing an Association between the European Community and its Member States, of the one part, and the People's Democratic Republic of Algeria, of the other part. 1. 6. 2015, <www.enpi-info.eu/library/sites/default/files/attachments/LexUriServ.do__9.pdf>.

Europa – EU website (2006): EU Commissioner Ferrero-Waldner on Palestinian Elections. *Europa – EU website*, 1. 6. 2015, <http://www.eu-un.europa.eu/articles/en/article_5614_en.htm>.

Europa – EU website (2010a): Division of competences within the European Union. *Europa – EU website*, 1. 6. 2015, <http://europa.eu/legislation_summaries/institutional_affairs/treaties/lisbon_treaty/ai0020_en.htm>.

Europa – EU website (2010b): Common Foreign and Security Policy. *Europa – EU website*, 1. 6. 2015, <http://europa.eu/legislation_summaries/institutional_affairs/treaties/lisbon_treaty/ai0025_en.htm>.

Europa – EU website (2010c): Common Security and Defence Policy. *Europa – EU website*, 1. 6. 2015, <http://europa.eu/legislation_summaries/institutional_affairs/treaties/lisbon_treaty/ai0026_en.htm>.

Europa – EU website (2010d): Společná zahraniční a bezpečnostní politika. *Europa – EU website*, 1. 6. 2015,

<http://europa.eu/legislation_summaries/institutional_affairs/treaties/lisbon_treaty/ai0025_cs.htm>.

Europa – EU website (2011): Euro-Mediterranean Association Agreements. *Europa – EU website*, 1. 6. 2015, <http://europa.eu/legislation_summaries/external_relations/relations_with_third_countries/mediterranean_partner_countries/r14104_en.htm>.

Europa – EU website (2012): Konsolidované znění Smlouvy o Evropské unii a Smlouvy o fungování Evropské unie. *Europa – EU website*, 1. 6. 2015, <<http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2012:326:SOM:CS:HTML>>.

European Institute of the Mediterranean (2010): Barcelona Euromed Forum Union for the Mediterranean: Projects for the Future. Barcelona: European Institute of the Mediterranean, 1. 6. 2015, <<http://www.iemed.org/documents/documents4.pdf>>.

European Investment Bank (2013a): FEMIP Overview. Lucemburk: European Investment Bank, 1. 6. 2015, <<http://www.eib.org/projects/regions/med/about/index.htm>>.

European Investment Bank (2013b): Facility for Euro-Mediterranean Investment and Partnership (FEMIP). Lucemburk: European Investment Bank, 1. 6. 2015, <<http://www.eib.org/projects/regions/med/index.htm>>.

European External Action Service (2011): Developments in Libya: an overview of the EU's response. *EEAS*, 1. 6. 2015, <http://www.eeas.europa.eu/top_stories/2011/040311_en.htm>.

European External Action Service (2013a): Venice Declaration. Brusel: EEAS, 1. 6. 2015, <http://eeas.europa.eu/mepp/docs/venice_declaration_1980_en.pdf>.

European External Action Service (2013b): Structure, Instruments and Agencies. Brusel: EEAS, 1. 6. 2015, <<http://www.eeas.europa.eu/csdp/structures-instruments-agencies/>>.

European External Action Service (2013c): Barcelona Declaration. Brusel: EEAS, 1. 6. 2015, <http://www.eeas.europa.eu/euromed/docs/bd_en.pdf>.

European External Action Service (2013d): Euro-Med Association Agreements Implementation Guide. Brusel: EEAS, 1. 6. 2015, <http://eeas.europa.eu/euromed/docs/asso_agree_guide_en.pdf>.

European External Action Service (2013e): EU Integrated Border Assistance Mission in Libya (EUBAM Libya). Brusel: EEAS, 1. 6. 2015, <http://www.eeas.europa.eu/csdp/missions-and-operations/eubam-libya/pdf/eubam_libya_factsheet_en.pdf>.

European External Action Service (2014a): Delegation of the European Union to Syria. Brusel: EEAS, 1. 6. 2015, <http://eeas.europa.eu/delegations/syria/about_us/welcome/index_en.htm>.

European External Action Service (2014b): Statement by EU High Representative Catherine Ashton on the constitutional referendum in Egypt. Brusel: EEAS, 1. 6. 2015, <http://eeas.europa.eu/delegations/egypt/press_corner/all_news/news/2014/140119_02_en.pdf>.

European External Action Service (2014c): Sanctions or restrictive measures. Brusel: EEAS, 1. 6. 2015, <http://eeas.europa.eu/cfsp/sanctions/index_en.htm>.

European External Action Service (2014d): EUPOL COPPS - Police and Rule of Law Mission for the Palestinian Territories, Brusel: EEAS, 1. 6. 2015, <http://eeas.europa.eu/csdp/missions-and-operations/eupol-copps-palestinian-territories/pdf/factsheet_eupol_copps_en.pdf>.

European External Action Service (2014e): Libya. Brusel: EEAS, 1. 6. 2015, <http://eeas.europa.eu/libya/index_en.htm>.

European External Action Service (2014f): The European Union and Syria. Brusel: EEAS, 1. 6. 2015, <http://eeas.europa.eu/statements/docs/2013/131018_01_en.pdf>.

European External Action Service (2014g): European Neighbourhood Policy (ENP). Brusel: EEAS, 1. 6. 2015, <http://www.eeas.europa.eu/enp/index_en.htm>.

European Police Office (2014): EU Terrorism Situation and Trend Report. Haag: European Police Office, 1. 6. 2015, <https://www.europol.europa.eu/sites/default/files/publications/europol_tsat14_web_1.pdf>.

Eurostat (2013): Pocketbook on Euro-Mediterranean statistics 2013 edition. Brusel: Eurostat, 1. 6. 2015, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-01-13-542/EN/KS-01-13-542-EN.PDF>.

Eurostat (2013): Produkce a dovoz energie. Brusel: Eurostat, 1. 6. 2015, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Energy_production_and_imports/cs#>.

Evropská komise (2003): Wider Europe— Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours. Brusel: Evropská komise, 1. 6. 2015, <http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/com03_104_en.pdf>.

Evropská komise (2005): Commission 5-year work programme. Brusel: Evropská komise, 1. 6. 2015, <www.eeas.europa.eu/euromed/summit1105/five_years_en.pdf>.

Evropská komise (2006): European Neighbourhood and Partnership Instrument (ENPI) Regional Strategy Paper (2007-2013) and Regional Indicative Programme (2007-2010) for the Euro-Mediterranean Partnership. Brusel: Evropská komise, 1. 6. 2015, <http://www.eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/country/enpi_euromed_rsp_en.pdf>.

Evropská komise (2007): MEDA programme. Brusel: Evropská komise, 1. 6. 2015, <http://europa.eu/legislation_summaries/external_relations/relations_with_third_countries/mediterranean_partner_countries/r15006_en.htm>.

Evropská komise (2009): Evaluation of the Council Regulation N° 2698/2000 (MEDA II) and its implementation. Brusel: Evropská komise, 1. 6. 2015, <http://ec.europa.eu/europeaid/how/evaluation/evaluation_reports/2009/1264_docs_en.htm>.

Evropská komise (2011a): A New Response to a Changing Neighbourhood: A review of European Neighbourhood Policy. Brusel: Evropská komise, 1. 6. 2015, <http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/com_11_303_en.pdf>.

Evropská komise (2011b): A Partnership for Democracy and Shared Prosperity with the Southern Mediterranean. Brusel: Evropská komise, 1. 6. 2015, <http://ec.europa.eu/commission_2010-2014/president/news/speeches-statements/pdf/20110308_en.pdf>.

Evropská komise (2012): Mediterranean Solar Plan. Brusel: Evropská komise, 1. 6. 2015, <http://ec.europa.eu/europeaid/what/energy/policies/southern-neighbourhood/msp_en.htm>.

Evropská komise (2013a): Promoting investment through the Neighbourhood Investment Facility (NIF). Brusel: Evropská komise, 1. 6. 2015, <http://ec.europa.eu/europeaid/where/neighbourhood/regional-cooperation/irc/investment_en.htm>.

Evropská komise (2013b): European Neighbourhood Policy: Working towards a Stronger Partnership. Brusel: Evropská komise, 1. 6. 2015, <www.eeas.europa.eu/enp/pdf/docs/2013_enp_pack/2013_comm_conjoint_en.pdf>.

Evropská komise (2013c): Development and Cooperation: Palestine. 1. 6. 2015, <http://ec.europa.eu/europeaid/where/neighbourhood/country-cooperation/palestine/palestine_en.htm>.

Evropská komise (2013d): EU Energy in Figures. Brusel: Evropská komise, 1. 6. 2015, <http://ec.europa.eu/energy/publications/doc/2013_pocketbook.pdf>.

Evropská komise (2013e): Communication on the work of the Task Force for the Mediterranean. Brusel: Evropská komise, 1. 6. 2015, <http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-is-new/news/news/docs/20131204_communication_on_the_work_of_the_task_force_mediterranean_en.pdf>.

Evropská komise (2013f): *Civil Society Facility*. Brusel: Evropská komise, 1. 6. 2015, <http://ec.europa.eu/enlargement/tenders/support-for-civil-society/civil-society-facility/index_en.htm>.

Evropská komise (2014a): Southern Mediterranean. Brusel: Evropská komise, 1. 6. 2015, <http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/international-affairs/southern-mediterranean/index_en.htm>.

Evropská komise (2014b): Euro-Mediterranean partnership. Brusel: Evropská komise, 1. 6. 2015, <<http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/regions/euro-mediterranean-partnership>>.

Evropská komise (2014c): Overview of FTA and other trade negotiations. Brusel: Evropská komise, 1. 6. 2015, <http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/december/tradoc_118238.pdf>.

Evropská komise (2014d): Global Approach to Migration and Mobility. Brusel: Evropská komise, 1. 6. 2015, <http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/international-affairs/global-approach-to-migration/index_en.htm>.

Evropská komise (2014e): Report on the implementation of the Global Approach to Migration and Mobility 2012-2013. Brusel: Evropská komise, 1. 6. 2015, <http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/e-library/documents/policies/international-affairs/general/docs/gamm_implementation_report_2012_2013_en.pdf>.

Evropský parlament (2006): European Parliament resolution on the alleged use of European countries by the CIA for the transportation and illegal detention of prisoners,

adopted midway through the work of the Temporary Committee. Brusel: Evropský parlament, 1. 6. 2015, < <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2006-0316+0+DOC+XML+V0//EN&language=EN>>.

Evropský parlament (2007): European Parliament resolution of 10 May 2007 on reforms in the Arab world: what strategy should the European Union adopt? Brusel: Evropský parlament, 1. 6. 2015, < <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P6-TA-2007-0179&language=EN>>.

Evropský parlament (2013a): Committees: Foreign Affairs. Brusel: Evropský parlament, 1. 6. 2015, < <http://www.europarl.europa.eu/committees/en/afet/home.html>>.

Evropský parlament (2013b): Parliamentary Assembly - Union for Mediterranean (PA-UfM). Brusel: Evropský parlament, 1. 6. 2015, <http://www.europarl.europa.eu/intcoop/empa/content_en.html>.

France 24 (2011): La ministre des Affaires étrangères, Michèle Alliot-Marie, démissionne. France 24, 1. 6. 2015, <<http://www.france24.com/fr/20110227-france-critiquee-vacances-tunisie-michele-alliot-marie-demissionne-diplomatie>>.

Freedom House (2014a): Country Status and Ratings By Region, 1973-2014. Washington: Freedom House, 1. 6. 2015, <<http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/Country%20Status%20and%20Ratings%20By%20Region%2C%201973-2014.xls>>.

Freedom House (2014b): Middle East and North Africa. *Freedom House*, 1. 6. 2015, <<http://www.freedomhouse.org/regions/middle-east-and-north-africa#.U-knbaOoBjc>>.

Frontex (2014): Archive of Operations. Frontex, 1. 6. 2015, <<http://frontex.europa.eu/operations/archive-of-operations/?year=®ion=&type=&host=>>.

Geoffrey Van Orden (2012): EU Funding of EUBAM Rafah. Brusel: Geoffrey Van Orden, 1. 6. 2015,
<http://www.geoffreyvanorden.com/speeches/pqs_detail/eu_funding_of_eubam_rafah>.

Human Rights Watch (2014): Middle East/N. Africa. *Human Rights Watch*, 1. 6. 2015,
<<http://www.hrw.org/middle-east/n-africa>>.

Institut Medea (2011): Priorities and New Role of Civil Society facing the “Arab Spring” – First Strategic Orientations of the Committee. Brusel: Institut Medea, 1. 6. 2015, <http://www.enpi-info.eu/library/sites/default/files/attachments/4f_euromedcivilsocietyarabspring.pdf>.

Institut Medea (2013a): Euromed Civil Forum. Brusel: Institut Medea, 1. 6. 2015,
<<http://www.medeabe/en/themes/euro-mediterranean-cooperation/euromed-civil-forum>>.

Institut Medea (2013b): Meda Programme. Brusel: Institut Medea, 1. 6. 2015,
<<http://www.medeabe/en/themes/euro-mediterranean-cooperation/meda-programme/>>.

International Crisis Group (2003): The Challenge of Political Reform: Egypt After the Iraq War. Brusel: International Crisis Group, 1. 6. 2015,
<[http://www.crisisgroup.org/~media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/North%20Africa/Egypt/B009%20The%20Challenge%20of%20Political%20Reform%20Egypt%20After%20the%20Iraq%20War.pdf](http://www.crisisgroup.org/~/media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/North%20Africa/Egypt/B009%20The%20Challenge%20of%20Political%20Reform%20Egypt%20After%20the%20Iraq%20War.pdf)>.

International Crisis Group (2004): Islamism in North Africa II: Egypt’s Opportunity. Brusel: International Crisis Group, 1. 6. 2015,
<<http://www.crisisgroup.org/~media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/North%20Africa/Egypt/B013%20Islamism%20in%20North%20Africa%202%20Egypt%20Opportunity.pdf>>.

International Crisis Group (2012): Lost in Transition: The World According to Egypt’s SCAF. International Crisis Group, 1. 6. 2015,

<<http://www.crisisgroup.org/~media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/North%20Africa/Egypt/121-lost-in-transition-the-world-according-to-egypts-scaf.pdf>>.

International Crisis Group (2013): *Tunisia: Violence and the Salafi Challenge*.

International Crisis Group, 1. 6. 2015,

<<http://www.crisisgroup.org/~media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/North%20Africa/Tunisia/137-tunisia-violence-and-the-salafi-challenge.pdf>>.

International Crisis Group (2014): *Lebanon's Hizbollah Turns Eastward to Syria*.

International Crisis Group, 1. 6. 2015,

<<http://www.crisisgroup.org/~media/Files/Middle%20East%20North%20Africa/Iraq%20Syria%20Lebanon/Lebanon/153-lebanon-s-hizbollah-turns-eastward-to-syria.pdf>>.

Irish Presidency (2013): Council Working Parties. Dublin: Irish Presidency, 1. 6. 2015,

<<http://eu2013.ie/ireland-and-the-presidency/abouttheeu/theeuexplained/councilworkingparties/>>.

ISIS Europe (2013a): *EUBAM Rafah and EUPOL COPPS: one year extension for both*

CSDP missions in the Middle East. Brusel: ISIS Europe, 1. 6. 2015, <[http://www.isis-](http://www.isis-europe.eu/sites/default/files/publications-downloads/CSDP%20Note%20EUBAM%20EUPOL.pdf)

[europe.eu/sites/default/files/publications-](http://www.isis-europe.eu/sites/default/files/publications-downloads/CSDP%20Note%20EUBAM%20EUPOL.pdf)

[downloads/CSDP%20Note%20EUBAM%20EUPOL.pdf](http://www.isis-europe.eu/sites/default/files/publications-downloads/CSDP%20Note%20EUBAM%20EUPOL.pdf)>.

ISIS Europe (2013b): *EUBAM Libya: story of a long-awaited CSDP mission*. Brusel:

ISIS Europe, 1. 6. 2015, <[http://isis-europe.eu/sites/default/files/publications-](http://isis-europe.eu/sites/default/files/publications-downloads/esr66_EUBAMLibya_May2013MHLA_1.pdf)

[downloads/esr66_EUBAMLibya_May2013MHLA_1.pdf](http://isis-europe.eu/sites/default/files/publications-downloads/esr66_EUBAMLibya_May2013MHLA_1.pdf)>.

Le Point (2007): Rachid Ramda jugé pour l'ultime procès des attentats de 1995. *Le*

Point, 1. 6. 2015, <[http://www.lepoint.fr/actualites/2007-10-01/rachid-ramda-juge-pour-](http://www.lepoint.fr/actualites/2007-10-01/rachid-ramda-juge-pour-l-ultime-proces-des-attentats-de-1995/1037/0/203254)

[l-ultime-proces-des-attentats-de-1995/1037/0/203254](http://www.lepoint.fr/actualites/2007-10-01/rachid-ramda-juge-pour-l-ultime-proces-des-attentats-de-1995/1037/0/203254)>.

Libération (2011): Alliot-Marie démissionne et dénonce un «harcèlement médiatique».

Libération, 1. 6. 2015, <[http://www.liberation.fr/politiques/2011/02/27/alliot-marie-](http://www.liberation.fr/politiques/2011/02/27/alliot-marie-demissionne-et-denonce-un-harcelement-mediatique_717983)

[demissionne-et-denonce-un-harcelement-mediatique_717983](http://www.liberation.fr/politiques/2011/02/27/alliot-marie-demissionne-et-denonce-un-harcelement-mediatique_717983)>.

Magharebia (2013): Morocco remembers 2003 Casablanca attacks. *Magharebia*, 1. 6. 2015, <http://magharebia.com/en_GB/articles/awi/reportage/2013/05/17/reportage-01>.

Migration Policy Centre (2014): Syrian Refugees: A Snapshot Of The Crisis – In The Middle East And Europe. Migration Policy Centre, 1. 6. 2015, <<http://syrianrefugees.eu>>.

MFA Republic of Poland (2013): Jerzy Pomianowski named Executive Director of the European Endowment for Democracy. *MFA Republic of Poland*, 1. 6. 2015, <http://www.msz.gov.pl/en/news/jerzy_pomianowski_named_executive_director_of_the_european_endowment_for_democracy>.

MFA Republic of Poland (2014): European Endowment for Democracy without financial support from large countries, PAP dispatch of 10 February 2014. *MFA Republic of Poland*, 1. 6. 2015, <https://www.msz.gov.pl/en/p/msz_en/news/they_wrote_about_us/european_endowment_for_democracy_without_financial_support_from_large_countries__pap_dispatch_of_10_february_2014>.

MO (2014): Ilkka Salmi, the EU's spymaster. *MO Mondiaal Nieuws*, 1. 6. 2015, <<http://www.mo.be/node/37891>>.

More Europe (2014): Hugues Mingarelli. *More Europe*, 1. 6. 2015, <<http://www.moreeurope.org/?q=content/hugues-mingarelli>>.

Noble Energy (2014): Eastern Mediterranean. *Noble Energy*, 1. 6. 2015, <<http://www.nobleenergyinc.com/operations/international/eastern-mediterranean-128.html>>.

Pew Research Center (2009): Ideological Gaps Over Israel on Both Sides of Atlantic. Washington: Pew Research Center, 1. 6. 2015, <<http://www.pewglobal.org/2009/01/29/ideology-and-views-toward-the-middle-east-conflict/>>.

Pew Research Center (2013a): Egyptians Increasingly Glum. Washington: Pew Research Center, 1. 6. 2015, <<http://www.pewglobal.org/2013/05/16/chapter-5-views-of-u-s-and-israel/>>.

Pew Research Center (2013b): Despite Their Wide Differences, Many Israelis and Palestinians Want Bigger Role for Obama in Resolving Conflict. Washington: Pew Research Center, 1. 6. 2015, <<http://www.pewglobal.org/2013/05/09/despite-their-wide-differences-many-israelis-and-palestinians-want-bigger-role-for-obama-in-resolving-conflict/>>.

Pew Research Center (2013c): Israel: Opinion of the EU. Washington: Pew Research Center, 1. 6. 2015, <<http://www.pewglobal.org/database/indicator/28/country/106/>>.

Rada Evropské unie (1995): Cannes European Council 26 and 27 June 1995: Presidency Conclusions. Brusel: Rada Evropské unie, 1. 6. 2015, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/00211-C.EN5.htm>.

Rada Evropské unie (2000): Common Strategy of the European Council of 19 June 2000 on the Mediterranean region. Brusel: Rada EU, 1. 6. 2015, <<https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/mediEN.pdf>>.

Rada Evropské unie (2002): Copenhagen European Council 12 and 13 December 2002: Presidency Conclusions. Brusel: Rada Evropské unie, 1. 6. 2015, <http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/73842.pdf>.

Rada Evropské unie (2003): Bezpečná Evropa v lepším světě: Evropská bezpečnostní strategie. Brusel: Rada Evropské unie, 1. 6. 2015, <www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/031208ESSIICS.pdf>.

Rada Evropské unie (2004): Final Report (approved by the European Council in June 2004) on an EU Strategic Partnership with the Mediterranean and the Middle East. Brusel: Rada Evropské unie, 1. 6. 2015,

<<http://consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/Partnership%20Mediterranean%20and%20Middle%20East.pdf>>.

Rada Evropské unie (2005a): The European Union Strategy for Combating Radicalisation and Recruitment to Terrorism. Brusel: Rada EU, 1. 6. 2015, <<http://register.consilium.eu.int/pdf/en/05/st14/st14781-re01.en05.pdf>>.

Rada Evropské unie (2005b): Council Joint Action 2005/797/CFSP of 14 November 2005 on the European Union Police Mission for the Palestinian Territories. Brusel: Rada EU, 1. 6. 2015, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/oj/2005/l_300/l_30020051117en00650069.pdf>.

Rada EU (2005c): Council Joint Action 2005/889/CFSP of 12 December 2005 on establishing a European Union Border Assistance Mission for the Rafah Crossing Point (EU BAM Rafah). Brusel: Rada EU, 1. 6. 2015, <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2005:327:0028:0032:EN:PDF>>.

Rada Evropské unie (2005d): Euro-Mediterranean Code of Conduct on Countering Terrorism. Brusel: Rada EU, 1. 6. 2015, <http://eeas.europa.eu/euromed/summit1105/terrorism_en.pdf>.

Rada Evropské unie (2008): Evropská rada v Bruselu 19. a 20. června 2008: Závěry předsednictví. Brusel: Rada Evropské unie, 1. 6. 2015, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/CS/ec/101362.pdf>.

Rada Evropské unie (2011a): European Council 4 February 2011: Conclusions. Brusel: Rada Evropské unie, 1. 6. 2015, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/119175.pdf>.

Rada Evropské unie (2011b): Extraordinary European Council 11 March 2011: Declaration. Brusel: Rada Evropské unie, 1. 6. 2015, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/119780.pdf>.

Rada Evropské unie (2011c): European Council 23/24 June 2011: Conclusions. Brusel: Rada Evropské unie, 1. 6. 2015, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/123075.pdf>.

Rada Evropské unie (2011d): Council Decision 2011/210/CFSP of 1 April 2011 on a European Union military operation in support of humanitarian assistance operations in response to the crisis situation in Libya (EUFOR Libya). Brusel: Rada EU, 1. 6. 2015, <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:089:0017:0020:en:PDF>>.

Rada Evropské unie (2011e): Council Conclusions on enhancing the links between internal and external aspects of counter-terrorism. Brusel: Rada EU, 1. 6. 2015, <https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/jha/122505.pdf>

Rada Evropské unie (2012): European Council 28/29 June 2012: Conclusions. Brusel: Rada Evropské unie, 1. 6. 2015, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/131388.pdf>.

Rada Evropské unie (2013a): European Council 7/8 February 2013 Conclusions. Brusel: Rada Evropské unie, 1. 6. 2015, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/135324.pdf>.

Rada Evropské unie (2013b): Složení rady. Brusel: Rada Evropské unie, 1. 6. 2015, <<http://www.consilium.europa.eu/council/council-configurations?lang=cs>>.

Rada Evropské unie (2013c): COUNCIL DECISION 2013/354/CFSP of 3 July 2013 on the European Union Police Mission for the Palestinian Territories (EUPOL COPPS). Brusel: Rada Evropské unie, 1. 6. 2015, <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:185:0012:0015:EN:PDF>>.

Rada Evropské unie (2013d): Speech by EU High Representative Catherine Ashton to the European Parliament on the situation in Egypt. Brusel: Rada EU, 1. 6. 2015, <http://eeas.europa.eu/statements/docs/2013/130911_04_en.pdf>.

Rada Evropské unie (2014): European Council 26/27 June 2014: Conclusion. Brusel: Rada Evropské unie, 1. 6. 2015, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/143478.pdf>.

Russia Today (2013): Poland to drop charges in CIA secret prison investigation – report. Russia Today, 1. 6. 2015, <<http://rt.com/news/poland-drops-charges-investigation-136/>>.

Trading Economics (2014): Algeria Unemployment Rate. *Trading Economics*, 1. 6. 2015, <<http://www.tradingeconomics.com/algeria/unemployment-rate>>.

Suez Canal Authority (2013): Yearly Reports: 2012. Ismáílíja: Suez Canal Authority, 1. 6. 2015, <<http://www.suezcanal.gov.eg/Files/Publications/86.pdf>>.

UFM Secretariat (2012a): Mediterranean Solar Plan. *UFM Secretariat*, 1. 6. 2015, <<http://ufmsecretariat.org/mediterranean-solar-plan/>>.

UFM Secretariat (2012b): Completion of the Central Section of the Trans-Maghreb Motorway Axis. UFM Secretariat, 1. 6. 2015, <<http://ufmsecretariat.org/the-completion-of-the-central-section-of-the-trans-maghreb-motorway-axis>>.

UFM Secretariat (2013a): Mediterranean Initiative for Jobs (Med4Jobs). UFM Secretariat, 1. 6. 2015, <<http://ufmsecretariat.org/mediterranean-initiative-for-jobs-med4jobs>>.

UFM Secretariat (2013b): Jordanian Railway Network. *UFM Secretariat*, 1. 6. 2015, <<http://ufmsecretariat.org/jordanian-railway-network>>.

UNDP (1994): Human Development Report 1994. United Nations Development Programme, 1. 6. 2015, <http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_1994_en_complete_nostats.pdf>

.

UNHCR (2014): 2014 UNHCR country operations profile - Syrian Arab Republic. *UNHCR*, 1. 6. 2015, <<http://www.unhcr.org/pages/49e486a76.html>>.

UN Refugee Agency (2013): Syrian Refugee Regional Response: Regional Overview. UN Refugee Agency, 1. 6. 2015, <<http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>>.

United Nations Development Programme (2013a): International Human Development Indicators. New York, United Nations Development Programme, 1. 6. 2015, <<http://hdr.undp.org/en/statistics/>>.

United Nations Development Programme (2013b): Human Development Report 2013. New York, Human Development Programme, 1. 6. 2015, <http://issuu.com/undp/docs/hdr_2013_en/11?e=3183072/1761829>.

US Census Bureau (2014): International Programs. *US Census Bureau*, 1. 6. 2015, <<http://www.census.gov/population/international/data/idb/informationGateway.php>>.

US Department of Agriculture (2014): Wheat. US Department of Agriculture, 1. 6. 2015, <<http://www.ers.usda.gov/topics/crops/wheat/trade.aspx#.U-utD6OoBje>>.

U.S. Energy Information Administration (2012): World Oil Transit Chokepoints. Washington: U.S. Energy Information Administration, 1. 6. 2015, <http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/World_Oil_Transit_Chokepoints/wotc.pdf>.

Van Rompuy, Herman (2011): Two tests for Europe. Article by Herman Van Rompuy President of the European Council on the occasion of the anniversary of the Schuman declaration. 1. 6. 2015, <<http://www.consilium.europa.eu/press/press-releases/latest-press-releases/newsroomloadDocument?id=1823&lang=EN&directory=en\ec\&fileName=121995.pdf>>.

Výbor regionů (2013): ARLEM: Composition. Brusel: Výbor regionů, 1. 6. 2015, <<http://cor.europa.eu/en/activities/arlem/Pages/composition.aspx>>.

World Bank (2014): World Development Indicators: Distribution of income or consumption. *World Bank*, 1. 6. 2015, <<http://wdi.worldbank.org/table/2.9>>.

World Customs Organization (2011): Customs and Drugs Report 2010. World Customs Organization, 1. 6. 2015, <<http://www.wcoomd.org/layouts/ConstructionKit/SolrLinkHandler.ashx/?id=AD6225010DFE4EC2A4379E72CDC559E9&lang=en>>.

WTO (2014): Members and Observers. *WTO*, 1. 6. 2015, <http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm>.

Literatura

Aarts, Paul (1999): The Middle East: A region without regionalism or the end of exceptionalism? *Third World Quarterly*, Vol. 20, No. 5, s. 911-925.

Abdel Rahman, Mohammed (2012): *Egypt: Al-Jazeera's Cameras Blind to Revolutionaries*. Alakhbar, 1. 6. 2015, <<http://english.al-akhbar.com/node/14266>>.

Abdulla, Rasha A. (2011): Arab Media over the Past Twenty Years: Opportunities and Challenges. In: Korany, Bahgat (eds.): *The Changing Middle East: A New Look at Regional Dynamics*. Cairo: American University in Cairo Press.

Abouzeid, Rania (2011): *Bouazizi: The Man Who Set Himself and Tunisia on Fire*. *Time*, 1. 6. 2015, <<http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,2044723,00.html>>.

Adler, Emanuel (2002): Constructivism and International Relations. In: Carlsnaes, Walter – Risse, Thomas – Simmons, Beth A. (ed.): *Handbook of International Relations*. Londýn: SAGE Publications, s. 95-118.

Aliboni, Roberto – Driss, Ahmed – Schumacher, Tobias – Tovies, Alfred (2008): *Putting the Mediterranean Union in Perspective*. EuroMesco Paper, No. 68, <<http://www.euromesco.net/images/paper68eng.pdf>>.

Aoun, Marie-Claire (2009): Oil and Gas Resources of the Middle East and North Africa: a Curse or a Blessing? In: Chevalier, Jean-Marie (ed.): *The New Energy Crisis: Climate, Economics and Geopolitics*. Basingstoke: Palgrave, s. 145-172.

Ayadi, Rym – Gadi, Salim (2011): *The Future of Euro-Mediterranean Regional Cooperation: The Role of the Union for the Mediterranean*. Brusel: European Institute of the Mediterranean, PapersIEMed., No. 7.

Azzam, Lubna (2014): State feminism and Women's Legal Rights in Egypt. *Diplomacy & Foreign Affairs*, <<http://diplomacyandforeignaffairs.com/state-feminism-and-womens-legal-rights-the-role-of-national-council-for-women-in-todays-egypt/#comments>>.

Azzam, Maha (2006): Islamism Revisited. *International Affairs*, Vol. 82, No. 6, s. 1119-1132.

Bache, Ian – George, Stephen (2006): *Politics in the European Union*. New York: Oxford University Press.

Balfour, Rosa (2007): Promoting human rights and democracy in the EU's neighbourhood: tools, strategies and dilemmas. In: Balfour, Rosa – Missiroli, Antonio: *Reassessing the European Neighbourhood Policy*. European Policy Centre Issue Paper No. 54, <http://www.epc.eu/documents/uploads/963724382_EPC%20Issue%20Paper%2054%20-%20Reassessing%20the%20ENP.pdf>.

Balfour, Rosa: *The Transformation of the Union for the Mediterranean*. *Mediterranean Politics*, 14, 2009, No. 1, s. 99-105.

Balfour, Rosa (2012): *EU Conditionality after the Arab Spring*. *PapiersIEMed*. No. 16, <http://www.iemed.org/publicacions-en/historic-de-publicacions/papersiemed-euromesco/16.-eu-conditionality-after-the-arab-spring/at_download/arxiu_relacionat>.

Bandini, Duccio (2012): *International peacebuilding in Lebanon: what role for the EU?* Conciliation Resources, <<http://www.c-r.org/accord-article/international-peacebuilding-lebanon-what-role-eu>>.

Barnett, Michael N. (1998): *Dialogues in Arab Politics: Negotiations in Regional Order*. New York: Columbia University Press.

Baroud, Ramzy (2006): *The Second Palestinian Intifada: A Chronicle of a People's Struggle*. Londýn: Pluto Press.

Baun, Michael – Marek, Dan (eds., 2013): *The New Member States and the European Union Foreign policy and Europeanization*. Londýn: Routledge.

Beblawi, Hazem: The Rentier State in the Arab World. *Arab Studies Quarterly*, Vol. 9, No. 4, 1987, s. 383-398.

Behr, Timo (2010): *Regional Integration in the Mediterranean Moving out of the Deadlock?* Notre Europe, <<http://www.notre-europe.eu/media/Etud77-MediterraneanIntegration-TBehr-en.pdf>>.

Behr, Timo – Jokela, Juha (2011): *Regionalism & Global Governance: The Emerging Agenda*, Notre Europe, <http://www.notre-europe.eu/media/Regionalism_GlobalGovernance_T.Behr-J.Jokela_NE_July2011_01.pdf>.

Beinin, Joel (2011): A Workers' Social Movement on the Margin of the Global Neoliberal Order. In: Beinin, Joel – Varel, Frédéric (eds., 2011): *Social Movements, Mobilization, and Contestation in the Middle East and North Africa*. Stanford: Stanford University Press.

Bellin, Eva (2005): Coercive institutions and coercive leaders. In: Posusney, Marsha Pripstein – Angrist, Penner Michele (eds.): *Authoritarianism In The Middle East: Regimes And Resistance*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, s. 21-42.

Bellin, Eva (2012): Reconsidering the Robustness of Authoritarianism in the Middle East: Lessons from the Arab Spring. *Comparative Politics*, Vol. 44, No. 2, s. 127-149.

Ben-Ari, Eyal – Lerer, Zeev – Ben-Shalom, Uzi – Vainer, Ariel (2010): *Rethinking contemporary warfare: a sociological view of the Al-Aqsa Intifada*. Albany: Suny Press.

Bicchi, Federica – Carta, Caterina: *The COREU Network and the circulation of information within EU foreign policy*. *Journal of European integration*, 34, 2012, No. 5, s. 465-484.

Beránek, Ondřej (2014): Islamismus a arabská povstání – transformace, či kontinuita? *Nový Orient*, Vol. 69, No. 2, s. 2-12.

Bindi, Federica (eds., 2010): *The Foreign Policy of the European Union: Assessing Europe's Role in the World*. Washington: The Brookings Institution.

Biscop, Sven: *Opening up the ESDP to the South: A Comprehensive and Cooperative Approach to Euro-Mediterranean Security*. *Security Dialogue*, 34, 2003, No. 2, s. 183-197.

Biscop, Sven (2007): The EU and Euro-Mediterranean Security: A New Departure? In: Casarini, Nicola – Musu, Constanza (ed.): *European Foreign Policy in an Evolving International System: The Road Towards Convergence*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, s. 199-208.

Boas, Taylor C. – Gans-Morse, Jordan (2009): *Neoliberalism: From New Liberal Philosophy to Anti-Liberal Slogan*. *Studies in Comparative International Development*, Vol. 44, No. 2, s. 137–161.

Bomberg, Elizabeth – Peterson, John – Corbett, Richard (eds., 2012): *The European Union: How does it work?* Oxford: Oxford University Press.

Boubekeur, Amel (2008): *Salafism and Radical Politics in Postconflict Algeria*.

Carnegie Endowment for International Peace,

<http://carnegeendowment.org/files/salafism_radical_politics_algeria.pdf>.

Bretherton, Charlotte – Vogler, John (2006): *The European Union As a Global Actor*.

Londýn: Routledge.

Breuning, Marijke (2007): *Foreign Policy Analysis: A Comparative Introduction*.

Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Brumberg, Daniel (2003): *Liberalization Versus Democracy: Understanding Arab*

Political Reform. Carnegie Endowment for International Peace,

<<http://carnegeendowment.org/pdf/files/wp37.pdf>>.

Burgat, Francois: *Europe and the Arab World: The dilemma of recognising*

counterparts. *International Politics*, 46, 2009, No. 5, s. 616-635.

Cardash, Sharon L. – Cilluffo, Frank J. – Marret, Jean Luc (2013): *Foreign Fighters in*

Syria: Still Doing Battle, Still a Multidimensional Danger. Fondation pour la Recherche

Stratégique, <www.frstrategie.org/barreFRS/publications/notes/2013/201324.pdf>.

Carlsnaes, Walter – Risse, Thomas – Simmons, Beth A. (eds., 2002): *Handbook of*

International Relations. Londýn: SAGE Publications.

Carlsnaes, Walter – Sjursen, Helene – White, Brian (eds., 2004): *Contemporary*

European Foreign Policy. Londýn: SAGE Publications.

Carothers, Thomas (2002): The End Of The Transition Paradigm. *Journal of*

Democracy, Vol. 13, No. 1, s. 5-21.

Carothers, Thomas – Ottaway, Marina (2005): The New Democracy Imperative. In:

Carothers, Thomas – Ottaway, Marina (eds.): *Uncharted Journey: Promoting*

Democracy in the Middle East. Washington: Carnegie Endowment for International

Peace, s. 3-12.

Carrera, Sergio (2011): *The EU's Dialogue on Migration, Mobility and Security with the Southern Mediterranean Filling the Gaps in the Global Approach to Migration*.

Centre for

European Policy Studies, <<http://www.ceps.be/book/eu%E2%80%99s-dialogue-migration-mobility-and-security-southern-mediterranean-filling-gaps-global-approa>>.

Casier, Tom (2004): *The EU's proximity policy and governance beyond the borders*.

Príspevek pro Second Pan-European Conference on EU Politics, Bologna, Itálie.

Cook, Steven A. (2012): *The Struggle for Egypt: From Nasser to Tahrir Square*. Cairo:

American University in Cairo Press.

Darbouche, Hakim – Colombo, Silvia (2010): *The EU, Civil Society and Conflict Transformation in Western Sahara: The Failure of Disengagement*. MICROCON

Policy Working Paper 13,

<http://www.microconflict.eu/publications/PWP13_HD_SC.pdf>.

De Wulf, Luc – Maliszewska, Maryla (2009, eds.): *Economic Integration in the Euro-Mediterranean Region*. Center for Social and Economic Research,

<<http://trade.ec.europa.eu/doclib/html/145214.htm>>.

Diedrichs, Udo (2004): *The European Parliament in CFSP: More than a Marginal Player?* The International Spectator, No. 2, s. 31-46.

Dreyer, Iana (2012): *Trade Policy in the EU's Neighbourhood: Ways Forward for the Deep and Comprehensive Free Trade Agreements*. Notre Europe Studies & Research

No. 90, <[http://www.eng.notre-](http://www.eng.notre-europe.eu/media/I.Dreyer_TradePolicyInEUneighbourhood_NE_May2012.pdf)

[europe.eu/media/I.Dreyer_TradePolicyInEUneighbourhood_NE_May2012.pdf](http://www.eng.notre-europe.eu/media/I.Dreyer_TradePolicyInEUneighbourhood_NE_May2012.pdf)>.

Drulák, Petr (2003): *Teorie mezinárodních vztahů*. Praha: Portál.

Elshobaki, Amr – Hroub, Khaled – Pioppi, Daniela – Tocci, Nathalie (2008): *Domestic Change and Conflict in the Mediterranean: The Cases of Hamas and Hezbollah*. EuroMesco Paper 65, <www.euromesco.net/images/65eng.pdf>.

Emerson, Michael et al. (2011): *Upgrading the EU's Role as Global Actor: Institutions, Law and the Restructuring of European Diplomacy*. Brusel: Centre for European Policy Studies.

Fandy, Mamoun (2007): *(Un)Civil War of Words: Media and Politics in the Arab World*. Londýn: Praeger Security International.

Fargues, Philippe (2013): Foreword. In: Fargues, Philippe (eds.): *EU Neighbourhood Migration Report 2013*. Florencie: European University Institute, s. 5-8.

Fiske, Gavriel (2013): EU threatens pullout of south Lebanon peacekeepers. The Times of Israel, 1. 6. 2015, <<http://www.timesofisrael.com/eu-threatens-pullout-of-south-lebanon-peacekeepers>>.

Femia, Francesco – Werrell, Caitlin (2013): Climate Change Before and After the Arab Awakening: The Cases of Syria and Libya. In: Femia, Francesco – Werrell, Caitlin (eds.): *The Arab Spring and Climate Change A Climate and Security Correlations Series*. The Center for Climate and Security, s. 23-32, <<http://cdn.americanprogress.org/wp-content/uploads/2013/02/ClimateChangeArabSpring.pdf>>.

Galli, Francesca (2008): *The Legal and Political Implications of the Securitisation of Counter-Terrorism Measures across the Mediterranean*. Euromesco Paper, <<http://www.euromesco.net/images/paper71eng.pdf>>.

Gerring, John (2007): *Case Study Research: Principles and Practices*. Cambridge: Cambridge University Press.

Goldstein, Joshua S. – Pevehouse, Jon C. (2006): *International Relations*. New York, Longman Publishing Group.

Gomez, Ricardo – Christou, George (2004): *Economic Foreign Policy: The EU and the Mediterranean*. In: Carlsnaes, Walter – Sjursen, Helene – White, Brian (eds.): *Contemporary European Foreign Policy*. Londýn: SAGE Publications, s. 186-197.

Goodenough, Patrick (2014): *Kerry: '7- to 11-Thousand Foreign Fighters' in Syria Pose Terror Threat*. CNS News, 1. 6. 2015, <<http://cnsnews.com/news/article/patrick-goodenough/kerry-7-11-thousand-foreign-fighters-syria-pose-terror-threat>>.

Guitta, Olivier (2005): *The Chirac Doctrine*. *Middle East Quarterly*, 2005, No. 3, <<http://www.meforum.org/772/the-chirac-doctrine>>.

Guterres, António (2014): *Europe must give Syrian refugees a home*. *The Guardian*, 1. 6. 2015, <<http://www.theguardian.com/commentisfree/2014/jul/22/europe-syrian-asylum-seekers-refugees-illegal-trafficking>>.

Halime, Farah (2012): *Middle East leaders cornered by subsidies*. *Financial Times*, 1. 6. 2015, <<http://www.ft.com/cms/s/0/720b87e8-fccd-11e1-9dd2-00144feabdc0.html#axzz3AIIVkTJg>>.

Halliday, Fred (2005): *The Middle East in International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hawthorne, Amy (2004): *Middle Eastern Democracy: Is Civil Society the Answer?* Carnegie Endowment for International Peace, <<http://carnegieendowment.org/files/CarnegiePaper44.pdf>>.

Hawthorne, Amy (2005): *Is Civil Society the Answer?* In: Carothers, Thomas – Ottaway, Marina (eds.): *Uncharted Journey: Promoting Democracy in the Middle East*. Washington: Carnegie Endowment for International Peace, s. 81-114.

Hegghammer, Thomas (2013): *Number of foreign fighters from Europe in Syria is historically unprecedented. Who should be worried?* *The Washington Post*, 1. 6. 2015,

<www.washingtonpost.com/blogs/monkey-cage/wp/2013/11/27/number-of-foreign-fighters-from-europe-in-syria-is-historically-unprecedented-who-should-be-worried>.

Heinitz, Amir (2013): *Migration and Security in the Eastern Mediterranean*. DCAF Brussels,
<<http://www.dcaf.ch/content/download/144430/2242998/file/1309MSSHeinitz-Migration-EMed.pdf>>.

Hendl, Jan (2005): *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál.

Heydemann, Steven (2007): *Upgrading Authoritarianism in the Arab World*. The Brookings Institution,
<<http://www.brookings.edu/~media/research/files/papers/2007/10/arabworld/10arabworld.pdf>>.

Hill, Christopher (1996): *The Actors in the Europe's Foreign Policy*. Londýn: Routledge.

Hill, Christopher (2003): *The changing politics of foreign policy*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Hill, Christopher – Smith, Michael (eds., 2005): *The International Reactions of the European Union*. Oxford: Oxford University Press.

Hinnebusch, Raymond (2002): *Syria: Revolution From Above*. London: Routledge.

Hinnebusch, Raymond (2003): *The international politics of the Middle East*. Manchester: Manchester University Press.

Hobbing, Peter (2005): *Integrated Border Management at the EU Level*. Centre for European Policy Studies Working Document,
<<http://www.ceps.eu/system/files/book/1254.pdf>>.

Holsti, Kalevi J. (1995): *International Politics: a framework for analysis*. New Jersey: Prentice Hall.

Chaaban, Jad (2010): *Job Creation in the Arab Economies: Navigating Through Difficult Waters*. United Nations Development Programme Regional Bureau for Arab States, <<http://www.arab-hdr.org/publications/other/ahdrps/paper03-en.pdf>>.

Jaidi, Larbi (2009): *The Morocco/EU Advanced Status: What Value Does it Add to the European Neighbourhood Policy?* Institut Europeu de la Mediterrania, <<http://www.iemed.org/anuari/2009/aarticles/a149.pdf>>.

Joffé, George (2007): Morocco. In: Archer, Toby – Huuhtanen, Heidi: *Islamist Opposition Parties and the Potential for EU Engagement*. The Finnish Institute of International Affairs, s. 65-72, <http://mercury.ethz.ch/serviceengine/Files/ISN/32177/ipublicationdocument_singledocument/13479de7-80d2-443d-9bac-0bf940d97f2b/en/2007+Islamist+Opposition+Parties.pdf>.

Joffé, George (2008): The European Union, Democracy and Counter-Terrorism in the Maghreb. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 46, No. 1, s. 147-171.

Joffé, George – Paulotti, Emanuela (2010): *Libya's Foreign Policy: Drivers and Objectives*. Mediterranean Paper Series, Istituto Affari Internazionali, <http://www.iai.it/pdf/mediterraneo/GMF-IAI/Mediterranean-paper_07.pdf>.

Johansson-Nogues, Elisabeth: *The UfM's Institutional Structure: Making Inroads towards 'Co-Ownership'?* Mediterranean Politics, 16, 2011, No. 1, s. 21-38.

Jünemann, Annette (2012): *Civil Society, Its Role and Potential in the New Mediterranean Context: Which EU Policies?* European Institute of the Mediterranean, <http://www.iemed.org/observatori/arees-danalisi/arxius-adjunts/copy_of_focus/86-Junemann.pdf>.

Kanaan, Wissam (2012): *Syria's Electronic Warriors Hit Al Jazeera*. Alakhbar, 1. 6. 2015, <<http://english.al-akhbar.com/content/syria%E2%80%99s-electronic-warriors-hit-al-jazeera>>.

Kandil, Amani (2010): *A critical review of the literature about the Arab Civil Society*. Research Paper for the Regional Conference „Research on Civil Society Organizations: Status and Prospects“, 26-28 January, Dead Sea, Jordan, <<http://foundationforfuture.org/en/webpresence/conferences/researchoncivilsociety.aspx>>.

Kandil, Amani (2011): *An Attempt to Evaluate the Development of Arab Civil Society*. In: Korany, Bahgat (eds.): *The Changing Middle East: A New Look at Regional Dynamics*. Káhira: The American University in Cairo Press.

Karsh, Efraim – Rautsi, Inari (2007): *Saddam Hussein: A Political Biography*. New York: Grove Press.

Kausch, Kristina (2008): *Négocier le changement avec le Makhzen. Projet sur la liberté associative au Moyen-Orient et en Afrique du Nord*. FRIDE, <http://www.fride.org/download/WP64_Democracy-Morocco_FRA_aug08.pdf>.

Kaush, Kristina (2010): *Morocco's 'Advanced Status': Model or Muddle?* FRIDE Policy Brief, <<http://www.fride.org/publication/745/morocco%27s-%27advanced-status%27:-model-or-muddle>>.

Kausch, Kristina – Youngs, Richard: *The end of the 'Euro-Mediterranean vision'*. *International Affairs*, 85, 2009, No. 2, s. 963-975.

Ketterer, James: *Networks of Discontent in Northern Morocco: Drugs, Opposition and Urban Unrest*. *Middle East Report*, 2001, No. 218, s. 30-33+45.

Kepel, Gilles (2003): *Jihad: Expansion et déclin de l'islamisme*. Paris: Gallimard.

Keukeleire, Stephan (2002): *Reconceptualizing (European) Foreign Policy: Structural Foreign Policy*. Příspěvek pro First Pan-European Conference on EU Politics, Bordeaux, Francie.

- Keukeleire, Stephan – MacNaughtan, Jennifer (2008): *The Foreign Policy of the European Union*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Keukeleire, Stephan – Schunz, Simon (2008): *Foreign policy, globalization and global governance – The European Union's structural foreign policy*. Příspěvek pro Standing Group on the European Union Fourth Pan-European Conference on EU Politics, Riga, Lotyšsko.
- Keukeleire, Stephan – Thepaut, Charles (2011): Crise a l'interieur, crise a l'exterieur. *Le Jeu de l'Oie – La Revue International de Sciences-Po Lille*, No. 4.
- Keukeleire, Stephan – Thiers, Robin – Justaert, Arnout (2009): Reappraising Diplomacy: Structural Diplomacy and the Case of the European Union. *The Hague Journal of Diplomacy*, No. 4, s. 143-165.
- Khader, Bichara (2001): The Economic, Social and Political Impact of the Euro Mediterranean Partnership. In: Maresceau, Marc – Lannon, Erwan (ed.): *The EU's Enlargement and Mediterranean Strategies: A Comparative Analysis*. Basingstoke: Palgrave, s. 269-282.
- Khader, Bichara (2013): *The European Union and the Arab World: from the Rome Treaty to the Arab Spring*. European Institute of the Mediterranean, PapersIEMed., No. 17, <http://www.iemed.org/publicacions-en/historic-de-publicacions/papersiemed-euromesco/the-european-union-and-the-arab-world-from-the-rome-treaty-to-the-arab-spring/at_download/arxiu_relacionat>.
- King, Stephen J. (2009): *The New Authoritarianism in Middle East and North Africa*. Bloomington: Indiana University Press.
- Koenig, Nicole (2011): *The EU and the Libyan Crisis: In Quest of Coherence?* Istituto Affari Internazionali Working Papers 11, <<http://www.iai.it/pdf/DocIAI/iaiwpl1119.pdf>>.

Korany, Bahgat (1986): *How Foreign Policy Decisions are Made in the Third World: A Comparative Analysis*. Boulder: Westview Press.

Korany, Bahgat – Dessouki, Ali E. Hillal (2008): *The Foreign Policies of Arab States: The Challenge of Globalization*. Káhira: American University in Cairo Press.

Korotayev, Andrey V. – Zinkina, Julia V. (2011): Egyptian Revolution: A Demographic Structural Analysis. *Entelequia revista interdisciplinar*, No. 13, s. 139-169.

Kořan, Michal (2008): Jednopřípadová studie. In: Drulák, Petr (ed.): *Jak zkoumat politiku: kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích*. Praha: Portál, s. 29-61.

Lacroix, Stéphane (2012): *Sheikhs And Politicians: Inside The New Egyptian Salafism*. Brookings Doha Center, <<http://www.brookings.edu/~media/research/files/papers/2012/6/07-egyptian-salafism-lacroix/stephane-lacroix-policy-briefing-english.pdf>>.

Lanthemann, Marc (2013): *In Europe, the Strategic Importance of Algerian Natural Gas*. Natural Gas Europe, <<http://www.naturalgaseurope.com/strategic-importance-of-algerian-natural-gas-for-europe>>.

Lawson, Fred H. (2006): *Constructiong International Realtions in the Arab World*. Stanford: Stanford University Press.

Layachi, Azzedine (2013): *The Changing Geopolitics of Natural Gas: The Case of Algeria*. Harvard Kennedy School Belfer Center for Science and International Affairs, <<http://belfercenter.ksg.harvard.edu/files/CES-pub-GeoGasAlgeria-110113.pdf>>.

Leverett, Flynt (2005): *Inheriting Syria: Bashar's Trial by Fire*. Washington: The Brookings Institution.

Lister, Marjorie (1997): *The European Union and the South: Relations with developing countries*. Londýn: Routledge.

- Lund, Aron (2012): *Syrian Jihadism*. Swedish Institute of International Affairs, <http://www.ui.se/Files.aspx?f_id=77409>.
- Lust-Okar, Ellen (2006): *Reform in Syria: Steering between the Chinese Model and Regime Change*. Carnegie Endowment for International Peace, <http://carnegieendowment.org/files/CEIP_CP_69_final1.pdf>.
- MacKenzie, Alex – Kaunert, Christian – Léonard, Sarah (2013): EU Counterterrorism and the Southern Mediterranean Countries after the Arab Spring: New Potential for Cooperation? *Democracy and Security*, Vol. 9, No. 1-2, s. 137-156.
- Maghraoui, Abdelislam (2001): *Political Authority in Crisis: Mohammed VI's Morocco*. Middle East Report, No. 218, s. 12–17.
- Mahdi, Elias (2012): *Al Jazeera in Syria: A Case of Tunnel Vision*. Alakhbar, 1. 6. 2015, <<http://english.al-akhbar.com/content/al-jazeera-syria-case-tunnel-vision>>.
- Mandaville, Peter (2007): *Global Political Islam*. London: Routledge.
- Manners, Ian – Whitman, Richard G. (eds., 2000): *The Foreign Policies of European Union Member States*. Manchester: Manchester University Press.
- Manrique Gil, Manuel (2014): *Mediterranean flows into Europe: Migration and the EU's foreign policy*. Directorate-General for External Policies, <[http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/briefing_note/join/2014/522330/EXPO-JOIN_SP\(2014\)522330_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/briefing_note/join/2014/522330/EXPO-JOIN_SP(2014)522330_EN.pdf)>.
- Martinez, Luis (2006): *Algeria, the Arab Maghreb Union and Regional Integration*. Euromesco Paper 59, <http://www.euromesco.net/images/59_eng.pdf>.
- Miles, Hugh (2013): *Why is Egypt's government targeting Al-Jazeera?* *BBC News*, 31. 10. 2014, <<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-25551518>>.

Mingst, Karen (1999): *Essential of International Relations*. New York: W. W. Norton and Company.

Mirkin, Barry (2013): *Arab Spring: Demographics in a region in transition*. United Nations Development Programme Regional Bureau for Arab States, <<http://www.arab-hdr.org/publications/other/ahdrps/AHDR%20ENG%20Arab%20Spring%20Mirkinv3.pdf>>.

Mortada, Radwan (2013): *Golani vs. Baghdadi: Al-Qaeda's Internal War in Syria*. Alakhbar, 1. 6. 2015, <<http://english.al-akhbar.com/content/golani-vs-baghdadi-al-qaeda%E2%80%99s-internal-war-syria>>.

Musu, Costanza (2007): The EU and the Arab–Israeli Peace Process. In: Casarini, Nicola – Musu, Costanza (ed.): *European Foreign Policy in an Evolving International System: The Road Towards Convergence*. Basingstoke: Palgrave, s. 112-127.

Nonneman, Gerd (eds., 2005a): *Analyzing Middle East Foreign Policies and the Relationship with Europe*. Londýn: Routledge.

Nonneman, Gerd (2005b): The Three Environments of Middle East Foreign Policy Making and Relations with Europe. In: Nonneman, Gerd (eds.): *Analyzing Middle East Foreign Policies and the Relationship with Europe*. Londýn: Routledge, s. 19-42.

Nugent, Neill (2010): *The Government and Politics of the European Union*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Ottaway, Marina (2014): *Egyptians uncertain about future under President Sisi*. BBC News, <<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-28126198>>.

Ottaway, Marina – Riley, Meredith (2006): *Morocco: From Top-Down Reform to Democratic Transition?* Carnegie Endowment for International Peace, <http://carnegieendowment.org/files/cp71_ottaway_final.pdf>.

Ouadah-Bedidi, Zahia – Vallin, Jacques – Bouchoucha, Ibtihel (2012): Unexpected developments in Maghrebian fertility. *Population and Societies*, No. 486, <http://www.ined.fr/fichier/t_publication/1581/publi_pdf2_pdf2_pesa486.pdf>.

Pace, Michelle (2006): *The Politics of Regional Identity: Meddling with the Mediterranean*. New York: Routledge.

Parkinson, Joe (2011): *Region's Leaders Gamble on Subsidies*. The Wall Street Journal, 1. 6. 2015, <<http://online.wsj.com/news/articles/SB10001424052748704570104576124403803198950>>.

Passas, Nikos (2006): Fighting terror with error: the counter-productive regulation of informal value transfers. *Crime, Law and Social Change*, Vol. 45, No. 4-5, s. 315-336.

Perthes, Volker (eds., 2004): *Arab Elites: Negotiating the Politics of Change*. Lynne Rienner Publishers.

Pitner, Julia (2000): NGOs' Dilemmas. The Middle East Research and Information Project, 31. 10. 2014, <<http://www.merip.org/mer/mer214/ngos-dilemmas>>.

Posusney, Marsha Pripstein – Angrist, Penner Michele (eds., 2005): *Authoritarianism In The Middle East: Regimes And Resistance*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.

Ratner, Michael – Belkin, Paul – Nichol, Jim – Woehrel, Steven (2013): *Europe's Energy Security: Options and Challenges to Natural Gas Supply Diversification*. Congressional Research Service, <<http://www.fas.org/sgp/crs/row/R42405.pdf>>.

Reid Sarkees, Meredith - Whelon Wayman, Frank (2010): *Resort to war : a data guide to inter-state, extra-state, intra-state, and non-state wars, 1816-2007*. Washington: CQ Press-SAGE.

Renard, Thomas (2014): *Confidential partnerships? The EU, its strategic partners and international terrorism*. European Strategic Partnerships Observatory Working Paper 4,

<http://strategicpartnerships.eu/wp-content/uploads/2014/01/WP4_Confidential_partnerships.pdf>.

Rivlin, Paul (2009): *Arab Economies in the Twenty-First Century*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rosenau, James N. (2006): *The Study of World Politics: theoretical and methodological challenges*. Londýn: Routledge.

Roy, Olivier (1994): *The Failure of Political Islam*. Cambridge: Harvard University Press.

Rubin, Barry (eds., 2009): *Lebanon: Liberation, Conflict, and Crisis*. New York: Palgrave.

Rosenthal, John (2014): *European jihadists form ISIS brigades in Syria*. Almonitor, 1. 6. 2015, <www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/04/europe-jihadist-isis-syria-qaeda-terror-france-germany.html>.

Říchová, Blanka (2000): *Přehled moderních politologických teorií*. Praha: Portál.

Říchová, Blanka (2007): *Úvod do současné politologie*. Praha: Portál.

Sakthivel, Vish (2013): *Morocco's Governing Islamists Remain Vulnerable*. The Washington Institute, 1. 6. 2015, <<http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/moroccos-governing-islamists-remain-vulnerable>>.

Salama, Clara Mira (2005): *The Political and Economic Aspect of the Euro-Mediterranean Partnership*. In: Herrmann, Peter – Tausch, Arno (2005 eds.): *Dar Al Islam: The Mediterranean, the World System And the Wider Europe: The "Cultural Enlargement" of the EU and Europe's Identity*. New York: Nova Science Publishers, s. 57-84.

Sdravovich, Carlo – Sab, Randa – Zouhar, Younes – Albertin, Giorgia (2014): *Subsidy Reform in the Middle East and North Africa : Recent Progress and Challenges Ahead*.

International Monetary Fund,
<<http://www.imf.org/external/pubs/ft/dp/2014/1403mcd.pdf>>.

Seale, Patrick (1990): *Asad: The Struggle for the Middle East*. Berkeley: University of California Press.

Sfakianakis, John (2004): The Whales of the Nile: Networks, Businessmen, and Bureaucrats During the Era of Privatization in Egypt. In: Heydemann, Steven (eds.): *Networks of Privilege in the Middle East: The Politics of Economic Reform Revisited*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.

Sharp, Jeremy M. (2006): *Lebanon: The Israel-Hamas-Hezbollah Conflict*. CRS Report for Congress, <fpc.state.gov/documents/organization/71845.pdf>.

Shimko, Keith L. (2008): *International Relations: Perspectives and Controversies*. Boston: Wadsworth Publishing Company.

Shenker, Jack – Siddique, Haroon (2010): Hosni Mubarak left red faced over doctored red carpet photo. Cairo: The Guardian, 1. 6. 2015,
<<http://www.theguardian.com/world/2010/sep/16/mubarak-doctored-red-carpet-picture>>.

Schlumberger, Oliver (eds., 2007): *Debating Arab Authoritarianism: Dynamics and Durability in Nondemocratic Regimes*. Stanford: Stanford University Press.

Schulhofer-Wohl, Jonah (2007): Civil War in Algeria, 1992-Present. In: DeRouen, Karl – Heo, Uk (ed.): *Civil Wars of the World: Major Conflicts since World War II*. Santa Barbara: ABC-CLIO.

Schumacher, Tobias (2011): *Germany and Central and Eastern European Countries: Laggards or Veto-Players?* Mediterranean Politics, No. 1, Vol. 16, s. 79-98.

Sims, David (2010): *Understanding Cairo: The Logic of a City Out of Control*. Cairo: American University in Cairo Press.

Sinjab, Lina (2013): *Al-Qaeda's brutal tactics in Syria force out moderates*. BBC News, 1. 6. 2015, <<http://www.bbc.com/news/world-25109708>>.

Smith, Karen E. (1998): The Use of Political Conditionality in the EU's Relations with Third Countries: How Effective? *European Foreign Affairs Review*, Vol. 3, No. 2, s. 253-274.

Smith, Karen E. (2003): *European Union Foreign Policy in a Changing World*. Cambridge: Polity Press.

Smith, Karen E.: *The outsiders: the European neighbourhood policy*. *International Affairs*, 81, 2005, No. 4, s. 757-753.

Smith, Michael (2004): Foreign Economic Policy. In: Carlsnaes, Walter – Sjørusen, Helene – White, Brian (eds.): *Contemporary European Foreign Policy*. Londýn: SAGE Publications, s. 75-90.

Sorensen, Georg (2005): *Stát a mezinárodní vztahy*. Praha: Portál.

Sprinz, Detlef F. – Wolinski-Nahmias, Yael (2004): *Models, Numbers, and Cases: Methods for Studying International Relations*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.

Staab, Andreas (2011): *The European Union Explained: Institutions, Actors, Global Impact*. Bloomington: Indiana University Press.

Sullivan, Marisa (2014): *Hezbollah in Syria*. Middle East Security Report 19, Institute for the Study of War, <http://www.understandingwar.org/sites/default/files/Hezbollah_Sullivan_FINAL.pdf>.

Tajine, Synda (2012): *Will Tunisian Women Become 'Complementary' to Men by Law?* Al-Monitor, 1. 6. 2015, <<http://www.al-monitor.com/pulse/politics/2012/08/tunisia-are-womens-rights-fading.html>>.

- Tilly, Charles (2007): *Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tovias, Alfred (2001): The Optimum Strategy for a Spoke: Linking with Other Spokes or Other Hubs? In: Maresceau, Marc – Lannon, Erwan: *The EU's Enlargement and Mediterranean Strategies: A Comparative Analysis*. Basingstoke: Palgrave, s. 153-168.
- Tovias, Alfred (2010): The EU and the Mediterranean Nonmember States. In: Bindi, Federica (ed.): *The foreign policy of the European Union: assessing Europe's role in the world*. Washington: The Brookings Institution, s. 169-182.
- Tsitsopoulos, Charalampos (2014): *The EU's Post-Normative Turn and the Eastern Mediterranean*. European Rim Policy and Investment Council, <<http://www.erpic.eu/images/the%20eus%20post-normative%20turn%20and%20the%20eastern%20mediterranean.pdf>>.
- Urdal, Henrik (2012): *A Clash of Generations? Youth Bulges and Political Violence*. United Nations Department of Economic and Social Affairs, <http://www.un.org/esa/population/meetings/egm-adolescents/p10_urdal.pdf>.
- Vaquero i Fanés, Jordi (2007): The European Union and the Western Sahara Conflict: Managing the Colonial Heritage. In: Casarini, Nicola – Musu, Costanza (ed.): *European Foreign Policy in an Evolving International System: The Road Towards Convergence*. Basingstoke: Palgrave, s. 144-160.
- Vasconcelos, Álvaro de (2001): Europe's Mediterranean Strategy: The Security Dimension. In: Maresceau, Marc – Lannon, Erwan (eds.): *The EU's enlargement and Mediterranean strategies : a comparative analysis*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, s. 29-41.
- Verola, Nicola (2010): The New EU Foreign Policy under the Treaty of Lisbon. In: Bindi, Federica (ed.): *The foreign policy of the European Union: assessing Europe's role in the world*. Washington: The Brookings Institution, s. 41-50.
- Walt, Stephen M. (1990): *The Origins of Alliances*. Ithaca: Cornell University Press.

Waltz, Kenneth N. (1979): *Theory of International Politics*. Londýn: Addison-Wesley Publishing Company.

Weaver, Ole – Buzan, Barry – Kelstrup, Morten – Lemaitre, Pierre (eds., 1993): *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Whewell, Tim (2013): *Syrian activists flee abuse in al-Qaeda-run Raqqa*. BBC News, <<http://www.bbc.com/news/world-24926584>>.

Wickham, Carrie Rosefsky (2002): *Mobilizing Islam : religion, activism, and political change in Egypt*. New York: Columbia University Press.

Willenberg, Anne (2009): *The Promotion of Regional Economic Integration in the EU's Neighbourhood: CEFTA 2006 and the Agadir Agreement*. Bruges Regional Integration & Global Governance Papers, <http://aei.pitt.edu/33537/1/BRIGG_5%2D2009_Willenberg.pdf>.

Wippel, Steffen (2005): *The Agadir Agreement and Open Regionalism*. Euromesco Papers 45, <http://www.euromesco.net/euromesco/media/euromesco_paper_45.pdf>.

Wong, Reuben – Hill, Christopher (eds., 2011): *National and European Foreign Policies*. Londýn: Routledge.

Yin, Robert K. (2003): *Case Study Research: Design and Methods*. Londýn: SAGE Publications.

Youngs, Richard (2004): *European Policies for Middle East Reform: A Ten Point Action Plan*. The Foreign Policy Centre, <<http://fpc.org.uk/fsblob/199.pdf>>.

Youngs, Richard (2005): *Ten years of the Barcelona Process: A Model for Supporting Arab Reform?* FRIDE Working Paper, <http://www.fride.org/download/WP02_ProcBarce_ENG_ene05.pdf>.

Zaaiter, Haifa (2012): *Morocco Still Waiting for Islamists To Deliver on Reform Promises*. Al-Monitor, 1. 6. 2015, <<http://www.al-monitor.com/pulse/ar/politics/2012/09/morocco-stands-still-as-islamists-and-king-decide-what-to-do-next.html>>.

Zagaglia, Barbara (2013): *Demographic Transitions and Social Changes in the Mediterranean Region*. IEMed, <<http://www.iemed.org/observatori-es/arees-danalisi/arxius-adjunts/anuari/iemed-2013/Zagaglia%20Demographic%20Transition%20Mediterranean%20EN.pdf>>.

Zeff, Eleanor E. – Pirro, Ellen B. (2006): *The European Union and the Member States*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.

Zenko, Micah (2014): *Syria Civil War Total Fatalities*. Council on Foreign Relations, 1. 6. 2015, <<http://blogs.cfr.org/zenko/2014/04/01/syria-civil-war-total-fatalities>>.

Zielonka, Jan (2007): *Europe as Empire: The Nature of the Enlarged European Union*. Oxford: Oxford University Press.

Zunes, Stephen – Mundy, Jacob (2010): *Western Sahara: War, Nationalism, and Conflict Irresolution*. Syracuse: Syracuse University Press.

SEZNAM ZKRATEK

ARLEM	Euro-středozevní regionální a místní shromáždění
BP:ESP	Barcelonský proces: Euro-středozevní partnerství
BP:UPS	Barcelonský proces: Unie pro Středozeví
CIVCOM	Výbor pro civilní aspekty řízení krizí
COMAG	Pracovní skupina Maghrib/Mašrik
COREPER	Výbor stálých zástupců
COREU	komunikační síť Evropské unie
CSF	Zařízení občanské společnosti
ECS	Euro-středozevní občanská společnost
EED	Evropská nadace pro demokracii
EMPA	Euro-středozevní parlamentní shromáždění
ENPI	Evropský nástroj sousedství a partnerství
EP	Evropský parlament
EPS	Evropská politika sousedství
ES	Evropské společenství
ESVČ	Evropská služba pro vnější činnost
EU	Evropská unie
EUBAM Libya	EU Border Assistance Mission in Libya
EUBAM Rafah	EU Border Assistance Mission for the Rafah Crossing Point
EUMC	Vojenský výbor Evropské unie
EUPOL COPPS	EU Police Mission in the Palestinian Territories
FOROMED	Středozevní fórum
FPA	analýza zahraniční politiky
GAMM	Globální přístup k migraci a mobilitě
HDI	index lidského rozvoje
HDP	hrubý domácí produkt
ISIL	Islámský stát v Iráku a Levantě
LNG	zkapalněný zemní plyn
MEDA	Středozevní rozvojové asistence
MENA	Střední východ a severní Afrika
MPI	multidimenzionální index chudoby

MV	mezinárodní vztahy
OOP	Organizace pro osvobození Palestiny
OSN	Organizace spojených národů
PHARE	předvstupní finanční instrument EU
PJD	Strana spravedlnosti a rozvoje (Maroko)
SBOP	Společná bezpečnostní a obraná politika
SPRING	program Podpora partnerství, reformě a inkluzivnímu růstu
SZBP	Společná zahraniční a bezpečnostní politika
WTO	Světová obchodní organizace

ABSTRAKT

Evropská zahraniční politika a prostor arabského Středomoří: od Barcelonského procesu po „arabské probuzení“

Disertační práce pojednává o evropské zahraniční politice vůči osmi arabským zemím patřícím do *sousedství* Evropské unie (arabské Středomoří) v období od listopadu 1995, kdy byla podepsána Barcelonská deklarace, do poloviny roku 2014, a o podmínkách, které v tomto prostoru pro rozvíjení evropské zahraniční politiky existovaly. Studie tak pokrývá přelomové období evropského zahraničněpolitického působení ve zmíněném prostoru, které zahrnuje i tři zásadní iniciativy: Barcelonský proces: Euro-středomořské partnerství, Evropskou politiku sousedství a Barcelonský proces: Unii pro Středomoří. Práce se zaměřuje na evropskou zahraniční politiku v arabském Středomoří rozvíjenou mezivládní i komunitární metodou spolupráce.

Výzkumným cílem práce je verifikovat či falzifikovat tuto hypotézu: *„Evropská zahraniční politika vůči arabským státům jižního a východního Středomoří v období 1995-2014 se rozvinula směrem k jednoznačnému upřednostnění bilaterální formy spolupráce a diferenciaci vztahů s jednotlivými arabskými státy. Tento vývoj vyplynul ze slabosti strukturální dimenze evropské zahraniční politiky a vnitrostátních a mezinárodních podmínek arabského Středomoří a byl posílen i událostmi tzv. arabského probuzení po r. 2011.“* Práce pro analýzu využívá teoretický koncept konvenční/strukturální zahraniční politiky.

Disertační práce je strukturována do čtyř kapitol. První kapitola určuje teoreticko-metodologické pole pro následující tři kapitoly analytické, jež odrážejí tři dimenze evropské zahraničněpolitické praxe v arabském Středomoří: vnitřní dimenzi (aktéři, zájmy, rozhodovací mechanismy a kapacity a nástroje), implementaci (v oblasti politicko-bezpečnostní, ekonomicko-finanční a sociálně kulturní) a externí prostředí (aktéři a struktury), vůči kterému je zahraniční politika rozvíjena. Studie se přidržuje tematického dělení v podobě tzv. košů Barcelonského procesu: Euro-středomořního partnerství, jež se stalo zavedenou zvyklostí v otázkách evropské zahraniční politiky v arabském Středomoří, spočívající v politicko-bezpečnostním, ekonomicko-finančním a sociálně-kulturním rozčlenění.

ABSTRACT

The European Foreign Policy and the area of Arab Mediterranean: from the Barcelona Process until “Arab Awakening”

The doctoral thesis discusses the European foreign policy towards eight Arab countries which are considered as being a part of the EU's neighbourhood (Arab Mediterranean) in the period from November 1995, when the Barcelona Declaration was signed, until mid-2014, and the conditions for the development of the European foreign policy which existed in this area. The study covers the ground-breaking period of European foreign policy activities in the area which includes three major initiatives: Barcelona Process: Euro-Mediterranean Partnership, European Neighbourhood Policy and Barcelona Process: Union for the Mediterranean. The thesis is focused on the European foreign policy in the Arab Mediterranean developed by the intergovernmental and community methods of cooperation.

The research goal of the work is to verify or falsify this hypothesis: *"European foreign policy in relation to the Arab States of the Southern and Eastern Mediterranean during the period 1995-2014 has evolved towards a clear preference of bilateral cooperation and differentiation of relationship with individual Arab states. This development has resulted from the weakness of the structural dimension of the European foreign policy and national and international conditions of the Arab Mediterranean and was reinforced by events of the Arab Awakening after 2011."* The thesis uses for analysis the theoretical concept of conventional/structural foreign policy.

The dissertation is structured into four chapters. The first chapter defines the theoretical-methodological field for next three analytical chapters which reflect three dimensions of the European foreign policy action in the Arab Mediterranean: internal dimension (actors, interests, decision-making mechanisms and capabilities and tools), implementation (in political-security, economic-financial and socio-cultural areas) and external environment (actors and structures), towards which the foreign policy has been developed. The study adheres to the thematic division in the form of so-called baskets of the Barcelona Process: Euro-Mediterranean partnership, which has become an established practice in matters of the European foreign policy in the Arab Mediterranean, consisting of the political-security, economic-financial and socio-cultural classification.

ANOTACE DISERTAČNÍ PRÁCE

Jméno a příjmení autora: Mgr. Michael Brtnický

Pracoviště: Katedra politologie a evropských studií, Filozofická fakulta Univerzity Palackého

Název práce: Evropská zahraniční politika a prostor arabského Středomoří: od Barcelonského procesu po „arabské probuzení“

Odborný školitel: Doc. Daniel Marek Ph.D., M.A.

Počet stran: 280

Počet titulů použité literatury: 352

Klíčová slova: EU, zahraniční politika, Středozeemí, Středomoří, arabské státy, Barcelonský proces, Evropská politika sousedství

Krátký popis práce: Disertační práce pojednává o evropské zahraniční politice vůči osmi arabským zemím ve Středozeemí, které jsou považovány za sousedství EU, v období 1995-2014. Práce využívá teoretického konceptu strukturální zahraniční politiky a ve třech analytických kapitolách zkoumá vnitřní dimenzi evropské zahraniční politiky, její implementaci a podmínky pro její rozvíjení v prostoru arabského Středomoří.